

სვანეთი

ნუმისმატიკური საბანძური

მაია პატარიძე

Maia Pataridze

NUMISMATIC TREASURE OF

Svaneti

**სვანეთის ეთნოგრაფიკული
სამუზეუმო**

MAIA PATARIDZE

**NUMISMATIC TREASURE
OF SVANETI**

**Political-economic and
ethnological-confessional aspects
(5th century BC – 18th century AD)**

2020
Tbilisi

მანია პატარიაძე

**სვანეთის ნუმიზმატიკური
საბანძური**

**პოლიტიკურ-ეკონომიკური და
ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები
(ძვ.წ. V – ახ.წ. XVIII სს)**

2020
თბილისი

ავტორი

მაია პატარიძე

Author

Maia Pataridze

სამეცნიერო რედაქტორი

† გიორგი დუნდუა

Scientific Editor

† Giorgi Dundua

რედაქტორი

ეთერ შენგელია

Editor

Ether Shengelia

თარგმანი

ნინო მინიშვილი

Translator

Nino Mitsishvili

დიზაინერ-დამკაბადონებელი

დათო მოსიაშვილი

Layout Design

Dato Mosiashvili

გარეკანის დიზაინერი

ნინო ანდრიაშვილი

Book Cover Design by

Nino Andriashvili

ფოტო

მირიან კილაძე
გურამ ბუმბიაშვილი
ვახტანგ ნავერიანი
ფერნანდო ჰავიერ ურკიხო
გაბრიელ სალნიკერი
მაია პატარიძე
ვალერი სალნიკერი
თამარ აღაპიშვილი
სალომე გურული
ნინო კიტოვანი
დავით ჯაფარიძე
თამარ გიგანი
მამუკა წურწუმია

Photos by

Mirian Kiladze
Guram Bumbiashvili
Vakhtang Naveriani
Fernando Javier Urquijo
Gabriel Salniker
Maia Pataridze
Valeri Salniker
Tamar Aghapishvili
Salome Guruli
Nino Kitovani
David Jafaridze
Tamar Gigani
Mamuka Tsurtsunia

წიგნი იბეჭდება მესტიის მუნიციპალიტეტის მხარდაჭერით
The book is published with a financial support of Mestia Municipality

© საავტორო უფლებები დაცულია
© All rights reserved

ISBN 978-9941-8-2209-4
თბილისი 2020 Tbilisi

ავტორისაბან

მონეტა იურიდიული ხასიათის დოკუმენტია, რომლის მოჭრა სახელმწიფოს პრეროგატივაა, ამიტომაც, ამა თუ იმ რეგიონის პოლიტიკის, ეკონომიკისა და კულტურის ისტორიის შესწავლის კუთხით, ნუმიზმატიკურ ძეგლებს სხვა წყაროებისგან განსხვავებით გარკვეული უპირატესობაც გააჩნიათ სანდოობის და ობიექტურობის თვალსაზრისით. შესაბამისად, ნუმიზმატიკური კოლექციების შესწავლა პრიორიტეტულია ნებისმიერი მუზეუმისთვის. სვანეთის (მესტია, უშგული) მუზეუმში დაცული მონეტები და სამონეტო განძები ადგილობრივად არის აღმოჩენილი, რაც გამოარჩევს მას არა მხოლოდ ჩვენი ქვეყნის რეგიონალურ მუზეუმებს შორის, არამედ მის ფარგლებს გარეთ.

2009 წლის აგვისტო-სექტემბერში საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან ძეგლების ინვენტარიზაცია-აღრიცხვის მიზნით სვანეთში გაემგზავრა სპეციალისტთა კომპლექსური ჯგუფი, რომელიც მივლინებული იყო მესტიისა და უშგულის მუზეუმებში. პროექტის ხელმძღვანელი იყო საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გენერალური დირექტორი, აკადემიკოსი დავით ლორთქიფანიძე, მენეჯერი – სალომე გურული. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მიზანი იყო თავისი ინტელექტუალური რესურსების გამოყენებით დახმარებოდა რეგიონალურ მუზეუმს იქ დაცული კულტურული მემკვიდრეობის მოძრავი ძეგლების შესწავლასა და ეფექტურ მოვლა-პატრონობაში.

ამ დღიდან დაიწყო არა მარტო სვანეთის საგანძურის აღრიცხვა და განსაზღვრა ევროპულ სტანდარტებთან დაახლოებით, არამედ მათი სკრუპულოზური სამეცნიერო კვლევა, რასაც შედეგად მოჰყვა სვანეთის ისტორიისა და არქეოლოგიის განახლებული მუზეუმის გახსნა.

პირადად ჩემი მოვალეობა ამ საქმეში ნუმიზმატიკური კოლექციების შესწავლა იყო, რაც საფუძვლად დაედო საქართველოს მუზეუმების ისტორიაში პირველი „მიუნცკაბინეტის“ (ნუმიზმატიკური ექსპოზიციის) შექმნას. შემდგომში კი დაინერა სადისერტაციო თემა: „სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები (ძვ.წ. V-ახ.წ. XVIII სს.)“ ხელმძღვანელი – პროფესორი გიორგი დუნდუა.

ჩემი თემის მთავარი მიზანი იყო ზოგად ისტორიული, არქეოლოგიური თუ ეთნოლოგიური კვლევის საშუალებით განმეხილა სვანეთი არა როგორც ცალკეული რეგიონი, არამედ მთელი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი და ამ ფონზე ნუმიზმატიკურ ძეგლებზე (და არა მარტო ნუმიზმატიკურზე) დაყრდნობით წარმომეჩინა სვანეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარება დროის უდიდესი მონაკვეთის მანძილზე, მისი მჭიდრო ურთიერთობა კოლხეთის ბართან და ამ გზით – მეზობელ ქვეყნებთან. კვლევას მეორე მიზანიც ჰქონდა – სამეცნიერო მიმოქცევაში შესულიყო ნაშრომი, რომელიც მკითხველს მულტიდისციპლინარული კვლევის საშუალებით აჩვენებდა, თუ როგორ შეიძლება არქეოლოგიურმა, ეთნოლოგიურმა, წყაროთმცოდნეობითმა, გლიპტიკურმა და ნუმიზმა-

ტიკურმა კვლევებმა შექმნას კონკრეტული რეგიონის – სვანეთის ისტორიის მეტნაკლებად სრული სურათი და, ამავდროულად, მისი გენეტიკური კავშირი მთელი ქვეყნის გამორულ წარსულთან და კულტურასთან.

ამ ნაშრომის წიგნად გამოცემის სურვილი დიდი იყო, ვინაიდან ამით, ერთი მხრივ, უფრო მეტად გაეწეოდა პოპულარიზაცია როგორც სვანეთში აღმოჩენილ მონეტებს და, ზოგადად, სვანეთს, ხოლო, მეორე მხრივ, როგორც ნუმიზმატს საშუალება მომეცემოდა, ჩვენი ქვეყნის სხვა რეგიონებისთვის ახალი მოდელი შემეთავაზებინა, რომელშიც კვლევის ფუნდამენტს, სამონეტო აღმოჩენები წარმოადგენს.

ჩემთვის განსაკუთრებით ფასეულია ის ფაქტი, რომ სადისერტაციო ნაშრომის წიგნად დაბეჭდვის ინიციატორები ისევ სვანეთის მკვიდრნი აღმოჩნდნენ. სასიამოვნო მოვალეობად მიმაჩნია, მაღლობა გადავუხადო ყველას განეული მხარდაჭერისთვის.

წინამდებარე ნაშრომი იბეჭდება მესტიის მუნიციპალიტეტის უშუალო დახმარებით და მხარდაჭერით, რომ არა მათი ინიციატივა და გვერდში დგომა, ამ წიგნის გამოცემა ბევრად უფრო გართულდებოდა, დროში გაინელებოდა ან უბრალოდ არ დაიბეჭდებოდა.

მინდა მაღლობა გადავუხადო:

მესტიის მუნიციპალიტეტის საკრებულოს თავმჯდომარეს მაიზერ ჯაფარიძეს;

საკრებულოს თავმჯდომარის მოადგილეს ზაურ ჩართოლანს, რომლის პირადი ინიციატივა იყო ამ წიგნის დაბეჭდვა;

მესტიის მუნიციპალიტეტის მერს კაპიტონ ჟორჟოლიანს;

განსაკუთრებული მაღლობა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გენერალურ დირექტორს, აკადემიკოს დავით ლორთქიფანიძეს ვისი უშუალო რეკომენდაციით მომეცა შესაძლებლობა, მემუშავა სვანეთის ჯგუფში.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის წევრებს: სალომე გურულს, თამარ ალაპიშვილს, ნინო კიტოვანს, დარეჯან გოგაშვილს, ნინო ლორთქიფანიძეს, და სვანეთის (მესტია-უშგულის) მუზეუმის კოლექტივის სრულ შემადგენლობას. მინდა გამოვყო ეთნოგრაფების, მანანა ხიზანიშვილის და მადონა ჩამგელიანის ღვაწლი. ისინი უშუალოდ იყვნენ ჩართულები ეთნოლოგიური მიმართულებით კვლევაში და კონსულტაციებს მიწვედნენ სვანეთის მასალებზე მუშაობისას.

მინდა მოვიხსენიო ის ადამიანებიც, რომლებიც გვერდში მედგნენ სამეცნიერო კვლევის პროცესში, მაგრამ დღეს ცოცხლები არ არიან. პირველ რიგში, ჩემი სადისერტაციო ნაშრომის ხელმძღვანელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი გიორგი დუნდუა; რეცენზენტი პროფესორი გურამ ლორთქიფანიძე და ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, არქეოლოგი ლეილა ფანცხავა. ასევე, დიდი ამაგი აქვს განეული მესტიის მუზეუმის ყოფილ დირექტორს, ანგარდაცვლილ რუსუდან ქოჩქიანს.

სადისერტაციო კვლევა, ისევე როგორც წინამდებარე ნაშრომი, პროფილით ნუმიზმატიკურია, ამიტომაც ხშირად ვსარგებლობდი ჩემი კოლეგა ნუმიზმატების დახმარებით. ესენი არიან: თინათინ ქუთელია, მერი ანთაძე (ანგარდაცვლილი), ციალა ღვაბერიძე, მედეა შეროზია, მედეა წონელია და მარიამ ქორიძე; ასევე, ნუმიზმატების ირაკლი ფალავას და სევერიან თურქიას მხარში დგომით. ნუმიზმატიკური მიმართულებით რჩევებს მაძლევდა და მეხმარებოდა, სადისერტაციო ნაშრომის რეცენზენტი, პროფესორი გორჩა ჯაფარიძე და ისტორიის დოქტორი მამუკა ნურნუშია, მაღლობა მათ განეული შრომის-

ვის. აგრეთვე, დიდი მადლობა სადისერტაციო თემის ერთ-ერთ რეცენზენტს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს ნუნუ მინდაძეს.

დიდი მადლობა ონის (რაჭის) მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის თანამშრომლებს – გია ბერიშვილს და დავით ჯაფარიძეს, რომელთაც გამოუქვეყნებელი ეთნოლოგიური და ნუმისმატიკური მასალა მომანოდეს კვლევისთვის.

ნიგნზე მუშაობისას კიდევ არაერთმა ადამიანმა გამიწია სხვადასხვა სახის თანადგო-მა. უღრმეს მადლობას მოვახსენებ ყველას, ვინც ჩემი ნაშრომი გულდასმით წაიკითხა და თავისი ღირებული შენიშვნებისა თუ რჩევების მოცემა არ დაიზარა; აგრეთვე, მათ, ვინც სხვადასხვა სახის ტექნიკური დახმარება აღმომიჩინა.

წინამდებარე ნაშრომი ვერ შეიქმნებოდა, რომ არა სვანეთში ყოფნისას მიღებული სიტბო, პატივისცემა და სიყვარული, რომლითაც დღემდე ვსაზრდობ, რისთვისაც მადლობა სვანეთს და მის მკვიდრთ.

მანია პატარიძე
2020 წელი

შინაარსი

ავტორისაგან	5
რედაქტორისაგან	10
ანოტაცია.....	13
შესავალი	17
I თავი. საკითხის შესწავლის ისტორია	20
II თავი. სვანეთში აღმორჩენილი მონეტების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტები.....	28
2.1. სვანეთი და გარე სამყარო ანტიკურ პერიოდში წუმეზამთიკური მასალის მიხედვით.....	28
2.2. ირანისა და ბიზანტიის ბრძოლა სვანეთის გამო VI საუკუნეში	41
2.3. ბიზანტიური ფულის ნიშნები სვანეთში	45
2.4. დავით IV აღმაშენებლის მონეტები სვანეთიდან	49
2.5. ერთიანი საქართველოს მონეტები სვანეთიდან.....	54
2.6. XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის მონეტები სვანეთიდან	61
2.7. ტრაპიზონული ასკრების ქართული მინაბაჟების გენეზისის საკითხი სვანეთში აღმორჩენილი სამი ბანკის მიხედვით.....	64
2.8. XVII საუკუნის ირანული და ევროპული მონეტა სვანეთში	98
2.9. XVI – XVIII საუკუნის ოსმალური ემისიები სვანეთში	103
2.10. ერაქლე II-ის მონეტები სვანეთში	109
III თავი. სვანეთის სამონეტო ბანკების ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები	112
3.1. „ქარონის ოგოლი“	112
3.2. მონეტა (ან მონეტები) სამარხში, როგორც ქონებრივი ცენზის განმსაზღვრელი სიმბოლო	114
3.3. სამარხში მონეტა როგორც სამკაული, ავგაროზი ან უფლებრივი ინსიგნია	116
3.4. სალოცავისთვის შეწირული ძველი წინარქაქრისტიანულ ტაძრებში	127
3.5. ქრისტიანული პერიოდის რიტუალური მონეტები საქართველოში	131
3.6. მონეტები სვანეთის ტაძრებში	137

3.7. უზგულის ციხე-სახლის (მუზეუმის) ნუმიზმატიკური მასალის სპეციფიკა.....	143
3.8. მაგიური დანიშნულების მონეტები, ავგაროზები, ამულეტები, საბანგაგოდ ხატისთვის დამზადებული მონეტის გამოსახულებიანი მინაბაძები და შანა ხატი.....	154
3.9. მონეტა სვანურ ნუს-ჩვეულებებში.....	158
3.10. უტილიტარული დანიშნულების მონეტები	160
შეჯამება	162
NUMISMATIC TREASURE OF SVANETI.....	168
ბიბლიოგრაფია	186
საძიებელი.....	199

რედაქტორისაგან¹

მე თითქმის 60 წელია ვემსახურები ნუმისმატიკურ მეცნიერებას და შემძლია მთელი პასუხისმგებლობით განვაცხადო, რომ ასეთი პროფილის გამოკვლევას არ ვიცნობ. ჩემი ხანგრძლივი მოღვაწეობის მანძილზე მრავალრიცხოვან ლიტერატურას გავეცანი, მაგრამ მსგავსი არქიტექტურის სამეცნიერო ნაშრომი არა თუ ქართულ, არამედ, საზოგადოდ, ნუმისმატიკურ მეცნიერებაში არ შემხვედრია. ერთად-ერთი ჩემთვის ცნობილი გამოკვლევა, რომელიც, ასე თუ ისე, შეიძლება ეხმიანებოდეს მ. პატარიძის დისერტაციას, ევროპული მონეტებისა და ლიტერატურის ბრწყინვალე მცოდნის ვ. პოტინის სტატიაა: „Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии. Труды Государственного Эрмитажа XII. Ленинград, 1971“, რომელიც რაღაცა კუთხით შეიძლება გამოეყენებინა დისერტანტს. სამწუხაროდ, ზემოთხსენებული წერილი მხოლოდ სამარხეულ მასალას მიმოიხილავს, ისიც სქემატურად და, ძირითადად, არქეოლოგიური ასპექტით.

მე შემძლია კატეგორიულად განვაცხადო, რომ ქართულ ნუმისმატიკაში დაცული დისერტაციების უმეტესობის თემატიკა თავის დროზე ჩემ მიერ იყო შერჩეული (მათ შორის სადოქტორო ნაშრომებისა), მაგრამ მ. პატარიძის გამოკვლევა თავისი ორიგინალური სტრუქტურით ყველასგან განსხვავებულია, აქ საუბარია ნოვაციაზე.

გენიალურ ალბერტ აინშტაინს ეკუთვნის შემდეგი სიტყვები: „პრობლემის ფორმულირება ხშირად უფრო არსებითია, ვიდრე მისი გადაწყვეტა“. ცხადია, ამ ფენომენალურ პიროვნებას მხედველობაში ჰქონდა ფუნდამენტური მეცნიერების, კოსმოსური მასშტაბების პრობლემები. ჩემ მიერ დისერტანტის წინაშე დასმული პრობლემა თავისი მასშტაბით კი მიკროსკოპულია, მაგრამ ვინ იტყვის, რომ საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის ის ნაკლებ მნიშვნელოვანია? ეს, ერთი მხრივ. მეორე მხრივ, რა თქმა უნდა, მისი სათანადო მეცნიერულ დონეზე რეალიზება სარისკო იყო. გავითვალისწინე რა მ. პატარიძის მთელი მოღვაწეობა ნუმისმატიკის სფეროში, შეგნებულად წავედით ამ რისკზე. აქედან გამომდინარე, ძალიან მოკლედ შევეხები მისი მოღვაწეობისა და ჩატარებული მუშაობის ეტაპებს:

1. მას ამ დარგში მუშაობის 22 წლის სტაჟი აქვს (სხვადასხვა დანესებულებაში). 2004 წლიდან კი ისეთ ნამყვან სამეცნიერო უჯრედში დასპეციალისტდა როგორცაა საქართვე-

¹ წინამდებარე ნაშრომი ეფუძნება სადოქტორო დისერტაციას: „სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები (ძვ.წ. V-ახ.წ. XVIII სს)“ რომლის ხელმძღვანელი გახლდათ ანგარდაცვლილი პროფესორი გიორგი დუნდუა. შესაბამისად, ის უნდა ყოფილიყო წიგნის რედაქტორიც. პატივცემული მკვლევრის სურვილი იყო, მის მიერ დაწერილი რეცენზია გადმომეტანა რედაქტორის ტექსტში. ვასრულებ დანაბარებს და უცვლელად გთავაზობთ გიორგი დუნდუას დასკვნას სადისერტაციო ნაშრომზე. ავტორის სტილი დაცულია.

- ლოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილება, სადაც დღემდე იკავებს უფროსი მეცნიერი თანამშრომლის პოსტს;
2. 2005 წლიდან კითხულობდა და დღემდე კითხულობს ლექციების კურსს – „ნუმისმატიკის საფუძვლები“, „ქართული ნუმისმატიკა“ – ისეთ წამყვან უმაღლეს სასწავლებლებში, როგორცაა თბილისის სახელმწიფო, ილიას სახელმწიფო და კავკასიის უნივერსიტეტები;
 3. გამოქვეყნებული აქვს 30 სამეცნიერო ნაშრომი, აქედან ორი მონოგრაფიაა თანაავტორთან ერთად;
 4. 2012 წელს მოიპოვა ბერლინის პრუსიული მემკვიდრეობის ფონდის საერთაშორისო სტიპენდია, რამაც საშუალება მისცა, შეესწავლა ბერლინის ბოდეს მუზეუმში დაცული, ქართული ნუმისმატიკური მეცნიერების მესაძირკვლის, მიხეილ ბარათაევის მიერ საქართველოში შეგროვებული მონეტების უნიკალური კოლექცია. იგი პირველი ქართველი მეცნიერია, ვინც ნახა ეს მასალა და არა მარტო ნახა, არამედ მთლიანი სახით ჩამოიტანა ამ კოლექციის კომპიუტერული ასლი, იქვე გაიარა მან სტაჟირება;
 5. დისერტანტი ცაგერის, მარტვილის, მესტიის, ახალციხის მუზეუმების ნუმისმატიკური გამოფენების კურატორია. ამავე მიზნით შეისწავლა გორის, სტეფანწმინდის და ონის მუზეუმების ნუმისმატიკური კოლექცია; 2016 წელს იყო საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მუდმივმოქმედი ექსპოზიციის – „ნუმისმატიკური საგანძურის“ კონცეფციის ავტორი.

მე მხოლოდ ნაწილობრივ ჩამოვთვალე მ. პატარიძის მიერ ნუმისმატიკის სფეროში ჩატარებული სამუშაო მარტო იმ მიზნით, რომ თვანათლივ მეჩვენებინა, რომ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ფაქტობრივ მასალაზე მუშაობამ იგი პროფესიონალად ჩამოაყალიბა. გამომდინარე ზემოთთქმულიდან, დისერტანტი ნავიდა იმ რისკზე, რომ შეჭიდებოდა ამ რთულ და კოლპლექსურ პრობლემას.

ვინაიდან დისერტაციის სამეცნიერო ხელმძღვანელი ვარ, ჩემი მხრივ ნაშრომისა და ავტორის ქება არაკორექტული იქნება. გამოსავალს ცნობილზე ცნობილ ფრაზაში ვხედავ: „პლატონი ჩემი მეგობარია, მაგრამ ჭეშმარიტება უფრო დიდი მეგობარია“. ამ შემთხვევაში ჭეშმარიტება ის გახლავთ, რომ მ. პატარიძემ წარმატებით გაართვა თავი მის წინაშე დასმულ ამოცანას. ამით მას შეუძლია ცოტათი იამაყოს კიდეც, მაგრამ ზომიერების ფარგლებს არ გასცდეს (ეს, გარკვეულწილად, მეც მესება). მითუმეტეს, რომ პრობლემის ყველა საკითხი ბოლომდე გაშუქებული ვერ არის, რაც გამოწვეულია ფაქტობრივი მასალისა და წყაროთა გარკვეული სიმცირის გამო, მაგრამ ეს დეტალებია. საბოლოო ჯამში, ნაშრომი ქებას იმსახურებს და მისი მონოგრაფიის სახით გამოცემა, ცხადია, სათანადო კორექტივების შეტანის შემდეგ, უაღრესად საშური საქმეა (რა თქმა უნდა, ვრცელი რეზიუმეთი ერთ-ერთ ევროპულ ენაზე). ასეთ შემთხვევაში, ჩემი რწმენით, ის სამაგიდო წიგნი იქნება სვანეთის ისტორიის შესწავლის საკითხებზე მომუშავე ყველა მკვლევრისათვის.

დასასრულ, გამოკვლევის ზოგიერთ პოზიტიურ მხარეზე ზოგადად მსურს ყურადღების გამახვილება:

1. ნაშრომის წყაროთმცოდნეობითი ბაზა უაღვსესად სოლიდურია. ავტორი იყენებს წერილობით ცნობებს, ნუმისმატიკურ, არქეოლოგიურ, გლიპტიკურ და სხვა სახის მასალას და სათანადო ინტერპრეტაციას აძლევს მათ.
2. მათა პატარიძე კარგად იცნობს სამეცნიერო ნაშრომებს, სადაც, თუნდაც ძალიან მოკლედ, გამოთქმულია რაიმე თვალსაზრისი ავტორისათვის საინტერესო საკითხებზე. ამას მონიშნავს გამოკვლევის ბოლოს დართული ბიბლიოგრაფია – მონოგრაფიები, ცალკეული სტატიები ქართულ, რუსულ და ევროპულ ენებზე.
3. მე ვერ ვიტყვი, რომ სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალის გარკვეული ნაწილი უცნობი იყო სამეცნიერო წრეებისათვის და ავტორი პირველად შეეხო ამ საკითხს. ეს უმთვრესად ანტიკურ პერიოდს ეხება, მაგრამ სვანეთში აღმოჩენილი უფრო მოგვიანო ხანის მონეტები თითქმის უცნობი რჩებოდა მეცნიერებისათვის. ავტორმა გააფართოვა კვლევის ქრონოლოგიური დიაპაზონი – ძვ.წ.-ის V საუკუნიდან ახ.წ. XVIII ს.-ის ჩათვლით სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოიგანა სვანეთში აღმოჩენილი დღემდე სრულიად უცნობი სამონეტო განძები (მაგ.; ე.წ. კირმანეული თეთრის სამი და ოსმალური ახჩების სამონეტო კომპლექსები, თუ ცალკეულად აღმოჩენილი მონეტები) და ერთ მთლიან ჩარჩოში ჩაატარა მათი კვლევა-ძიება.
4. ავტორი სვანეთს განიხილავს არა როგორც ცალკეულ რეგიონს, არამედ მთელი საქართველოს განუყოფელ ნაწილს და ამ ფონზე, ნუმისმატიკურ ძეგლებზე (და არა მარტო ნუმისმატიკურზე) დაყრდნობით, წარმოაჩენს სვანეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ვითარებას დროის უდიდესი მონაკვეთის მანძილზე, მის მჭიდრო ურთიერთობას კოლხეთის ბართან და ამ გზით კი, შესაძლებელია, მეზობელ ქვეყნებთანაც. ამ კუთხით წარმოდგენილი ნაშრომი პირველია და ერთადერთი.
5. ასევე, ვერ ვიტყვი, რომ სვანეთში მიკვლეული მონეტების შეწირვის ფაქტი სალოცავებისა და ეკლესია-მონასტრებისათვის, აგრეთვე, მათი სამკაულად გამოყენების შემთხვევები არ იყო ფიქსირებული ქართველი ეთნოგრაფების მიერ და ყურადღების მიღმა დარჩენილი. მაგრამ ამ შეწირულობის დიფერენცირება მათი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „პროფილის“, მათი სპეციფიკის მიხედვით, არ ხდებოდა. ავტორმა გამოავლინა მონეტების (და არა მარტო მონეტების) შეწირვის ახალი ფაქტები, მოახდინა მათი დანიშნულების დიფერენციაცია. გამოყო სვანეთში ნაპოვნი ნუმისმატიკური მასალის საეკლესიო, ასევე, მათი სამონეტო ცირკულაციაში შემავალი კომპონენტის ხასიათი. რაც მთავარია, მან ქვეყნის საერთო ვითარების სურათის ფონზე გააშუქა სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური ძეგლების ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები, ამ მიმართებით ეს ნაშრომი დღესდღეობით პირველია და ერთადერთი.

როგორც ძველი რომაელები იტყოდნენ: „არაფერი გადაჭარბებული!“

გიორგი ღუნდუა
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
2017 წელი, ივლისი

ანოტაცია

ნუმიზმატიკური მეცნიერების ძირითად ამოცანას წარმოადგენს მონეტისა და სამონეტო განძების შესწავლა. მონეტა, რომელიც, პირველ რიგში, ფულია, ამავედროულად, ხალხის ცნობიერებაში საკრალურ ნივთად იქცა, რომელსაც მაგიური ძალა მიენერებოდა. ამიტომ ის სხვადასხვა რიტუალისა თუ ტრადიციული წეს-ჩვეულების თანმდევი ატრიბუტი გახდა. წლების განმავლობაში მონეტებისა და სამონეტო განძების შესწავლის მეთოდოლოგია ქართველ და უცხოელ ნუმიზმატებს სპეციფიკური ჰქონდათ, კერძოდ, ეთნოგრაფიული (სარიტუალო) მიზნით გამოყენებული მონეტები – სამკაული, ავგაროზი, საეკლესიო შენირულობა და ა. შ. – ძირითადად აღიქმებოდა ეთნოლოგიური დანიშნულების ნივთებად და ამ მონეტების „ამეტყველება“ პოლიტიკურ-ეკონომიკური მიმართულებით შეუძლებელი იყო. შეიძლება ითქვას, რომ არც ქართულ ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში ჩატარებულა დღემდე მონეტებთან დაკავშირებული ტრადიციებისა და რიტუალების საფუძვლიანი კვლევა. მეცნიერები შემოიფარგლებიან მხოლოდ მონეტების დანიშნულებისა და გამოყენების ფაქტების დადასტურებით.

იგივე შეიძლება ითქვას ეთნოარქეოლოგიურ კვლევასთან დაკავშირებით. განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაცია სულიერ კულტურაში შემორჩენილ რეალობაში მნიშვნელოვანია ძველ და ახალ ყოფას შორის მემკვიდრეობითობის დასადგენად. ჩვენს ნაშრომში ამ სახის კვლევას ნუმიზმატიკური აღმოჩენები უმაგრებს ზურგს.

საქართველოში ნუმიზმატიკური განძების მეცნიერული შესწავლა ორ საუკუნეს ითვლის. სერიოზული შრომაა განეული ცალკეული ისტორიული ეპოქის სამონეტო განძების ტოპოგრაფიის, შემადგენლობის, ქრონოლოგიის დადგენის კუთხითაც. თუმცა უნდა ითქვას, რომ საქართველოში აღმოჩენილი განძების მეთოდოლოგიური შესწავლა, სისტემაში მოყვანა და კლასიფიკაცია მათი აღმოჩენის გარემოების და ხასიათის მიხედვით დღემდე არ მომხდარა. აქ, უპირველეს ყოვლისა, იგულისხმება განძების დიფერენციაცია ეკონომიკურ, ეთნოლოგიურ-კონფესიურ და სხვა ხასიათის სამონეტო კომპლექსებად.

სვანეთის რეგიონში აღმოჩენილი უამრავი სამონეტო განძი უცნობი იყო მეცნიერებისთვის, შესაბამისად, ის სამონეტო მიმოქცევის ტოპოგრაფიულ რუკაზე დატანილი არ იყო. ეს კი ხელს უშლიდა საქართველოში ამა თუ იმ სამონეტო ტიპების გავრცელების სრული სურათის შექმნას. ვფიქრობთ, წარმოადგენილი ნაშრომი გარკვეულ წვლილს შეიტანს ნუმიზმატიკური მეცნიერების განვითარების საქმეში.

კვლევის მიზანს წარმოადგენს სვანეთის (მესტია-უშგულში) აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის, ეთნოლოგიური ასპექტების გამოვლენა, ასევე, იმ მონეტების შემოტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში, რომლებიც დღემდე სამეცნიერო საზოგადოებისთვის უცნობი იყო.

მთავარი ამოცანა იყო კომპლექსური, ეთნოლოგიურ-ნუმისმატიკური კვლევის შედეგად სრულყოფილად შეგვესწავლა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვეტანა ყველა ის მონეტა, რომელსაც, ერთი შეხედვით, მკვეთრად დამახასიათებელი არაეკონომიკური დანიშნულება ჰქონდა. სისტემაში მოგვეყვანა და მოგვეხდინა ეკონომიკური, ეთნოლოგიურ-კონფესიური, უტილიტარული და სარიტუალო (მაგიური დანიშნულების) სამონეტო განძების დიფერენცირება.

შევეცადეთ, განგვეხილა სვანეთი არა როგორც ცალკეული რეგიონი, არამედ მთელი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი და ამ ფონზე ნუმისმატიკურ, ასევე, წერილობით, ეპიგრაფიკულ, არქეოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ და გლიპტიკურ წყაროებზე დაყრდნობით გვეჩვენებინა, რომ სვანეთში სამონეტო მიმოქცევა ძვ.წ. აღ.-ის V საუკუნის II ნახევრიდან – „კოლხური თეთრით“ დაწყებული XVIII საუკუნის ჩათვლით, თითქმის ქრონოლოგიური უწყვეტობით მიმდინარეობს და ადასტურებს იმას, რომ ეს რეგიონი ყოველთვის ჩართულია ქვეყანაში არსებულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში. კიდევ ერთხელ გავუსვით ხაზი იმ ფაქტს, რომ ამ რეგიონის როლი და მნიშვნელობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ მისი გეოგრაფიულად უსაფრთხო მდებარეობით. ისინი მუდმივ კავშირში არიან ქვეყნის ბართან და გარე სამყაროსთან. ამას ადასტურებს, პირველ რიგში, აქ აღმოჩენილი ადგილობრივი თუ უცხოური ფული და უამრავი არქეოლოგიური არტეფაქტი.

ნაშრომის მთავარ სიახლეს წარმოადგენს სვანეთის სამონეტო აღმოჩენების ეთნოლოგიურ-კონფესიური კვლევა. საკითხის ამ მიმართულებით შესწავლამ საშუალება მოგვცა, გამოგვეთქვა მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ ეთნოლოგიური დანიშნულების მონეტების „ამეტიყველება“ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ისტორიის მოსათხრობად სავსებით შესაძლებელია. ამ თეორიის გასამყარებლად ცალკეულ აღმოჩენებს მივუსადაგეთ წერილობითი თუ ეთნოლოგიური წყაროები და რეგიონში იმავე ტიპის მონეტების ბრუნვის დამაჯერებელი სამეცნიერო დასაბუთება. მხოლოდ ამ სამუშაოების შედეგად ჩავთვალეთ შესაძლებლად, ერთი შეხედვით, ეთნოლოგიური ხასიათის მონეტები გვექცია საისტორიო წყაროდ.

სვანეთის საეკლესიო თუ ეთნოლოგიური ხასიათის მონეტების ამგვარი შესწავლა პირველად ხდება და, ვფიქრობთ, შესაძლებელია მოდელად იქცეს სხვა რეგიონში არსებული იმავე ხასიათის მასალის – საეკლესიო შეწირულობების გაანალიზებისა და კვლევისათვის.

კვლევის ერთ-ერთი მთავარი სიახლეა ტაძრებში მონეტების შეწირვის ტრადიციის ცოცხალი კავშირების მოძებნა სვანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფასთან და მოსახლეობის რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან, რაც შესაძლებელი გახდა საკითხის ეთნოლოგიური დამუშავებით. მოსახლეობაში დღემდე შემორჩენილი ტრადიციების შესწავლით ჩვენ შევძელით, გაგვერკვია სალოცავებში მონეტების მოხვედრის მიზეზები და მონეტის როლი ტრადიციულ ყოფა-ცხოვრებაში.

ნაშრომში პირველად არის წარმოდგენილი მეცნიერებისთვის დღემდე უცნობი რამდენიმე სამონეტო განძი (მაგ.: ე.წ. კირმანეული თეთრის სამი განძი და ოსმალური ახჩების სამონეტო კომპლექსი, აგრეთვე, ცალკეულად აღმოჩენილი მონეტები).

ნაშრომის ერთ-ერთი სიახლე ეთნო-არქეოლოგიური კვლევაა, რომელმაც საშუალება მოგვცა, მოგვეხდინა განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაცია სულიერ კულტურაში შემორჩენილ რეალობასთან. მოიძებნა ლოგიკური ჯაჭვი ძველ და ახალ ყოფას შორის. კერძოდ, ქრისტიანული ხანის რიტუალური წეს-ჩვეულებები, როგორც წინარექრისტიანული ეთნოლოგიური ყოფიდან მიღებული მემკვიდრეობა.

ნაშრომის კვლევა ეფუძნება ნუმისმატიკურ მეცნიერებაში დღემდე დამკვიდრებული ამა თუ იმ თეორიული მოსაზრების გადასინჯვას და დახვეწას, ზოგიერთ შემთხვევაში ძველი თეორიის უარყოფას და ახლის წარმოშობას. აგრეთვე, პირველწყაროების: პირველ რიგში, მონეტების, სამონეტო განძების და სხვა არტეფაქტების ახლებურად შესწავლას და ანალიზს. სინთეზური მეთოდის საშუალებით საკვლევი ობიექტების, კერძოდ, სვანეთში აღმოჩენილი სხვადასხვა ეპოქის ნუმისმატიკური ძეგლების გაერთიანება მთლიანად საქართველოს ფულადი მიმოქცევის და პოლიტიკურ-ეკონომიკური პროცესების განსასაზღვრად. თემის თვისობრივი ხასიათიდან გამომდინარე, კვლევის მეთოდოლოგია ინტერდისციპლინარულია. მასალის შესასწავლად კვლევაში ჩართულია რამდენიმე დარგი და სამეცნიერო მიმართულება – არქეოლოგია, ეთნოგრაფია, საქართველოს ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა და არქეო-ეთნოლოგია. დიდი ადგილი ეთმობა კვლევის შედარებით ანალიზს, კერძოდ, კონკრეტული რეგიონის, სვანეთის, სამონეტო ემისიის, ეთნოლოგიური წეს-ჩვეულებების თუ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტების შედარებას მთლიანად ქვეყანაში მიმდინარე იმავე სახის პროცესებთან. ნაშრომი ემყარება ისეთ ემპირიულ მეთოდს, როგორცაა მოდელირება, ანალოგის გამოყენებით არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ხელოვნურად აღდგენილი ტრადიციის გამოყენება შემდგომი კვლევის ობიექტად და აქედან მიღებული ინფორმაციის ლოგიკური კავშირი დღემდე შემორჩენილ ტრადიციებთან. ნაშრომში ასევე გამოიყენება რაოდენობრივი კვლევის მეთოდი ისეთი რიცხვითი პარამეტრების შესწავლისას, როგორცაა სხვადასხვა მონეტის და სამონეტო განძის ხვედრითი წილის განსაზღვრა როგორც კონკრეტულად ერთ რეგიონში, სვანეთში, ასევე, მთლიანად საქართველოში.

სვანეთის ნუმისმატიკური მასალის ინტერდისციპლინარული მეთოდოლოგიით შესწავლამ შესაძლებელი გახადა ამა თუ იმ მოძველებული თეორიის და მოსაზრებების გადასინჯვა. ახალი სამონეტო განძების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოყვანამ შეცვალა ქვეყანაში ამა თუ იმ ისტორიულ პერიოდში ფულადი მიმოქცევის სურათი. შეძლებისდაგვარად დაზუსტდა ძველი თეორია იმასთან დაკავშირებით, რომ თუ მეცნიერებაში აქამდე გაბატონებული მოსაზრებების მიხედვით, რიტუალური (საეკლესიო შეწირულობა, მაგიური დანიშნულების თუ უტილიტარული ხასიათის) ნუმისმატიკური ძეგლები მხოლოდ ეთნოგრაფიის კუთვნილებას წარმოადგენდა. ჩვენ მიერ შემუშავებული ახალი მიდგომით მათ მნიშვნელოვანი საისტორიო წყაროს სტატუსი მივანიჭეთ. პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში ნუმისმატიკური მასალის არა მხოლოდ პოლიტიკურ-ეკონომიკური, არამედ ეთნოლოგიურ-კონფესიური კვლევა.

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი კვლევის შედეგები სრულყოფილს ხდის საქართველოს ერთ-ერთი განუყოფელი ნაწილის, სვანეთის რეგიონის, ისტორიის მეტ-ნაკლებად დე-

ტალურ შესწავლას. კვლევა საფუძვლად დაედო მეცნიერების ინტეგრაციას სამუზეუმო საქმიანობაში, რაც თანამედროვე მუზეუმის ახალი სტრატეგიაა. მესტიის მუზეუმის ნუმისმატიკური გამოფენა ამ სტრატეგიის მაგალითია. აღნიშნული ნაშრომი საყურადღებოა არა მხოლოდ ნუმისმატიკით დაინტერესებული მკვლევრებისთვის, არამედ საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური, ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური საკითხებით დაინტერესებული სამეცნიერო წრისთვის თუ ფართო საზოგადოებისთვის.

შესავალი

სვანეთში აღმოჩენილი და საქართველოს მუზეუმებში დაცული ნუმისმატიკური ძეგლებიდან ფართო სამეცნიერო წრეებისთვის ცნობილი იყო მხოლოდ ის მონეტები, რომელთაც აღმოჩენისთანავე, მათი იშვიათობისა და თითქმის უნიკალურობის გამო, განსაკუთრებული სტატუსი მიენიჭა და, შესაბამისად, დაუყოვნებლივ შევიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში. ძირითადად, ანტიკური პერიოდის და შუა საუკუნეებიდან დავით აღმაშენებლის მონეტები. სვანეთის მუზეუმში (მესტიაში და უშგულში) დაცული მონეტების უმეტესობა მეცნიერებისთვის ჯერ კიდევ უცნობი იყო.

2009 წელს პროექტის „სვანეთის (მესტია-უშგული) ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმის ექსპონატების ინვენტარიზაციის“ ფარგლებში, საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან გაგზავნილ იქნა სხვადასხვა სპეციალისტებისაგან დაკომპლექტებული ჯგუფი. პროექტი მიზნად ისახავდა სვანეთის (მესტია-უშგულის) ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმის ექსპონატების ინვენტარიზაციას. პირადად ჩემს მოვალეობას წარმოადგენდა მესტიის მუზეუმსა და უშგულის ციხე-სახლში შემავალი მონეტების განსაზღვრა, ინვენტარიზაცია, და საგამოფენო კონცეფციის შექმნა.

მასალაზე უშუალო მუშაობისას გამოიკვეთა სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სამონეტო განძების თვისობრივი მრავალფეროვნება. დადასტურდა თითქმის ყველა კატეგორიის და წარმომავლობის განძი, როგორც არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგად აღმოჩენილი, ასევე, ეთნოლოგიური ხასიათის. დაფიქსირდა რამდენიმე ახალი უმნიშვნელოვანესი აღმოჩენა, რომლებიც სამეცნიერო მიმოქცევაში არასოდეს არ მოხვედრილა. მოხდა საკმაოდ იშვიათი ეგზემპლარების ზუსტი ატრიბუცია.

სვანეთის (მესტია-უშგულის) სამონეტო განძებში გამოვყავით ორი სახის განძი: „მიმოქცევის განძი“, რომელიც ასახავს ამ რეგიონში ფულადი მიმოქცევის ხასიათს, შემადგენლობას, კავშირებს ქვეყნის შიგნით და გარეთ; და „საეკლესიო შენირულობა“. ასეთი განძები, რომლებიც, ერთი შეხედვით, ეთნოლოგიური ხასიათისაა, რიტუალურია – სალოცავებისთვის მიძღვნილი.

დადასტურდა, რომ სვანეთში დაცული ნუმისმატიკური კოლექციების ქრონოლოგია ძვ.წ.-ის V ს.-ის II ნახევარში მოჭრილი „კოლხური თეთრით“ იწყება და XX ს. უცხოური მონეტებით მთავრდება.

ამ დასკვნების საფუძველზე შეიქმნა საგამოფენო კონცეფცია და გადაწყდა, გამოყოფილიყო ცალკე სივრცე და პირველად ქართულ სამუზეუმო სივრცეებში შეგვექმნა „მიუნცკაბინეტი“ (მონეტების კაბინეტი) (დანართი I), სადაც მონეტების საშუალებით გადმოვცემდით ამ რეგიონის აქტიურ ჩართულობას როგორც მთლიანად ქვეყნის საყოველთაო ფულად მიმოქცევაში, ასევე კავშირს გარე სამყაროსთან. ამავდროულად აქცენტი-

რებული უნდა ყოფილიყო სვანეთის ნუმისმატიკური მემკვიდრეობის სპეციფიკა – მათი საეკლესიო-რიტუალური დანიშნულება. ყოველივეს გათვალისწინებით მომზადდა გამოფენა, სადაც წარმოვაჩინეთ სვანეთი არა როგორც ცალკე რეგიონი, არამედ მთელი საქართველოს განუყოფელ ნაწილი და ამ ფონზე, ნუმისმატიკური მასალის ჩვენებით, წარმოვადგინეთ სვანეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარება დროის უდიდესი მონაკვეთის მანძილზე.

ექსპოზიცია მოეწყო, მაგრამ მონეტების დეტალური შესწავლისა და გამოფენის მომზადებისას წამოიჭრა მრავალი სამეცნიერო საკითხი, პრობლემა, რომელიც მოითხოვდა ამ მასალის თანამედროვე სამეცნიერო აპარატით დამუშავებას. ერთი მხრივ, მასალა კლასიფიცირებული იყო, მაგრამ უფრო ფართო კონტექსტში მისი გაანალიზება სპეციალურ სამეცნიერო კვლევას მოითხოვდა. ამან განაპირობა სადისერტაციო კვლევის საგნად ეს თემა გამეხადა. სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალის თვისობრივი მრავალფეროვნება მოითხოვდა არა მხოლოდ ვიწრო ნუმისმატიკურ-მეტროლოგიური დახარისხებას, არამედ, სპეციფიკიდან გამომდინარე, კვლევაში სხვადასხვა დისციპლინის: ეთნოგრაფიის, არქეოლოგიის, ხელოვნებათმცოდნეობის, საქართველოს ისტორიის და ეთნო-არქეოლოგიური მიმართულების ჩართვას. მრავალდარგოვანი მიდგომის საშუალებით გახდა შესაძლებელი მრავალი ახალი სამეცნიერო სიახლის და მისი სამეცნიერო მნიშვნელობის დასაბუთება.

წინამდებარე ნაშრომი შედგება სამი ძირითადი თავისაგან.

I თავი. საკითხის შესწავლის ისტორია

მთლიანად ეძღვნება სამეცნიერო ლიტერატურისა და ისტორიულ – ეთნოლოგიური წყაროების მიმოხილვას.

II თავი. სვანეთში აღმოჩენილი მონეტების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტები

განხილული გვაქვს სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალა ძვ.წ.-ის V საუკუნის II ნახევრიდან – „კოლხური თეთრით“ დაწყებული ახ.წ.-ის XVIII საუკუნის ჩათვლით, თითქმის ქრონოლოგიური უწყვეტობით. შესაბამისად, სვანეთის რეგიონის ჩართულობა საქართველოში მიმდინარე ყველა პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში. ეს მოსაზრება გამყარებულია: ნუმისმატიკური და გლიპტიკური მასალის, წერილობით წყაროების, ეპიგრაფიკული ძეგლების და არქეოლოგიური ექსპედიციების შედეგად მიღებული ინფორმაციის დამონებით. ნუმისმატიკური მასალის ატრიბუციით მოვახდინეთ ქრონოლოგიური პერიოდიზაცია. თითოეულ პერიოდის ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ კულტურული ვითარება ვაჩვენებთ შესაბამისი ნუმისმატიკური მასალით, წერილობითი თუ სხვა წყაროებით.

III თავი. სვანეთის სამონეტო განძების ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები

ნაშრომის ერთ-ერთ მთავარ სიახლეს – სვანეთის ნუმისმატიკური მასალის ეთნოლოგიური ასპექტების გამოვლენაა. საკითხის ეთნოლოგიურმა კვლევამ, მათ შორის, ახალ-

მა საველე ეთნოლოგიურმა მონაცემებმა და სვანურმა ეპიგრაფიკულმა ძეგლებმა, სა-
შუალება მოგვცა, გვეჩვენებინა ტაძარში მონეტის მოხვედრის მიზეზები და უძველესი
საზოგადოების კუთვნილი ნივთიერი მასალის ცოცხალი კავშირი სვანეთის ყოველდღი-
ურობასთან. ეთნოლოგიურმა კვლევამ მეცნიერებისთვის თავიდან აღმოაჩინა მონეტე-
ბი, რომლებიც უკვე საისტორიო წყაროს წარმოადგენენ.

I თავი. საკითხის შესწავლის ისტორია

ნაშრომის სპეციფიკიდან გამომდინარე, ჩვენ კვლევის ნუმისმატიკური, ზოგადისტორიული, არქეოლოგიური და ეთნოლოგიური მეთოდი ავირჩიეთ. სამეცნიერო ლიტერატურა და წყაროებიც ისტორიული მეცნიერების სხვადასხვა დარგს მიეკუთვნება. შესაბამისად, გავმიჯნეთ ერთმანეთისგან ნუმისმატიკური ძეგლების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტების შესწავლასთან დაკავშირებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა და ეთნოლოგიურ-კონფესიური საკითხების ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა.

ნაშრომის პირველწყაროს სვანეთის (მესტია-უშგული) ისტორიისა და ეთნოგრაფიის და საქართველოს ეროვნული მუზეუმისა ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმში დაცული სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური ძეგლები წარმოადგენს. მასალის ნუმისმატიკურ-მეტროლოგიური კვლევის გარდა განვიხილეთ ამა თუ იმ კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში საქართველოს სამონეტო მიმოქცევის ისტორია. ლიტერატურისა და წყაროების მიმოხილვას წარმოვადგენთ ქრონოლოგიურად, თითოეული პერიოდის პარალელური სამეცნიერო ლიტერატურით.

სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური პერიოდის ნუმისმატიკურ მასალას წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური კვლევის და ნუმისმატიკური სამეცნიერო კვლევების ფონზე მიმოვიხილავთ.

ერთ-ერთი უძველესი ცნობა, რომელიც სვანეთის შესახებ გვანვდის ინფორმაციას, II საუკუნის რომაელი სწავლული პლინიუს სეკუნდუსია. ის წერს: „კოლხეთში აიეტის შთამომავალი სავლაკი მეფობდა, რომელმაც სამფლობელოდ ვრცელი ქვეყანა მიიღო სვანთა მიწაზე, რომელიც ოქროს საწმისებითაა სახელგანთქმული“¹.

ძვ.წ. I და ახ.წ. I საუკუნეების სვანეთის შესახებ ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი წერს: „სვანები თითქმის საუკეთესონი არიან სიმამაცისა და ძალის მხრივ. ისინი ირგვლივ ყველაფერს ფლობენ და უპყრიათ კავკასიის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არის. მათ ჰყავთ ბასილევსი და 300 კაცისაგან შემდგარი საბჭო“².

ანტიკური სამყაროსა და სვანეთის ურთიერთობის ამსახველი ერთ-ერთი პირველწყარო ნუმისმატიკური მასალაა. საკვლევი პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურად გამოვიყენეთ საქართველოს ნუმისმატიკური ისტორიის დარგში გამოქვეყნებული მეტნაკლებად კომპლექსური მიმოხილვები და უფრო ვიწრო ხასიათის, თუნდაც მონოგრაფიული ხასიათის შრომები.

¹ В. Латышев, „Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе“, т. II, вып. СПб, 1904, 197-198

² ო. ლორთქიფანიძე, *ძველი საქართველო (კოლხეთი და იბერია) სტრაბონის გეოგრაფიაში* (თბილისი, 2010), 169

ანტიკური პერიოდი ჩვენ წარმოვადგინეთ ძვ.წ. V საუკუნიდან ახ.წ. III საუკუნემდე. შესაბამისად, ის იწყება „კოლხური თეთრით“. ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულ ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია საკმაოდ ვრცელია. ვინაიდან ჩვენი მთავარი ამოცანა სვანეთის მასალის ზოგად კოლხურ კულტურაში ინტეგრაციაა, საჭიროდ მივიჩნიეთ, დაგვემონებინა ყველა ის სტატია, თუ მონოგრაფია, რომელიც დახმარებას გაგვინევდა კონკრეტულად საკითხის კვლევაში. „კოლხური თეთრის“ პრობლემის ანალიზი ფაქტობრივად შეუძლებელია გიორგი დუნდუას პუბლიკაციების გარეშე. შეიძლება ითქვას, რომ მისი შრომები ერთგვარი ორიენტირია ამ საკითხის სიღრმისეულად შესწავლისათვის¹. ანტიკური პერიოდის სამყაროს სურათის შექმნა მეტწილად არქეოლოგიური ექსპედიციების მიერ აღმოჩენილი მასალის ცნობებს ეყრდნობა. ამიტომ ნაშრომში გარკვეული ადგილი დაეთმო არქეოლოგიური სამეცნიერო პუბლიკაციების მიმოხილვასაც²

„კოლხური თეთრიდან“ ოქტავიანე ავგუსტუსის მინაბაძების ემისიამდე პერიოდი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სვანეთის ნუმიზმატიკური ძეგლების შესასწავლად, განსაკუთრებით ეს ეხება: ბოსფორის სამეფოს, კერძოდ, პანტიკანეონის და ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებს, ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს სტატერის, აგრეთვე, ოქტავიანე ავგუსტუსის და იმპერატორის მონეტის ადგილობრივი მინაბაძებს. ჩამოთვლილი სამო-

¹ Г. Дундуа, *Нумизматика античной Грузии* (Тбилиси, 1987); გ. დუნდუა, „ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის გენეზისისათვის“. *ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. მაცნე №1* (თბილისი, 1972); გ. დუნდუა, ა. კახიძე, „კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები“ *ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. მაცნე №2* (თბილისი, 1979); Г. Дундуа, Г. Лордкипанидзе, *Денежное обращение Центральной Колхиды* (Тбилиси, 1983); გ. დუნდუა, „კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა)“ *იბერია-კოლხეთი №1* (თბილისი, 2003); ასევე, საყურადღებოა შემდეგი მეცნიერების კვლევები: Е. Пахомов, *Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка*, вып. 3 (Баку, 1926); А. Зограф, „Распространение находок античных монет на Кавказе“. Труды нумизматического отдела гос. Эрмитажа I (Ленинград, 1945); W. Wroth, *Catalogue of Greek Coins. Pontus. Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphorus* (London, 1889); D. Lang, *Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia* (New-York, 1955); Д. Шелов, *Монетное дело Боспора, VI-II вв. До н. э.* (Москва, 1956); D. M. Lang, „Notes on Caucasian Numismatics“ *The Numismatic Chronicle. vol. XVII* (New-York, 1957); Д. Капанадзе, К. Голенко, „К вопросу о происхождении колхидок“ *ВДИ. 1957. №4*; К. Голенко, Д. Капанадзе, „Четыре клада колхидок“ *НЭ (нумизматика и эпиграфика)*, 1966, VI; А. Болтунова, „Колхидки“, *ВДИ*, 1973, №4; С. Шамба, *Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э. – XIII в. н. э.)* (Тбилиси, 1987); გ. დუნდუა, „ანტიკური ხანის უცხოური მონეტების განძები კოლხეთიდან (ძვ.წ. IV – ახ.წ. IV სს.)“ *კრებული გურია II (მხარის კვლევა-ძიების შედეგები)* (თბილისი, 1997); გ. ლორთქიფანიძე, გ. გერაძე, „კოლხური თეთრი“ *ნარკვევები ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიიდან* (თბილისი, 2007); ა. კახიძე, მ. ვიკერსი, „ფიჭვნარი I“ *საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002)* (ბათუმი-ოქსფორდი, 2004)

² თ. მიქელაძე, *ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან* (თბილისი, 1974); ჯ. ნადირაძე, *ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები* თბილისი, 1975); Г. Лордкипанидзе, *К истории древней Колхиды* (Тбилиси, 1970); Г. Лордкипанидзе, *Колхида VI-II вв. До н. э.* (Тбилиси, 1978); О. Лордкипанидзе, „К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхиды)“. *Материалы симпозиума в Цхалтубо*, (1977); ო. ლორთქიფანიძე, *ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი* (თბილისი, 1966); ო. ლორთქიფანიძე, *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან* (თბილისი, 2002); მ. პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“. *ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. შრომები III* (თბილისი, 2011)

ნეტო ჯგუფები თავის დროზე არა ერთი ცნობილი მეცნიერის ნაშრომებში მოხვდა.¹ გარდა წმინდა ნუმიზმატიკური და არქეოლოგიური ნყარობის მიმოხილვისა, ჩვენთვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი იყო საკვლევ ობიექტად გლიპტიკური ძეგლების განხილვაც, ვინაიდან ეს დარგი, მისი ნახევრადიურიდიული ბუნებიდან გამომდინარე, სერიოზულ წყაროს წარმოადგენს ანტიკური სამყაროს საერთო პოლიტიკური კონტექსტის წარმოსაჩენად. ამ მხრივ, საყურადღებოა სარა ბარნაველის², ა. ბორისოვის და ვ. ლუკონინის³, დარეჯან კაჭარავას⁴, ქეთევან რამიშვილის⁵, ქეთევან ჯავახიშვილის⁶ შრომები.

სვანეთის საკითხის შესწავლის საქმეში, ვფიქრობთ, ცალკე უნდა აღვნიშნოთ შოთა ჩართოლანის სამეცნიერო პუბლიკაციები⁷.

შ. ჩართოლანმა პირველმა შეისწავლა არქეოლოგიურად ეს რეგიონი, რის საფუძველზე დატოვა ბევრი ისეთი ჰიპოთეზა და სამეცნიერო ნაშრომი, რომლებიც დღესაც ანგარიშგასანევია. ძირითადი კონცეფცია, რაც გულისხმობდა სვანეთის როლის წამოწევის საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში შესაბამისი ნივთიერი თუ წერილობითი ნყარობის დადასტურებით, მის სახელს უკავშირდება. მან პირველმა გაილაშქრა სამეცნიერო საზოგადოებაში დამკვიდრებული, ეგრეთწოდებული, სვანეთის რეგიონის „კარჩაკეტილობის“ თეორიის წინააღმდეგ. აჩვენა, რომ ეს კუთხე ჩვენი ქვეყნის ისტორიის ყველა ეტაპზე ჩართულია მიმდინარე პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში და

¹ K. Regling, „Der Griechische Goldschatz von Prinkipo“. ZN. (Berlin, 1931); A. H. Зограф, *Античные золотые монеты Кавказа*. Известия ГАИМК. Вып. №110 (1935); A. Зограф, „Статеры Александра Македонского из Керченских и Таманских находок“ ГЭ. *Труды отдела истории искусства и культуры античного мира*, т. I. (1945); К. Голенко „Клад синопских и колхидских монет из Кобулету (1948)“. *ВДИ*, №1. 1961. დ. კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა* (თბილისი, 1969); ნ. კილურაძე, „დაფნარის სამაროვანი“. *ძეგლის მეგობარი №23* (თბილისი, 1970); გ. დუნდუა „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები“. *მაცნე 1. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია* (თბილისი, 1973); თ. აბრამიშვილი, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი* (თბილისი, 1974); გ.ლორთქიფანიძე, ზ.კვიციანი, გ.გერაძე, *ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა* (თბილისი, 2008); მ.შეროზია, „ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარებისა და მისი ადგილობრივი მინაბაძების შესახებ“ *იბერია-კოლხეთი 5* (თბილისი, 2009) №; მ. პატარაძე, „ლეჩხუმში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“ *ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები I* (თბილისი, 2014)

² ს. ბარნაველი, „სვანეთის გემა პორტრეტის გამოსახულებით“. *Ars Georgica. სერია 7* (თბილისი, 1971)

³ А. Борисов, В. Луконин, *Сасанидские геммы* (Ленинград, 1963)

⁴ D. Kacharava, G. Kvirkvelia, „Recent archaeological finds on the upper terrace of the Vani site“. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*. 14. pp. 2009

⁵ ქ. ი. რამიშვილი, *სასანური გემები საქართველოში* (თბილისი, 1979)

⁶ ქ. ჯავახიშვილი, „ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები“. *იბერია-კოლხეთი №7* (თბილისი, 2011); ქ. ჯავახიშვილი, „რესპუბლიკური ხანის რომაული პორტრეტული გემები (საქართველოში მოპოვებული გლიპტიკური მასალების მიხედვით)“. *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში 20* (თბილისი, 2011) №; ქ. ჯავახიშვილი, „საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები“, *იბერია-კოლხეთი 11* (თბილისი, 2015).

⁷ შ. ჩართოლანი, „ლარილარის სამაროვანი“, კრებული *საქართველოს, ამიერკავკასიისა და წინააზიის ისტორიის საკითხები*. შ.ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“ (*სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები*) (თბილისი, 1976); შ. ჩართოლანი, *ძველი სვანეთი*. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი (თბილისი, 1996); შ. ჩართოლანი, *შრომები* (თბილისი, 2010)

მის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენს. ჩვენი საკვალიფიკაციო თემის ერთ-ერთი მთავარი ხაზიც, ნუმიზმატიკურ-არქეოლოგიურ და წერილობით წყაროზე დაფუძნებით, ამ რეგიონის ერთიანი საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების შემადგენელ ორგანულ ნაწილად გააზრებაა.

ამდენად, ჩვენთვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია ის კონცეფცია რომელსაც ემსახურებოდა და მეცნიერულად ასაბუთებდა შოთა ჩართოლანი.

მომდევნო ნაწილი ეხება ირანისა და ბიზანტიის ბრძოლას სვანეთის გამო VI საუკუნეში.

კვლევის ამ ნაწილში, განსხვავებით სხვა პერიოდებისა, რამდენიმე წერილობითი წყარო მოგვეპოვება¹. ხოლო რაც შეეხება თემის ისტორიოგრაფიას, საკითხი მონოგრაფიულად აქვს შესწავლილი გიორგი ათანელიშვილს². ამავე თემას მიუძღვნეს პუბლიკაციები ცნობილმა ქართველმა მეცნიერებმა³.

სვანეთში აღმოჩენილი ადრეიზანტიური ხანის მონეტები პირველად ინფორმაციის სახით მოხვდა შოთა ჩართოლანის ნაშრომში⁴. შემდგომ ეს მასალა მოხვდა თამარ აბრამიშვილის⁵ და იზოლდა ცუხიშვილის⁶ კვლევებში.

ნაშრომის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა საკულტო დანიშნულების მონეტების პოლიტიკურ – ეკონომიკური ხასიათის წყაროდ გადაქცევაა, ამ კუთხით მნიშვნელოვანია სვანეთში აღმოჩენილი საეკლესიო (სარიტუალო) წარმომავლობის არაბული დირჰემის სამეცნიერო ბრუნვაში შემოყვანა. ეს საფასე აქამდე ცალკე კვლევის საგანი არ გამხდარა, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ დირჰემების მიმოქცევის შესწავლას საქართველოში საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს. შესაბამისად, პარალელურ მასალად გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეცნიერთა ნაშრომები⁷.

¹ პროკოფი კესარიელი „ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ“. საძიებელი ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. ტ. II (თბილისი, 1965); მენანდრე პროტიქტორი, „ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ“. საძიებელი ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. გეორგია III (თბილისი, 1936)

² გ. ათანელიშვილი, *სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)* (თბილისი, 1959)

³ გ. გოზალიშვილი, „დავა სვანეთის გამო ბიზანტიასა და ირანს შორის“. თბილისის სახ. უნივ. შრომები III (თბილისი, 1936); ს.ყაუხჩიშვილი, ირ. ბერაძე სვანეთის ხელმეორედ აღება ბიზანტიელების მიერ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები VII (თბილისი, 1938)

⁴ შ. ჩართოლანი, *მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I* (სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები)

⁵ თ. აბრამიშვილი, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები* (თბილისი, 1965)

⁶ I. Tsukhishvili, Depeyrot G. *History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.))*, (Moneta. Wetteren 2003)

⁷ ი. ჯალალანია, „ქუფური მონეტების მიმოქცევა VIII-Xსს საქართველოში“, *მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია*, 4 (თბილისი, 1973); И. Джалагания, *Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв.* (Тбилиси, 1979); გ. ჯაფარიძე, „თბილისის ამირას 'ალი იბნ ჯა'ფარის მონეტები“, *ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები* (თბილისი, 1991); მ. ჩადუნელი, მ. ქორიძე, „ნაქვას განძი“, *ეროვნული მუზეუმის მოამბე II (47-B)* (თბილისი, 2011); თ. ქუთელია, ც. ჯვებერიძე, „ინჩხურის განძი“, *ეროვნული მუზეუმის მოამბე V (50-B)* (თბილისი, 2014); ი. ფაღვავა, ი. ვარშალომიძე, ს. თურქია, „ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია)“, *ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი. შრომები. V* (ბათუმი, 2013)

სვანეთის რეგიონის ნუმისმატიკური მემკვიდრეობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მონაპოვარს წარმოადგენს დავით აღმაშენებლის მონეტები. ამ სამონეტო ჯგუფის როლი განსაკუთრებულია ქართული მეცნიერებისთვის რამდენიმე მიზეზის გამო. პირველ რიგში, ეს საფასეები ჩვენი დიდი მეფის, დავით აღმაშენებლის, სახელს უკავშირდებიან და მეორეც დიდ იშვიათობას წარმოადგენენ. დავით აღმაშენებლის „სვანური“ ეგზემპლარი არა ერთხელ მოხვდა ცნობილი მეცნიერების შრომებში¹ ერთ-ერთი ეგზემპლარი ჩემს მიერ იქნა მიკვლეული, რასაც საგანგებო სტატიაც მივუძღვენი².

ერთიანი საქართველოს ქართული მონეტები ყველაზე გავრცელებულ და პოპულარულ სამონეტო ჯგუფებს წარმოადგენს, რომლებიც არაერთი მეცნიერის კვლევის საგანი გამხდარა³, ჩვენ სვანეთში აღმოჩენილი ქართული მონეტების მიმოქცევაში შემოტანით შემოვიფარგლეთ და ზოგად პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და კულტურულ კონტექსტს შევხეთ.

სვანეთში აღმოჩენილი XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის ემისიები: რუმის სელჩუკი სულთნების, ყაანური ანონიმური და ტრაპიზონული ასპრების ერთად აღმოჩენის რამდენიმე შემთხვევაა დაფიქსირებული ჩვენს ქვეყანაში, რომელთა დაკავშირება სვანეთის რეგიონში იმავე მონეტების მიმოქცევასთან აუცილებელია. ამ კუთხით დახმარება გაგვინა ქართველი მეცნიერების მიერ გამოქვეყნებულმა ცალკეულმა განძებმა⁴.

ნაშრომის საკმაოდ ვრცელ ნაწილს წარმოადგენს ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადის სამი განძის პუბლიკაცია. გარდა იმისა, რომ ეს განძები პირველად ქვეყნდება, მნიშვნელოვანია იმითაც, რომ მათი აღმოჩენა საქართველოში ამ ფულადი ერთეულების გავრცელების გეოგრაფიულ არეალს აფართოებს და ეხმარება საკითხთან დაკავშირებული მთელი რიგი პრობლემების ფორმულირებას და, ზოგ შემთხვევაში, გადაჭრასაც. ამ თემის შესწავლის ისტორიას საკმაოდ დიდი ფესვები აქვს და, შესაბამისად, პუბლიკაციებიც მრავლად მოგვეპოვება⁵.

¹ P. Кебуладзе, „Клад из села Цихесулори, НС (Нумизматический Сборник) (Тбилиси, 1977); რ. ქებულაძე, „დავით აღმაშენებლის ბიზანტიურტიტულიანი ვერცხლის მონეტები“. *სსმმ. XXXIX-B* (თბილისი, 1987); ვ. სილოგავა, *სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა* (თბილისი, 2006)

² მ. პატარიძე, „დავით აღმაშენებლის ვერცხლის მონეტა მესტიის მუზეუმიდან“. *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, IV (49-B)* (თბილისი, 2011)

³ თ. ლომოური, „ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში“. კრ. შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა (თბილისი, 1938); გ. ჯაფარიძე, *საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო* (თბილისი, 1995)

⁴ E. Пахомов, *Монетныеклады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка. вып. IV* (Баку, 1954); И. Джалагания, *Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв.* (Тбилиси, 1979)

⁵ М. Баратаев, *Нумизматические факты грузинского царства. СПб. 1844*; V. Langlois, *Essai de Classification des Suites Monetaires de la Georgie* (Paris, 1860); O. Retowski, *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt* (M. 1910); თ. აბრამიშვილი, XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანელი) (თბილისი, 1959); თ. აბრამიშვილი, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრების და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანელის) კატალოგი*, (თბილისი, 1984). И. Соколова, „Трапезундские аспры и кирманеули с именем Мануила I и Иоанна Комнинов“. НЭ (нумизматика и эпиграфика). XI (Москва, 1974); И. Соколова, „Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа“. НС (Нумизматический Сборник) (Тбилиси, 1977); Л. Дергачева, С. Зеленко, „Монеты Трапезунда с кораблекрушения XIII века в бухте поселка новый свет“. *Судейский сборник вып. III* (Киев-Судак, 2008); S. Bendall, „Some Thoughts on the Silver Coinage of Manuel I and John II of Trebizond in the Light

საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებით ფასეულია თანადროული საისტორიო საბუთები¹.

ტრაპიზონული ასპრის მინაბადის შემდეგ, არსებული მასალის მიხედვით, ქრონოლოგიურად გადავდივართ XVII-XVIII საუკუნეებზე. ამ ეპოქის მონეტები როგორც სვანეთში, ისე მთლიანად საქართველოში ევროპული და აღმოსავლური – ოსმალური და ირანული მონეტები გვაქვს. აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით გარდა სამეცნიერო ნაშრომებისა², მოგვეპოვება წყაროთმცოდნეობითი ბაზაც³.

შემდეგი საკითხი, რომელიც ფაქტობრივად ასრულებს სვანეთში აღმოჩენილი სამონეტო განძების პოლიტიკურ-ეკონომიკური საკითხების შესწავლას – სვანეთში აღმოჩენილი ერეკლე II-ის მონეტებია. ერეკლე II-ის მონეტების შესახებ ცალკე მონოგრაფიული კვლევა არ არსებობს, რომ არაფერი ვთქვათ საქართველოში ამ მეფის მიერ მოჭრილი მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიაზე. ამ უკანასკნელის შედგენისას ჩვენ დავიხმარეთ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურ განყოფილებაში დაცული სარეგისტრაციო დავთარი. ამდენად, მკითხველი პირველად გაეცნობა ერეკლე II-ის მონეტების საქართველოში გავრცელების არეალს.

ნაშრომის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სიახლე სვანეთის სამონეტო განძების ეთნოლოგიური ასპექტების გამოვლენაა. ამ პროფილის ცალკე სამეცნიერო მონოგრაფიებს ჩვენ ფაქტობრივად არ ვიცნობთ. არსებობს ვ. პოტინის⁴ ზოგადი სახის სახელმძღვანელოს ტიპის ნუმიზმატიკური გამოკვლევა, სადაც ერთ-ერთი ქვეთავი დათმობილი აქვს ეთნოლოგიური ხასიათის ნუმიზმატიკური ძეგლების განხილვას. საყურადღებოა, აგრეთ-

of a Recent Hoard". *Numismatic Circular* (February 2004); მ. პატარიძე, „კიდევ ერთხელ კირმანეული თეთრის შესახებ“. *არტანუჯი*, 2-3 (თბილისი, 1994); მ. პატარიძე, გ. ჯანჯღავა, *ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები* (თბილისი, 2006); მ. პატარიძე, „ბერლინის მუზეუმში დაცული იშვიათი ქართული მონეტის ატრიბუციისათვის“. *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე V (50-B)* (თბილისი, 2014); Т. Берадзе, *Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии* (Тбилиси, 1989); გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, *XIII-XV საუკუნეების დასავლურ-ქართული ემისიები* (თბილისი, 2010)

¹ თ. ჟორდანიას, *ქრონიკები*. წიგნი II (ტფილისი, 1897); ს. კაკაბაძე, „საფასის ისტორიისათვის საქართველოში“, *საისტორიო მოამბე*. წიგნი I (ტფილისი, 1925); ივ. ჯავახიშვილი „ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა“. *შრომები* (ტფილისი, 1925)

² რ. ქებულაძე, *ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში* (თბილისი, 1971); Т. Кутелия, „Клад монет XVII века из Норю“ (*Нумизматический Сборник*) (Тбилиси, 1977);

თ. ქუთელია, „XVII საუკუნის მონეტები სოფელ აბანოდან (კოდის განძი)“, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე III (48-B)* (თბილისი, 2012); მ. ანთაძე, *საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით* (თბილისი, 1982); A.C. Schaendlinger, *Osmanische Numismatik*, Klinkhardt & Biermann (Braunschweig, 1973); ნ. ბერძენიშვილი, *მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის*, წიგნი I (თბილისი, 1938)

³ М. Полиевктов, *Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650-1652 гг.* (Тбилиси, 1926); არქანჯელო ლამბერტი, „სამეგრელოს აღწერა“. თარგმანი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი (თბილისი, 1938); გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ. წიგნი I. (თბილისი, 1941); გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გ. გელაშვილის თარგმანი (თბილისი, 1962)

⁴ В. Потин, „Введение в Нумизматику“. Труды государственного Эрмитажа. XXVI (Ленинградское отделение) (1986) 71-155

ვე, ერთი პუბლიკაცია, რომელიც იმავე თემატიკას ეხება¹. დიდი ადგილი ეთმობა ასევე, ეთნო-არქეოლოგიურ ანალიზს, რაც გულისხმობს განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაციას სულიერ კულტურაში შემორჩენილ რეალობასთან. რაშიც დიდი სამსახური გაგვინია ვ. პოტინის სტატია². ამავე თვალსაზრისით საყურადღებოა დარეჯან კაჭარავას ნაშრომი – პროექტის ანგარიში³. ნაშრომში დაფიქსირებულია და სისტემაში მოყვანილი სამარხში დადასტურებული მონეტების სხვადასხვა შემთხვევა. სამარხეული წარმომავლობის მონეტები შუა საუკუნეებში საკმაოდ იშვიათია, აქედან გამომდინარე, თითოეული სტატია, ამ საკითხთან დაკავშირებული, ჩვენთვის უაღრესად საყურადღებოა⁴. ეთნო-არქეოლოგიური კვლევებისთვის ასევე ფასეულია არქეოლოგიური ძეგლების: დედოფლის გორის და ვანის ექსპედიციების სამეცნიერო პუბლიკაციები, რომლებმაც ჩვენთვის მნიშვნელოვან კითხვაზე გაგვცეს პასუხი. კერძოდ: ტაძარში მონეტის შენჩრვა ქრისტიანული ეკლესიებისთვის იყო დამახასიათებელი თუ წინარექრისტიანული პერიოდიდან იღებდა სათავეს⁵.

ეთნოლოგიური ასპექტების შესასწავლად მივმართეთ ამ დარგში დღემდე გამოქვეყნებულ ყველა იმ ნაშრომს, სადაც ერთი შემთხვევა მაინც დასტურდებოდა ეთნოლოგიურ ყოფა-ცხოვრებაში, თუ სხვადასხვა რიტუალში მონეტების, ან მონეტების გამოსახულებით დამზადებული სხვადასხვა ნივთების გამოყენების. სვანეთის წეს-ჩვეულებების ცალკე განხილვა შეუძლებელია სხვა კუთხეებში გავრცელებული ტრადიციების დამონ-

¹ Е.Глазунова, И.Ширяков, „Русские монеты XIV-XV вв. С признаками внеэкопомического использования“ (по материалам собрания ГИМ). *Нумизматический сборник ГИМ. т. XVIII* (Москва. 2007), 108-123

² В. Потин, „Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии“. *Труды Государственного Эрмитажа XII* (Ленинград, 1971)

³ დ. კაჭარავა, „საქართველო (იბერია-კოლხეთი) და გარე სამყარო ძვ.წ.-ის IV- III საუკუნეებში“. 2009 წლის რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ანგარიში. ხელნაწერი.

⁴ ლ. ჭილაშვილი, *ქალაქი რუსთავი, ისტორიულ-არქეოლოგიური ნარკვევი* (თბილისი, 1958); В. Джапаридзе, Г. Гамбашидзе, „Раскопки в Дманиси“, *Полевые Археологические Исследования в 1976 году, Академия Наук Грузинской ССР, Центр Археологических Исследований Института Истории, Археологии и Этнографии им. Акад. И.А. Джавахишвили* (Тбилиси, 1979); Вахтанг Джапаридзе, Джумбер Копалиани, Нугзар Мгелაძე, Мери Гочиашвили, Гиви Болквадзе, Тамаз Бугиანიшвили, Дманисская экспедиция раскопки в 1984 году. *Полевые археологические исследования в 1984-1985 году / Академия Наук Грузинской ССР, Археологическая комиссия Грузии, Центр Археологических Исследований, Институт Истории, Археологии и Этнографии им. И. А. Джавахишвили. Таб. CLXXX-VIII-ССП* (Тбилиси, 1987) О.М. Джапаридзе, „Археологические раскопки в Триалети в 1959-1962гг.“ *Советская археология*, 2 (Тбилиси, 1964); მამუკა წურნუშია, „ვანისა და ზურტაკეტის სამარხები როგორც წყარო შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვის“, *საისტორიო კრებული*, 3 (თბილისი, 2013); ჯ. ჩხვიმიანი, „განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულწარწერიანი საფლავის ქვები დმანისიდან“, *კადმოსი 7* (თბილისი, 2015)

⁵ ი. გაგოშიძე, „არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძორში (ქარელის მუნიციპალიტეტი) კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები“, *არქ. კვლევის ცენტრი* (თბილისი, 1997); რ. ფუთუშიძე, ნ.ხომტარია, ა. ჭყონია, „ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები“ *ვანი I. არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969* (თბილისი, 1972)

მების გარეშე¹. სვანეთის ეთნოლოგია წარმოუდგენელია მიხეილ ჩართოლანის პუბლიკაციის გარეშე².

სვანური ტრადიციული დღეობებში ფაქტობრივად ჩვენს სახელმძღვანელოდ იქცა ვერა ბარდაველიძის ნაშრომი³.

ცალკე მონოგრაფიული სახის ნაშრომი, სადაც განხილული იქნებოდა მონეტების გამოყენება და შესაბამისი ეთნოლოგიური სამეცნიერო ანალიზი, არ გვაქვს. ამდენად, აქ დამონმებულ ლიტერატურაში სათითაოდ მოვიძიეთ და თავი მოვუყარეთ ამ შემთხვევებს და, შეძლებისდაგვარად, მოვახდინეთ მათი სისტემატიზაცია.

სვანეთში ეკლესიებისთვის სიმდიდრის, მათ შორის მონეტების შენირვა ცოცხალ კავშირშია სვანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფასთან⁴. ტრადიციების უწყვეტობა, რაც დღესაც გრძელდება და განსაკუთრებულს ხდის ამ რეგიონს, დიდწილად თანამედროვე საველე ეთნოგრაფიული დღიურებიდან ჩანს⁵. სვანეთის ეთნოლოგიური ყოფა ახლოს დგას მთის რაჭის ტრადიციებთან და, შესაბამისად, ჩვენთვის განსაკუთრებულად ღირებულია იქ ჩატარებული საველე სამუშაოების ანგარიში⁶. ამ საველე ეთნოლოგიურ კვლევებში ჩანერილი და გამოკითხულია უამრავი მთხრობელი, რომელთა ინფორმაცია ჩვენი კვლევის ეთნოლოგიური ნაწილისთვის ფაქტობრივად პირველწყაროს წარმოადგენს. სვანეთის ნუმისმატიკური მასალის ეთნოლოგიურ კვლევას მიეძღვნა ჩვენი პუბლიკაციები⁷.

¹ ს. მაკალათია, *მთიულეთი* (ტფილისი, 1930); ს. მაკალათია, *ფშავი*, საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები (ტფილისი, 1934); ს. მაკალათია, *ხევსურეთი* (ტფილისი, 1935); ს. მაკალათია, *მთის რაჭა* (თბილისი, 1987); ს. მაკალათია, *თუშეთი* (თბილისი, 1983); ს. მაკალათია, *სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია* (თბილისი, 2006); ნ. მინდაძე, ნ. ჩირგაძე, *ქართული ხალხური სამედიცინო ტრადიციები კახეთში* (თბილისი, 2005); ც. ბეზარაშვილი, *ქსნის ხეობა* (თბილისი, 1975); ვ. ბარდაველიძე, *ივრის ფშავლები, ენიმკის მოამბე. ტ. 11* (თბილისი, 1941); ვ. ბარდაველიძე, *ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბა)* (ტფილისი, 1941); თ. სახოკია, „მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში“. *მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. ტომი 3* (თბილისი, 1940); ლ. სოსელია, „ტრადიციული სამკაულის ზოგიერთი სახეობის სიმბოლიკისათვის“ *ეთნოლოგიური ძიებანი II* (თბილისი, 2003)

² მ. ჩართოლანი, „1973 წ. სვანეთის სამეცნიერო კომპლექსური ექსპედიციის შედეგები“. საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის მოამბე. XXXII-B (თბილისი, 1977)

³ ვ. ბარდაველიძე, *სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი I. ახალი წლის ციკლი* (ტფილისი, 1939)

⁴ მ. ჩართოლანი, *მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I* (სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები) (თბილისი, 1976) 69

⁵ ს. გულედანი, *ეთნოგრაფიული ჩანაწერი*. მესტიის მუზეუმის არქივი. 2009; მ. ჩამგელიანი, *საველე ეთნოლოგიური ჩანაწერების სოფელ ლატალიდან* (მესტიის მუნიციპალიტეტი). ხელნაწერი, 2012

⁶ გ. ბერიშვილი, „ჩანაწერები რაჭის ეთნოლოგიიდან“, დაცულია ონის (რაჭის) მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ხელნაწერი, 2016

⁷ მ. პატარიძე, „სვანეთის ნუმისმატიკური განძების სპეციფიკა“, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. *ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები VIII* (თბილისი, 2013-2014); მ. პატარიძე, „არაეკონომიკური დანიშნულების მონეტები (მესტიისა და უშგულის მუზეუმებში დაცული ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით)“, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე VI (50-B)* (თბილისი, 2015)

II ტავი. სვანეთში აღმოჩენილი მონეტების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტები

2.1. სვანეთი და გარე სამყარო ანტიკურ პერიოდში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით

სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი უძველესი ნუმიზმატიკური ძეგლები ძვ.წ.-ის V ს.-ის II ნახევარში მოჭრილი ვერცხლის მონეტებია, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში „კოლხური თეთრის“ სახელით არიან ცნობილი.

„კოლხური თეთრის“ ემისიაში რვა სამონეტო ტიპი გამოიყოფა: ტეტრადრაქმა, I ტიპის დიდრაქმა, II ტიპის დიდრაქმა, III ტიპის დიდრაქმა, დრაქმა, I ტიპის ნახევარდრაქმა, II ტიპის ნახევარდრაქმა, ტრიობოლი და ჰემიტეტარტემორიონი⁸.

მონეტების ამ ჯგუფიდან ტრიობოლი ათასობითაა აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ტერმინი „კოლხური თეთრი“ თავდაპირველად ამ ნომინალებს დაერქვა⁹. რაც შეეხება II ტიპის ნახევარდრაქმიანების (ტრიობოლების) დათარიღების საკითხს, ამ თემასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა¹⁰, თუმცა, მათი აღმოჩენის ფაქტები, კარგად დათარიღებულ უცხოურ მონეტებთან ერთად, საშუალებას იძლევა, მოჭრის თარიღად V საუკუნის II ნახევარი იქნას მიღებული¹¹.

მიუხედავად იმისა, რომ „კოლხური თეთრი“ არაერთი მეცნიერის კვლევის საგანი იყო წლების განმავლობაში, მრავალი საკითხი ჯერ კიდევ ღიად რჩება. განსაკუთრებით ეს ეხება ემიტენტის საკითხს. მეცნიერთა ერთი ჯგუფი კოლხურ თეთრს კოლხეთის ხელისუფლების მიერ მოჭრილად თვლის¹², ხოლო მეორენი თვლიან, რომ კოლხური თეთრის ემისიის პრეროგატივა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე ქალაქს, ფასისს ეკუთვნო-

⁸ გ. დუნდუა, ა. კახიძე, „კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები“. *ჟურნალი მაცნე №4. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია* (თბილისი, 1978), 70; Г. Дундуа, *Нумизматика античной Грузии* (Тбилиси, 1987), 28

⁹ გ. დუნდუა, ა. კახიძე, „კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები“. *ჟურნალი მაცნე №4. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია* (თბილისი, 1978), 30

¹⁰ W. Wroth, *Catalogue of Greek Coins. Pontus. Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphorus* (London. 1889) 64; D. M. Lang, „Notes on Caucasian Numismatics“. *The Numismatic Chronicle*. vol. XVII (New-York. 1957) 138-139; გ. დუნდუა, „ანტიკური ხანის უცხოური მონეტების განძები კოლხეთიდან (ძვ.წ.-ის IV – ახ.წ. -ის IV სს)“ *კრებული გურია (მხარის კვლევა-ძიების შედეგები) II* (თბილისი, 1997), 231

¹¹ გ. დუნდუა, „კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა)“ *იბერია-კოლხეთი I* (თბილისი, 2003), 42

¹² დ. კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა* (თბილისი, 1969), 27; К. Голенко, Д.Капанадзе „Четыре клада колхидок“. *НЭ (нумизматика и эпиграфика) VI*, (1966), 35; Д. Капанадзе, К. Голенко, „К вопросу о происхождении колхидок“. *ВДИ* (1957) №4.88-95; О. Лордкипанидзе, „К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхиды)“, *Материалы симпозиума в Цхалтубо* (1977), 250-255

და¹. ჩვენს მოსაზრებას ფრთხილი ჰიპოთეზის სახით ქვემოთ, პარაგრაფში – „მონეტა როგორც სამკაული და უფლებრივი ინსიგნია“ – წარმოვადგენთ.

ორიოდე სიტყვით უნდა შევეხოთ კოლხური თეთრის, კერძოდ, ტრიობოლების გავრცელების არეალს. ეს სამონეტო ჯგუფი გავრცელებულია კოლხეთის შიდა რეგიონებში, მდინარე რიონის აუზში², აგრეთვე სანაპირო ზოლში: ქობულეთ-ფიჭვნართან³ და აფხაზეთის ტერიტორიაზე⁴. თ. მიქელაძის აზრით, ქვეყნის მთავარი სავაჭრო ეკონომიკური ძარღვი რიონის ხეობაზე გადიოდა შესართავიდან ვიდრე სათავეებამდე⁵, ამ კონცეფციის გათვალისწინებით, სავსებით ლოგიკურად გვეჩვენება კოლხური თეთრების აღმოჩენა კოლხეთის მთიან რეგიონში, კერძოდ, რაჭაში: ამბროლაურის რაიონის სოფელ ლიხეთში, ძვ.წ.-ის V-IV საუკუნის სამარხში⁶ და ონის რაიონში 7 ეგზემპლარი, რომელიც 1927 წელს იპოვა მასწავლებელმა გ. ნოზაძემ და შევიდა თბილისის უნივერსიტეტის ნუმიზმატიკურ კაბინეტში. ამჟამად დაცულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდში⁷. გარდა ზღვისპირეთისა და ფაზის-ყვირილის სავაჭრო მაგისტრალისა, ეს მონეტები ქვეყანაში შიდა სახმელეთო გზებითაც ვრცელდება, რასაც ზემო სვანეთში კოლხური თეთრის აღმოჩენა ადასტურებს⁸. სვანეთში ტრიობოლის რამოდენიმე ეგზემპლარი აღმოჩნდა (დანართი I. 1, 2, 3, 4), რომლებიც ამჟამად დაცულია მესტიის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში⁹.

ამ რეგიონში კოლხური თეთრის პოვნა ზრდის ამ ჯგუფის მონეტების გავრცელების არეალს და კიდევ ერთი არგუმენტია იმისა, რომ ძვ.წ.-ის V საუკუნეში ფულად-სასაქონლო ურთიერთობა ბევრად ვრცელ ეკონომიკურ სივრცეს – ერთმანეთისგან დაშორებულ პუნქტებს მოიცავდა. თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოში, მის ყველა რეგიონში გავრცელებულია კოლხური თეთრის ნახევარდრაქმიანები (ტრიობოლები).

საინტერესოა ის გზა, საიდანაც შევიდოდა ეს მონეტები სვანეთში – დასავლეთ საქართველოს უკიდურეს მთაში, ენგურის ზემო წელზე.

¹ А. Болтунова, „Колхидки“, *ВДИ №4* (1973), 97-103; გ. დუნდუა, „კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა)“ *იბერია-კოლხეთი 1* (თბილისი, 2003), №43-44; გ. დუნდუა, ა. კახიძე, „კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები“. *ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, მაცნე №2* (თბილისი, 1979), 69-73

² Капанадзе, Голенко, К вопросу о происхождении колхидок, 89

³ ა. კახიძე, მ. ვიკერსი, „საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002)“, *ფიჭვნარი I* (ბათუმი-ოქსფორდი, 2004), 16

⁴ С. Шамба, *Монетное обращение на территории Абхазии* (V в. до н. э. – XIII в. н. э.) (Тбилиси, 1987), 17-18.

⁵ თ. მიქელაძე, *ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან* (თბილისი, 1974), 174-191

⁶ ა. აფაქიძე, ნ. ბერძენიშვილი, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, ო. ჯაფარიძე, ნ. ხომტარია, *საქართველოს არქეოლოგია* (თბილისი, 1959), 199

⁷ А. Зограф, „Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела гос. Эрмитажа I“ (Ленинград, 1945), 58

⁸ გ. ლორთქიფანიძე, გ. გერაძე, „კოლხური თეთრი“, *ნარკვევები ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიიდან* (თბილისი, 2007), 57

⁹ მ. პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“. *ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. შრომები III* (თბილისი, 2011), 18

ტრიობოლების აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევაა დადასტურებული ლეჩხუმის ტერიტორიაზე. უფრო მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ ეს რეგიონი გაჯერებულია კოლხური თეთრით. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია მოვიყვანოთ შემდეგი განძები:

ლეჩხუმში, სოფელ დღნორისაში (მდინარე რიონის ხეობის მარცხენა ნაპირი) აღმოჩნდა 180 ერთეული კოლხური თეთრი (ტრიობოლი). ამ განძიდან მხოლოდ 80 ცალია დაცული ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში¹. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკის ფონდში დაცულია 310 ცალი კოლხური თეთრი ლეჩხუმიდან ე.წ. „ლეჩხუმის განძი“². განსაკუთრებით ანგარიშგასანევია 1908 წელს ლეჩხუმში, მურის ციხესთან აღმოჩენილი კოლხური მონეტების განძი. ეს განძი, რომელიც შედგებოდა 12 ერთეულისგან, მოსკოვის არქეოლოგიურმა საზოგადოებამ შეიძინა და, სამწუხაროდ, საქართველოში აღარ შემოგვრჩა³. მურის ციხე სვანეთისა და ლეჩხუმის საზღვარია. აქ გადის ერთ-ერთი ცნობილი უღელტეხილი – ზაგარისა და ატკვერის, რომელიც სვანეთის ქედის უკიდურეს ჩრდილო ნაწილში მდებარეობს. გზა ენგურის ხეობიდან სოფ. უშგულის გავლით ზაგარის უღელტეხილიდან ეშვება მდ. ცხენისწყლის სათავეებში, სოფ. ყორულდაშისა და ცანას მიდამოებში. აქ უერთდება ცხენისწყლის ხეობიდან ლეჩხუმ-იმერეთში მიმავალ მთავარ გზას – სარენკელა-მურის გზას, რომლის ორი პარალელური განტოტება აუყვება ლაფურსა და ზესხოს, გაივლის სოფელ ზესხოს, ვაციწვერას უღელტეხილს და გადადის მდ. რიონის სათავეებში ბრილისა და ლების მიდამოებში და უერთდება რიონის ხეობის საკომუნიკაციო გზას⁴. ლოგიკურია ვიმსჯელოთ, რომ ტრიობოლები ზემო სვანეთში ამ გზით ადის.

კოლხური თეთრი ერთდროულად ასრულებდა საქალაქო მონეტის ფუნქციასა და კოლხეთის შიდა რაიონებთან სავაჭრო ექვივალენტის როლსაც⁵. სვანეთში კოლხური თეთრის არსებობა იმის მანიშნებელია, რომ აქ, არა ისეთი ინტენსივობით, როგორც კოლხეთის შიდა რეგიონებში, მაგრამ ფულადი სასაქონლო ურთიერთობა დანყებულია.

კოლხური თეთრის აღმოჩენის პარალელურად სვანეთის ტერიტორიაზე მოპოვებულია არქეოლოგიური მასალა, რაც იძლევა საშუალებას, გამოითქვას ვარაუდი, რომ ძვ.წ.-ის V – IV სს-ში ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილისა და მცირე აზიის იონიური ქალაქებიდან ჯერ კოლხეთის ბარში და შემდგომ მთის რეგიონში შემოდის იმპორტი, კერძოდ, ბერძნული მხატვრული კერამიკა – შავლაკიანი ჭურჭელი⁶. სვანეთში, ლარილარის სამაროვანზე, ჭუბერის თემში, მდინარე ნენსკრას ანუ ჭუბერის მარცხენა ტერასაზე, ზღვის დონიდან დაახლოებით 900 მეტრის სიმაღლეზე, აღმოჩენილია ბერძნული შავლაკიანი

¹ ზ. ნიჭაიშვილი, „ქუთაისის მუზეუმის ნუმიზმატიკის ფონდი“. *ქუთაისის ნ. ბერძენიშვილის სახ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის მასალები* III (თბილისი, 1978), 140-142; ნ. სულავა, *მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში (ლეჩხუმი)* (თბილისი, 1996), 90

² Г. Дундуа, *Нумизматика античной Грузии* (Тбилиси, 1987), 16-22. ნ. სულავა, *მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში (ლეჩხუმი)*, 90

³ А. Зограф, „Распространение находок античных монет на Кавказе“. *Труды нумизматического отдела гос. Эрмитажа I* (Ленинград, 1945), 56

⁴ შ. ჩართოლანი, *ძველი სვანეთი*. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი (თბილისი, 1996), 23-24

⁵ გ. დუნდუა, ა. კახიძე, „კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები“. *მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია №2* (თბილისი, 1979), 72

⁶ მ. ინაძე, *ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები* (თბილისი, 2009), 237

ჭურჭელი, აქვე დადასტურებულია უცხოური სამკაული, მათ შორის – ლურჯი მინის ფერადი ზოლებით შემკული მძივები; ფერადი მინისავე თეთრ-ლურჯი თვლებიანი მძივები; ყვითელი ლურჯი და ყავისფერი პასტის ფერადი ინკუსტრირებული მძივები. სხვადასხვა ფერის მინისაგან ნამზადი მრავალრიცხოვანი მძივსაკიდი, რომელთა მოყვანილობა ხშირად ზარაკებს, ამფორისკებს, დოქებსა და სხვა ნივთებს ჰგავს¹. ამ ჯგუფის სამკაულის სამშობლოდ ეგვიპტე და სირია ითვლება. ამდენად, როგორც ჩანს, კოლხეთის საგარეო ვაჭრობა ამ პერიოდში მხოლოდ ხმელთაშუა ზღვისა და მცირე აზიის ქალაქებთან ურთიერთობით არ ამოიწურებოდა და მოიცავდა ეგვიპტესა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებსაც (სირია, ფინიკია, ირანი)². ეგვიპტური ნავკრატისტული სკარაბეები, ეგვიპტური და სირიული ფერადი მინის და პასტის მძივებია უხვად აღმოჩენილი, აგრეთვე, მთის რაჭაში, ბრილის სამაროვანზე³. ლარილარისა და ბრილის სამაროვანი ძალიან ჰგავს ერთმანეთს. გარდა სამარხეული ინვენტარისა, საერთოა მიცვალებულთა დამარხვის წესიც – ნანილობრივი კრემაცია ინჰუმაციასთან ერთად⁴. ეს ტრადიცია გავრცელებული იყო შავი ზღვის ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, მაგალითად: ოლბიაში, ქერსონესში, პანტიკაპეიონსა და სხვა ბერძნულ კოლონიებში⁵. მთის რაჭისა და ზემო სვანეთის უკვე ნახსენებ ზაგარის გადასასვლელს თუ გავიხსენებთ, რომელიც სასაპალნე და საჭაპანო ტრანსპორტისათვის ვარგისი იყო გაზაფხულიდან შემოდგომამდე, ხოლო ქვეითად მოსიარულეს წლის ნებისმიერ დროს შეეძლო ევლო⁶, ამ ორი ძეგლის სიახლოვე გასაკვირი არ უნდა იყოს. მაგრამ ჩვენი აზრით, აქ ამ რეგიონის ერთიანობასთან უნდა გვქონდეს საქმე. ვფიქრობთ, ბრილიც ისტორიული სვანეთის შემადგენელი ნაწილია XV საუკუნემდე⁷.

ჩვენამდე მოღწეულია 1432 წლის ალექსანდრე მეფის სიგელი⁸, სადაც მოთხრობილია სვანების მიერ რაჭის ერთ-ერთი ფეოდალის, ჯაფარიძის მოკვლის შემთხვევა და სვანებისა და ჯაფარიძეებს შორის დანყებული სისხლისღვრა. იმისათვის, რომ სიტუაცია განემუხტა, ალექსანდრე მეფემ (1412-1443) ბრძანება გასცა ჯაფარიძეების ყველა მოთხოვნის გათვალისწინებით „დაედოთ სიგელი“. ქვემო სვანეთიდან ლაშხეთი და მთელი მთის რაჭა, ამ სიგელის მიხედვით, სვანებს სისხლის საფასურში ჯაფარიძეებისათვის დაუთმიათ. ჩამონათვალში მოხვდა სოფლები: ლები, ჭიორა, გლოლა, ბრილი, ჩუეში, ბუბა და სხვა⁹. ამდენად, ვფიქრობთ, ბრილის სამაროვანი ლარილართან ერთად უნდა განვიხილოთ სვანეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხის, კულტურის და ყოფა-ცხოვრების ამსახველ ერთიან არქეოლოგიურ კომპლექსად.

მთის რაჭისა და ზემო სვანეთის ერთიანობა მოგვიანო პერიოდშიც აშკარაა და ამის ერთ-ერთი ყველაზე მყარი არგუმენტი არქეოლოგიურ მონაპოვრების გარდა, საერთო ფულადი მიმოქცევაა.

¹ ჩართოლანი, *შრომები*, 15

² ინაძე, *ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები* (თბილისი, 2009), 242

³ *საქართველოს არქეოლოგია*, 198-200

⁴ ჩართოლანი, *შრომები*, 18

⁵ იქვე, 17

⁶ ჩართოლანი, *ძველი სვანეთი*, 24

⁷ პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“, 22

⁸ ს. კაკაბაძე „სვანები XV საუკუნეში“. *წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის*. წიგნი I (ტფილისი, 1914), 126-131

⁹ ს. მაკალათია, *მთის რაჭა* (თბილისი, 1987), 24

ამ ორ ძეგლზე მოპოვებული არტეფაქტები, ნუმისმატიკურ მასალასთან ერთად, გვაძლევს საშუალებას დავასკვნათ, რომ მთიელები ძვ.წ. V საუკუნეში კარჩაკეტილად არ ცხოვრობდნენ და სვანეთის მოსახლეობას სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა აკავშირებდა კოლხეთის ბართან და ბარის საშუალებით კი წინა აზიისა და ბერძნული სამყაროს ცივილიზებულ ქვეყნებთან.

კოლხური თეთრის ემისიის შეწყვეტა ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს ოქროს მონეტების მასობრივ შემოსვლასთანაა დაკავშირებული¹. „კოლხურმა თეთრმა ვერ გაუძლო სრულფასოვანი ოქროს მონეტების ექსპანსიას ბაზარზე². მსოფლიო პროცესების პარალელურად, კოლხეთში ახალი, ელინიზმის ხანა დაიწყო, რასაც ეკონომიკური ცხოვრების გამოცოცხლება მოჰყვა³, საგარეო ვაჭრობამ „მსოფლიო“ ხასიათი მიიღო. კოლხეთი აქტიურად ურთიერთობს ხმელთაშუა ზღვისა და მცირე აზიის ბერძნულ ქალაქებთან⁴.

ძვ.წ. IV საუკუნეში სვანეთის ტერიტორიაზეც შეინიშნება ცხოვრების გააქტიურება. გარე სამყაროსთან აქტიური ეკონომიკური ურთიერთობის ერთ-ერთი უტყუარი საბუთი კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური და ნუმისმატიკური მასალაა.

ცნობილია, რომ სვანეთში 367 ცალი ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი სტატერია აღმოჩენილი⁵. პროცენტულად ეს რაოდენობა საქართველოს ტერიტორიაზე ამ მონეტების აღმოჩენის 98%-ს წარმოადგენს. მთლიანად ქვეყანაში სულ 377 ცალია აღმოჩენილი.

გამომდინარე იქიდან, რომ მთის რაჭას და ზემო სვანეთს ერთ რეგიონად მოვიაზრებთ, მიზანშეწონილად მივიჩნევთ, წარმოვადგინოთ ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის აღმოჩენის ტოპოგრაფია სვანეთში და ონის რაიონში.

სვანეთში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებიდან საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში რეალურად გვაქვს სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ექვსი ეგზემპლარი, აქედან ჯანაშიას სახელობის მუზეუმში, განძების ფონდში, დაცულია ოთხი (№2228; №3065; №10210; №10213);. №10210 ლარილარის სამაროვნის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი⁶. მისი ზუსტი მდებარეობა სამარხში ცნობილი არ არის, ამიტომ დაბეჯითებით ვერ ვიტყვით ის „ქარონის ობოლი“ იყო, თუ ქონებრივი ცენზის მაჩვენებელი, მაგრამ სამარხში მისი არსებობა სხვა თანადროულ არქეოლოგიურ არტეფაქტებთან ერთად, უკვე მანიშნებელია იმისა, რომ ეს მონეტა მიმოქცევაში იყო⁷.

საინტერესოა შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში დაცული სტატერი, რომლის შესახებაც არსებობს ცნობა, რომ აღმოჩნდა ზემო სვანეთში ენგურისა და ნაკრის შესართავთან ურთხმელის (ურთხოვარის) ხის ფულუროში. გადმოცემის მიხედვით

¹ К. Голенко, Д. Капанадзе, „Четыре клада колхидок“. *НЭ (нумизматика и эпиграфика VI)* (1966), 37

² გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, *ქართული ნუმისმატიკა* (თბილისი, 2006), 61

³ მ. ინაძე, *ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები* (თბილისი, 2009), 244

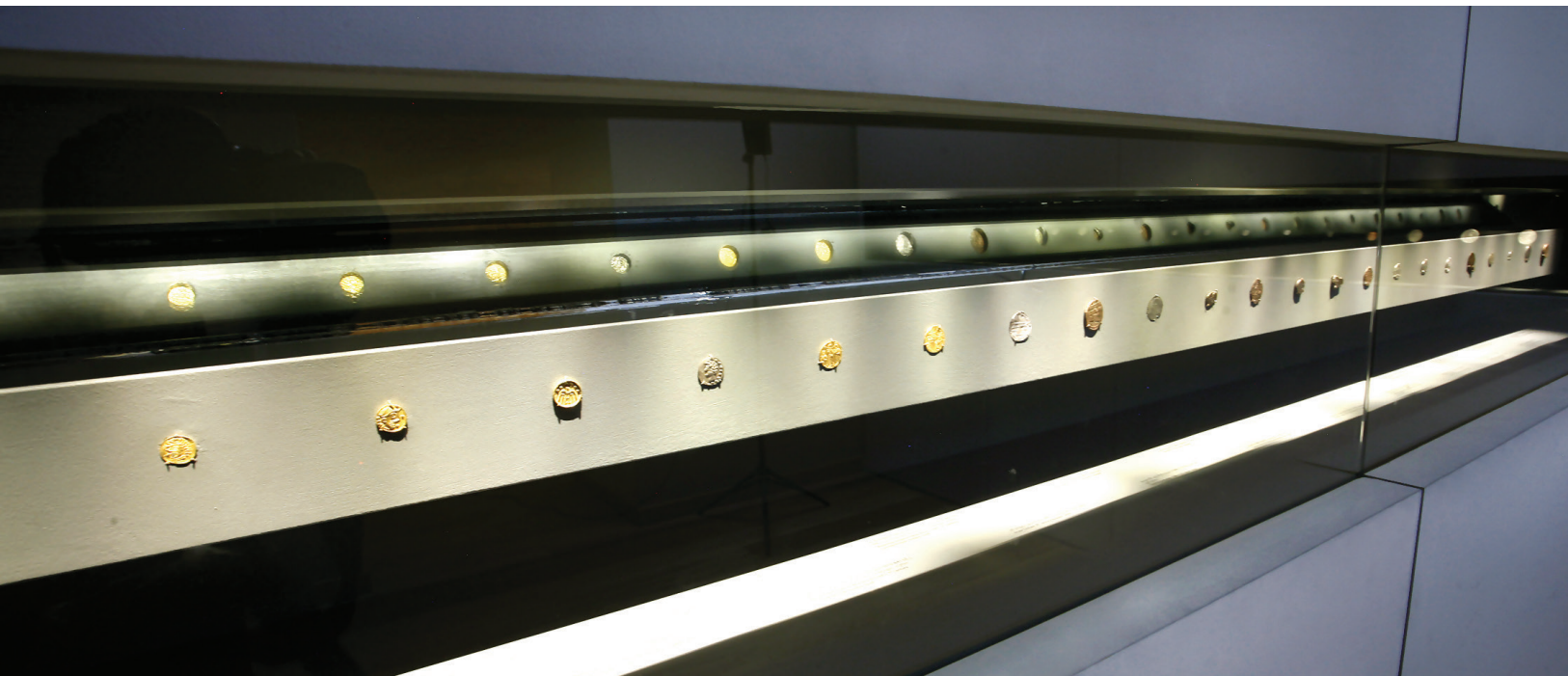
⁴ თ. ლორთქიფანიძე, *ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი* (თბილისი, 1966), 118-119

⁵ გ. დუნდუა, „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები“. *მაცნე 1. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია* (თბილისი, 1973), №61

⁶ Г. Дундуа, *Нумизматика античной Грузии* (Тбилиси, 1987), 44

⁷ პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“, 25

ნუმიზმატიკური ექსპოზიცია. სიემ-მესტია
Numismatic Exposition. SMHE-Mestia

ღანართი II

ნახევარდრაქმა. კოლხეთი. ვერცხლი. ძვ. წ. V ს. სიემ-მესტია
Colchian silver coin Hemidrachma. 5th BC Silver. SMHE-Mestia

სტატერი. ალექსანდრე მაკედონელი (ძვ. წ. 336-323) ოქრო. სიემ-მესტია
Alexander the Great (336-323 BC) Stater. Gold. SMHE-Mestia

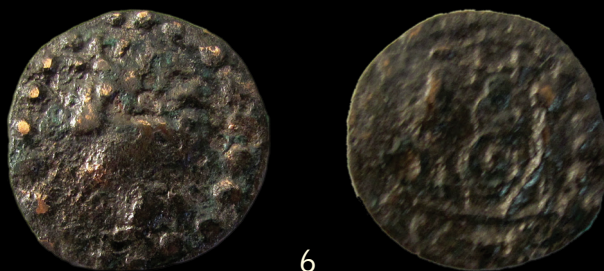
სტატერი. ბოსფორის სამეფო. პატიკაპეიონი. ძვ. წ. IV ს. ოქრო. სიემ-მესტია
Kingdom of Bosphorus Panticapaeum. 4th BC. SMHE-Mestia

1. 2. 3. ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის მინაბაძი. ძვ. წ. II – ახ. წ. I სს. ოქრო. სიემ-მესტია
 1. 2. 3. Imitation of Alexander the Great Stater. 2nd century BC – 1st century AD. SMHE-Mestia
 4. ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის მინაბაძი. ძვ. წ. II – I სს. ოქრო. სიემ-უშგული
 Imitation of Alexander the Great Stater. 2nd century BC – 1st century AD. SMHE-Ushguli

ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარის მინაბაძი. III საუკუნე. ვერცხლი. სიემ-მესტია
 Imitation of the Denarius of Octavian Augustus. 3th century. SMHE-Mestia

ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარის მინაბაძი. III ს. ვერცხლი. სემ
 Imitation of the Denarius of Octavian Augustus. 3th century. GNM

1

სექსტ პომპეუსის გემა. თაბაშირის ასლი. სემ
Plaster copy of a gem of Sextus Pompey. GNM

2

სასანიანთა ირანი. ჰორმიზდ IV (579-590). ზარაფხანა აბარშაჰრი. ვერცხლი.
სოფელი ლატალი. მესტიის მუნიციპალიტეტი. ოჯახის საკუთრება.
Sasanid Persia. Hormizd IV (579-590) Abarshahr emission. Silver
Village of Latali (Mestia municipality). Personal belonging

3

სასანიანთა ირანი. კავად I (488-531). ვერცხლი.
ონის (რაჭის) მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი
Sasanid Persia. Kavad I (488-531). Silver
Oni (Racha) Museum of Local Lore

1

სასანიანთა ირანი. საბეჭდავი. V ს. ქვა. სიემ-უშგული.
Seal. 5th century. Stone. SMHE-Ushguli

2

სასანიანთა ირანი. საბეჭდავი. V ს. ქვა. სიემ-უშგული.
Seal. 5th century. Stone. SMHE-Ushguli

3

სასანიანთა ირანი. საბეჭდავი. IVს. ქვა. სიემ-უშგული.
Seal. 5th century. Stone. SMHE-Ushguli

ღანართი VI

1

სოლიდი. ბიზანტიის იმპერია.
ჰერაკლე (610-641). ოქრო.
სიემ-მესტია
Byzantine Emperor Heraclius (610-641).
century. Constantinople Solidus. Gold.
SMHE-Mestia

2

სოლიდი. ბიზანტიის იმპერია.
ჰერაკლე (610-641). ოქრო.
სიემ-მესტია
Byzantine Emperor Heraclius (610-641).
century. Constantinople Solidus. Gold
SMHE-Mestia

3

სოლიდი. ბიზანტიის იმპერია. ჰერაკლე (610-641). ოქრო.
Byzantine Emperor Heraclius (610-641). Constantinople Solidus. Gold.

ჩვაბიანის მთავარანგელოზის ეკლესია, XII ს.
Chvabiani church of Archangel, 13th c.

ადიშის მაცხოვრის ეკლესია, XII-XIII სს.
Adishi church of the Savior, 12th-13th cc.

1
დავით IV აღმაშენებელი (1089-1125). ვერცხლი
სიემ-მესტია
David IV the Builder (1089-1125). Silver
SMHE-Mestia

2
დავით IV აღმაშენებელი (1089-1125). ვერცხლი
სემ
David IV the Builder (1089-1125). Silver
GNM

3
დავით IV აღმაშენებელი (1089-1125). ფრაგმენტი.
სიემ-მესტია
David IV the Builder (1089-1125). Coin Fragment.
SMHE-Mestia

4
დავით IV აღმაშენებელი (1089-1125). ვერცხლი
სტეფანწმინდის მუზეუმი
David IV the Builder (1089-1125). Silver
Museum of Stefantsminda

ღანართი VIII

გიორგი III (1157-1184). სპილენძი.
სიემ-მესტია
Giorgi III (1157-1184). Copper.
SMHE-Mestia

1

თამარი (1184-1210). სპილენძი
სიემ-მესტია
Tamar (1184-1210).
SMHE-Mestia

2

თამარ-დავითი 1200 წ. სპილენძი
სიემ-მესტია
Tamar (1184-1210). and David Minted 1200. Copper
SMHE-Mestia

3

გიორგი IV ლაშა (1210-1223). 1210 წ.
სპილენძი
სიემ-მესტია
Giorgi IV Lasha (1210-1223). Minted
1210. Copper
SMHE-Mestia

4

რუსუდანი (1223-1247). 1227 წ. სპილენძი
სიემ-მესტია
Rusudan (1223-1245). Minted 1227. Copper
SMHE-Mestia

5

განდი შედგებოდა 100 ეგზემპლარისგან¹, მესტიის მუზეუმში ერთი ეგზემპლარიღა შემორჩა. რაჭაში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებიდან ერთი ცალია დაცული განძების ფონდში (№ 11942), რომელიც 1928 წელს ონის რაიონში სოფელ ჭიორაში აღმოჩნდა².

ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებზე მოთავსებულია წარწერა „ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ“ (ალექსანდრე მეფე), ან მხოლოდ – „ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ“ (ალექსანდრე) (დანართი II. 5). სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს მონეტები, რომლებზედაც მონარქი მეფის ტიტულის გარეშეა მოხსენიებული, ძვ.წ. 329 წელზე უფრო ადრეულია³. სვანეთის რეგიონში (რაჭის ჩათვლით) აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერები ამ ტიპისაა. ასე რომ, მათი თარიღი ძვ.წ. 329 წელს არ სცდება.

სვანეთის ტერიტორიაზე ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების ამ მასშტაბით კონცენტრირება საყურადღებოა და ახსნას საჭიროებს. ნუმიზმატიკურ მეცნიერებაში, როდესაც ამა თუ იმ ტერიტორიაზე კონკრეტული სამონეტო ჯგუფის სიჭარბეა, პირდაპირ იწყება მსჯელობა რეგიონის აქტიურ ფულად მიმოქცევაზე. სვანეთის შემთხვევაში ახსნა სხვაგვარად მოხდა.

აკადემიკოსმა გ. მელიქიშვილმა სვანები ჰენიოხებთან გააიგივა, რომელთაც რომაელი ისტორიკოსის პლინიუსის ცნობით, მრავალგზის გაძარცვეს პიტიუნტი და დიოსკურია⁴. გ. დუნდუამ ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე, დასვა კითხვა, ხომ არ გვაქვს საქმე ერთი კამპანიის დროს მოპოვებულ ქონებასთან?⁵, თუმცა მეცნიერმა იქვე დასძინა, რომ ეს მოსაზრება შესაძლებელი იყო სვანეთში გამოვლენილ არქეოლოგიურ აღმოჩენებს კითხვის ქვეშ დაეყენებინა. მართლაც, ლარილარის სამაროვანზე (აგრეთვე, ბრილზეც მ. პ.) აღმოჩენილმა იმპორტმა აჩვენა, რომ ამ რეგიონის მოსახლეობა ჩართულია მსოფლიო სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში და დაკავშირებულია წინა აზიისა და ბერძნული სამყაროს ცივილიზებულ ქვეყნებთან⁶.

გარდა ამისა, ამ ემისიების კონცენტრაცია სავაჭრო გზებსა და ულელტეხილებთან, ფაქტობრივად გამორიცხავს, მონეტების სამხედრო ნადავლად აღქმას⁷.

გარე სამყაროსთან ქვეყნის ურთიერთობის საკითხების შესწავლისათვის მნიშვნელოვან მატერიალურ წყაროს საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები – საბეჭდავი ბეჭდები წარმოადგენს⁸. საბეჭდავი ბეჭდების დადასტურება და, საერთოდ, ამ დარგის განვითარება საქართველოში მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული-

¹ Е. Пахомов, *Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка*, вып. 3 (Баку, 1926), 14

² Г. Дундуа, *Нумизматика античной Грузии* (Тбилиси, 1987), 44

³ დუნდუა, „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები“, 61

⁴ Г. Меликишвили, *К истории древней Грузии* (Тбилиси, 1959), 309

⁵ დუნდუა, „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები“, 62; დუნდუა, დუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა, 67; Дундуа, *Нумизматика античной Грузии*, 51

⁶ ჩართოლანი, „შრომები“, 21

⁷ გ. ლორთქიფანიძე, ზ. კვიციანი, გ. გერაძე *ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა* (თბილისი, 2008), 18

⁸ ქ. ჯავახიშვილი „საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები“. *იბერია-კოლხეთი 11* (თბილისი, 2015), №5.

ლი გარე სამყაროსთან ქვეყნის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებზე. იმის მიხედვით, თუ რა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარება იყო შექმნილი საქართველოში, ხან აღმოსავლური ქვეყნების გლიპტიკური ძეგლები ვრცელდებოდა, ხან დასავლეთის. ადგილობრივი გლიპტიკური ნახელავი კი, გარკვეული თვალსაზრისით, თავისთავადია, მაგრამ ამავდროულად ხელოვნების ამ დარგის განვითარების საერთო ხაზს მიჰყვება⁹.

გარდა იმისა, რომ გლიპტიკა ხელოვნების ერთ-ერთი დარგია, ის ძალაუფლების მქონე პირის უფლებრივი ინსიგნიაც იყო¹⁰. ამიტომაც საბეჭდავი ნახევრად იურიდიული დოკუმენტია. ხოლო ბეჭედზე გამოყვანილი იკონოგრაფია ხშირად ქვეყნებს შორის კავშირზე მიგვანიშნებს და ხსნის მისი წარმომავლობის საკითხს.

ზემო სვანეთში, ლარილარის სამაროვანზე, ლითონის ფარაკიანი საბეჭდავი ბეჭედების ჯგუფი დადასტურდა¹¹.

ბეჭედებს შორის სამი სწორკუთხაფარაკიანი ბეჭედია, რომლის მსგავსი ქ. ჯავახიშვილის მიხედვით დღემდე სამეცნიერო ლიტერატურაში დამონმებული არ არის¹². დანარჩენი მრგვალი და ოვალურფარაკიანი ბეჭედებია. სწორკუთხაფარაკიანი ბეჭედებიდან ერთი უჩვეულო გამოსახულებისაა: რქებდატოტვილი ირემი, რომელსაც ზურგში ისარი (შუბი) აქვს გარჭობილი¹³. ქ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით, იკონოგრაფია ადგილობრივი, სვანური უნდა იყოს. ბეჭედი ბერძნულია, IV საუკუნის ფორმისაა და თუ რაიმე გავლენა არის, უფრო აღმოსავლური¹⁴.

როგორც ვხედავთ, არა მხოლოდ ნუმიზმატიკური, არამედ გლიპტიკური მასალაც მიანიშნებს სვანეთის რეგიონის აქტიურ კონტაქტებზე გარე სამყაროსთან.

ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს მინაბადის აღმოჩენა სვანეთში საკმაოდ ორიგინალურად იქნა გააზრებული გ. ლორთქიფანიძის, ზ. კვიციანის და გოჩა გერაძის ერთობლივ ნაშრომში – „სვანეთი ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა“. მეცნიერებმა სხვადასხვა ისტორიული წყაროების და, აგრეთვე, დღემდე შემორჩენილი ეთნოგრაფიული ტრადიციების საფუძველზე, რომლებიც მოწმობენ სვანეთში ოქროს მოპოვებაზე და მის დამუშავებაზე. აგრეთვე, სვანეთის ნუმიზმატიკური და სინქრონული არქეოლოგიური ძეგლების ტიპოლოგიური და ცალკეული ნივთების ქიმიურ-მეტალოგრაფიული ანალიზის საფუძველზე დაადგინეს, რომ სვანეთში ანტიკურ პერიოდში ზარაფხანა არსებობდა¹⁵. ვარაუდი საკმაოდ დამაფიქრებელია, თუმცა, ჩვენი აზრით, ის თავის თავში მოიცავს უამრავ კითხვას, მათ შორის უმთავრესია – ვინ არის სვანეთში ამ მონეტების ემიტენტი? გარდა ამისა, მინაბადი აღმოჩენილია არა მარტო სვანეთის და რაჭის იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც ერთ მხარედ მოვიაზრებთ, არამედ დასავლეთ სა-

⁹ ქ. ჯავახიშვილი. „საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები“, 11

¹⁰ О. Неверов *Геммы Античного Мира* (Москва, 1983), 8

¹¹ შ. ჩართოლანი ლარილარის სამაროვანი. კრებ. „საქართველოს, ამიერკავკასიისა და წინააზიის ისტორიის საკითხები“ (თბილისი, 1968), 305

¹² ჯავახიშვილი, „საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები“, 9

¹³ ჩართოლანი, „ლარილარის სამაროვანი“, 305 დანართი №III, 10

¹⁴ ჯავახიშვილი, „საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები“, №10

¹⁵ ლორთქიფანიძე, კვიციანი, გერაძე, „ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა“, 32

ქართველოს ბარში, არგვეთში და ამ მონეტების განსაკუთრებით დიდი კონცენტრაციაა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. ხომ არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ყველა ამ მხარეში ცალკეული ზარაფხანები ყოფილიყო? პასუხის გაცემა ამ კითხვებზე, ვფიქრობთ, საკმაოდ ხანგრძლივ კვლევას საჭიროებს, ამიტომ ეს საკითხი ჯერჯერობით ღიად რჩება.

სვანეთში დასტურდება, აგრეთვე, ძვ.წ.-ის IV საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის პანტიკაპეიონის ოქროს სტატერი¹. (დანართი II. 6) ამჟამად მესტიის მუზეუმში მხოლოდ ერთი ეგზემპლარია დაცული, თუმცა ცნობილია სვანეთში მისი განძად აღმოჩენის შემთხვევაც. XX საუკუნის დასაწყისში ბერლინის ბოდე მუზეუმის მიუნცკაბინეტში შევიდა პანტიკაპეიონის ოქროს სტატერის ორი ათეული ცალი. არსებობს ცნობა, რომ ეს მონეტები განძად დაგროვილი აღმოჩნდა სვანეთში. მოგვიანებით კიდევ მივიდა ცნობა იმავე მუზეუმში, რომ არსებობდა დამატებით ათი ცალი, რომლებიც სხვადასხვა მუზეუმში გაიბნა². სავარაუდოდ, ეს მონეტებიც იმავე განძიდან იყო. სვანეთის მუზეუმში დაცული ერთადერთი ეგზემპლარი ნაპოვნია მესტიის რაიონში, სოფელ მულახში³. ყველა ეს მონეტა აღწერილობით ერთი და იმავე ტიპისაა: ავერსზე – წვერებიანი სატირის გამოსახულება მარცხნივ, თავზე სუროს გვირგვინით, ხოლო რევერსზე მარცხნივ მიმავალი გრიფონის გამოსახულება, პირში შუბით. ფეხქვეშ ჰორიზონტალურად დადებული პურის თავთავი. მონეტის არეზე სამი რელიეფური ბერძნული ასო – ΠΑΝ (პან) – პანტიკაპეიონი. მონეტა თარიღდება ძვ.წ. 315-300 წ.⁴.

მიუხედავად ამისა, რთული სავარაუდებელია, რომ მესტიის მუზეუმის ცალიც და სხვა დანარჩენიც ზემოთ ნახსენები განძიდან ყოფილიყო. ამას ემატება ისიც, რომ აღმოჩენის ვითარება და უფრო ზუსტი ლოკალიზაცია ცნობილი არ არის.

ყველაფრის გათვალისწინებით, ამკარაა – ელინისტურ ხანაში კოლხეთის მთიან რეგიონებში, მათ შორის, სვანეთში, ფულის ინტენსიური ბრუნვაა.

ბოსფორის სამეფოს მონეტების შემდეგ სვანეთის რეგიონში სხვა ქვეყნის მონეტები რეალურად დადასტურებული არ არის, თუმცა საყურადღებოა ცნობა, რომელსაც გვანდის ეგნატე გაბლიანი. 1913 წელს ჭვიბერში, რომელიც მდებარეობს სოფელ მარხიდან სამი ვერსის მანძილზე, ვინმე სალიმ ქალდანმა ნახა ბევრი ნივთი და, მათ შორის, ვერცხლის ფული, რომელზედაც ეხატა თევზი არწივის ბრჭყალებში⁵. მოგვიანებით, ამ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, ნ. კილურაძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ აქ საუბარი უნდა იყოს სინოპურ ვერცხლის მონეტაზე, რომელზედაც ქალაქ სინოპეს ღერბი – დელფინი და არწივი იყო გამოსახული⁶. ამ ფაქტთან დაკავშირებით მხოლოდ ზეპირი გადმოცემა გვაქვს,

¹ Дундуа, *Нумизматика античной грузии*, 53; ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“, 28

² K. Regling, „Der Griechische Goldschatz von Prinkipo“, ZN (Berlin, 1931), 34-38; E. Пахомов *Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка*, вып. 3 (Баку, 1926), 13; Дундуа, *Нумизматика античной грузии*, 53

³ ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“, 28; პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“, 25

⁴ А. Н. Зограф, „Античные золотые монеты Кавказа“. *Известия ГАИМК*, Вып. №110 (1935), 187; Д. Шелов, *Монетное дело Боспора VI-II вв. До н. э.* (Москва, 1956), 93

⁵ ეგ. გაბლიანი, *ძველი და ახალი სვანეთი* (ტფილისი, 1925), 40-41; Дундуа, *Нумизматика античной грузии*, 34- 35

⁶ ნ. კილურაძე, „დაფნარის სამაროვანი“ *ძველის მეგობარი* №23 (თბილისი, 1970), 19

რითაც ვერ დავამტკიცებთ სვანეთში სინოპური დრაქმების მიმოქცევის ფაქტს, მაგრამ, ვინაიდან კოლხეთის ტერიტორიაზე სინოპურ იმპორტთან ერთად¹ დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი სინოპური ფული, ვარაუდის საფუძველი არსებობს².

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სინოპური დრაქმების განძებად აღმოჩენის არაერთი შემთხვევაა დაფიქსირებული. ფიჭვნარში (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩნდა განძი, რომელიც 6-8 კგ-ს იწონიდა. ძირითადი ნაწილი განძისა გაიფანტა. შემორჩა 149 მონეტა, აქედან 102 სინოპური დრაქმაა, დანარჩენი კი – კოლხური ტრიობოლები³.

სინოპური მონეტები, როგორც ადრეული (ძვ.წ. VI ს.-ის), ასევე გვიანდელი (ძვ.წ. III ს.-ის), ცალკეული აღმოჩენების სახით დადასტურებულია ურეკში (ოზურგეთის მუნიციპალიტეტი), ბათუმსა და სოხუმის მიდამოებშიც⁴.

კოლხეთის მთიან რეგიონში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადასტურებულია ეგვიპტური და სირიული ნივთები, ცნობილია, რომ ამ ქვეყნებთან კოლხეთის ვაჭრობით მოხდა, სადაც სინოპე შუამავლის როლს ასრულებდა⁵, გარდა ამისა, ნუმიზმატიკურ მეცნიერებაში გამოითქვა ჰიპოთეზა, რომ ვინაიდან ძვ.წ.-ის IV საუკუნის შუა ხანებიდან კოლხეთის სამონეტო ცირკულაციაში წამყვანი ადგილი სინოპურ დრაქმებს ეკუთვნის, კოლხეთში ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების შემოსვლა, ნაწილობრივ მაინც, სინოპეს მეშვეობით ხორციელდებოდა⁶.

აქედან გამომდინარე, სვანეთში სინოპური მონეტების აღმოჩენის პროგნოზირება შესაძლებელია.

ძვ.წ. III საუკუნის ბოლოდან შავზღვისპირეთში სავაჭრო მონეტის როლს ასრულებდა ლისიმახეს სახელით მოჭრილი სტატერები, რომლებიც ასევე პოპულარული იყო ჩვენი ქვეყნისთვის. საქართველოს, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში ლისიმახეს ოქროს მონეტების აღმოჩენის ექვსი შემთხვევაა აღრიცხული⁷, აქედან ორი ცალი სვანეთის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი. ერთი ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმშია დაცული⁸ და მეორე – შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში⁹.

ძვ.წ. II საუკუნიდან ძვ.წ. I საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედამდე უკვე სამონეტო ცირკულაციაში შემოდის ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმახეს სტატერების მინა-

¹ ო. ლორთქიფანიძე, *ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი* (თბილისი, 1966), 126-127

² გ. დუნდუა, „საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები“, *მაცნე 1. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია* (თბილისი, 1971), №144-148

³ К. Голенко, „Клад синопских и колхидских монет из Кобулети“ (1948). *ВДИ*, №1 (1961), 42- 52

⁴ Дундуа, *Нумизматика античной грузии*, 34-35; დუნდუა, საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები, 144, 148; თ. დუნდუა, „ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით“ (თბილისი, 1997), №81

⁵ მ. ინაძე, *ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები* (თბილისი, 2009), 242

⁶ Дундуа, *Нумизматика античной грузии*, 52; დუნდუა, „ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით“, 87

⁷ დუნდუა, „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმახეს სახელით მოჭრილი მონეტები“, 59

⁸ Дундуа, *Нумизматика античной грузии*, 48

⁹ იქვე, 49

ბაძები. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თავის დროზე ალექსანდრე მაკედონელის ორიგინალურმა მონეტებმა გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვეს იმდროინდელ მსოფლიოში და ინტერლოკალურ საფასეებად იქცნენ¹. არსებობს მოსაზრება, რომ ამ მონარქის სახელით მონეტების მოჭრა მისი სიკვდილიდან ორ საუკუნეზე მეტ ხანს მიმდინარეობდა სხვადასხვა ტერიტორიაზე და სხვადასხვა იურიდიული ორგანოს (თუ პირის) მიერ². როგორც ჩანს, ქვეყნებში ამ მონეტების პოპულარულობის გამო ბაზრებზე მოთხოვნა დიდი იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთხმადაა აღიარებული, რომ როდესაც ამა თუ იმ ქვეყნის ბაზარზე კლებულობს პოპულარული მონეტების შემოსვლა, მოთხოვნის შევსება ხდება მინაბაძების საშუალებით³. მინაბაძები განსხვავდება ყალბი მონეტისაგან, რადგან მას სრულფასოვანი ფულის ფუნქცია აქვს. მინაბაძების ემისიას ახორციელებს ხელისუფალი, რომელიც ქვეყანაში ფულის მოჭრაზეა პასუხისმგებელი⁴.

ამაზე მიუთითებს, ის გარემოებაც, რომ ხშირად მინაბაძები აღმოჩენილია კანონიერ მონეტებთან ერთად⁵. სავსებით მისაღებია მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ მინაბაძების გაჩენას, ორიგინალების ინტენსიური ბრუნვა უძღოდა წინ⁶. სვანეთში ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების აღმოჩენის 372 შემთხვევაა ცნობილი. ლოგიკურია, რომ აქ მინაბაძიც აქტიურ მიმოქცევაში იქნებდა.

დღეისათვის სვანეთის რეგიონში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმახეს სტატერის მინაბაძების სტატისტიკა ასეთია. სვანეთის მუზეუმში – მესტიაში დაცულია სამი ცალი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის მინაბაძი (დანართი III. 1, 2, 3), ერთი – უშგულის ციხე-სახლში (დანართი III. 4). ს. ჯანაშიას მუზეუმში დაცულია სვანეთში, მესტიის რაიონის სოფელ მულახში აღმოჩენილი ლისიმახეს სტატერის მინაბაძი.

ოქროს მინაბაძების აღმოჩენის რუკას თუ დავაკვირდებით, დასავლეთ საქართველოს რეგიონში განსაკუთრებით დიდი რაოდენობაა კონცენტრირებული რაჭაში. აქ ათი ეგზემპლარია დაფიქსირებული, სხვადასხვა დროს და, რაც ყველაზე საინტერესოა, ყველა მთის რაჭაში, ონის რაიონის სოფლებში, რომლებიც შედიოდა ისტორიული სვანეთის შემადგენლობაში. მონეტები დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკურ ფონდში. განძების ფონდი №8688; 8789; 8690; 8691; 8693; 8694; 8695; 8696; 8697; 5389. ფულადი მიმოქცევის ერთგვარობა, ვფიქრობთ, მყარი არგუმენტი იმისათვის, რომ ეს რეგიონი სვანეთთან ერთად ერთ ადმინისტრაციულ თუ პოლიტიკურ სივრცედ მოვიაზროთ. დასავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონში, კერძოდ ლეჩხუმში

¹ დუნდუა, „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები“, 60

² დუნდუა, „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები“, 61; А. Зограф „Статеры Александра Македонского из Керченских и Таманских находок“, ГЭ, *труды отдела истории искусства и культуры античного мира*, т. I (1945), 86

³ დუნდუა, *დუნდუა ქართული ნუმისმატიკა*, 72

⁴ В. Потин, „Введение в Нумизматику“ *Труды государственного Эрмитажа*, XXVI (Ленинградское отделение) 1986, 76

⁵ Дундуа, *Нумизматика античной грузии*, 55

⁶ დუნდუა, „საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმახეს სახელით მოჭრილი მონეტები“, 60

აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმახეს სტატერების გარკვეული რაოდენობა. აქედან ერთი ცალი ლისიმახეს და სამი – ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის ოქროს მინაბაძებია¹. ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მთიანი კოლხეთის ერთმანეთთან ერთ-ერთი დამაკავშირებელი იყო გადასასვლელი გზა – ზაგარისა და ატკვერის უღელტეხილი, რომელიც სვანეთის ქედის უკიდურეს ჩრდილო ნაწილში მდებარეობს. ეს გზა ენგურის ხეობიდან უშგულის გავლით მდ. ცხენისწყლის ხეობაზე გადადის ლეჩხუმში. მთიანი კოლხეთის რეგიონს, აქ მოპოვებული სამონეტო აღმოჩენების გათვალისწინებით აშკარაა, რომ ერთიანი ფულადი ბრუნვა ჰქონდა. განსაკუთრებული როლი თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო აქვს ლეჩხუმს, ის ერთგვარი დამაკავშირებელი ხდება კოლხეთის ბართან. შესაძლოა, ბარიდან ფული ლეჩხუმის გზითაც ამოდიოდა. ეს სურათი უფრო მკაფიო გახდა შემდგომ პერიოდში, ახალი წელთაღრიცხვის I ს II ნახევრიდან, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმახეს მინაბაძები მიმოქცევიდან ქრება და იბერიასში შემოდის ე.წ. გოტარზესის, დღეისათვის მიღებული ატრიბუციით, არტაბან II-ის (ახ.წ.-ის 10-38) დრაქმა და ოქტავიანე ავგუსტუსის (ძვ.წ.-ის 27, ახ.წ.-ის 14) რომაული დენარი².

ოქტავიანე ავგუსტუსის მიმოქცევის გეოგრაფიული საზღვარი საკმაოდ დიდია. ჩვენთვის მნიშველოვანია დავადგინოთ, რა გზით შეიძლებოდა ასულიყო სვანეთში ეს მონეტები. დასავლეთ საქართველოს ბარის რეგიონში ეს მონეტები გვხვდება რეგიონში, რომელიც თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის და პოლიტიკური სტატუსის გამო ერთგვარი ეკლექტურობით ხასიათდება³. ეს არგვეთის რეგიონია (თანამედროვე თერჯოლის, ხარაგაულის, ზესტაფონის, ჭიათურისა და საჩხერის მუნიციპალიტეტი). ბორი-ჭიათურის მიდამოებში I-III საუკუნეებში ვარაუდობენ ქართლის ერთ-ერთი საპიტიახშო ცენტრს. მეორე მოსაზრების თანახმად, გვიანანტიკურ ხანაში არგვეთის საერისთავოს ცენტრი საჩხერე უნდა ყოფილიყო⁴. ამ რეგიონის სპეციფიკა გულისხმობს იმას, რომ ფაქტობრივად აქ გადის ერთგვარი სავაჭრო არტერია, რომელიც კოლხეთს იბერიასთან აკავშირებდა. ამ რეგიონში ავგუსტეს დენარები მოჭრილი გალიის (ლუგდუნუმი?) ზარაფხანაში II – IV სს-ში – 56 ცალი, აქედან კლდეეთში – 16ც., სოფელ ბორში (ხარაგაულის მუნიციპალიტეტი – 29 ც.⁵, მდ. ყვირილას აუზი – 10ც., სოფელი კაცხი – 1 ც.⁶. არსებობს ცნობა, რომლის მიხედვით 2001 წ. აგვისტოში, საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, მოქალაქე ლიპარტელიანმა წარმოადგინა მესტიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი 18 მონეტა, მათგან ცხრა – ავგუსტუსის დენარი (რომი) და იმავე რაოდენობის გოტარზესის დრაქმა. სამწუხაროდ, მონეტები მუზეუმმა ვერ შეიძინა⁷. ავგუსტუსის დენარის

¹ მ. პატარიძე, „ლეჩხუმში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“. *ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები*, I (თბილისი, 2014), 124-126

² მ. შეროზია, „ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარებისა და მისი ადგილობრივი მინაბაძების შესახებ“, *იბერია-კოლხეთი* 6 (თბილისი, 2009), 1№5

³ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 131

⁴ იქვე.

⁵ თ. აბრამიშვილი, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი* (თბილისი, 1974), 60-61

⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 131

⁷ პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“, 32

გავრცელების ტოპოგრაფიაში მხოლოდ ამ ცნობით კორექტივის შეტანა ძნელია, მაგრამ ინფორმაცია, ვფიქრობთ, ანგარიშგასანევია. ავგუსტუსის დენარების ხანგრძლივი მიმოქცევის შემდეგ აღნიშნული მონეტების რიცხვის შემცირებამ გამოიწვია III საუკუნის შუა ხანებიდან ადგილობრივი მინაბადების გენეზისი¹.

რაც შეეხება ადგილობრივი მინაბადების გავრცელების ტოპოგრაფიას სვანეთში. დღეისათვის სვანეთში აღმოჩენილი ორი მინაბადი გვაქვს: ერთი დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმში და მეორე მესტიის მუზეუმში (დანართი III. 5). სვანეთში ამ მონეტების ბრუნვა საკვირველი არ უნდა იყოს. რადგან მთაში ავგუსტეს მინაბადის აღმოჩენის შედარებით მეტი შემთხვევა ფიქსირდება ლეჩხუმში. რაოდენობრივად დღეისათვის ლეჩხუმში მინაბადების ხუთი ეგზემპლარი გვაქვს². აქედან ერთი ცალი დაფიქსირდა სამარხში, ეგრეთწოდებული „ქარონის ობოლი“. 2007 წელს ლეჩხუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ხელმძღვანელი გურამ გაბიძაშვილი, ადგილ გონაზე, მე-7 სამარხში მიაკვლია მონეტას, რომელიც თავის ქალის არეში, პირის ღრუში, კბილებს შორის იყო მოთავსებული. სამარხი მონეტის მიხედვით III საუკუნით დათარიღდა³. ოქტავიანე ავგუსტუსის ბარბაროსული მინაბადი დაფიქსირდა ლეჩხუმში კიდევ ერთ სამარხში.

2016 წელს ლეჩხუმის (ცხეთა-დებვირის) არქეოლოგიურ ექსპედიციაში, ექსპედიციის ხელმძღვანელი ნინო სულავა, ცხეთის სამაროვანზე 8 სამარხში დაფიქსირდა მამაკაცის ხონჩხი. ჩატანებული ჰქონდა გრძელი მახვილი რკინის ბრინჯაოს ბუნიკით, რკინის შუბისპირი, ბრინჯაოს აბზინდა და პირის ღრუში მონეტა. მონეტა პირველად ქვეყნდება, ამდენად ვიძლევიტ სრულ აღწერილობას (დანართი III. 6).

აღწერილობა

ნონა: 1, 65გრ; ზომა: 18/18 მმ. ლითონი – სპილენძი.

Av. იმპერატორის უკიდურესად დამახინჯებული პროფილი მარცხნივ. მონეტის ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

Rv. გაიუსისა და ლუციუსის ერთმანეთის საპირისპიროდ მდგარი გამოსახულება ფაქტობრივად არ ჩანს. ოდნავ შეინიშნება მახვილები და ფარი, რასაც ეყრდნობიან.

მიუხედავად იმისა, რომ მონეტა ძალიან სქემატურია, ის ძალიან ახლოს დგას ლეჩხუმში ცაგერის მუნიციპალიტეტში, ადგილ გონაზე სამარხში აღმოჩენილ ავგუსტუსის მინაბადთან⁴.

როგორც ვხედავთ, ორი შემთხვევაა ამ ჯგუფის მონეტის „ქარონის ობოლად“ დაფიქსირების, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ ადგილობრივ, მოცემულ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს მთაში, ფულად მიმოქცევაში მათ წამყვანი ადგილი უკავიათ. ლეჩხუმში ამ მონეტების აღმოჩენა სხვა მხრივაც საყურადღებოა. ჯერ ერთი, ის უკავშირდება არგვეთის ტერიტორიის ბაზარს, საიდანაც შესაძლებელი იყო ამ მონეტის შემოსვლა და, მეორე მხრივ, ლეჩხუმის გზით თავისუფლად მოხვდებოდა სვანეთში. თუ გავითვალის-

¹ კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 44; გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 125

² პატარიძე, „ლეჩხუმში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“, 127-128

³ იქვე, 127

⁴ იქვე, 128- 133

წინებით იმასაც, რომ სრულიად საქართველოს ტერიტორიაზე ეს მონეტები ინტენსიურ ბრუნვაშია, გამოდის, დასავლეთ საქართველოს მთის რეგიონი ქვეყნის საერთო მიმოქცევის ორგანული ნაწილია. მინაბაძეების გენეზისს წინ უსწრებს ორიგინალების შემოსვლა, რაც უკვე იმის მანიშნებელია, რომ ქვეყანა რომაულ სამყაროსთან პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კავშირშია. მთის ჩართულობაც, ნაკლები მასშტაბებით, მაგრამ მაინც, ამ პოლიტიკურ პროცესებში აშკარაა.

როდესაც რომაულ სამყაროსთან პოლიტიკურ კავშირებზე ვსაუბრობთ, ვფიქრობთ, მნიშვნელოვანია ყურადღება შევაჩეროთ გლიპტიკურ ძეგლზე – უნიკალურ, რომაულ პორტრეტულ გემაზე, რომელიც სვანეთში არის აღმოჩენილი. ამ ნივთს ქალბატონებმა სარა ბარნაველმა და რენე შმერლინგმა მიაკვლიეს ზემო სვანეთში კვირიკე და ივლიტას ეკლესიაში, ლაგურკაში. 1948 წელს შესაძლებელი გახდა ის შეეძინათ და ნივთმა ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში დაიდო ბინა. 90-იანი წლების თბილისის მოვლენების დროს გემა ხანძრის დროს დაიკარგა¹. დღეისათვის შემორჩა ს. ბარნაველის სტატია² და მის მიერვე აღებული თაბაშირის ანაბეჭდი.

გემა-ინტალიო ქალცედონისაა, ოვალური ზურგით (დანართი IV. 1). გამოსახულია მამაკაცის ბიუსტი პროფილში. ბიუსტი კისრის ქვემოთ არის გადაჭრილი. კვეთა საკმაოდ ღრმა არის, ძალიან ოსტატური, მოდელირება რბილი და დახვეწილი. მამაკაცის ნიკაპის ქვემოთ ორი ასოა ამოჭრილი – IA.

სარა ბარნაველი გემას ძვ.წ. I ს. ათარიღებს³. ქ. ჯავახიშვილმა სხვადასხვა პორტრეტის შედარებისას დაადგინა, რომ ის ეკუთვნის სექსტ პომპეუსს⁴.

სექსტ პომპეუსი, რომის სამოქალაქო ომების ერთ-ერთი მთავარი მონაწილე და სენატის პარტიისათვის უკანასკნელი მებრძოლო იყო. მან რამდენჯერმე ძალაუფლება ცი ჩაიგდო ხელში, თუმცა საბოლოოდ ის მცირე აზიაში გაიქცა, სადაც ძვ.წ.-ის 35 წელს ანტონიუსის ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს⁵.

ამ „სვანურ“ გემას ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უკავია სექსტ პომპეუსის სხვა პორტრეტულ გემებს შორის⁶.

თუ გავითვალისწინებთ თითქმის აქსიომატურ ქვშმარიტებას, რომ ქვეყანაში იმპორტის არსებობა საგარეო კავშირ-ურთიერთობების მანიშნებელია, გამოდის, რომ ანტიკური გლიპტიკური ნაწარმის გამოჩენა სვანეთში, ნუმიზმატიკურ მასალასთან ერთად, კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ კურსში, კერძოდ, რომაულ სამყაროსთან ურთიერთობებში, სვანეთი, როგორც ერთ-ერთი ორგანული ნაწილი დასავლეთ საქართველოსი, არც თუ ისე პასიურად არის ჩართული.

¹ ქ.ჯავახიშვილი, „რესპუბლიკური ხანის რომაული პორტრეტული გემები“ (საქართველოში მოპოვებული გლიპტიკური მასალების მიხედვით). *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში*. 20 (თბილისი, 2011), 293

² ს. ბარნაველი, „სვანეთის გემა პორტრეტის გამოსახულებით“ *Ars Georgica*. 7 სერია (თბილისი, 1971), 19-26

³ ბარნაველი, „სვანეთის გემა პორტრეტის გამოსახულებით“, 20

⁴ ჯავახიშვილი, „რესპუბლიკური ხანის რომაული პორტრეტული გემები“, 293

⁵ Н. Машкин, *История древнего Рима* (Ленинград, 1949), 368-370

⁶ ჯავახიშვილი, „რესპუბლიკური ხანის რომაული პორტრეტული გემები“, 294

2.2. ირანისა და ბიზანტიის ბრძოლა სვანეთის გამო VI საუკუნეში

სვანეთის რეგიონი VI საუკუნის მეორე ნახევარში მსოფლიოს ორი უძლიერესი ძალის, ბიზანტიისა და ირანის, დაპირისპირების ერთ-ერთი მთავარი ობიექტი გახდა. მოდავე სახელმწიფოებს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული ამ რეგიონის სტრატეგიული მნიშვნელობა, ამიტომაც ამ ხნის განმავლობაში მოდავე ქვეყნებს შორის დიპლომატიური (ზოგჯერ შეიარაღებული) ომი გაჩაღდა.

მას შემდეგ, რაც ქართლი ჩაიგდო ხელში და იქ მეფობა გააუქმა, დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა ირანის მთავარ ამოცანად იქცა. ლაზიკა ბიზანტიის გავლენის სფეროში შედიოდა. ამდენად, ამ სახელმწიფოების ინტერესების შეჯახება გარდაუვალი იყო. ბიზანტიასა და ირანს შორის ლაზიკისათვის ქიშპობისა და ბრძოლის გამწვავება 522 წელს იწყება, როდესაც ლაზიკის მეფე წათე ბიზანტიაში წავიდა და იქ ქრისტიანობა მიიღო. სამხედრო დაპირისპრება პერიოდულად მოლაპარაკებებით და შეთანხმებებით სრულდებოდა. 562 წელს დაიდო ერთ-ერთი მორიგი ხელშეკრულება ორმოცდაათი წლის ვადით. პირობები შემდეგი იყო: ირანი ხელს იღებდა ლაზიკაზე, მაგრამ სვანეთს არ თმობდა, მიუხედავად იმისა, რომ ის ადრე ლაზიკის შემადგენლობაში შედიოდა. სწორედ 562 წლის ბიზანტია-ირანის საზავო მოლაპარაკების დროს იწყება დიპლომატიური ომი სვანეთის საკითხის გადასაჭრელად¹.

VI ს. პირველი ნახევრის ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოფი კესარიელი წერს, რომ სვანეთის შიგნით არის სკვიმნია და სვანია (სვანეთი), რომლებიც ლაზთა ქვეშემრდომები არიან და იქაურ მცხოვრებლებს არხონტად ჰყავთ ერთი თავის თვისტომთაგანი და როდესაც არხონტს აღსასრულის დღე მიადგება, მათ ლაზთა მეფის მიერ მეორე არხონტი ენიშნება².

მენანდრეს მიხედვით³, ლაზიკა სვანეთთან ერთად ემორჩილებოდა ბიზანტიას. ლაზიკის მეფე ნიშნავდა სვანთა მთავარს, რომელსაც ბიზანტიის კეისარი ამტკიცებდა. ასევე, სვანები ხარკს უხდიდნენ ლაზთა მეფეს სხვადასხვა პროდუქტის სახით: ტყავეულობა, თაფლი, ცვილი და სხვა. ამას გარდა, „არხონტი“ ვალდებული იყო, ლაზთა მეფის დასახმარებლად ლაშქარიც გამოეყვანა. 552 წელს სვანეთი ჩამოშორდა ლაზიკას და ირანის მფლობელობაში გადავიდა⁴. მენანდრეს სიტყვით, სვანეთის განდგომა ლაზთაგან მოხდა მაშინ, როდესაც ლაზიკაში ბიზანტიის ჯარის სარდალი იყო მარტინე, მეფედ კი – გუბაზი. მალე მარტინესა და გუბაზს შორის ჩამოვარდა უთანხმოება, რის გამოც ლაზებმა სვანეთს სურსათი ვერ მიანოდეს, რომელსაც წინათ ყოველწლიურად უგზავნიდნენ მათ⁵.

¹ გ. ათანელიშვილი, *სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)*, (თბილისი, 1959), 22

² პროკოფი კესარიელი, *ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, საძიებელი ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. *გეორგიკა II* (თბილისი, 1965), 126-127

³ მენანდრე პროტიქტორი, *ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, საძიებელი ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. *გეორგიკა III* (თბილისი, 1936), 225

⁴ იქვე, 214

⁵ ათანელიშვილი, „სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)“, 23

ამით უკმაყოფილო სვანები ლაზებს განუდგნენ და ირანელებს მიეკედლენ. ერთმა ეგრისელმა წარჩინებულმა, სახელად თეოფობიმ, ირანელებს უქიმერიონის ციხე ჩააბარა. ამის შემდეგ ირანელებმა სვანეთიც და ლეჩხუმიც დაიმორჩილეს¹. გ. ათანელიშვილის აზრით, ეს ამბავი 552 წელს უნდა მომხდარიყო, რადგან შემდგომი საზავო მოლაპარაკების დროს ირანსა და ბიზანტიას შორის, რომელიც ქალაქ დარაში გაიმართა, ირანის მეფე ხოსრო ამბობს, რომ იგი ათი წელია, რაც ფლობს სვანეთს. ამ საზავო მოლაპარაკების დროს სვანეთის საკითხი ბიზანტიელებმა დააყენეს, მაგრამ კვლავ უშედეგოდ, რადგან საკითხი ისევ გადაუწყვეტელი დარჩა. მიუხედავად იმისა, რომ ირანმა მთლიანად ხელი აიღო ლაზიკაზე, სვანეთს არ თმობდა და არგუმენტად მოჰყავდა, რომ სვანეთი კი არ დაუპყრია, არამედ თავისი ნებით მიეკედლა ირანს. გაჩაღდა პოლემიკა, სადაც თითოეული მხარე ცდილობდა თავისი სიმართლე დაემტკიცებინა, მაგრამ სრულიად უსაფუძვლოდ. ამის შემდეგ ჩათვალეს, რომ ეს საკითხი იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ თვით ირანის შაჰს ხოსროს უნდა განეხილა². ამ მიზნით ბიზანტიის ელჩი პეტრე მიდის ბითარმანისში, სადაც ირანის მეფე ხოსრო იმყოფებოდა. თუმცა შეთანხმებას აქაც ვერ მიაღწიეს. ამ საზავო მოლაპარაკებისას ნათლად გამოჩნდა, რომ ბიზანტიის ელჩს პეტრეს სვანეთის საკითხი უმნიშვნელოვანეს საკითხად მიაჩნდა. აი, რას ამბობს ის: „მას შემდეგ, რაც ჩავაქრეთ ომის ალი და თითქოს თავისუფლად ამოვისუნთქეთ, მხოლოდ ერთი ნაპერწკალია დარჩა: ბოროტებათა ნაპერწკლად მე ვგულისხმობ სვანეთს, რომელიც გვემუქრება ჩვენ, რომ უდიდესი უთანხმოების ცეცხლად გადაიქცევა; შეაჩერე უბედურება და წინდანინვე გაგვათავისუფლე მოსალოდნელ ბოროტებათაგან, გამოსავალს მძიმე მდგომარეობიდან ჩვენ ვამყარებთ შენზე... ჩვენ უკვე ლაზიკის უფალნიც გავხდით, სვანეთიც მოგვემატოს. ვინაიდან, ვინც განმგებელს ფლობს, ნუთუ მისი არ უნდა იყოს იმისი ხელქვეითი“³. ამ სიტყვებიდანაც ნათლად ჩანს, რაოდენ მნიშვნელოვანია სვანეთი ბიზანტიისათვის. ეს ძალიან კარგად იცოდა ხოსრომაც და ამიტომ იყო, რომ მთლიანად ლაზიკას უთმობდა ბიზანტიას, მაგრამ სვანეთს ვერ ელეოდა⁴. ამის შემდეგ 565 წელს, როდესაც იუსტინე II გამეფდა ბიზანტიაში, კიდევ ერთხელ დაისვა ირანთან სვანეთის საკითხი. უფრო მეტიც, ის სასყიდელის გაღებაზეც თანახმა იყო⁵, მაგრამ კვლავ უშედეგოდ. 569 წელსაც იყო მცდელობა, მაგრამ კვლავ ღიად დარჩა სვანეთის გადაცემის საქმე. შემდგომ, 570-571 წლებში, სვანეთის საკითხის გადაწყვეტა მოისურვა თვით ირანის მეფე ხოსრომ. მან დესპანებად ბიზანტიაში გაუშვა ჯერ ზიქი და მერე მეზოდი, რომელთაც დაავალა ბიზანტიასთან მოლაპარაკება და, რასაკვირველია, სვანეთის საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტა. მაგრამ ბიზანტიის კეისარმა იუსტინემ ჯერ კიდევ გზაში მყოფ ზიქს გაუგზავნა წერილი, რითაც აცნობა, რომ არ დასთანხმდებოდა და უბრალოდ არც დაესვათ ეს საკითხი⁶.

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, „პროკოფი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ“, *საქართველოს მუზეუმის მოამბე* (თბილისი, 1931), ტ. VII, 329

² მენანდრე პროტიქტორი, *გეორგიკა III*, 216

³ იქვე, 218-219

⁴ ათანელიშვილი, „სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)“, 25

⁵ მენანდრე პროტიქტორი, *გეორგიკა III*, 228

⁶ ათანელიშვილი, „სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)“, 27

საბოლოოდ ყველა მცდელობა უშედეგოდ დამთავრდა და დავა ისევ იარაღით გადაწყდა. 575 წელს ბიზანტიელები სვანეთში შეიჭრნენ. ირანის მომხრე მთავარი დაატყვევეს და საგანძურით, ცოლით და შვილებით კონსტანტინოპოლში წაიყვანეს. ამის შემდეგ სვანეთი ბიზანტიას გადაეცა¹.

ჩნდება კითხვა: რა სტრატეგიული ინტერესები უნდა ჰქონოდა სვანეთში ამ ორ უზარმაზარ სახელმწიფოს? ფაქტია, რომ არსებობდა ამ დაპირისპირების სერიოზული მიზეზი. მენანდრე, რომელიც ფაქტობრივად ბიზანტიის ინტერესების გამომხატველი ისტორიკოსია, ამბობს, რომ სვანეთი თავისი მოხერხებული მდებარეობით მეტად სასარგებლო იყო, რათა ამ გზით მოზღვავებულ სპარსელებს კოლხეთის საზღვრები არ აეოხრებინათ. ამ სიტყვებში ძალიან კარგად ჩანს სვანეთის სტრატეგიული მნიშვნელობა. ირანს კი აქ ფეხის მოკიდება იმისთვის სურდა, რომ ლაზიკის ზურგში მუდამ ჰქონოდა დასაყრდენი სტრატეგიული პუნქტი². სვანეთის მნიშვნელობა მარტო ამით არ ამოიწურებოდა. ერთ-ერთი საზაო მოლაპარაკების დროს ხოსრო ამბობს: „ეს (სვანეთი) ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს, ჰყავს მთავარი და ამ ქვეყანაზე სკვითები გადადიან“³. ამ საკითხს შეეხო გ. გოზალიშვილი, რომელმაც აღნიშნა, რომ ეს ძალიან მნიშვნელოვანი მიზეზი იყო იმპერიათა შორის დავის, ვინაიდან ჩრდილოეთის ტომთა პირაქეთ გადმოსასვლელი გზების ხელში ჩაგდება სტრატეგიის უმნიშვნელოვანეს პუნქტს წარმოადგენდა მეზობელი მხარეებისთვის⁴.

სვანეთისადმი ინტერესი არც ამით ამოიწურებოდა. აქ ეკონომიკური ინტერესებიც იკვეთება, მითუმეტეს, რომ საისტორიო წყაროების მოწმობით სვანეთში ოქროს შოვნა შეიძლებოდა⁵. სტრაბონი მოგვითხრობს: „ამბობენ, რომ იმათში (იგულისხმებიან სვანები) წვიმის ნაკადულებს ჩამოაქვს ოქრო, და რომ ბარბაროსები აგროვებენ მას დახვრეტილი გობებისა და ბანჯგვლიანი ტყავების საშუალებით“⁶.

პლინიუსი კი გადმოგვცემს: „კოლხიდაში მეფობდა აიეტის შთამომავალი სავლაკი, რომელმაც მიიღო რა სამფლობელოდ ყამირი ქვეყანა, როგორც ამბობენ – მოაგროვა მრავალი ოქრო-ვერცხლი სვანების ტომში და, საერთოდ, თავის სამეფოში, რომელიც განთქმულია ოქროს ტყავებით“⁷.

როდესაც ეკონომიკურ ინტერესებზე ვსაუბრობთ, ბიზანტია-ირანის დაზავების დროს სვანეთის საკითხის გამო მწვავე დავის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზად უნდა დასახელდეს სვანეთზე გამავალი გზა. კერძოდ, ბიზანტია ამ გზას იყენებდა თურქებთან სამხედრო და სავაჭრო (იგულისხმება აბრეშუმის ნედლეულით ვაჭრობა) კავშირის დასამყა-

¹ ს.ყაუხჩიშვილი, ირ.ბერაძე, „სვანეთის ხელმეორედ აღება ბიზანტიელების მიერ“, *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები VII* (თბილისი, 1938), 96

² ათანელიშვილი, „სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)“, 69

³ მენანდრე პროტიქტორი, *გეორგიკა III*, 71

⁴ გ. გოზალიშვილი, „დავა სვანეთის გამო ბიზანტიასა და ირანს შორის“, *თბილისის სახ. უნივ. შრომები, III* (თბილისი, 1936), 222

⁵ იქვე, 223

⁶ ო. ლორთქიფანიძე, *ძველი საქართველო (კოლხეთი და იბერია) სტრაბონის გეოგრაფიაში* (თბილისი, 2010), 104

⁷ იქვე

რებლად. ბიზანტიის მიერ სვანეთის დაპყრობა უზრუნველყოფდა ლაზიკის უშიშროებას ჩრდილოეთიდან, ხოლო ირანს ამ რეგიონის ხელში ჩაგდებათ შეეძლო, წინ აღდგომოდა ბიზანტია-თურქეთის ურთიერთობებს¹. ამდენად, სვანეთი უკიდურესად სტრატეგიული რეგიონი იყო ორივე მოდავე სახელმწიფოსთვის.

რაც შეეხება საკუთრივ სვანეთის პოზიციას. ამ დაუსრულებელი დავის დროს სვანე-ბი ყოველთვის ირანისადმი მიდრეკილებას იჩენდნენ². როგორც ჩანს, ეს უკანასკნელნი ახერხებდნენ მათთან საერთო ენის გამონახვას. ბიზანტიისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება აიხსნება იმით, რომ ლაზიკაში ბიზანტიელების მმართველობის შედეგად დატრიალებული უსამართლობის შესახებ სვანები კარგად ინფორმირებულები იქნებოდნენ და არანაირ სურვილი არ ექნებოდათ იგივე ბედი გაეზიარებინათ. ამას ემატებოდა ისიც, რომ რაც ლაზებისთვის პრობიზანტიური ორიენტაციის მთავარი მიზეზი – ქრისტიანული აღმსარებლობა, სვანეთში მეექვსე საუკუნეში ჯერ ბოლომდე ფეხმოკიდებული არ იყო.

მთელი ამ პოლიტიკური პერიპეტეიების და ირანთან სვანეთის დამოკიდებულების (ვგულისხმობ ათნლიან მორჩილებას), დამადასტურებელი ყველაზე უტყუარი ნივთიერი მტკიცებულება, წესით, აქ დალექილი სასანური ფულის განძები უნდა ყოფილიყო. საკვირველია, მაგრამ სასანიანთა ირანის მხოლოდ ერთი დრაქმაა დადასტურებული სვანეთის რეგიონში. ეს ეგზემპლარი ამჟამად მუზეუმის კუთვნილებას არ წარმოადგენს. ის ინახება სოფელ ლატალში (მესტიის მუნიციპალიტეტი), ფარჯიანების ოჯახში (დანართი IV. 2).

ჰორმიზდ IV (579-590) წ. 3, 40 გრ. ზ. 2, 7მმ. ზარაფხანა აბარშაჰრი. ვერცხლი.

მონეტა ოჯახის რელიქვიას წარმოადგენს. ვერცხლის ფული (ვარჩხილ) სვანური ტრადიციული წეს-ჩვეულებების თანმდევი ატრიბუტია (ამ რიტუალის შესახებ შემდეგ ცოტა ქვემოთ). შესაძლოა ამ მონეტას ოჯახში ძველად და დღესაც რიტუალური ფუნქცია აქვს, რაც მისი არაეკონომიკური ფუნქციის მანიშნებელია, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმ პოლიტიკურ პროცესებს, რომლებზედაც ზემოთ მოყვანილი წერილობითი წყაროები მოგვითხრობენ, დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ირანის სასანიანთა დინასტიის ფული უსათუოდ იქნებოდა მიმოქცევაში სვანეთის რეგიონში.

აქვე, უადგილო არ იქნება, თუ მოვიყვანთ კიდევ ერთი სასანური დრაქმის აღწერილობას, რომელიც დაცულია რაჭაში, ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში (დანართი IV. 3).

კავად I (488-531); წ. 3, 72 გრ. ზ. 2, 7მმ. ვერცხლი.

მონეტა რაჭაში აღმოჩნდა, მაგრამ თუ ჩვენს ზემოთ გამოთქმულ კონცეფციას – სვანეთისა და ზემო რაჭის ერთ პოლიტიკურ ერთეულად გააზრების შესახებ გავითვალისწინებთ, შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ამ საფასის ხსენებულ რეგიონში დაფიქსირება შემთხვევითობა არ არის და ეს ფაქტი ირანთან დაკავშირებულ პოლიტიკურ-ეკონომიკური პროცესების კონტექსტის ორგანული ნაწილია. სვანეთის რეგიონის სასანიანთა ირანთან ურთიერთობის ერთ-ერთი ყველაზე მეტყველი ძეგლი აქ აღმოჩენილი გლიპტიკური

¹ ათანელიშვილი, „სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)“, 90

² გოზალიშვილი, „დავა სვანეთის გამო ბიზანტიასა და ირანს შორის“, 225

ნანარმია. ამიტომ მონეტებთან და წერილობით წყაროებთან ერთად უნდა დავიმომნოთ უშგულის ციხე-სახლში დაცული სასანური სამი გემა¹ (დანართი V).

პირველი გემა (დანართი V. 1)

ელიფსის ფორმის საბეჭდავი. აქვს ნახვრეტი ზონრის გასაყრელი. ბრტყელ პირზე გამოსახულია მამაკაცის ბიუსტი პროფილში მარცხნივ. ბიუსტის ქვემოთ ორი გაშლილი ფრთა. თავს ზემოთ შტრიხები. მასალა – ქვა. გემა დათარიღდა V-VI სს.-ით².

მეორე გემაზე გამოსახულია ცხოველის (სავარაუდოდ მელიის) გამოსახულება (დანართი V. 2). ანალოგია არ მოეძებნება. მასალა – ქვა. თარიღი სავარაუდოდ V-VI სს.

მესამე გემაზე გამოსახულია მოძრაობაში მყოფი დათვი (დანართი V. 3). მასალა – ქვა თარიღდება IV-V სს.-ით³.

გემების თარიღი IV-VI საუკუნეებს შორის მერყეობს. ამას ჩვენთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს, მთავარია ერთი რამ – გლიპტიკური მასალა, როგორც იურიდიული საბუთი. ეს მიგვანიშნებს არა მხოლოდ ირანის კვალის არსებობაზე სვანეთში, უფრო მეტიც, სვანეთისა და სასანიანთა ირანის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კავშირზე.

2.3. ბიზანტიური ფულის ნიშნები სვანეთში

სვანეთის რეგიონში ბიზანტიური მონეტების აღმოჩენის ტოპოგრაფია:

1. იმპერატორ ლეონ I-ის (457-474) მონეტა ნაპოვნია ცხუმარში (მესტიის მუნიციპალიტეტი) ოქროს ძიების დროს 1937 წელს⁴. დაცულია სემ-ის განძების ფონდში №1678. იმავე წელს იქვე აღმოჩნდა ანასტასი I-ის (491-518) სოლიდი⁵. დაცულია სემ-ის განძების ფონდში №1679.
2. 1938 წელს გ. ნიკოლაძემ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა სვანეთში შექმნილი იმპერატორ იუსტინე II-ის (565-578) სპილენძის 40 ნუმიანი მონეტა. მონეტა დაცულია სემ-ის განძების ფონდში №7869⁶.
3. XX საუკუნის 70-იან წლებში მესტიის მუზეუმში ბიზანტიური ორი ოქროს მონეტა (სოლიდი) შევიდა. ორივე ირაკლი (ჰერაკლე) კეისრის მონეტაა, ერთი მონეტა ირაკ-

¹ თ.ალაპიშვილი, დ.გოგაშვილი, ს.გურული, ნ.კიტოვანი, მ.პატარიძე, მ.ხიზანიშვილი, *სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი (მესტია, უშგული). გზამკვლევი* (თბილისი, 2009), 19

² А. Борисов, В. Луконин, *Сасанидские геммы* (Ленинград, 1963), Таб. №20, 78

³ ქ. ი. რამიშვილი, *სასანური გემები საქართველოში* (თბილისი, 1979), 72

⁴ თ. აბრამიშვილი, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები* (თბილისი, 1965), 34; შ. ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“ (სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები), (თბილისი, 1976), 57; I. Tsukhishvili, G. Depeyrot, *History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.))* (Moneta, Wetteren 2003), 40.

⁵ აბრამიშვილი, „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები“, 38; ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“, 57; Tsukhishvili, Depeyrot, *History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.))*, 40

⁶ აბრამიშვილი, „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები“, 38; ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“, 57; Tsukhishvili, Depeyrot, *History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.))*, 40

ლისა და მისი ორი ვაჟის ირაკლი-კონსტანტინეს და ირაკლიონის გამოსახულებით (დანართი VI. 1), მეორე – ირაკლი და ირაკლი კონსტანტინეს (დანართი VI. 2) 613-14 წლიდან 630 წლამდე და შემდეგაც მოჭრილი მონეტა¹.

V-VI საუკუნეებში სვანეთი ბიზანტია-ირანის დაპირისპირების ერთგვარ პოლიგონად იქცა. სვანეთის საკითხთან დაკავშირებული დიპლომატიური ომი, რომლის შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი, ფაქტობრივად უშედეგოდ მთავრდებოდა. ეს ის რეგიონი იყო, რომლის დათმობა არც ერთ მოდავე სახელმწიფოს არ სურდა. აქედან გამომდინარე, როგორც სასანიანთა ირანის მიერ მოჭრილი დრაქმების, ასევე ამ დროის ადრებიზანტიური მონეტების მოხვედრა სვანეთში ლოგიკურია. მათი მოხვედრა აქ შესაძლებელია სამხედრო ოპერაციების შედეგად იყოს და სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირებისა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სვანეთის როლი არ უკავშირდებოდა მისი როგორც მხოლოდ სტრატეგიული რეგიონის მნიშვნელობას, აქ ეკონომიკური ინეტერესებიც იკვეთებოდა². გარდა ამისა, ვფიქრობთ, ოქროს ფული – სოლიდი სასანურ დრაქმებთან შედარებით, სავარაუდოდ, უპირატესობით სარგებლობდა ბაზარზე, მით უფრო მაშინ, როდესაც ცნობილია, რომ V საუკუნის განმავლობაში ბიზანტიური მონეტა აღმოსავლეთ საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე მიმოიქცეოდა³.

სვანეთის გამო გაჩაღებული, ბიზანტია-ირანის ომის კონტექსტში, განსაკუთრებულად საინტერესოდ ჩანს სვანეთში იუსტინე II-ის (565-578) სპილენძის მონეტის აღმოჩენა. წყაროებიდან ცნობილია რომ, იუსტინე II სასყიდელის გაღებაზეც კი თანახმა იყო ირანისათვის, რათა არ დაეთმო სვანეთი⁴. მაგრამ როდესაც საწადელს ვერ მიაღწია და ირანის მეფის ხოსროს დესპანები გზიდან გააბრუნა⁵, საბოლოოდ ისევ იარაღს მოჰკიდა ხელი და 575 წელს ბიზანტიელები სვანეთში შეიჭრნენ. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ირანის მომხრე მთავარი დაატყვევეს და საგანძურით, ცოლით და შვილებით კონსტანტინოპოლში წაიყვანეს. ამის შემდეგ სვანეთი ბიზანტიას გადაეცა⁶. არა მარტო სვანეთი, არამედ სრულიად ლაზიკა ბიზანტიის გავლენის სფერო გახდა. შესაბამისად, არ არის გასაკვირი, რომ იუსტინე II (565-578) -ის სპილენძის მონეტები ისტორიული ლაზიკის ტერიტორიაზე. სვანეთის გარდა ეს საფასეები აღმოჩნდა ოჩამჩირესა და ბიჭვინთაში⁷.

VII საუკუნეში ერაკლე კეისრის (610-641) ლაშქრობების (626-627) შედეგად საქართველოსა და, საერთოდ, ამიერკავკასიაში ერთხანს ბიზანტიის ჰეგემონია დამყარდა. 622 წელს ჰერაკლე კეისარმა დატოვა კონსტანტინოპოლი და თავისი ჯარით კაპადოკიისა-

¹ ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“, 56-57

² გოზალიშვილი, „დავა სვანეთის გამო ბიზანტიასა და ირანს შორის“, 223

³ დუნდუა გ., დუნდუა თ. *ქართული ნუმიზმატიკა*, 150

⁴ მენანდრე პროტიქტორი, *გეორგია III*, 228

⁵ ათანელიშვილი, „სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590)“, 27

⁶ ყაუხჩიშვილი, ბერაძე, სვანეთის ხელმეორედ აღება ბიზანტიელების მიერ, 96

⁷ აბრამიშვილი, „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები“, 124; Tsukhishvili I., Depeyrot G. *History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.))*, 40

კენ გაემართა, სადაც ირანელები დაამარცხა. როდესაც ირანის შაჰი გაძლიერებული ლაშქრით გამოემართა, ჰერაკლეს იბერიელთა, ეგრისელთა და აფხაზთა მაშველი ძალები მიუვიდნენ. მაგრამ კრიტიკულ მომენტში, როდესაც კეისარს სპარსელთა ლაშქარი მოენია, ეგრისელებსა და აფხაზებს მოკავშირეობაზე უარი უთქვამთ და შინისაკენ გამგზავრებულან. ამის შემდეგ ჰერაკლე უკავშირდება ხაზარებს, რომლებიც დიდი ენთუზიაზმით გამოეხმაურნენ ბიზანტიის მოწოდებას და იმდენად დიდი იყო ნადავლის ჩადების სურვილი, რომ თვით ხაზართა ხაკანი – ჯიბლუ ჩაუდგა ჯარს სათავეში. 627 წ.-ის შემოდგომაზე თბილისთან ხაზარებს ლაზიკიდან დიდი ჯარებით გადმოსული ჰერაკლე შეეგება. მოკავშირეებმა ყველანაირ ღონეს მიმართეს, მტკვრის გადაკეტვაც კი განიზრახეს, რომ მდინარის წყალი ქალაქზე მიეშვათ, მაგრამ ყველაფერმა ამაოდ ჩაიარა. როგორც ხაზარებმა, ისე ბიზანტიელებმა თბილისის კედლებთან დიდი ზარალი ნახეს და ქალაქს გაეცალნენ. 628 წელს ზავი დაიდო ბიზანტიასა და ირანს შორის. ამის შემდეგ თბილისის ბედიც გადაწყდა. 628 წელს ორი თვის მედგარი ბრძოლის შემდეგ ხაზარებმა თბილისი აიღეს. ქალაქში შეჭრილმა ხაზარებმა ველური სისასტიკით გაჟლიტეს ყველა, განურჩევლად სქესისა და ასაკისა. დაატყვევეს მთავრები, რომლებიც ჰერაკლე კეისარს მიჰგვარეს, რომელმაც მათ ჯოჯოხეთური სატანჯველი გადაუწყვიტა.

ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობების შედეგად ამიერკავკასიაში კარგა ხნით ბიზანტიის პოლიტიკური ჰეგემონია დამყარდა. ქართლის ერისმთავრობა კვლავ ადარნასემ მიიღო, რომელიც კეისრის მოადგილედ ითვლებოდა¹.

თუ ქართლის ერისმთავართა ხელისუფლების წარმატებისათვის ამ პატივს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე დასავლეთ საქართველოში, ეგრისში. VII საუკუნის დამლევს იქ „მეფის“ ნაცვლად უკვე „პატრიკოსი“ იხსენიება². თუმცა ეს ფაქტი იმის მაჩვენებელია, რომ ამ დროს ქვეყანა ერთგვარ დამოუკიდებლობას კიდევ ინარჩუნებდა და ბიზანტიის იმპერიის უბრალო პროვინციის მდგომარეობამდე არ დასულა.

ჰერაკლე კეისრის არა ერთი მონეტაა აღმოჩენილი როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. რაც შეეხება ოქროს მონეტებს, ძირითადად, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეა კონცენტრირებული. 1940 წელს ირაკლი და ირაკლი-კონსტანტინეს სახელით მოჭრილი ოქროს მონეტა – სოლიდი აღმოჩნდა სოფელ დიდჭყონში (მარტვილის მუნიციპალიტეტი)³. 1958 წელს სოფელ ჩიბათში (ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩნდა განძი, რომელშიც 14 ცალი ჰერაკლე კეისრის სოლიდი იყო⁴.

არსებობს მოსაზრება, თითქოს ჰერაკლე კეისრის ოქროს მონეტები არა ეკონომიკური ხასიათისაა. იგი უფრო მილიტარისტულია, რაც ნიშნავს იმას, რომ ჰერაკლეს მონეტები დაკავშირებული იყო მის საჯარისო კონტიგენტთან, რომელიც დასავლეთ საქარ-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II (1973), 282

² იქვე, 283

³ Е. Пахомов, *Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка*, вып. V (Баку, 1949) №1441; აბრამიშვილი, „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები“, 124-126

⁴ Tskhishvili, Depeyrot, *History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.))*, 40

თველოს ტერიტორიაზე იყო დისლოცირებული. საქართველოში ჰერაკლეს მონეტების აღმოჩენების არეალი ზუსტად იმეორებს მისი ლაშქრობის მარშრუტს. როგორც ცნობილია, მან აღმოსავლეთ საქართველო დალაშქრა და, სავარაუდოდ, იბერიაში ლაზიკის საზღვრებიდან შეიჭრა¹. ამ მოსაზრებას ჰერაკლეს მონეტების აღმოჩენის ტოპოგრაფიაც უმაგრებს ზურგს. ჰერაკლეს ერთი მონეტა არგვეთის ტერიტორიაზეცაა ნაპოვნი, 1950 წელს სოფ. ქორეთში (საჩხერის მუნიციპალიტეტი) ჰერაკლეს ჰექსაგრამი (ვერცხლის მონეტა) აღმოჩნდა. ეს რეგიონი კი აღმოსავლეთ საქართველოსთან მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კავშირშია და, შესაძლოა, კეისარი იბერიაში სწორედ ამ რეგიონიდან შეიჭრა. ჰიპოტეტურად დასაშვებია ჰერაკლეს ლაშქრობა ლაზიკის უკიდურეს ჩრდილოეთში, მართალია, საისტორიო წყარო ამის შესახებ არ მოგვეპოვება, მაგრამ ჰერაკლე კეისრის სოლიდების სვანეთში აღმოჩენა ამ ფაქტის პირდაპირი დადასტურებაა. საყურადღებოა აგრეთვე რაჭაში, ონის მუნიციპალიტეტის სოფელ ჭიორასთან, აღმოჩენილი ირაკლი კეისრის ოქროს მონეტა² (დანართი VI. 3). მართალია, ერთი მონეტაა, მაგრამ ვინაიდან ეს ტერიტორია მოცემული პერიოდისათვის სვანეთის შემადგენელი ნაწილია, თითოეული სამონეტო აღმოჩენა მნიშვნელოვანი დოკუმენტია. ამ რეგიონში კი გამოდის, რომ სულ ჰერაკლე კეისრის სამი სოლიდია აღმოჩენილი.

ლაზეთის სამეფოს ხანაში სვანეთის საერისთავოს ტერიტორიის საზღვარი პატარა მდინარე მუშვანამდე აღწევდა, რომელიც დღევანდელი სოფ. უნერის ქვემოთ მდ. რიონს მარჯვნიდან შეერთვის³. თ. ბერაძის აზრით, ამ პატარა მდინარის სახელწოდება: „მუშუანი“, შემოკლებული „მუშუან ჭალაი“ – სვანების მდინარე უნდა იყოს⁴. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია განვიხილოთ ამ მონეტების სვანეთში მოხვედრის ორი ვარიანტი. პირველი – ჰერაკლემ სვანეთშიც ილაშქრა, რადგან ძალიან მარტივი იყო არგვეთიდან ჭიორაში გადასვლა, იქედან ენგურს ზემოთ ასვლა და ამ მონეტებს მართლაც „მილიტარისტული“ ფუნქცია ჰქონდა. მეორე – შესაძლებელია ლაზიკის მთიანეთში არ ულაშქრია, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ სვანეთის მჭიდრო სავაჭრო ეკონომიკურ კავშირს ბართან, ეს მონეტები იქ ეკონომიკური მიზნებით მოხვდა. ვფიქრობ, ორივე ვერსიას აქვს არსებობის უფლება.

მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთში XI საუკუნის ბიზანტიური მონეტების მიმოქცევა, ისევე, როგორც მთლიანად დასავლეთ საქართველოში ლოგიკურია, უცნაურია, მაგრამ ამის დამადასტურებელი ნუმისმატიკური მასალა არ შემორჩა. სამაგიეროდ სვანურ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ნახსენებია ფულის სახელწოდებები: „აჟურა“ და „დრახკანი“. რა ვიცი ამ ტერმინების შესახებ? ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ქართული „აჟურა“ ბერძნული „არგვირა“ უნდა იყოს, მაგრამ ზეპირად და არა მნიგნობრულად შეთვისებული“, „აჟურა ბიზანტიური ვერცხლის ფულს ეწოდებოდა, რომელიც XI ს-ის საქართველოშიც ყოფილა გავრცელებული“⁵.

¹ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, *ქართული ნუმისმატიკა*, 163

² Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и Закавказья, вып. VII (Баку, 1957), №1579; აბრამიშვილი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები, 126; Tsukhishvili, Depeyrot, *History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.))*, 40

³ თ. ბერაძე, „სვანეთი ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში“ (მოკლე ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), კრებული „სვანეთი – ქართული კულტურის სავანე“ (თბილისი, 2008), 62

⁴ იქვე

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, *ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა* (ტფილისი, 1925), 19; გ. დუნდუა, ი. ჯალაღანია, *ქართული ნუმისმატიკური ლექსიკონი* (თბილისი, 2009), 14

მიქაელ მთავარანგელოზის ხატი, საეტიტორო წარწერით XIII ს. ლატალის თემი. წინა და უკანა მხარე სიემ-მესტია

Icon of Archangel Michael With an extensive dedicatory inscription 13th century Wood, candle and resin paste, silver-gilt, niello, gem-stones, intaglio 31x23 cm From Latali Commune. front, back SMHE-Mestia

„წ (მიდა) ო მთ (ა) ვარ (ა) ნგელოზო: მუხერის (ა) ო: ხელთუქმარო იდენ: მეფენი ბავრ (ა) ტუნიანნი და დიანი: და დიდებულნი: და ერთობ (ი) ლი საქ (ა) რთველო და ყოველნი:ს (უ) ანნი: და ხევი: ლატალისა: და ალაშენე მაშენებელი შენი:სოფელი ლაილისა და: ყოველნი მიდებელნი შენნი. ამ (ე) ნ: „მე მამ (ა) ს (ა) ხლისსა: ცოდვილსა და დეკ (ა) ნოზ (ს) ა ა (...) შეუნდვენ: ღ (მერთმა) ნ:“

„წ (მიდა) ო მთ (ა) წ (ა) ნგელოზო: მუხერის (ა) ო: ხელთუქმარო იდენ: მეფენი ბავრ (ა) ტუნიანნი და დიანი: და დიდებულნი: და ერთობ (ი) ლი საქ (ა) რთველო და ყოველნი:ს (უ) ანნი: და ხევი: ლატალისა: და ალაშენე მაშენებელი შენი:სოფელი ლაილისა და: ყოველნი მიდებელნი შენნი. ამ (ე) ნ: „მე მამ (ა) ს (ა) ხლისსა: ცოდვილსა და დეკ (ა) ნოზ (ს) ა ა (...) შეუნდვენ: ღ (მერთმა) ნ:“

1

რუმის სასულთნო. ქაი ხუსრევ II
(1236-1245). სივასი 1241 წ. ვერცხლი
სიემ-მესტია
Seljuk coin Sultan Rhias AD-Din Kaikhusrau II
(1236-1245). Dirham 1241. Silver
SMHE-Mestia

2

ტრაპიზონის იმპერია. მანუელ I
(1238-1263). ასპრი. ვერცხლი
სიემ-მესტია
Trebizond Aspr Caesar Manuel I
(1238-1263). Silver
SMHE-Mestia

3

ღირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი.
თბილისი 1270 წ. ვერცხლი
სიემ-მესტია
Anonymous Qaanuri. Tbilisi. 1270.
Dirham. Silver
SMHE-Mestia

4

ღირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი.
თბილისი 1270 წ. ვერცხლი
სიემ-მესტია
Anonymous Qaanuri. Tbilisi. 1270.
Dirham. Silver
SMHE-Mestia

5

ღირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი.
თბილისი. 1270 წ. ვერცხლი
სიემ-მესტია
Anonymous Qaanuri. Tbilisi. 1270.
Dirham. Silver
SMHE-Mestia

პირველი განძი. 1-25 ტრაპიზონის იმპერიის ასპრის ადგილობრივი, ქართული მინაბადი. სიემ-მესტია
First hoard. 1-25. Local, Georgian imitation of Trebizond asper. SMHE-Mestia

21

22

23

24

25

ღანართი XII

მეორე განძი. 1-18. ტრაპიზონის იმპერიის ასპრის ადგილობრივი, ქართული მინაბაძი. სიემ-მესტია
Second hoard. 1-18. Local, Georgian imitation of Trebizond asper. SMHE-Mestia

11

12

13

14

15

16

17

18

17. სამცხის ათაბაგების მონეტა.
ვერცხლი.
სიმ-მესტია
Coin of Atabeks of Samtskhe.
Silver.
SMHE-Mestia

18. შეიხ უვეისი (1356-1374). ჯელაირიანი.
ვერცხლი.
სიმ-მესტია
Sheih Oveis (1356-1374) Jalairid.
Silver.
SMHE-Mestia

ღანართი XIII

მესამე განძი. 1-10. ტრაპიზონის იმპერიის ასპრის ადგილობრივი, ქართული მინაბაძი. სიემ-მესტია
third hoard. 1-10. Local, Georgian imitation of Trebizond asper. SMHE-Mestia

აჰმედ ჯელაირი (1382-1412) და
გიორგი VII (1389-1407). ვერცხლი
სიემ-მესტია
Ahmed Jalairid (1382-1412) and
Giorgi VII (1389-1407). Silver
SMHE-Mestia

8. გიორგი VII (1389-1407). ვერცხლი.
სიემ-მესტია
Giorgi VII (1389-1407). Silver
SMHE-Mestia

10. შეიხ უვეისი (1356-1374) ჯელაირიანი.
ვერცხლი.
სიემ-მესტია.
Sheih Oveis (1356-1374)Jalairid. Silver.
SMHE-Mestia

„დრახკანი“ იგივე „დრაჰკანი“ – ოქროს ფულის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინია ქართულ წყაროებში XIII საუკუნის ჩათვლით¹. ამ ტერმინით აღინიშნებოდა ბიზანტიური ოქროს მონეტები და მუსლიმური დინარიც².

ტერმინი აჟურა ნახსენებია ორ საბუთში: „დანერილი სოფლისა ხუცეს გიორგი ხაფთანანისადმი“ და „დანერილი სოფლისა სინელისადმი“, აქედან პირველ საბუთში „აჟურასთან“ ერთად „დრახკანიც“ არის დაფიქსირებული³.

„დანერილი სოფლისა ხუცეს გიორგი ხაფთანანისადმი“ – ნაკანრი წარწერაა ჩვაბიანის მთავარანგელოზთა ეკლესიის (დანართი VI. 4) ჩრდილოეთ კედელზე ნუსხური დამწერლობით. ეს არის საბუთი, სადაც ჩამოთვლილია განძი, რომელიც სოფელმა „მიუთვალა“ გიორგი ხუცესს. აქ დასახელებულია სამოცდასამი აჟურა, შვიდი დრახკანი, „ოცდაათისა დრახკანისა წონით სხვადა შეყრილი ვერცხლი“ და ხუთი ბეჭედი⁴.

მეორე საბუთი – „დანერილი სოფლისა სინელისადმი“, რომელიც ადიშის მაცხოვრის ეკლესიაშია (დანართი VI. 5), ნაკლულია, მაგრამ ნახსენებია აჟურა უ „რაც ნიშნავს 400 აჟურას, რომელიც ასევე „მიუთვლია“ სოფელს სინელი ხუცესისთვის. წარწერის ავტორი, ვ. სილოგავას აზრით, ადიშელი ხუცესია.

ორივე საბუთი უაღრესად საინტერესოა სხვადასხვა მოსაზრებებით. ამ წყაროების მიხედვით, დაბეჭდვებით შეგვიძლია ვთქვათ, მიუხედავად იმისა, რომ ამის დამამტკიცებელი ფაქტობრივი ნივთიერი მასალა არ შემოგვრჩა, ბიზანტიური ვერცხლისა და ოქროს მონეტები ამ რეგიონში, სავარაუდოდ, XIII საუკუნის ჩათვლით აქტიურ მიმოქცევაშია.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ საბუთების შინაარსი ჩვენი კვლევის ეთნოლოგიურ-კონფესიური ნაწილისთვის. რის გამოც მათ კიდევ ერთხელ მივუბრუნდები.

2.4. ღავით IV აღმაშენებლის მონეტები სვანეთიდან

2009 წელს საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მიერ სვანეთის (მესტია-უშგული) მუზეუმში მივლენილი კომპლექსური ჯგუფის მიერ ჩატარებული სამუშაოების დროს საშუალება მომეცა, მემუშავა იქ დაცულ ნუმისმატიკურ ძეგლებზე, რომელთაგანაც საყურადღებოდ ჩანდა ვერცხლის საფასე, რომელიც სამუზეუმო დავთარში გატარებული იყო როგორც გიორგი II-ის (1072 – 1089) მონეტა. მონეტა იმავე სახელწოდებით პუბლიკაციაშიც მოხვდა⁵. ნივთის დათვალიერებისას შესაძლებელი გახდა მხოლოდ ოთხი ასომთავრული გრაფემის ამოკითხვა, რომლიდანაც, საბედნიეროდ, ორი გრაფემა – „ႬႬ“ (დთ), მეფე დავითის სახელს მიაწინებდა. ზედწერილის ამოკითხვით და ცნობილი ქართველი

¹ ჯავახიშვილი, „ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა“, 15; თ. ლომოური, „ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში“ კრ. შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა (თბილისი, 1938), 296; გ. ჯაფარიძე, „ოქროს მონეტის ტერმინოლოგია XI-XII საუკუნეების საქართველოში“, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია 3 (თბილისი, 1976), №88; დუნდუა, ჯალალანია, ქართული ნუმისმატიკური ლექსიკონი, 55

² დუნდუა, ჯალალანია, „ქართული ნუმისმატიკური ლექსიკონი“, 55

³ ვ.სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები II, ეპიგრაფიკული ძეგლები (თბილისი, 1988), 201, 204

⁴ იქვე, 202

⁵ ჩართოლანი, „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I“, 56

სხვა ამ ტიპის დანარჩენ მონეტებზე არსებული წარწერების ურთიერთმეჯერების შედეგად მიიღება ტექსტი:

„† (ს)ლქ) 7, 8 (87) 87 8 (877) 8 8 (7) 71 88 8 (7788) 8 (88) 7“

„† (რისტ) ე, ა (დი) დე დ (ავი) თ მ (ე) ფე და ს (ევას) ტ (ოს) ი“.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს მონეტა კვირიკე და ივლიტას სახელზე აგებულ ეკლესიაში, ლაგურკაში, ინახებოდა. ამ სალოცავის აგების ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის, სამაგიეროდ მხატვრობა, რომლის ავტორიცაა მეფის მხატვარი თევდორე, შესრულებულია 1112 წელს. ამის შესახებ ინფორმაციას გვანდის ტაძრის დასავლეთ კედელზე არსებული ასომთავრული წარწერა¹. ამ დროს საქართველოს სამეფო ტახტზე დავით აღმაშენებელი ზის. ცნობილია, რომ 1103 წლიდან დავითი ყოველგვარ ბიზანტიურ ტიტულზე უარს ამბობს და, სავარაუდოდ, ამ ტიპის მონეტებს აღარც ჭრის, მაგრამ მიმოქცევაში აღნიშნული ემისია კვლავ რჩება. ჰიპოტეტურად დასაშვებია, რომ ეს მონეტა მიმოქცევის თანადროულად მოხვედრილიყო სალოცავში². სვანეთში საკმაოდ გავრცელებული იყო სალოცავში ფულის დატოვების რიტუალი, კეთილდღეობის ნაცვალგების მიზნით. ეს ტრადიცია დღემდე შემორჩა და გრძელდება საქართველოს თითქმის ყველა რეგიონში. მონეტის, როგორც სხვადასხვა რიტუალის თანმდევ ატრიბუტზე ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ლაგურკაში ამ ტიპის მონეტის აღმოჩენის კიდევ ერთი შემთხვევა დაფიქსირდა. ის ამჟამად სვანეთის (მესტიის) მუზეუმშია. სამწუხაროდ, მონეტა მხოლოდ ფრაგმენტის სახით შემორჩა. შესაბამისად, ზუსტი ატრიბუცია რთულია. ჩანს მხოლოდ წარწერის ნაწილი – 88 8778887 (დანართი VII. 3) – და სევასტოსი. ამ ტიტულატურით საქართველოს ისტორიაში ორი მეფეა – დავით IV და გიორგი II. გადაჭრით თქმა, რომელ მეფეს მიეკუთვნება მონეტა, ძნელია, რადგან ზუსტად ის ნაწილია დაკარგული, სადაც სახელის ინიციალი უნდა იყოს. იკონოგრაფიული მსგავსების გამო გამოვთქვი ვარაუდი, რომ შესაძლოა ის დავით აღმაშენებლის მონეტა იყოს³, მაგრამ მთავარი არის ის, რომ ეს მცირე ფრაგმენტი, დანარჩენ ორ მონეტასთან ერთად, აშკარად მიანიშნებს, რომ გარდა რიტუალური ფუნქციისა, დავითის მონეტები ადგილობრივ ბაზარზე საკმარისად მიმოქცეოდნენ. ეს ლოგიკურიცაა, ვინაიდან ამ მონეტების ძირითადი მიმოქცევის არეალი, აღმოჩენის შემთხვევების მიხედვით, დასავლეთ საქართველოა: აფხაზეთი, ვანი (ციხესულორი)⁴.

¹ რ. ყენია, ნ. „ზემო სვანეთი“ (შუა საუკუნეების ალადაშვილი ხელოვნება. გზამკვლევი) (თბილისი, 2000), 46

² მ. პატარიძე, „სვანეთის ნუმისმატიკური განძების სპეციფიკა“, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები VIII (თბილისი, 2013-2014), 201

³ მ. პატარიძე, „სვანეთის ნუმისმატიკური განძების სპეციფიკა“, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები VIII (თბილისი, 2013-2014), 201

⁴ Кебуладзе, „Клад из села Цихесулори“, 98-109; სილოგავა, „სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა“, 223-252; С. Шамба, *Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э. – XIII в. н. э.)* (Тбилиси, 1987), 104-114; Л. Хрушкова, *Льхны средневековый дворцовый комплекс в Абхазии* (Москва, 1998), 36-41; Tsukhishvili, „Depeyrot History and coin finds in Georgia“ (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.), 92-96

ზოგადად, ბიზანტიურტიტულოვანი ქართული მონეტები, ვფიქრობ, უფრო რეგალიურ, პროკლამაციურ ხასიათს ატარებდა. მათი ემისიის ცვალებადობა და სიხშირე დამოკიდებული იყო ქართველი მეფეების მიერ ბიზანტიური საკარისკაცო ნოდებების სევასტოსის, ნოველისისმოსის, კესაროსის, მიღებაზე. ამით შეიძლება აიხსნას ამ ტიპის მონეტების მცირე რაოდენობით მოჭრა. ხანმოკლე ემისია კი, შესაძლოა, გარკვეულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებთანაც იყო დაკავშირებული. ეს მონეტები დიდი რაოდენობით არ შემორჩა დღემდე. ზუსტი მიზეზის დადგენა რთულია, თუმცა აქ ერთი მომენტიც არის გასათვალისწინებელი, ამ მონეტების ნონა და ფაქტურა არ იძლეოდა დიდხანს ბრუნვის საშუალებას. მათი განძად დაგროვებაც შეუძლებელი იყო, ვინაიდან საქართველოში, ისევე როგორც მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში, იწყება გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური პროცესი – „ვერცხლის კრიზისი“. რა დროსაც ვერცხლის ფული გავიდა მიმოქცევიდან და მისი ადგილი სპილენძმა დაიკავა. ამიტომაც სალოცავში ეს მონეტები გაცილებით უსაფრთხოდ იყო და დაუზიანებლად შემორჩა. ამ კუთხით, სვანეთის რეგიონის როლი განსაკუთრებულია, ვინაიდან ჩვენს შთამომავლობას შემოუნახა სახელოვანი მეფის, დავით აღმაშენებლის, ორი მონეტა და მესამე ფრაგმენტი.

დავით აღმაშენებლის კიდევ ერთ მონეტას მივაკვლიეთ 2016 წელს სტეფანწმინდის მუზეუმში.

2016 წლის 14 აპრილს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ექსპერტებთან ერთად სამუშაო მივლინებით ვიმყოფებოდით სტეფანწმინდის ისტორიულ მუზეუმში.

სტეფანწმინდის მუზეუმის ნუმისმატიკურ ძეგლებზე მუშაობისას ჩვენი ყურადღება მიიქცია ვერცხლის მონეტამ, რომლის შესახებ საინვენტარო წიგნში (დავთარში) შემდეგი ცნობაა დაცული¹:

რიგითი №128, ჩანერის თარიღი – 14. 11. 1998, ინვენტარის №1667 (2104), საგნის აღწერილობა – ფული (მონეტა) ნაკლული, მოტეხილი აქვს კიდე და გახვრეტილია. ნაპოვნია გაიბოტენის ციხეში. ნივთის რაოდენობა – 1ც. შემგროვებელი – სტეფანე ალიბეგაშვილი. მასალა – (?). ზომა d=2, 5; შენიშვნა – ნაკლული.

როგორც ჩანანერიდან ირკვევა, ნივთი განსაზღვრული არ იყო. (დანართი VII. 4)

მონეტის აღწერილობა

ინვენტარის №1667 (2104), ნონა – 1, 61; ზომა – 24/25. ვერცხლი.

Av. ვლაქერნის ღვთისმშობლის გამოსახულება (ორანტის პოზით) ხელებადპყრობილი, წელზევით, პირდაპირ, თავის ორივე მხარეს წარხოცილი ბერძნული ასოები, რომლებიდანაც გამოსახულების მარჯვენა მხარეს განირჩევა მხოლოდ – „MP“ „ΘΥ“ ქართულად – „დედა ღვთისა“.

Rv. ცენტრში ტოლმკლავიანი ჯვარი, რომლის მკლავები შევსებულია ჯვრულად განლაგებული ხუთ-ხუთი წერტილით. ჯვრის გარშემო, წერტილოვან წრეში ჩასმული ქართული ასომთავრული რელიეფური წარწერაა, რომელიც იკითხება შემდეგნაირად:

ქ 1 ო ო ... ო 1 ო ...

ქე ად... .. ფედ... .

¹ დავთარში არსებულ ცნობებს სტილის დაცვით გთავაზობთ მ. პ.

2.5. ერთიანი საქართველოს მონეტები სვანეთიდან

XII-XIII საუკუნეების საქართველოს მეფეების მიერ მოჭრილი ფული სვანეთის რეგიონში საკმაოდ მცირე რაოდენობით აღმოჩნდა. აქ წარმოდგენილია: გიორგი III-ის (1157-1184) არასწორი ჭედვის, თამარის (1184-1210), თამარისა და დავითის 1200 წ.-ის სწორი ჭედვის, გიორგი IV ლაშას (1210-1223) არასწორი ჭედვის 1210 წ., რუსუდან დედოფლის (1223-1247) 1227 წ. სპილენძის მონეტები. ეს მონეტები პირველად ხვდება სამეცნიერო ნაშრომში და ჩვენს ქვეყანაში დაფიქსირებულ ამავე ტიპის მონეტების ტოპოგრაფიულ რუკას ემატება სვანეთი, ამდენად, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მათი ზუსტი აღწერილობის გადმოცემა.

№3/1. გიორგი III (1157¹-1184), წ. (იხ. დანართი VIII. 1)

4, 40; ზ. 14/21; სპილენძი. ჭედვა-არასწორი

Av. კუთხოვანი ფიგურული ჩარჩო, რომლის ცენტრში გიორგის სახელის საწყისი ასომთავრული გრაფემა **ⴌ** (გ) **ⴓ** ირგვლივ წაგრძელებული არაბული ასოებით იკითხება ლეგენდა: **المسيح / الملوك حسام / ملك /** – მეფე მეფეთა მესიის მახვილი.

Rv: ხუთვარსკვლავიან ვარდულის თითოეულ ბუდეში წერტილები, ხოლო ვარდულის გარეთ ხალიფას სახელი და წოდება:

المقتدى / ل امر / الله / امير / المومنين

აღ-მუკთაფი / ლი-ამრ / ალლაჰ / მბრძანებელი / მართლმორწმუნეთა

¹ დღეისთვის უკვე შეიძლება დადგენილად ჩაითვალოს, რომ გიორგი III გამეფდა 1157 და არა 1156 წელს. თემო ჯოჯუა, „საქართველოს მეფის გიორგი III-ის აღსაყდრების თარიღი 1160 წელს გარეჯში გადანერხილი ხელნაწერის (Ven.4-ის) ანდერძის მიხედვით“, ოჩხარი. ჯულიეტა რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი, რედ. დ. მუსხელიშვილი (თბილისი, 2002), 508-19

№251/1.¹ თამარი (1184-1210²). 11875. (დანართი VIII. 2)

ნ. 9, 27; ზ. 26/26. სპილენძი. ჭედვა არანესიერი

Av. ნნული ორნამენტის ცენტრში თამარის ფაქსიმილე ე. ი. „თამარ“ და დამლა
ასომთავრული დონი (Ø) ნერტილით.

Rv. არაბულად: الملكة المعظمة
جلال الدنيا و الدين
تامار بنت كيوكي
ظهير المسيح
اعز الله انصاره

ე.ი.
დედოფალი დიდებული
დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა
თამარ, ასული გიორგისა,
განადიდოს ღმერთმან მისი დამხმარეები

გარშემო არაბულად: „ضاعف الله جلالها و مد ظلالها و اقبالها“ ე.ი. „გააორკეცებს ღმერთი მის დიდებას, განავრცობს მის ჩრდილს და განამტკიცებს მის წარმატებებს“.

¹ ქართული მონეტების აღწერილობებისას, კერძოდ კი არაბული ტექსტების თარგმანისთვის ვიხ-ელმძღვანელებს გოჩა ჯაფარიძის ნაშრომით. გ. ჯაფარიძე საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს.-ის პირველ მესამედში (თბილისი, 1995) 245-246

² თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღთან დაკავშირებით არც ქართულ და არც უცხოურ წყაროებში ერთსულოვნება არ არის. აქედან გამომდინარე, ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ იურიდიულ დოკუმენტს – ნუმისმატიკურ მასალას, კერძოდ თამარის მონეტებს, რომელთა ნაწილის მოჭრის თარიღი ქორონიკონით 430 (=1210) წელია. მათი რაოდენობა, საკმაოდ შთამბეჭდავია სამშვილდის განძშიც (დ. ბერიკაშვილი, მ.პატარიძე, სამშვილდის განძი, თბილისი, 2019). კატეგორიულად არ ვიზიარებთ მოსაზრებას, რომ თითქოს თარიღი ქორონიკონით 430=1210 წ. მონეტის ხელოსნის მიერ მექანიკურად დაშვებული შეცდომა იყოს (ციალა ღვაბერიძე, „როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი“, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, IX (2009), 97-104). საქმე ის არის, რომ თარიღი ასოების ხ – „ზენი“-სა და ხ – „ლას“-ის გრაფიკული მოხაზულობის მსგავსების საფუძველზე წარმოიშვა. ასომთავრულ ანბანში ამ ორ ასონიშანს მხოლოდ მარცხენა მხარეს ჩამოშვებული ხაზი განასხვავებს („ხ“-„ზენი“ და „ხ“- „ლასი“). ეს ერთი შეხედვით მცირე ვერტიკალური ხაზი ცვლის მონეტის მოჭრის თარიღს. აქედან გამომდინარე, ფაქტობრივად შეუძლებელია მასიური ტირაჟით გასულიყო მიმოქცევაში შეცდომით აღბეჭდილი თარიღი. ამავდროულად, თარიღზე განთავსებული „ხ“- „ლასი“ არ გვხვდება ერთგვაროვანი მოხაზულობით (გოჩა ჯაფარიძე, „თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ“, საისტორიო კრებული, ტომი 2 (2012), გვ. 357 სამშვილდის განძშიც, ორ ეგზემპლარზე (5308/2; 5291/2) ერთი და იგივე მონეტაზე ირგვლივ წარწერაში „ლასი“ – ხ (ორკბილიანი) და თარიღზე ხ (ერთკბილიანი) გვხვდება. გამოდის, რომ გრაფიკულმა ნამდვილად იცოდა რას კვეთდა (Пахомов, Монеты Грузии, 94.) ნუმისმატიკური ფაქტებიდან გამომდინარე, ჩვენ თამარის გარდაცვალების თარიღად 1210 წელს მივიჩნევთ.

№250/1. თამარ-დავითი 1200 წ. (დანართი VIII. 3)

წ. 6, 56; ზ. 28/26. სპილენძი. სწორი ჭედვა.

Av: მონეტის ცენტრში სიმბოლური ნიშანი. რომლის მარცხნივ დაქარაგმებული სახელი **ԹԻ (ԹՇԳՇԻ)** – ე.ი. თამარ, მარჯვნივ **ԾԹ (ԾՇԴԴԹ)** – ე.ი. დავით. მარცხნივ ზემოთ **Ժ (ქ)**, მარჯვნივ ზემოთ **Կ (კ)**. ქვემოთ მარცხნივ **Վ (უ)**, ქვემოთ მარჯვნივ **Կ (კ)**. ე.ი. ქორონიკონი **ԺԿ (ქორონიკონი 420) (=1200 წ.)**, ირგვლივ ხაზოვანი რკალი.

Rv: არაბული ლეგენდა: ملكة الملكات
جلال الدنيا و الدين
تامار ابنة كيوكي
ظهير المسيح

ე.ი.
დედოფალი დედოფალთა,
დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა,
თამარ, ასული გიორგისა,
მესიის თაყვანისმცემელი.

№250/2. თამარ-დავითი 1200 წ.

წ. 7, 45; ზ. 26/26. სპილენძი. ჭედვა-სწორი

Av: ცენტრში სიმბოლური ნიშანი. რომლის მარცხნივ დაქარაგმებული სახელი **ԹԻ (ԹՇ-ԳՇԻ)** – ე.ი. თამარ, მარჯვნივ **ԾԹ (ԾՇԴԴԹ)** – ე.ი. დავით. მარცხნივ ზემოთ **Ժ (ქ)**, მარჯვნივ ზემოთ **Կ (კ)**. ქვემოთ მარცხნივ **Վ (უ)**, ქვემოთ მარჯვნივ **Կ (კ)**. ე.ი. ქორონიკონი **ԺԿ (ქორონიკონი 420) (=1200წ.)**, ირგვლივ ხაზოვანი რკალი.

Rv: არაბული ლეგენდა: ملكة الملكات
جلال الدنيا و الدين
تامار ابنة كيوكي
ظهير المسيح

ე.ი.
დედოფალი დედოფალთა,
დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა,
თამარ, ასული გიორგისა,
მესიის თაყვანისმცემელი.

№249/2. რუსუდანი (1223-1247) 1227 წ.

წ. 5, 62; ზ. 25/25; სპილენძი.

Av. ერთმანეთზე გადახლართული ხაზების ორნამენტის ცენტრში: ძსწ ე.ი. „რუსუ-დან“ ორნამენტის ბუდეებში: ჴჳწ (ჴჳწ) ე.ი. „ქორონიკონსა 447“ (=1227წ.)

Rv. არაბულად: الملكة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

ე.ი.

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
დიდება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ას. თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

№249/3. რუსუდანი (1223-1247) 1227 წ.

წ. 5, 34; ზ. 24/25; სპილენძი.

Av. ერთმანეთზე გადახლართული ხაზების ორნამენტის ცენტრში: ძსწ ე.ი. „რუსუ-დან“ ორნამენტის ბუდეებში: ჴჳწ (ჴჳწ) ე.ი. „ქორონიკონსა 447“ (=1227წ.)

Rv. არაბულად: الملكة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

ე.ი.

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
დიდება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ას. თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

ეს მონეტები XII-XIII საუკუნის საქართველოს ფულადი მიმოქცევის ნაწილია. ქართველი მეფეების მიერ მოჭრილი აქ წარმოდგენილი ყველა საფასე, საკმაოდ გავრცელებულ და პოპულარულ ეგზემპლარებს მიეკუთვნებიან. არც ტიპისა და ცალკეული ვარიანტის თვალსაზრისით არ გვაქვს საქმე რამით გამორჩეულ საფასეებთან. მეცნიერებისთვის მთავარი ღირსება ამ ნუმისმატიკური ძეგლებისა არის ის ფაქტი, რომ იმ ფონზე,

როდესაც დასავლეთ საქართველოში ერთიანი საქართველოს მონეტების განძი არ აღმოჩენილა, გარდა ერთეული შემთხვევებისა, სვანეთის რეგიონი ქართული მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიულ რუკაზე ოფიციალურად დაფიქსირდა. ვერ ვიტყვით, რომ მათი აქ მოხვედრა შემთხვევითია, მით უფრო იმ ფონზე, როდესაც “ოქროს ხანის” ეპოქაში სვანეთის რეგიონს გამორჩეული ადგილი უჭირავს.

XII-XIII საუკუნეები სვანეთის ისტორიაში ის პერიოდია, როდესაც ამ კუთხის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ სურათს და გარე სამყაროსთან კავშირების არსებობას ამტკიცებს არა აქ აღმოჩენილი მონეტების რაოდენობა, არამედ სვანეთის შუა საუკუნეების ხელოვნება: ოქრომჭედლობა, ფერწერული ხატები, ხეზე კვეთის ნუმიშები და ხელნაწერები. სვანეთის ეკლესიებში ინახავდნენ (რომელთა ნაწილი დღეს მესტიის მუზეუმშია), როგორც ადგილობრივ-სვანური სკოლის და საქართველოს სხვა რეგიონების კულტურულ ცენტრებში შექმნილ ხელოვნების ნიმუშებს, ასევე ევროპიდან, ქრისტიანული აღმოსავლეთიდან და აღმოსავლეთის სხვა სახელმწიფოებისგან შემოტანილ ნივთებს¹. აქ დაცული შუა საუკუნოვანი ქართული კულტურა ბიზანტიის სასულიერო და კულტურულ ცენტრებთან მჭიდრო კავშირში ვითარდებოდა და ასევე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა აღმოსავლეთთან. ამ საგანძურში გამორჩეული ადგილი სვანურ სკოლას უჭირავს. სვანი ოსტატების ამოცნობა ძალიან მარტივია წმინდანების ადგილობრივ ეთნოტიპებთან მიმსგავსებითაც, თავი რომ გავანებოთ გრაფიკული წერის მანერას და მხატვრული ენის ლაკონურობას. სვანური ხატები ყველა ადამიანური თვისებების (უფრო მაღალის) მატარებელი არიან². ის არ არის მიუწვდომელი, როგორც ბარში აქვთ წარმოდგენილი, არამედ „უფრო მაღალი (ძლიერი, წმინდა, სათნოიანი, მშველელი, საქმეში, ომში, გზაში), ვიდრე ჩვეულებრივი ადამიანი“³. სვანეთში რამდენიმე მხატვრული სკოლა არსებობდა, რომელთა განუმეორებლობა იმაში მდგომარეობს, რომ მათში თავმოყრილია, როგორც ადგილობრივი კუთხური, ისე ზოგადქართული ნიმუშების ერთიანობა.

სვანეთის კულტურულ კავშირებს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, რასაკვირველია, სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირებიც ახლდა. სხვაგვარად აქ ბიზანტიური, სირიული და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებიდან შემოტანილი ნივთები ვერ მოხვედებოდა. მგვარად, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ამ კუთხის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების ყველაზე უტყუარი მაჩვენებელი სვანეთის შუასაუკუნოვანი ხელოვნებაა.

საინტერესოა სვანეთის მთავრების დამოკიდებულება ცენტრალური სამეფო ხელისუფლებისადმი. ქართველი მეფე-მთავრების მიერ სვანეთის სალოცავებისთვის შეწირული უამრავი ძვირფასეულობის სხვადასხვა ლითონის ჯვარხატების და ჭურჭლის წარწერებიდან აშკარად იკითხება დაბალანსებული, საკმაოდ დიდ პატივისცემისა და მოკრძალების შემცველი ურთიერთდამოკიდებულება.

იარაღისა და სამკაულის მკეთებლები, სამეფო არხების გაყვანის ოსტატები, ხის ოსტატები, მონადირენი ბენვეულით, მთიბავები და უმთავრესად, მოლაშქრეები მეფისა⁴ – ასე ახასიათებენ სვანებს. იქაური ერისთავები განსაკუთრებული სანდოობით სარგებლობდნენ სამეფო კარზე.

¹ სვანეთის მუზეუმი, 75

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები (თბილისი, 1990), 431

³ იქვე

⁴ იქვე, 438

2.6. XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის მონეტები სვანეთიდან

XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის საფასეები სვანეთის რეგიონში შემდეგი შემადგენლობით წარმოგვიდგება: რუმის სასულთნო. სულთანი ქაი ხუსრევ II-ის (1236-1245) მონეტა; ტრაპიზონული ასპრი. კეისარ მანუილ I-ის (1238-1263); ანონიმური ყაანური 1270. თბილისი. დირჰემი. II ტიპი.

ეს მონეტები ცალ-ცალკე შევიდა მესტიის მუზეუმში და მათი აღმოჩენის გარემოების შესახებ ინფორმაცია არ მოგვეპოვება. ვიცით მხოლოდ ის, რომ მონეტები ზემო სვანეთში აღმოჩნდა.

აქ წარმოდგენილი სამონეტო ტიპები ერთად საქართველოში აღმოჩენილი XIII საუკუნის ბევრი განძის შემადგენლობაშია დადასტურებული და მათი მიმოქცევაში თანადროულად ბრუნვა მეცნიერთა შორის არანაირ ეჭვს აღარ იწვევს. ამიტომაც მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ ამ მონეტების ერთად დაჯგუფება.

ხუთივე მონეტა გახვრეტილია, რაც მათ უტილიტარულ ხასიათზე მიგვანიშნებს. შესაძლებელია მათ მართლაც გამოიყენებდნენ სამკაულად ან სხვადასხვა ტრადიციების ატრიბუტად, მაგრამ ეს სრულებით არ გამორიცხავს იმ ფაქტს, რომ სელჩუკური, ტრაპიზონული და ყაანური მონეტები იბრუნვოდა სვანეთის რეგიონში.

მონეტების აღწერილობა

რუმის სულთანი ქაი ხუსრევ II (1236-1245) (დანართი X. 1)

№89/1; დირჰემი

ნ. 1, 55გრ.; ზ. 21/21

სივასი 638/1241წ. سيواس

ალ-მუსთანსირი

Av. მარჯვნივ მიმავალი ლომი, რომლის თავზეც მზეა წარმოდგენილი ადამიანის სახით სხივოვან რკალში. მზის თავზე მშვილდისებური წარწერა.

Rv: السلطان الاعظم
كيخسرو بن كيقباد
الامام المستنصر بالله
امير المومنين
صرب بسيواس

ქართულად: სულთანი უზენაესი ქეიხოუსრევ ძე ქეიკუბადისა მუსთანსირი მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი. იჭედა სივასში.

გადავიდეთ ტრაპიზონული ასპრის აღწერილობაზე.

ამ მონეტას ჩვენ შემდეგ პარაგრაფშიც დავუბრუნდებით, როცა საუბარი გვექნება ტრაპიზონული ასპრების ადგილობრივ მიბაძვაზე.

№62/1 ტრაპიზონული ასპრი (დანართი X. 2)

მანუელ I (1238-1263)

ვერცხლი. ნ. 2, 60; ზ. 20/21

Av. ფეხზე მდგომი მეფის გამოსახულება საიმპერატორო სამოსლით, თავზე სტემით, თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მეფეს მარჯვენა ხელში გრძელბუნიაანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – აკაკია (გრაგნილი), საიდანაც ეშვება ქსოვილი რამდენიმე თვალთ. მეფის მარცხნივ ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელია. ასევე მარცხნივ ვერტიკალურად – ბერძნული წარწერა $\kappa\mu\nu$ (კომნენოსი). მეფის მარჯვნივ ასევე – ბერძნული წარწერა მანუილი ($\mu\alpha\nu\sigma\iota$)

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ მთელი ტანით. თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი შესამოსლით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიაანი ჯვრიაანი ლაბარუმი. ბერძნული წარწერა წმინდანის მარცხნივ ვერტიკალურად – $\epsilon\upsilon\gamma$ (ევგენიოსი). წმინდანის მარჯვნივ – $\sigma\ \alpha\gamma\omega$ (წმინდა) ანუ წარწერა იკითხება ასე – წმინდა ევგენიოსი.

შენიშვნა: მონეტა ერთგან გახვრეტილია.

შემდეგი მონეტები ანონიმური თბილისში მოჭრილი ყაანური ფულია.

№38/1. დირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი. თბილისი 1270 წ. (დანართი X. 3)

ვერცხლი ნ. 1, 60გრ., ზ. 20/20 მმ.

Av. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. არაბული ზედწერილი: „قائان العادل“ – „ყაენი სამართლიანი“

Rv. არაბული ზედწერილი: ستمان و ستين و ستمائة – არ არს ღმერთი გარდა ღმერთისა ერთისა და არა ჰყავს მას თანაზიარი. იჭედა 668 (=1270

№40/1. დირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი. თბილისი, 1270 წ. (დანართი X. 4)

ვერცხლი. ნ. 1, 70., ზ. 20/20 მმ.

Av. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. არაბული ზედწერილი: „قائان العادل“ – „ყაენი სამართლიანი“.

Rv. არაბული ზედწერილი: ستمان و ستين و ستمائة – არ არს ღმერთი გარდა ღმერთისა ერთისა და არა ჰყავს მას თანაზიარი. იჭედა 668წ. (=1270)

№93/3. დირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი. თბილისი (დანართი X. 5)

ვერცხლი. ნ. 1, 69 გრ., ზ. 20/29 მმ

Av. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. არაბული ზედწერილი: „قافان العادل“ – „ყაენი სამართლიანი“.

Rv. არაბული ზედწერილი: لا اله الا الله وحده لا شريك له ضرب ربيع... ... არ არს ღმერთი გარდა ღმერთისა ერთისა და არა ჰყავს მას თანაზიარი. იჭედა რები (თვის სახელწოდება) რიცხვი არ იკითხება.

აქ წარმოდგენილი მონეტებიდან სვანეთის რეგიონისთვის ყველაზე ორგანულად ტრაპიზონული ასპრი გვევლინება და ამას თავისი მიზეზი აქვს. ამ რეგიონში აღმოჩენილია ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბაძების სამი განძი და თუ გავყვებით სამონეტო საქმის ლოგიკას, მინაბაძი ბრუნავს იქ, სადაც ორიგინალი მონეტები ინტენსიურ მიმოქცევაშია. მდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ერთი ეგზემპლარია აღმოჩენილი, გვაქვს საფუძველი, ვიფიქროთ, რომ აქ ის აქტიურად ბრუნავდა. ტრაპიზონული ასპრი კი მიმოქცევაში ყაანურთან და სელჩუკურ მონეტებთან ერთად გვხვდება, რაზეც შემეგი განძების შემადგენლობა მიგვანიშნებს.

1949 წელს სოფელ თუზსა და საზანოს შორის (თერჯოლის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩნდა საკმაოდ მოზრდილი განძი, თვითმხილველების გადმოცემით განძში 300 მონეტა იყო. შემადგენლობა შემდეგნაირად გამოიყურება:

139 ცალი რუმის სელჩუკიანთა სასულთნოს სხვადასხვა სულთნების მიერ სხვადასხვა ზარაფხანებში მოჭრილი დირჰემები, შემდეგ მოდის ტრაპიზონული ასპრი კეისარ მანუილ I-ის (1238-1263) ცხრა ცალი, ანონიმური ყაანური II ტიპი და დავით VII ულუსი (1247-1270)¹ ი. ჯალალანიამ აღნიშნა, რომ განძი ფაქტობრივად წარმოადგენს XIII საუკუნის მეორე ნახევრის დასავლეთ საქართველოს სამონეტო მიმოქცევის ანარეკლს.

1939 წელს ქარელის რაიონის სოფელ ხეობაში აღმოჩენილ განძის (რაოდენობა 265). შემადგენლობა: 1. რუმის სელჩუკები; 2. მანგუ ყაენი; 3. ანონიმური ყაანური I ტიპი; 4. ანონიმური ყაანური I ტიპი; 5. ანონიმური ყაანური II ტიპი; 6. დავით VII ულუ (1247-1270)².

მსგავსი შემადგენლობის განძებია ასევე: ახალდაბის, თელავის და თბილისის განძები³.

2009 წელს საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში შემოვიდა სოფელ კორბოულში (საჩხერის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩენილი განძი. რომელსაც სოკოს კრეფის დროს მიაკვლიეს ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა. რაოდენობა გაცილებით დიდი იყო, მაგრამ მუზეუმში შემოვიდა 98 ცალი. განძი გამოუქვეყნებელია. შედგება ძირითადად რუმის სელჩუკი სულთნების, ხუთი ცალი ტრაპიზონული ასპრის, ერთი ულუ დავითის და 14 ცალი ანონიმური ყაანური მონეტისაგან. ეს განძი შემადგენლობით განსხვავებული არ არის, მაგრამ ამ შემთხვევაში საინტერესო აღმოჩენის ადგილია – ზემო იმერეთი, საიდანაც ადვილად შესაძლებელი იყო მონეტები დასავლეთ საქართველოს მთიანეთშიც გავრცელებულიყო.

¹ Джалагания. „Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв.“, (Тбилиси, 1979), 115

² Е.Пахомов, Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. IV, Баку, 1949. №1146; Джалагания, Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв., 115

³ Джалагания. Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв., 115

ონის მუზეუმში დაცულია ორი სელჩუკური მონეტა, რომელიც სოფელ ბუბაშია¹ (ონის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩენილი².

განძების შემადგენლობა გვიჩვენებს, რომ სვანეთის რეგიონში, რუმის სელჩუკების, ტრაპიზონული ასპრის და ანონიმური ყაანური მონეტები ერთად იბრუნვოდა.

2.7. ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბაძების გენეზისის საკითხის სვანეთში აღმოჩენილი სამი განძის მიხედვით

მესტიის მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდში დაცულია ტრაპიზონის იმპერიის ასპრების ქართული მინაბაძების სამი განძი, ამავე საფასეების რამდენიმე ცალკეული აღმოჩენა და ერთი ორიგინალური ტრაპიზონული ასპრი.

განძები სხვადასხვა დროს შემოვიდა მუზეუმში. სამწუხაროდ, მათი აღმოჩენის ზუსტი ლოკალიზაცია შემოსულობათა დავთარში არ დაფიქსირდა, რაც დაზუსტებით ვიცით, არის ის, რომ აღნიშნული განძები სვანეთის რეგიონში აღმოჩნდა და კიდევ, სალოცავის შენირულობას არ წარმოადგენს, რადგან ეკლესიიდან გადმოტანილი მონეტების სიებში არ არის შესული. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ისინი ეკონომიკური ხასიათის „მიმოქცევის განძებია“. ვინაიდან ამ განძების აღმოჩენის ზუსტი თარიღი ჩვენთვის უცნობია, მუზეუმში მათი შემოსვლის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დავარქვით პირველი, მეორე და მესამე განძი.

განძების აღწერილობა

პირველი განძი

№136/1 იოანე II-ის (1280-1297წწ) ასპრის მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი (დანართი XI. 1)

ვერცხლი. ნ. 2, 25გრ.; ზ. 22/19მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში ჯვრიანი სფერო. ზემოთ – ღვათაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარჯვნივ ბერძნული წარწერა ვერტიკალურად $\iota \omicron \kappa \alpha \mu \nu$ (იოანე კომნენოსი) მარცხნივ – სოლომონის ბეჭედი (ექვსქიმიანი ვარსკვლავი).

Rv. ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით შემკული, გრძელნაკეცებიანი წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. მარცხენა დაშვებული აქვს. ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული გამოსახულების მარჯვნივ – $\epsilon \delta$ (ევ) და მარცხნივ – $\epsilon \nu \sigma$ (ენიო). ერთად იკითხება ევგენიოსი.

¹ ეს სოფელი პირდაპირ ესაზღვრება სვანეთს (მ. პ.).

² ცნობა მოგვანოდა ონის მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა დავით ჯაფარიძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვასხენებთ.

№136/2. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 2)

ვერცხლი. ნ. 2, 55 გრ.; ზ. 21/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებიანი ტანისამოსით. ზედა ნაწილი გაცვეთილია. ჩანს ბერძნული ზედწერილის ფრაგმენტები. გამოსახულების მარცხნივ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით, ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლე ბუნიანი ჯვრით. გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული ასოს დეტალი.

№136/3. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 3)

ვერცხლი. ნ. 1, 87 გრ.; ზ. 22/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმით. გამოსახულების მარჯვნივ ბერძნული წარწერების ნაშთი. მარცხნივ – ბერძნული წარწერების დეტალები და სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა ε (გე) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№136/4. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 4)

ვერცხლი. ნ. 2, 10 გრ.; ზ. 21/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელის მხარე გაცვეთილია და კარგად არ იკითხება. მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, ბერძნული ასოს დეტალი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა εν (გენ) ევგენიოსი.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია.

№136/5. იოანე II-ის (1280-1297) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი (დანართი XI. 5)

ვერცხლი. ნ. 2, 10 გრ.; ზ. 21/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ადგას და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში ჯვრიანი სფერო. ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარჯვნივ ზემოთ ბერძნული წარწერის ფრაგმენტი, მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა $\Upsilon\epsilon\upsilon\sigma$ (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№136/6. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 6)

ვერცხლი. ნ. 2, 18 გრ.; ზ. 22/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, ბერძნული წარწერის ფრაგმენტები და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი არ ჩანს, რადგან ნახვრეტი აქვს მონეტას ამ ადგილზე), გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა $\Gamma\epsilon\upsilon\sigma$ (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

მონეტა გახვრეტილია.

№136/7. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 7)

ვერცხლი. ნ. 1, 58 გრ.; ზ. 18/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ადგას და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას ლაბარუმი უჭირავს (გაცვეთილობის გამო არ ჩანს მოკლე თუ გრძელი ლაბარუმით), მარცხენაში ჯვრიანი სფერო, საიდანაც დაშვებულია ქსოვილი – ლოროსი შემკული სამი თვლით. მარჯვნივ ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელის დეტალი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა ex (ენ)

№136/8. იმპერატორის სახელი არ ჩანს. (დანართი XI. 8)

ვერცხლი. ნ. 1, 78 გრ.; ზ. 22/18 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, გამოსახულების მარჯვნივ და მარცხნივ – საკმაოდ გაცვეთილი ბერძნული წარწერა.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული ასოები exi (ენი) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

მონეტა ოდნავ გახეთქილია და გახვრეტილი.

№136/9. იოანე II-ის (1280-1297წწ) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. (დანართი XI. 9)

ვერცხლი. ნ. 2, 18 გრ.; ზ. 22/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს. იქვე ვერტიკალურად განლაგებული ბერძნული ზედწერილი $\text{I}\omega\ \sigma\ \text{K}\alpha\ (\text{I}\sigma\ \sigma\ \text{K}\alpha)$ „იოანე ო კომნენოს“. გამოსახულების მარცხენა მხარე გაცვეთილია

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარე გაცვეთილია

№136/10 . იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 10)

ვერცხლი. ნ. 2, 02 გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში – მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი. გამოსახულების მარჯვნივ საკმაოდ გაცვეთილი ბერძნული წარწერის ნაშთი

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. გამოსახულების მარჯვენა მხარე წაშლილია, მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერა Γενο (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№136/11. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 11)

ვერცხლი. ნ. 2, 01 გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, ბერძნული წარწერის ნაშთი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. გამოსახულების მარჯვენა მხარე წაშლილია, მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერა Γεν (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№136/12. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 12)

ვერცხლი. ნ. 2, 10 გრ.; ზ. 20/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო, საიდანაც დაშვებულია ქსოვილი ლოროსი შემკული სამი თვლით. მარჯვნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის დეტალი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა Γενο (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№136/13. იოანე II-ის (1280-1297) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. (დანართი XI. 13)

ვერცხლი. ნ. 2, 43 გრ.; ზ. 21/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო, საიდანაც დაშვებულია ქსოვილი ლოროსი შემკული სამი თვლით. მარჯვნივ ბერძნული წარწერა – Ἰωάννης βασιλεύσας (იოანე კომნენოს) ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა ΓΕ-ΥΙΘ (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№136/14. იოანე II-ის (1280-1297) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. (დანართი XI. 14)

ვერცხლი. ნ. 2, 24 გრ.; ზ. 21/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ბერძნული წარწერის ნაშთი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი. გამოსახულების მარჯვნივ ბერძნული ასოები.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა ΓΕ-ΥΙΘ (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№136/15. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 15)

ვერცხლი. ნ. 2, 21 გრ.; ზ. 20/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს სავარაუდოდ (საკმაოდ გაცვეთილია), მარცხენა ხელის მხარე არ ჩანს გარკვევით. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი (სავარაუდოდ, რადგან ბუნის ტარი არ ჩანს მხოლოდ ზედა ნაწილი, მაგრამ პროპორციებით ალბათ გრძელი უნდა იყოს) ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა ΓΕ Θ (გე თ) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№136/16. იოანე II-ის (1280-1297) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. (დანართი XI. 16)

ვერცხლი. ნ. 1, 50 გრ.; ზ. 22/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი უჭირავს. მარცხენაში – მოკლებუ-

ნიანი ლაბარუმი. გამოსახულების მარჯვნივ და მარცხნივ ბერძნული ასოების დეტალები. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედი ადგას. შემოსილია საიმპერატორო სამოსის მსგავსი ტანსაცმლით. მარჯვენა ხელში უპყრია გრძელბუნიანი ჯვარი, გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა, მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა ΓΕΥΙΘ (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

შენიშვნა: ავერსზე ლაბარუმი და ჯვარი გადანაცვლებულია. მეფის სახელი არატრადიციულად გამოსახულების მარცხენა მხარესაა. მონეტა გახვრეტილია.

№136/17. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 17)

ვერცხლი. ნ. 2, 04გრ.; ზ. 19/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი სფეროიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო (უფრო ზუსტად ჯვრიანი სფერო მოკლე ბუნზე დევს), გამოსახულების მარცხნივ ზემოთ-ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი. მეფის მარჯვნივ ბერძნული ასოები – Ο Θ ΚΥ (ოო კნ) – ე.ი. ოკომენოს და მარცხნივ წარწერების ფრაგმენტები.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა – Ε და მარჯვენა მხარეს – ΓΕΥΙΘ (ევგენიო) – ევგენიოსის სახელი.

შენიშვნა: გახვრეტილია. სფეროიანი ლაბარუმი და ჯვრიანი სფერო მოკლე ბუნზე.

№136/18. იოანე II-ის (1280-1297) მიხედვით მოჭრილი მინაბადი. (დანართი XI. 18)

ვერცხლი. ნ. 2, 43გრ.; ზ. 21/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა მოხრილი აქვს. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. მეფის მარჯვნივ ბერძნული წარწერების ფრაგმენტები.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ბერძნული ასოები – ვ, მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა – Γενιο (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

შენიშვნა: გახვრეტილია.

№136/19. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 19)

ვერცხლი. ნ. 1, 90გრ.; ზ. 19/1988.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული ასოების ფრაგმენტები.

№136/20. იოანე II-ის (1280-129766) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. (დანართი XI. 20)

ვერცხლი. ნ. 1, 65გრ.; ზ. 17/19 მმ

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, იქვე მეფის სახელის ქარაგმა ბერძნულად Ἰω (იო) – ე.ი. იოანე ო კომნენოს, მარცხენა მხარე დაზიანებულია, ორი ნახვრეტილია.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს გაცვეთილია და გახვრეტილია.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია სამ ადგილას.

№136/21. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 21)

ვერცხლი. ნ. 2, 20გრ.; ზ. 22/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მო-

ოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული ასოების εϋσ (ენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილის ფრაგმენტები.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია.

№136/22. იოანე II-ის (1280-1297) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. (დანართი XI. 22)

ვერცხლი. ნ. 2, 28გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს, იქვე ბერძნულად მეფის სახელი Ιω (ი ო) ე.ი. იოანე ო კომნენოს, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ბერძნული წარწერის ნაშთი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, (ჯვარი კარგად არ ჩანს) გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერის ნაშთი. გაურკვეველი.

№136/23. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 23)

ვერცხლი. ნ. 2, 16 გრ.; ზ. 21/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით (როგორც გვირგვინია არ ჩანს) და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში რა უჭირავს, არ ჩანს, რადგან ნაშლილია. გამოსახულების მარცხენა მხარეს წმინდანის სახელის ქარაგმა ბერძნულად – ΓΕΥΣ (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№136/24. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 24)

ვერცხლი. ნ. 2, 38 გრ.; ზ. 19/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერის ნაშთი. გაურკვეველი.

№136/25. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XI. 25)

ვერცხლი. ნ. 0, 80 გრ.; ზ. 17/14 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (სავარაუდიდ) უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელს ზემოთ. თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, (ჯვარი კარგად არ ჩანს) გამოსახულების მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერა Γεα (გეა) -ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

შენიშვნა: მონეტა ორგან არის გახვრეტილი და გვერდი ჩამოტეხილი.

მეორე განძი

№1/1. იმპერატორის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 1)

ვერცხლი. ნ. 2, 19; ზ. 21/22

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს (სავარაუდოდ, არ ჩანს, გაცვეთილია), მარჯვენა ხელთან ჩამოშვებული ქსოვილი, რომელზედაც ერთი თვალი ჩანს. გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. მარცხენა მხარეს უკუღმა აღბეჭდილი ბერძნული წარწერა οια μν (ო კომნ)

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარცხენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს უკუღმა შესრულებული ბერძნული წარწერის ნაშთი ε (ე) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№1/2. მეფის სახელი არ ჩანს. (დანართი დანართი XII. 2)

ვერცხლი. ნ. 1, 60 გრ.; ზ. 21/23 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი (ან ჯვარი, ან ლაბარუმი. არ ჩანს). გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა Ο κομ (ო კომნ) მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერის ნაშთი. გაურკვეველი.

№1/3. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი დანართი XII. 3)

ვერცხლი. ნ. 2, 3 გრ.; ზ. 20/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში – მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა Γεν (გენ) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№1/4. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი დანართი XII. 4)

ვერცხლი. ნ. 2, 0 გრ.; ზ. 21/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება (გვირგვინის თავი არ ჩანს) და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელის ნაწილში მონეტა გაცვეთილია. მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი უჭირავს, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა Γενο (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

შენიშვნა: სოლომონის ბეჭედი ხუთქიმიანი ვარსკვლავის სახითაა წარმოდგენილი.

№1/5. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი დანართი XII. 5)

ვერცხლი. ნ. 1, 63 გრ.; ზ. 21/19მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი სა-
იმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარ-
ცხენა ხელში – მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სო-
ლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავ-
ზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი
ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული
წარწერა Γεο (გეო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№1/6. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი დანართი XII. 6)

ვერცხლი. ნ. 1, 90 გრ.; ზ. 19/18 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი სა-
იმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარ-
ცხენა მხარე გაცვეთილია.

Rv. სავარაუდოდ, წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება, რომელიც იმდენად სქემატუ-
რია, გარჩევა შეუძლებელია. ჩანს მხოლოდ გულმკერდის არეში თვლებით მოოჭვილი
ტანისამოსი.

შენიშვნა: მონეტა ჩამოჭრილია და სიქა ცოტა აცდენილი.

№1/7. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი დანართი XII. 7)

ვერცხლი. ნ. 1, 73 გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი საიმპერატო-
რო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში – მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს (სავარაუდოდ),
მარცხენა ხელში – მოკლებუნიანი ჯვარი (?). გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ
– სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავ-
ზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში, სავარაუდოდ,
გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს).

№1/8. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი დანართი XII. 8)

ვერცხლი. ნ. 1, 86 გრ.; ზ. 18/20მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი სამპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა $\epsilon \alpha \gamma \epsilon \nu \iota \sigma$ (ევგენიო) – წმინდანის სახელი.

№1/9. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 9)

ვერცხლი. ნ. 1, 46 გრ.; ზ. 22/22 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელი არ ჩანს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი. ქვედა ნაწილი ნაშლილია.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. წმინდანის მარცხნივ ქვემოთ ბერძნული ასო ϵ (ეფსილონ)

№1/10. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 10)

ვერცხლი. ნ. 1, 35გრ.; ზ. 20/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი სამპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში ჯვრიანი სფერო. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი (?) უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს).

№1/11. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 11)

ვერცხლი. ნ. 1, 89გრ.; ზ. 19/23მმ

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელის მხარე ნაშლილია. მარცხენა ხელით დონჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და საიმპერატორო სამოსის მაგვარ ტანსაცმელში. მარჯვენა ხელის მხარე არ ჩანს. წმინდანის მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა – ΓΕΝΟ Ο (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№1/12. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 12)

ვერცხლი. ნ. 1, 79გრ. ზ. 20/19მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში – მოკლებუნიანი ლაბარუმი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი. მეფის მარჯვნივ ბერძნული ასოები ΟΚΑ (ο κα) – ე.ი. ო კომნენო

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია. წმინდანის მარჯვენა მხარეს ბერძნული ასო – ε (ე) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№1/13. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 13)

ვერცხლი. ნ. 1, 70 გრ.; ზ. 19/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (?) უჭირავს, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით გულ-მკერდზე თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი (?) უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს). წმინდანის მარცხნივ ბერძნული წარწერა ΓΕΝΙ (გენი) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№1/14. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 14)

ვერცხლი. ნ. 1, 79გრ.; ზ. 19/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (?) უჭირავს, მარცხენაში – მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით გულ-მკერდზე თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვრის ერთი მხარი ჩანს). წმინდანის მარცხნივ – ბერძნული წარწერის ნაშთი.

№1/15. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 15)

ვერცხლი. ნ. 1, 60გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (?) უჭირავს, მარცხენაში – მოკლებუნიანი ჯვარი (?). გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელს ზემოთ პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი სამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს.

№1/16. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XII. 16)

ვერცხლი. ნ. 2, 59გრ.; ზ. 21/18 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მონეტა საკმაოდ გაცვეთილია, ჩანს მხოლოდ ის, რომ მარცხენა ხელი მოხრილი აქვს.

Rv. წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი სამოსით. სიქა აცდენილია და სრულად მთელი სხეული არ ჩანს. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს (საკმაოდ გაცვეთილია და ბუნი კარგად არ ჩანს).

№1/17. სამცხის ათაბაგების მონეტა. (დანართი XII. 17)

ვერცხლი. ნ. 0, 78გრ.; ზ. 14/16 მმ

Av. წრეში ჩასმული თევზის გამოსახულება მიმართული მარცხნივ, ორი ვარსკვლავით თევზის ზემოთ და ქვემოთ.

Rv. ხაზოვან ოთკუთხედში ჩასმული არაბული წარწერა – لا اله الا الله و محمد رسول الله – სუნიტური რწმენის ფორმულა.

№1/18. შეის ოვეისი (1356-1374) ჯელაირიდი. (დანართი XII. 18)

ვერცხლი. ნ. 0, 49გრ.; ზ. 13/13მმ.

Av. არაბული ზედწერილი: **السُلطان الاعزم اويس خلد ملكه** სულთანი ოვეისი განაგრძოს მეფობა მისი. ზარაფხანა არ ჩანს. ვვარაუდობთ თბილისს.

Rv. არაბული ზედწერილი: **لا اله الا الله و محمد رسول الله**. „არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, მუჰამედი მოციქულია მისი. **عكر | عثمان | علي** აბუ-ბაქრი, ომარი, ოსმანი, ალი“.

მესამე განძი

№4/1. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XIII. 1)

ვერცხლი. ნ. 2, 44გრ.; ზ. 24/24 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, ხელებში რა უჭირავს, არ ჩანს, მაგრამ მარცხენა ხელთან ჩამოშვებული ქსოვილია. მეფის მარცხენა მხარეს ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი, მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით, გრძელი ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს – ბერძნული წარწერის ნაშთი.

№4/2. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XIII. 2)

ვერცხლი. ნ. 1, 60გრ.; ზ. 19/18 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით, მარჯვენა ხელში უჭირავს მოკლებუნიანი ლაბარუმი, მარცხენა ხელი კარგად არ ჩანს. მეფის მარცხნივ ბოლოში სოლომონის ბეჭედი, მარჯვნივ – ბერძნული ასოები (o. μ.) ანუ ო. მ.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. გრძელი ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ – ბერძნული წარწერის ნაშთი.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია

№4/3. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XIII. 3)

ვერცხლი. ნ. 1, 76 გრ.; ზ. 20/22 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – მოკლებუნიანი ჯვარი (?). გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს.

№4/4. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XIII. 4)

ვერცხლი. ნ. 1, 66 გრ.; ზ. 18/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – მოკლებუნიანი ჯვარი (?).

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს.

შენიშვნა: მონეტა ორგან არის გახვრეტილი

№4/5. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XIII. 5)

ვერცხლი. ნ. 2, 01 გრ. ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა და მარცხენა ხელში მხოლოდ ბუნის ტარი ჩანს. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. წმინდანის მარცხნივ – ბერძნული ასოები.

№4/6. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XIII. 6)

ვერცხლი. ნ. 1, 37 გრ. ზ. 20/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს და

ტრაპიზონის იმპერატორის იოანე II-ის (1289-1297).
 ასპრის მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. ვერცხლი.
 სიმ-მესტია.
 Smitation struck according to aspers of John II (1289-1297).
 Emperor of Trebizond. Silver.
 SMHE-Mestia

1

ტრაპიზონის იმპერია. თეოდორა კომნენოსი. 1285 წ.
 ასპრი. ვერცხლი.
 სემ
 Trebizond Empire. Theodora Comnena, 1285.
 Asper. Silver
 GNM

2

ტრაპიზონის იმპერატორის იოანე II-ის (1289-1297)
 ასპრის მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. ვერცხლი.
 სიმ-მესტია
 Imitation minted on the basis of asper emission by
 John II (1289-1297), Emperor of Trebizond. Silver.
 SMHE-Mestia

3

ტრაპიზონის იმპერიის ასპრის ადგილობრივი
 იმიტაცია ქართული ასოებით. ვერცხლი.
 მონეტა დაცულია ბერლინის ბოდეს მუზეუმის
 მიუნცკაბინეტში
 Local, Georgian imitation of Trebizond asper with
 Georgian letters. Silver
 Coin is preserved at Münzkabinett of Bode museum,
 Berlin

4

ტრაპიზონის იმპერიის ასპრის ადგილობრივი
 იმიტაცია ქართული ასოებით. ვერცხლი.
 სემ
 Local, Georgian imitation of Trebizond asper with
 Georgian letters. Silver
 GNM

5

1

ლიტვა-პოლონეთის სამეფო. სიგიზმუნდ III (1587-1632). 1621 წ.
ორტა. ბიდგოშის ზარაფხანა. ვერცხლი.

სიემ მესტია

Polish coin Sigismund III (1587-1632). Minted 1621 in Bydgoszcz Orta. Silver
SMHE-Mestia

2

3

ირანი. სულეიმან I (1669-1694). მოჭრილია
1674/75. ვერცხლი.
სიემ-მესტია
Persia. Suleiman I (1669-1694). 1674/75. Silver.
SMHE-Mestia

ირანი. ბისტ. XVII ს. ვერცხლი.
სიემ-მესტია
Persia. Bist. 17th century. Silver
SMHE-Mestia

4

5

ირანი. შაჰი. XVII ს. ვერცხლი. სიემ-მესტია
Persia. Shah. 17th century. Silver. SMHE-Mestia

ირანი. ბისტ. XVII ს. ვერცხლი. სიემ-მესტია
Persia. Bist. 17th century. Silver. SMHE-Mestia

მეჰმედ III (1595-1603).
ვერცხლი. ზაგემის ზარაფხანა.
სიემ-უშგული
Mehmed III (1595-1603).
Silver. Zagemi mint
SMHE-Mestia

1

მურად III (1574-1595).
ვერცხლი. ზაგემის ზარაფხანა.
სიემ-უშგული
Murad III (1574-1595).
Silver. Zagemi mint
SMHE-Ushguli

2

მურად III (1574-1595).
ვერცხლი.
სიემ-უშგული
Murad III (1574-1595).
Silver.
SMHE-Ushguli

3

მეჰმედ III (1595-1603).
ზაგემის ზარაფხანა. ვერცხლი.
სიემ-უშგული
Mehmed III (1595-1603).
Silver. Zagemi mint
SMHE-Ushguli

4

მურად III (1574-1595).
ზაგემის ზარაფხანა. ვერცხლი
სიემ-უშგული
Murad III (1574-1595).
Silver. Zagemi mint
SMHE-Ushguli

5

ღანართი XVII

1

სელიმ III (1788-1808). ყურუში.
მოჭრილი ისლამბულში (ჰიჯრით 1203)
1889 წელს. ვერცხლი.
სიემ-უშგული
Selim III (1788-1808). Kurush minted in
Islambul in 1889 (hijri 1203). Silver.
SMHE-Ushguli

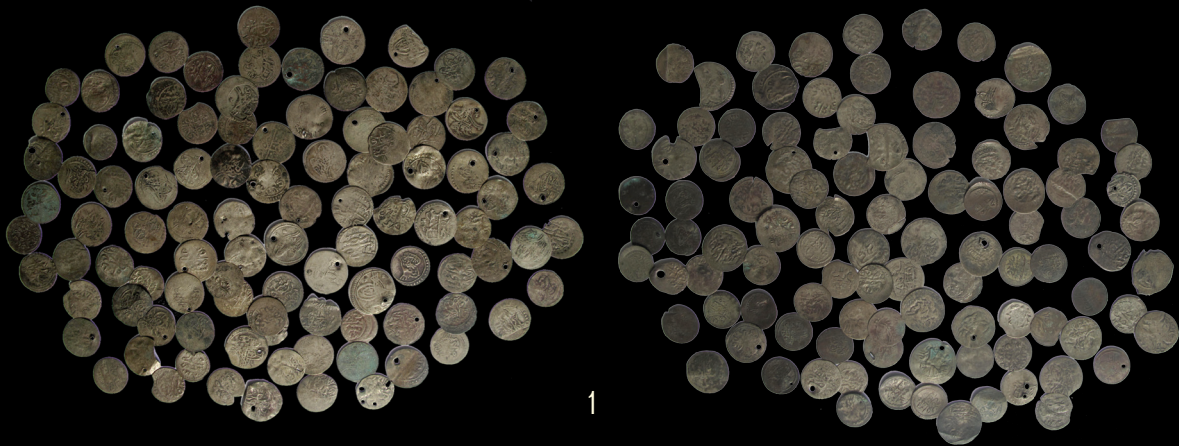
2

აჰმედ III (1703-1730). ნიმბეშლიყი.
მოჭრილი კონსტანტინიაში (ჰიჯრით 1115)
1703 წელს. ვერცხლი.
სიემ-უშგული
Ahmed III (1703-1730). Nimbeshlik minted in
Constantinia in 1703 (hijri 1115). Silver.
SMHE-Ushguli

3

ოსმალეთის იმპერია. ახჩების განძი. ვერცხლი. XVII-XVIII სს. სიემ-უშგული
Ottoman Empire. Hoard of akces. Silver. 17th-18th cc. SMHE-Ushguli

ოსმალეთის იმპერია. ახჩეზის განძი. ვერცხლი. XVII-XVIII სს.
სიემ-უშგული
Ottoman Empire. Hoard of akces. Silver. 17th-18th cc.
SMHE-Ushguli

ოსმალეთის იმპერია. ახჩეზის განძი. ვერცხლი. XVII-XVIII სს.
სიემ-უშგული
Ottoman Empire. Hoard of akces. Silver. 17th-18th cc.
SMHE-Ushguli

ღანართი XIX

1

სელიმ III (1789-1808). ჰიჯ.
1203/1789 წ. ყურუში. ისლამბული. სიემ-მესტია
Sultan Selim III (1789-1808). hijri 1203/1789.
Kurush. Islambul. SMHE-Mestia

2

სელიმ III-ის (1789-1808). ჰიჯ.
1203/1789 წ. ყურუში. ისლამბული. სიემ-მესტია
Sultan Selim III (1789-1808). hijri 1203/1789.
Kurush. Istanbul. SMHE-Mestia

3

სულთან სელიმ III-ის (1789-1808). ჰიჯ.
1203/1789 წ. ყურუში. ისლამბული. სიემ-მესტია
Sultan Selim III (1789-1808). hijri 1203/1789.
Kurush. Istanbul. SMHE-Mestia

4

სულთან სელიმ III-ის (1789-1808). ყურუში.
მოჭრის წელი არ ჩანს. ისლამბული. სიემ-მესტია
Sultan Selim III (1789-1808). Year of emission
not discernible. Kurush. Istanbul. SMHE-Mestia

5

სულთან სელიმ III-ის (1789-1808). ყურუში.
მოჭრის წელი არ ჩანს. ისლამბული. სიემ-მესტია
Sultan Selim III (1789-1808). Year of emission
not discernible. Kurush. Istanbul. SMHE-Mestia

6

სულთან სელიმ III (1789-1808). ჰიჯ.
1203/1789 წ. ყურუში. ისლამბული. სიემ-მესტია
Sultan Selim III (1789-1808). hijri 1203/1789.
Kurush. Islambul. SMHE-Mestia

7

ოსმალეთის იმპერია. სულთან მაჰმუდ I (1703-1730). ჰიჯ. 1143 (1730). ალთუნი. ოქრო.
ონის (რაჭის) მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი
Ottoman Empire. Sultan Mahmud I (1703-1730). hijri 1143 (1730). Altun. Gold
Oni (Racha) Museum of Local Lore

ერეკლე II (1762-1798). 1796 წ.
თბილისი. ბისტი. სპილენძი
სიემ-მესტია
Erekle II (1762-1798). Minted 1796
in Tbilisi Bisti. Copper
SMHE-Mestia

1

ერეკლე II (1762-1798). თბილისი.
ნახევარიბისტი. სპილენძი
სიემ-მესტია
Erekle II (1762-1798) Minted in Tbilisi
Half-Bisti. Copper
SMHE-Mestia

2

ერეკლე II (1762-1798). თბილისი. ბისტი.
სპილენძი
სემ
Erekle II (1762-1798) Minted in Tbilisi
Bisti. Copper
GNM

3

ერეკლე II (1762-1798). 1781 წ. თბილისი.
ბისტი. სპილენძი
სემ
Erekle II (1762-1798) Minted 1781
in Tbilisi Bisti. Copper
GNM

4

1 სამარხი. მიცვალეზული მონეტით („ქარონის ობოლი“). გუდაბერტყას არქეოლოგიური ექსპედიციის ფოტო. მონეტა დაცულია გორის ს. მაკალათიას სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში.
Burial. Deceased interred with a coin (Charon's obol). Gudabertka archaeological expedition photo. the coin is preserved at Gori S. Makalatia Museum of History and Ethnography.

2

ჰისტამენონ-ნომისმა. კონსტანტინე X დუკა (1059-1067). ოქრო.
Histamenon nomisma. Constantine X Doukas (1059-1067). Gold. GNM

მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. წმინდანის მარცხნივ ბერძნული ასოების დეტალები.

№4/7. მეფის სახელი არ იკითხება. (დანართი XIII. 7)

ვერცხლი. ნ. 1, 72გრ.; ზ. 20/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი ან ჯვარი უჭირავს, გარკვევით არ ჩანს. მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარცხენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს.

№4/8. გიორგი VII (1389-1407). (დანართი XIII. 8)

ვერცხლი. ნ. 0, 80 გრ.; ზ. 16/14 მმ.

Av. ე.წ. „ადამიანის გახელილი თვალის“ სახე. მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია, რომელსაც მარჯვნივ და მარცხნივ კიდევ თითო წერტილი უზის. წერტილები ჩასმულია წვეტიან ოვალში. ოვალის – ე.წ. „თვალის“ ირგვლივ წარწერის თუ ხაზების ნაშთები.

Rv. ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი. ცენტრში წარწერის ფრაგმენტები. ამოკითხვა შეუძლებელია

შენიშვნა: მონეტის ატრიბუცია მოხდა სხვა უფრო კარგად დაცული ეგზემპლარების მიხედვით.

№4/9. აჰმედ ჯელაირი (1382-1412) და გიორგი VII (1389-1407). (დანართი XIII. 9)

ვერცხლი. ნ. 0, 55 გრ.; ზ. 11/15 მმ.

Av. არაბული წარწერის დეტალები. საკმაოდ გაცვეთილია იმისათვის, რომ ზუსტი ამოკითხვა გახდეს შესაძლებელი

Rv. ასომთავრული ასოების ფრაგმენტები.

შენიშვნა: მონეტა საკმაოდ დაზიანებულია, გახვრეტილია და ატრიბუცია მოხდა ანა-ლოგიური, მაგრამ კარგად დაცული მონეტის მიხედვით, რომელიც დაცულია ს. ჯანაშიას მუზეუმის ნუმისმატიკურ აღმოსავლურ ძირითად ფონდში №3100.

№4/10. შეის ოვეისი (1356-1374) ჯელაირიდი. (დანართი XIII. 10)

ვერცხლი. ნ. 0, 40 გრ.; ზ. 12/10 მმ.

Av. არაბული ზედწერილი: **السلطان اويس خد ملكه** – „სულთანი ოვეისი, განაგრძოს მეფობა მისი“.

Rv. არაბული ზედწერილი: **لا اله الا الله و محمد رسول الله** – „არ არს ღმერთი, გარდა ალაჰისა, მუჰამედი მოციქულია მისი“

სვანეთში აღმოჩენილი მონეტების ცალკეული შემთხვევები

№62/1. მანუელ I (1238-1263). (დანართი XIV. 1)

ვერცხლი. ნ. 2, 60; ზ. 20/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი მეფის გამოსახულება საიმპერატორო სამოსლით, თავზე სტემით, თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მეფეს მარჯვენა ხელში გრძელბუნიაანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – აკაკია (გრაგნილი), საიდანაც ეშვება ქსოვილი რამდენიმე თვალისა. მეფის მარცხნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი. ასევე მარცხნივ ვერტიკალურად ბერძნული წარწერა **κμν** (კომნენოსი). მეფის მარჯვნივ ასევე ბერძნული წარწერა **μανυλ** (მანუილი)

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ მთელი ტანით. თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი შესამოსლით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიაანი ჯვრიანი ლაბარუმი უჭირავს. ბერძნული წარწერა წმინდანის მარცხნივ ვერტიკალურად – **εγν** (ევგენიოსი). წმინდანის მარჯვნივ – **ο αγιο** (წმინდა) ანუ წარწერა იკითხება ასე – წმინდა ევგენიოსი.

შენიშვნა: მონეტა ერთგან გახვრეტილია.

№13/1. იოანე II-ის (1280-1297) ასპრის მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი. (დანართი XIV. 3)

ნ. 2, 24გრ.; ზ. 19/19 მმ.

Av. მეფის გამოსახულება მთლიანი ტანით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მეფეს მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი

უჭირავს. მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარჯნივ ბერძნული ასოებია ვერტიკალურად $\omega \circ \kappa \circ \nu$ (იოანე კომნენოს) მარცხნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება ბოლომდე პირდაპირ შარავანდედით და გულზე თვლებით მოჭედილი ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. წმინდანის მარცხენა მხარეს ბერძნული ასოები: $\gamma \epsilon \nu \iota \sigma$ (ევგენიოს)

სვანეთის ეს განძები სამეცნიერო მიმოქცევაში პირველად ხვდება. მათი შემადგენლობის და სამეცნიერო ანალიზის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა რამდენიმე კონკრეტული თუ ზოგადი ხასიათის მოსაზრების გამოთქმა.

უპირველეს ყოვლისა, ამ განძებმა კორექტივი შეიტანეს ტრაპიზონული ასპრების და მათი მინაბადის მიმოქცევის არეალში. საქართველოში ამ მონეტების მიმოქცევის ტოპოგრაფიულ რუკაზე აქამდე სვანეთი არ დაფიქსირებულა. მათი აღმოჩენის შემთხვევები, ძირითადად, დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ფარავს. აქედან გამომდინარე, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი – სვანეთის რეგიონი, რომელიც ეკონომიკურად დაკავშირებულია ბართან, ლოგიკურია, რომ ამ მონეტების მიმოქცევის ტოპოგრაფიულ რუკაზე უნდა მოხვედრილიყო. ამ განძების არსებობა კიდევ ერთი საბუთია იმის სამტკიცებლად, რომ კავშირი ბართან ენგურს ზემოთ მცხოვრები მოსახლეობისა გვიან შუა საუკუნეებში საკმაოდ აქტიურია.

საინტერესოა, რა გზებით შემოდის ტრაპიზონული ასპრები საქართველოში? თ. ბერაძე დაეყრდნო რა ერთ-ერთ წყაროს, კერძოდ, ლამბერტო დე სამბურტოს ნოტარიალურ საბუთს, წამოაყენა მოსაზრება, რომ ამ მონეტების შემოსვლის გზები არა მარტო უშუალოდ ტრაპიზონის იმპერიაზე გადიოდა, არამედ ასპრები ხშირად ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთიდან შემოდებოდა¹. ეს კონცეფცია, ვფიქრობთ, არავითარ რევიზიას არ საჭიროებს და ნამდვილად ასეა, მაგრამ თუ უფრო დავაზუსტებთ, აქ ნაგულისხმებია დასავლეთ საქართველოს ბარი. სვანეთის რეგიონში კი ორიგინალური ასპრი ბარიდან ავიდა. სვანეთში ტრაპიზონული ასპრის მხოლოდ ერთი ეგზემპლარია დაფიქსირებული. მონეტა გახვრეტილია, რაც ორიგინალური ასპრებისთვის უცხოა. გახვრეტილი, ძირითადად, კირმანეული თეთრებია. ამ დეტალის გამო, ადვილად შესაძლებელია, მის უტილიტალურ ფუნქციაზე ვიმსჯელოთ, მით უფრო მაშინ, როცა მონეტის წარმომავლობის შესახებ არაფერი ვიცით. ის ცალკეა შემოსული მესტიის მუზეუმში და არა კომპლექსთან (განძთან) ერთად. შესაძლოა, მონეტა, მართლაც, სამშვენისად, მედალიონად იყო გამოყენებული, მაგრამ ტრაპიზონული ასპრი რომ ორგანულია სვანეთის რეგიონის მიმოქცევისთვის, ამას ზურგს უმაგრებს სამი ზემოთ აღწერილი „სვანური“ განძის არსებობა. სამივე განძის ძირითადი მონეტები ტრაპიზონული ასპრების მინაბადია. მინაბადი კი იქ არის მიმოქცევაში, სადაც ორიგინალი ფული ბრუნავს.

ეგრეთნოდებული „კირმანეული თეთრი“, იგივე ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადი, აგერ უკვე ორი საუკუნეა, სამეცნიერო საზოგადოებისთვის ცნობილია.

¹ Т. Берадзе, „Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии“ (Тбилиси, 1989), 111

ჯერ კიდევ 1844 წელს ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებელმა მიხეილ ბარათაევმა (ბარათაშვილმა) გამოთქვა მოსაზრება, რომ საქართველოში იჭრებოდა ტრაპიზონის ასპრების იმიტაციები, რომლებიც მან გააიგივა ქართულ წყაროებში მოხსენიებულ კირმანეულთან¹. პირველი ფუნდამენტალური კვლევა ტრაპიზონულ ასპრებს მიუძღვნა რეტოვსკიმ² რომელმაც ტრაპიზონული ასპრების კლასიფიკაციის გარდა გამოყო იოანე II კომნენოსის ორიგინალური ასპრების ქართული მინაბაძები და მათ დამახასიათებელ ნიშნებად მიიჩნია გამოსახულებათა დეტალების დამახინჯება, ლეგენდების არასწორი განთავსება და, ზოგიერთ შემთხვევაში, მათი ამოკითხვის შეუძლებლობა³. ვ. ლანგლუა მათ „კომნენოსების ასპრების იმიტაციას“ უწოდებს⁴. მინაბაძებად და საქართველოში მოჭრილად თვლის მათ თ. ლომოური⁵.

ე. პახომოვი თვლიდა, რომ ტრაპიზონის იმპერიისა და დასავლეთ საქართველოს მჭიდრო პოლიტიკურ-დინასტიურმა და ეკონომიკურმა ურთიერთობამ გამოიწვია ჩვენს ქვეყანაში ტრაპიზონული ასპრების ფართო ცირკულაცია, ხოლო როდესაც ამ მონეტების შემოსვლამ იკლო, დასავლეთ საქართველოში დაიწყო მათი იმიტაციების ემისია⁶. ტრაპიზონის ასპრების ქართულ მიმბაძველობად თვლიდა ამ სამონეტო ჯგუფს დ. ლანგიც⁷.

დავით კაპანაძე მათ არ მოიაზრებდა ტრაპიზონული ასპრების იმიტაციად და თვლიდა, რომ ეს სახელწოდება წმინდა ქართული წარმომავლობის იყო⁸.

სახელწოდება – „კირმანეული თეთრი“ ქართულ საბუთებში, სასისხლო სიგელებშია მოხსენიებული: თოფურიძეთა 1413-1444 წლების სასისხლო სიგელში წერია: „თუ ვისმენ ეშმაკისა მანქანებითა თოფურიძისა გუარისა კაცი მოკლას, ექვსასი ასი ათასი ძველი კირმანეული დაგიუროს...“⁹.

ჟურულიანთ 1460 წლის სასისხლო სიგელში ნათქვამია:... „სისხლი გაგიახლეთ და გაგიჩინეთ ას სამოცი ათასი კილმანაური თეთრი... თუ ვინმე კადროს და თქუენისა გუარის კაცი მოკლას, დიდითა შემოხუენითა ას სამოცი ათასი კილმანაური დაგიურვოს“ ამ სიგელშივეა: „ვინცა კირმანაულისა თეთრისა ვითარობა არ იცოდეს, კირმანური თანგისა ზომა არის“¹⁰.

სწორედ ამ წყაროების საფუძველზე დამკვიდრდა ქართულ მეცნიერებაში სახელწოდება – „კირმანეული თეთრი“¹¹.

თამარ აბრამიშვილი თვლიდა, რომ ამ ფულს ქვეყნის (დასავლეთ საქართველოს) მმართველი ჭრიდა და სამონეტო ტიპი აღებული იყო ამ ტერიტორიაზე უკვე ბრუნვა-

¹ М. Баратаев, *Нумизматические факты грузинского царства*, СПб (1844), 23-25

² O. Retowski, *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt*. М. (1910) 108-129

³ იქვე.

⁴ V. Langlois, *Essai de Classification des Suites Monétaires de la Georgie* (Paris, 1860), 8

⁵ ლომოური, „ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში“, 302

⁶ Пахомов, *Монеты Грузии*, 197

⁷ D. Lang, *Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia* (New-York. 1955), 82

⁸ Д. Капанадзе, „Так называемые грузинские подражания трапезундским аспрам“. ВВ. М. (1950), 202

⁹ თ. ჟორდანიას, *ქრონიკები*. წიგნი II (ტფილისი, 1897), 233

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, *ქართული საფას-საზომთამცოდნეობა, ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია* (ტფილისი, 1925), 177

¹¹ ს. კაკაბაძე „საფასის ისტორიისათვის საქართველოში“, *საისტორიო მოამბე*, წიგნი I (ტფილისი, 1925), 8

ში შემოსული ტრაპიზონული ასპრების მიხედვით. აქედან გამომდინარე, ფაქტობრივად უარყოფდა ამ მონეტების მიმბაძველობად მიკუთვნებას და ფიქრობდა, რომ ზუსტი სახელწოდება „დასავლურ-ქართული ფული – კირმანეული“ უნდა ყოფილიყო. ამ მოსაზრებას მეცნიერი ამყარებდა კიდევ ერთი საბუთით – 1455 წლის სასისხლო სიგელით, სადაც ნათქვამია: „ამა თეთრისა საქმე ასე უწოდეთ ბერძენ მეფეს კირმანეულ ერქვა და მისეულად კირმანეულისეული ჰქვიან“¹. ამ მოსაზრებას გამოეხმაურა გიორგი დუნდუა, რომელმაც სამართლიანად მიანიშნა ამ სახელის არა ქართული, არამედ ტერმინის ბერძნული წარმომავლობა². გარდა ამისა, მეცნიერი თვლის, რომ ადგილობრივი ფული ამ მონეტებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ეწოდოს, თუკი დადასტურებული იქნება ემიტენტის (ქართველი მეფის) სახელი და ამბობს: „სხვა შემთხვევაში ისინი ან მინაბაძია ან სიყალბე“³.

თ. ბერაძემ თავის მონოგრაფიაში საკმაოდ დიდი ადგილი დაუთმო „კირმანეული თეთრის“ საკითხის შესწავლას. მან მიაკვლია ვაზელონიის მონასტრის დოკუმენტებს, სადაც მოხსენიებული იყო ტერმინი „ასპრა-კირმანეულატა“, ეს საბუთი იყო აქტი №64. მეცნიერმა ის გააიგივა ქართულ საბუთებში ნახსენებ „კირმანეულ თეთრთან“ და აღნიშნა, რომ ქართველებმა მხოლოდ და მხოლოდ გადმოთარგმნეს ეს სახელწოდება და ადგილობრივი მოსახლეობა ორიგინალურ ასპრსაც და მინაბაძსაც „კირმანეულ თეთრს“ უწოდებდა და ამგვარადვე მოიხსენიებდა სასისხლო სიგელებში⁴.

ეს მოსაზრება, ვფიქრობთ, არანაირ რევიზიას არ საჭიროებს, ვინაიდან ქართულ ბაზარზე, სადაც ერთდროულად ბრუნავს ტრაპიზონული ასპრიც და მინაბაძიც, ხოლო წყაროებში ერთი სახელწოდებით იხსენიება, ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ ორივეს ერთი და იგივე სახელს უწოდებდნენ. უფრო მეტიც, ვფიქრობ, „კირმანეული თეთრის“ სახელწოდება შესაძლოა, სხვადასხვა ტიპის მონეტებსაც გულისხმობდა და ის, გარკვეულ პერიოდში, ქართული ფულის ზოგად ტერმინადაც იქცა.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საბოლოოდ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ტერმინი ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბაძი ყველაზე ზუსტი სახელწოდებაა. სახელწოდების სწორი შერჩევა ამ შემთხვევაში მისი არსის და ეკონომიკური ბუნების განმსაზღვრელიცაა და რატომ? ყველა ის პრობლემა თუ გადაუჭრელი საკითხი, რომელიც „კირმანეული თეთრის“ ირგვლივ არის დასმული, მეტნაკლებად გასაგები ხდება, როდესაც მინაბაძის არსს გავიხსენებთ. ნუმისმატიკურ მეცნიერებაში ერთხმადაა აღიარებული მოსაზრება მინაბაძთან დაკავშირებით. ამ შემთხვევაში ამისათვის საჭიროდ ჩავთვალეთ ზუსტი ციტატა მოგვეყვანა: „Монеты-подражания следует отличать (особенно для античности и средних веков) от фальшивых монет, поскольку первые, как правило, чеканились правителями, обладавшими правом монетной чеканки. Изготовление монет-подражаний могло, однако, задевать интересы тех стран, где чеканились монеты, служившие образцом“⁵.

¹ თ. აბრამიშვილი, „XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული)“ (თბილისი, 1959), 43

² დუნდუა გ., დუნდუა თ. „XIII-XV საუკუნეების დასავლურ-ქართული ემისიები“, 19

³ იქვე.

⁴ Берадзе, „Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии“, 112

⁵ В. Потин, „Введение в Нумизматику“. *Труды государственного Эрмитажа*, XXVI (Ленинградское отделение) (1986), 76

რაც შეეხება ტრაპიზონის ასპრების ქართული იმიტაციების გენეზისის მიზეზს, ამ საკითხთან დაკავშირებით თ. ბერაძე გამოთქვამს ვარაუდს, რომლის თანახმადაც მინაბაძების ემისიის აუცილებლობა დავით ნარინის (1245-1293) დროს გამოწვეული იყო დასავლეთ საქართველოს საზღვაო ვაჭრობის გაფართოების ინტერესებით. მისი განცხადებით, შავი ზღვისპირეთის ყველაზე გავრცელებული მონეტა ტრაპიზონული ასპრია და ანალოგიური (მსგავსი) ფულის მოჭრა უადვილებდა ვაჭრებს ფართო მასშტაბით სავაჭრო ოპერაციების ჩატარებას¹. გ. დუნდუა დაეთანხმა აღნიშნულ მოსაზრებას და დასძინა, რომ იმ დროს, როდესაც შავი ზღვისპირეთში XIII-XIV საუკუნეებში არსდება იტალიის ქალაქების (მაგ. გენუა) ფაქტორიები, შავი ზღვის სხვადასხვა რეგიონები ამ ფაქტორიების საშუალებით უკავშირდებიან ერთმანეთს. ფული, რომელიც მიმოქცევაშია ამ დროისათვის, ოქროს ურდოს დირჰემები და ტრაპიზონული ასპრებია². ამავდროულად, გ. დუნდუა დაეყრდნო რა თ. ბერაძის მოსაზრებას იმასთან დაკავშირებით, რომ შავი ზღვისპირეთში ასევე მიმოიქცეოდა ადგილობრივ ზარაფხანებში მოჭრილი ფული³, ჩათვალა, რომ საქართველოში მოჭრილი ფულიც თავისუფლად შეიძლებოდა ყოფილიყო მიმოქცევაში. ტრაპიზონული ასპრების მინაბაძი, მეცნიერის მოსაზრებით, ინტერლოკალური მონეტების როლს ასრულებდნენ და მათი საშუალებით ხდებოდა ანგარიშწორება. როდესაც ქართველ ნეგოციანტებს შემოაკლდებოდათ ტრაპიზონული ასპრი, სწორედ მათი შეკვეთით უნდა მოჭრილიყო მინაბაძი დასავლეთ საქართველოს ზარაფხანაში. სახელმწიფოს, მათ შორის, მეფეს შეეძლო მონაწილეობა მიეღო მხოლოდ იმ ფორმით, რომ გარკვეული თანხის სანაცვლოდ ნება დაერთო ქუთაისის (სავარაუდოდ) ზარაფხანაში მოეჭრათ ეს ფული. რეგალიის საკითხიც, თვლის მეცნიერი, რომ არ იყო აქტუალური და ამდენად ტერმინი „ტრაპიზონული ასპრის ქართული მინაბაძი“ ზედმინევენით კარგად ასახავს დასავლეთ საქართველოში ჩატარებული ღონისძიების ზუსტ არსს⁴.

ჩემი მოსაზრება ამ საკითხთან დაკავშირებით ასეთია. ე. ნ. კირმანეული თეთრის სახით რომ საქმე გვაქვს მინაბაძებთან, ვფიქრობ, ეს კითხვებს არ უნდა აჩენდეს. მინაბაძის ფენომენი, თავისთავად გამორიცხავს მონეტაზე ემიტენტის, ამ შემთხვევაში ქართველი მეფის სახელის აღნიშვნას. ვერ გავიხსენებთ ქართულ ნუმიზმატიკაში შემთხვევას, როდესაც მინაბაძებზე, რომლებიც ჩვენს ქვეყანაში იჭრებოდა, სახელი განეთავსებინოს ადგილობრივ ხელისუფალს – მეფეს ან ფულის მოჭრაზე პასუხისმგებელ კონკრეტულ მმართველს. როგორც ჩანს, ეს მონეტები ითვლებოდა უცხო ქვეყნის ფულად, რომელსაც უკვე ჰყავდა ემიტენტი შესაბამისი გამოსახულებით. ამ შემთხვევაში ავერსზე – ტრაპიზონელი მეფის გამოსახულება და რევერსზე – ტრაპიზონის იმპერიის მფარველი წმინდანი ევგენიოსი. ადგილობრივი მმართველი თავის სახელს საიმპერატორო ტანისამოსით წარმოდგენილი მანუილ თუ იოანე კომნენოსის გამოსახულებაზე ვერ განათავსებენ. ეს კონცეპტუალურად ეწინააღმდეგება მინაბაძის არსს. ასევე, ხელუხლებელია წმინდანის გამოსახულება. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სამონეტო ტიპის ბრუნვა თითქმის სამი საუკუნე გრძელდება (ქრონოლოგიის საკითხს ცალკე განვიხილავთ მ. პ.) და

¹ Берадзе, „Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии“, 112

² დუნდუა გ., დუნდუა თ. „XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები“, 21

³ Берадзе, „Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии“, 111

⁴ დუნდუა გ., დუნდუა თ. „XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები“, 22

ავერსზე გამოსახული ტრაპიზონის მფარველი ევგენიოსი ქართული სინამდვილისთვის არანაირად არ წარმოადგენს პოპულარულ წმინდანს, არ ყოფილა არც ერთხელ მცდელობა, ევგენიოსი ჩაენაცვლებინათ საქართველოსთვის უფრო მშობლიური წმინდანის გამოსახულებით. მაგალითად: მაცხოვრით, ღვთისმშობლით, წმინდა გიორგით და ა. შ. ყოველივე ეს ამტკიცებს, რომ საქმე ნამდვილად გვაქვს მიბაძვასთან.

რაც შეეხება გენეზისის საკითხს. ჩვენ ვიზიარებთ მოსაზრებას იმასთან დაკავშირებით, რომ ტრაპიზონული ასპრები ინტერლოკალურ მონეტებს წარმოადგენდნენ და ფართოდ მიმოიქცეოდნენ მთელი შავი ზღვის აუზის ქვეყნებში, მათ შორის, საქართველოში. ამაზე მეტყველებს ჩვენს ქვეყანაში მათი აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევა. მეორე საკითხია – რამ გამოიწვია მათი ადგილობრივი მინაბადის გაჩენა? ერთადერთი პასუხია, რომ ქვეყანაში იკლო ორიგინალური ასპრების შემოსვლამ, ხოლო იმისათვის, რომ ადგილობრივი ბაზარი დაეკმაყოფილებინათ, იწყებენ ადგილობრივ ემისიას. მაგრამ საინტერესოა რომელი ქვეყნის და რომელი ბაზარისთვის იჭრებოდა ეს მონეტები? ვფიქრობთ, ამ მონეტების საჭიროება სხვადასხვა (გარე და შიდა) ბაზრებზე ქრონოლოგიურად ორ ეტაპად უნდა გაიყოს. ადრეული მინაბადი, რომელიც ძალიან ახლოს დგას ორიგინალურ ასპრებთან, შესაძლოა გასულიყო შავიზღვისპირეთში სავაჭრო ოპერაციების შესასრულებლად. ეს, ძირითადად, ეხება მანუილ I კომნენოსის სახელით მოჭრილ ასპრების მინაბადებს, რომელთა გარჩევა ორიგინალებისგან დიდ ძალისხმევას მოითხოვს¹. პირველ ეტაპად ჩვენ ვგულისხმობთ XIII ს. ბოლოს და XIV ს. დასაწყისს. ამ დროს მოჭრილი მინაბადი წონით, გამოსახულების სისრულით შეიძლება ტრაპიზონული ასპრის ტოლფასად (მეტ-ნაკლებად) ჩაითვალოს და, შესაბამისად, მიმოქცევაშიც არ არის გამორიცხული, რომ ერთად იყო.

ამ მოსაზრების ნივთიერ მტკიცებულებად შეიძლება ჩაითვალოს განძი, რომელიც აღმოჩნდა უკრაინაში, ყირიმში, ქალაქ სუდაკთან ახლოს, ყურეში სოფელ “ნოვი სვეტში” (Новый Свет). წყალქვეშა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა კიევის ტარას შევჩენკოს სახელობის ეროვნული უნივერსიტეტი, 1999 წელს ჩატარებული გათხრების შედეგად აღმოაჩინა XIII საუკუნის ჩაძირული სავაჭრო ხომალდი. ქალაქი სუდაკი, სადაც ეს აღმოჩენა მოხდა, თავის ციხესიმაგრესთან ერთად, შუა საუკუნეების მსხვილი ფორპოსტი იყო იტალიელი ვაჭრებისთვის შავ ზღვაზე². ყველაზე ადრინდელი დოკუმენტი – სავაჭრო კონტრაქტის საბუთში, სადაც ის მოხსენიებულია, 1206 წლით თარიღდება. ამ დროიდან იწყება ყირიმის (ძველი სახელწოდებით ტავრიკის) იტალიური კოლონიზაცია, თავდაპირველად მშვიდობიანად და მხოლოდ ეკონომიკური ექსპანსიით. კერძოდ, გენუელები აქ სავაჭრო ფაქტორიებს აარსებენ. 1261 წლის ნიმფის მოლაპარაკების შემდეგ უკვე საბოლოოდ იღებენ შავ ზღვაზე ნაოსნობის უფლებას ყოველგვარი გადასახადების გარეშე³.

¹ И. Соколова, „Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа“. НС (Нумизматический Сборник) (Тбилиси, 1977), 110

² Л. Дергачева, С.Зеленко „Монеты Трапезунда с кораблекрушения XIII века в бухте поселка новый свет“. Судейский сборник вып. III. (Киев-Судак, 2008), 427

³ იქვე, 426

წყალქვეშა არქეოლოგიური სამუშაოების დროს აღმოჩენილი ჩაძირული გემის დათვალიერებისას, სავარაუდოდ, ერთ-ერთი კაიუტაში, აღმოჩნდა ერთმანეთთან შენიალებული ვერცხლის მონეტების გროვა. ატრიბუციის შედეგად გაირკვა, რომ იყო 35 ვერცხლის მონეტა, ყველა ტრაპიზონის იმპერიის ასპრი, კერძოდ, მანუილ I-ის (1238-1263). არქეოლოგები ვარაუდობენ, რომ ჩაძირვის მიზეზი გაჩენილი ხანძარი იყო, ეს კარგად ჩანს ხომალდის თანმხლებ მასალაზე – ამფორებზე, ხმელთაშუაზღვის კერამიკულ ჭურჭელზე, იტალიურ მინის ნაწარმზე. მონეტები, სავარაუდოდ, ქსოვილის საფულეში იდო, რომლისგანაც შემდეგ ერთი შენიალებული გროვა დარჩა. კომპლექსი დათარიღებულია XIII ს.-ით¹.

განძის შემადგენლობაში არსებული ყველა, 35 ცალი მონეტა, მეცნიერებმა ტრაპიზონულ ასპრად მიიჩნიეს. მხოლოდ ერთადერთ ეგზემპლარზე გამოთქვეს საკმაოდ ორიგინალური მოსაზრება. მონეტა, რომლის გამოსახულება უცნაურად მოეჩვენათ, წაგრძელებული ფორმების გამო, ჩათვალეს, რომ კონტრამარკას წარმოადგენდა², უფრო ზუსტად, ტრაპიზონული ასპრი კონტრამარკირებული იქნა (монета контрамаркирована) რაღაც გაურკვეველი მიზნების გამო. ავტორი ამ საკითხს ღიად ტოვებს, რადგან თვლის, რომ ლიტერატურაში ეს საკითხი არასოდეს გაშუქებულა და მოცემული მომენტისთვის შესაბამისი სამეცნიერო აპარატით აღჭურვილი არ არის.

სამწუხაროდ, უშუალოდ მონეტა არ მინახავს, მაგრამ ფოტოს მიხედვით აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს მანუილ I-ის (1238-1263) მინაბაძთან. არა მხოლოდ ეს (№28) მონეტა, განძში არის კიდევ ერთი (№26) საფასე, რომელზეც იგივეს თქმა შეიძლება³. მსგავსი მონეტების გამოქვეყნებული აქვს ი. სოკოლოვას⁴, სადაც საკმაოდ დამაჯერებლად არის დასაბუთებული, რომ ისინი მინაბაძებს წარმოადგენენ. იმავე ტიპის მონეტები დასტურდება კოპიტნარის განძშიც⁵. ამრიგად, ჩემი დაკვირვებით, საქმე გვაქვს შერეულ განძთან, რომელიც, სავარაუდოდ, რომელიმე ვაჭრის სახარჯო ფულია. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ადგილი, სადაც ეს განძი აღმოჩნდა, შავი ზღვის აუზის ერთ-ერთ აქტიურ სავაჭრო რეგიონს წარმოადგენს. ორიგინალურ ასპრებთან ერთად მინაბაძების არსებობა აშკარად ადასტურებს მათ თანადროულ ბრუნვას, როგორც ჩვენს ქვეყანაში, ისე მის გარეთაც. აქედან გამომდინარე, სავსებით შესაძლებელია, რომ იქ ასპრებთან ერთად საქართველოდან გასული მინაბაძიც იბრუნვოდა.

იმავეს დასაბუთება, ვფიქრობთ, გაჭირდება XIV ს.-ის ბოლოდან XVI ს.-ის დასაწყისამდე მოჭრილ და ბრუნვაში მყოფ მინაბაძზე. მათი წონა (მონეტები არა ერთ ადგილზეა გახვრეტილი), დაბალი სინჯადობა და იკონოგრაფიული დეგრადირება არ მისცემდა საშუალებას, რომ ისინი ბრუნვაში ყოფილიყვნენ სრულფასოვან ასპრთან ერთად. ის მხოლოდ შიდა მიმოქცევისთვის განკუთვნილ მონეტათა ტიპს წარმოადგენდა, რადგან ადგილობრივი ბაზარი შეჩვეული იყო ამ ფულს და პოპულარობით სარგებლობდა.

¹ Дергачева Л., Зеленко С. „Монеты Трапезунда с кораблекрушения XIII века в бухте поселка новый свет“, 525

² იქვე, 426

³ იქვე, 436

⁴ Соколова, „Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа“, 109

⁵ აბრამიშვილი, „საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრების და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის)“, 36-42

რაც შეეხება სამეფო კარის ჩართულობას ამ პროცესებში, მინაბაძი სრულფასოვანი ფულია, ამიტომ ადგილობრივი ხელისუფლების ნებართვის გარეშე ამ რაოდენობის ემისიის წარმოება ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო. ნათქვამიდან გამომდინარე, საინტერესოა, ვინ იყო საქართველოში ტრაპიზონული ასპრის მინაბაძის მოჭრაზე პასუხისმგებელი პირი ან ორგანო? რა პერიოდს უკავშირდება მათი მოჭრა?

ემისიის დაწყების თარიღთან დაკავშირებით მეცნიერები თანხმდებიან და თვლიან, რომ მათი მოჭრა იწყება დავით ნარინის მმართველობის ბოლო ხანებში დასავლეთ საქართველოში. ეს თარიღი, სავარაუდოდ XIII საუკუნის 80-იანი წლებია¹.

მიუხედავად ამისა, დავითის სახელი არ ფიქსირდება მონეტებზე. არამარტო დავითის, არც ერთი მეფე გარდა ერთისა (ვის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი) არ ათავსებს თავის სახელს ამ სამონეტი ჯგუფზე, მიუხედავად მისი სამსაუკუნოვანი ემისიისა.

საკითხთან დაკავშირებით ჩნდება კითხვა – თუ დავით ნარინმა ულუსთან ერთად დასავლური ტიპის ემისიას ჩაუყარა საფუძველი და მათი სახელები განთავსდა მონეტაზე (ნაგულისხმებია ორი დავითის მონეტა – მ. პ.), ამ შემთხვევაში რა უშლიდათ ხელს, რომ სახელმწიფოებრივ ფულზე მათი სახელები ყოფილიყო განთავსებული?²

ჩვენი აზრით, დავით ნარინისთვის ეს პრინციპული საკითხი არ უნდა ყოფილიყო. ჯერ ერთი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მინაბაძზე ემიტენტის სახელის აღნიშვნა არ ხდებოდა, არ არსებობდა ამის ტრადიცია ქართულს სამონეტო საქმეში. გარდა ამისა, დავით ნარინმა თავისი რეგალია დააფიქსირა როგორც სპილენძის ფულზე თბილისის და დმანისის ზარაფხანაში მოჭრილზე, ასევე, თბილისში მოჭრილ ვერცხლის მონეტაზე. მისი სახელი დავით ულუსთან ერთად, ასევე, დასტურდება ორმეფობის დროს მოჭრილ 1261 წლის საფასეზე.

ორიოდ სიტყვით მინაბაძის იკონოგრაფიაზე. გამოსახულება ორიგინალურ ასპრებთან შედარებით გამოირჩევა სქემატურობით, არის უამრავი სახეცვლილებები ლაბარუმის, ჯვრიანი სფეროს, მაპას და ღვთაების მაკურთხეველი ხელის გამოსახვაში, შეინიშნება სიუჟეტის დეგრადაციის საკმაოდ თვალშისაცემი ხაზი ადრეული მინაბაძებიდან გვიანდელამდე, მაგრამ როგორც წესი, ორი მთავარი ფიგურა: მეფე და წმინდანი ადგილზეა. განსაკუთრებული ქაოსია წარწერებში. უმეტესად სახელები არეულია, ხშირად სარკისებურადაა წარმოდგენილი, ან უკულმა, ან ორივე ერთად. ხშირია გაუგებარი ლიტურა (ასოთა გადაბმა) და ა. შ. ამ ფაქტის გამართლება, ერთი მხრივ, შესაძლებელია იმით, რომ ადგილობრივი ხელოსნები ამ ენას (ბერძნულს) არ იცნობენ, მეორე მხრივ, ბერძნულ წარწერებს, ჩვენი ვარაუდით, საქართველოში არც ანიჭებდნენ გადამწყვეტ მნიშვნელობას. როგორც ჩანს, მომჭრელი უპირატესობას ანიჭებს გამოსახულებას და არა ზედწერილებს. წარწერების ამოკითხვას უფრო მკვლევართათვის აქვს მნიშვნელობა, ჯერ ერთი – კლასიფიკაციისთვის და მეორე – იმისათვის, რომ გაირკვეს, რომელი კომუნოსის ორიგინალური ასპრის მიხედვით იჭრებოდა მინაბაძი. ამ კუთხით დიდი ხანია კვლევა ჩატარებულია და ერთხმად აღიარებულია, რომ საქართველოში მინაბაძი იჭრება მანუილ I-ისა და იოანე II-ის ასპრის მიხედვით. ამას მოწმობს სამონეტო ეპიგრა-

¹ დუნდუა გ., დუნდუა თ. „XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები“, 16

² იქვე

ფიკაც. ტრაპიზონის იმპერატორებიდან ვერცხლის ემისია არ აქვს გიორგი კომნენოსს, ამიტომაც შეუძლებელი იყო, მისი მინაბადი მოეჭრათ, ხოლო თეოდორა კომნენოსი ისე ცოტა ხნით მეფობდა და მის მიერ მოჭრილი ასპრები იმდენად მცირე შემორჩა, რომ საკითხიც არც დასმულა მისი მინაბადის არსებობაზე.

ჩვენ გვინდა შევჩერდეთ თეოდორა კომნენოსის სამონეტო ემისიაზე. საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში თეოდორას ასპრის ერთი ეგზემპლარია დაცული (დანართი XIV. 2). სამი ცალი კერძო კოლექციაშია, საიდანაც ორი საქართველოშია აღმოჩენილი¹, დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ეგრეთწოდებულ „პლატანას განძში“ 25 ცალი თეოდორას ასპრი შედის². სიქების დათვალიერებისას აშკარა გახდა, რომ არც სემ-ში დაცული, არც კერძო კოლექციაში და არც პლატანას განძის თეოდორას სიქები არ მეორდება, ანუ სხვადასხვა სიქითაა მოჭრილი. ეს იმას ნიშნავს, რომ თეოდორამ, მიუხედავად იმისა, რომ ექვსი თვე იმეფა, საკმარისად მრავალრიცხოვანი ემისია განახორციელა, მათ შორის, არა მხოლოდ ვერცხლის, არამედ სპილენძის მონეტების³. დედოფალს ექსტრემალურ პირობებში მოუწია მეფობა. მან ფაქტობრივად გადატრიალება მოახდინა სამეფო კარზე: 1285 წელს თავისი ძმა იოანე II (1280-1297) გადაადგო ტახტიდან და თვითონ გამეფდა⁴. იოანე II იძულებული გახდა, გასცლოდა სამეფოს. არსებობს მოსაზრება, რომ მან ტახტის დაკარგვის შეურაცხმყოფელი ფაქტი იმით მიჩქმალა, რომ დევნილობაში მოჭრა ახალი ტიპის მონეტები⁵. თუმცა ფარ-ხმალი არ დაუყრია და რევანშისთვის ემზადებოდა. დედოფალს ახლო ნათესაური კავშირი ჰქონდა საქართველოს სამეფო კართან – ის დედით ქართველი იყო და არსებობს საფუძვლიანი ვარაუდი, რომ სამეფო გადატრიალება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ტრაპიზონში, პროქართული მიმართულების მქონე პირებისაგან იყო ინსპირირებული. თეოდორას, რასაკვირველია, საქართველოს სამეფო კარი უმაგრებდა ზურგს⁶. მჭიდრო ურთიერთობებიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს ამ მონეტების შემოსვლა და ბრუნვა საქართველოში. მართალია, იმ რაოდენობის არა რამდენიც მანუილის და იოანეს ასპრები იყო, მაგრამ თეოდორას ასპრების არსებობა ეჭვგარეშეა. უფრო მეტიც, ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ საქართველოში მოჭრილ მინაბადის გარკვეულ ჯგუფზე თეოდორას ემისიებისთვის დამახასიათებელი იკონოგრაფიული დეტალიც დაფიქსირდა. ტრაპიზონული ასპრების მინაბადების კლასიფიკაციისას თ. აბრამიშვილმა მეფის სპეციფიკური გამოსახულების მიხედვით გამოყო ერთი ჯგუფი. ეს მონეტები განსხვავდებოდნენ დანარჩენებისგან გვირგვინით. კერძოდ – სამრკალიანი გვირგვინით⁷. ამ ტიპის მონეტებში მეფეებს საკმაოდ მაღალი სამრკალიანი გვირგვინი ადგათ თავზე. როგორც უკვე

¹ პატარიძე მ., ჯანჯღავა გ., *ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები* (თბილისი, 2006), 21-25

² S.Bendall, Some Thoughts on the Silver Coinage of Manuel I and John II of Trebizond in the Light of a Recent Hoard. *Numismatic Circular*. February (2004), 8

³ პატარიძე, ჯანჯღავა, „ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები“, 21-25

⁴ მიქელ პანარეტოსი, „ტრაპიზონის ქრონიკა“, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი წერილით, შენიშვნებითა და საძიებლით გამოსცა ალ. გამყრელიძემ (1960), 15

⁵ პატარიძე, ჯანჯღავა, „ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები“, 18

⁶ P. Шукуров, *Великие Комнины и восток* (1204-1461) (Санкт-Петербург. 2001), 187

⁷ აბრამიშვილი, „საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრების და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის)“ კატალოგი, 99

არა ერთხელ აღვნიშნეთ, მონეტების ეს ჯგუფი ტრაპიზონული ასპრების მიმბაძველობას წარმოადგენს და, მიუხედავად მათი გამოსახულებების სქემატურობისა, იკონოგრაფიულად მეტ-ნაკლებად ჰგვანან ორიგინალურ ასპრებს, რასაც ვერ ვიტყვით სამრკალიანი გვირგვინით გამოსახულ მინაბაძზე, მსგავსი გვირგვინი არც მანუილისა და არც იოანეს ტიპის ტრაპიზონულ ასპრებში არ ჩანს. საყურადღებოა, რომ უკანასკნელის სახელი (იოანე) რამდენიმე სამრკალიანის ცალზე გვხვდება. ანგარიშგასანევია ის ფაქტიც, რომ გვირგვინი საკმაოდ მნიშვნელოვანი ატრიბუტია სამეფო ინსიგნიებში¹ და შემთხვევით სახეცვლილებას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი. ჩემი დაკვირვებით, მსგავსი გვირგვინი, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელი იყო ე.წ. სამრკალიანი გვირგვინი მიეღოთ, ტრაპიზონის იმპერატორ თეოდორას ადგას. თეოდორას იკონოგრაფიული პორტრეტი, როგორც ჩანს, საკმაოდ პოპულარული გახდა ქართულ სინამდვილეში, ვინაიდან დაკბილული მაღალი გვირგვინი XI-XIV საუკუნეებში ქართველი მეფეების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დეტალია². სამრკალიანი გვირგვინით წარმოდგენილი მონეტების პირდაპირ თეოდორას მინაბაძეად გამოცხადება რთულია, რადგან აქ წინააღმდეგობას გვიქმნის წარწერა. მაგალითად, რამდენიმე მონეტაზე (სამრკალიანი გვირგვინის ტიპზე) იოანე კომნენოსის ინიციალებია. ეს გასაკვირი არ უნდა იყოს, ვინაიდან იოანეს სახელის აღბეჭდვა უფრო გაუადვილდებოდათ, ეს ტიპი გაცილებით დიდი რაოდენობითაა მიმოქცევაში, ვიდრე თეოდორა დედოფლის. ამ უკანასკნელი ზედწერილის გადმოტანა, როგორც ჩანს, უფრო რთული აღმოჩნდა. რამდენიმე ეგზემპლარზე მივაკვლიე ასო e-ს (ეფსილონი), რომელიც თეოდორას სახელში გვხვდება. ერთი დეტალია საინტერესო: თეოდორას სახელში არსებული ეფსილონი რომელ მონეტაზეც არის, იქ იოანეს სახელი არ ჩანს, თუმცა გადაჭრით ვერც თეოდორას ამოვიკითხავთ. მიუხედავად იმისა, რომ სახეზე გვაქვს ძალიან მკაფიო იკონოგრაფიული სიახლოვე, რომელიც განსაკუთრებით ჩანს სვანეთის მინაბაძზე №13/1 (ცალკე აღმოჩენილი), პირველი განძიდან: №136/3; 136/6; 136/9; 136/14; 136/22; მეორე განძიდან: №1/2; 1/3 (იხ. დანართი ??); 1/9; 1/11, დაბეჯითებით თქმა, რომ თეოდორას ასპრების მიხედვითაც იჭრებოდა საქართველოში ტრაპიზონული ასპრის მინაბაძი ამ ეტაპისთვის, რთულია და ამიტომ ამჯერად მხოლოდ საკითხის დასმით შემოვიფარგლები.

ჩვენ უკვე გვქონდა მსჯელობა ტრაპიზონული ასპრების მინაბაძების ანონიმურობაზე, უფრო სწორად – იქ ქართველი მეფის სახელის არარსებობაზე. თუმცა გამონაკლისის სახით არის ორი მონეტა, რომლებსაც გვინდა შევხვით.

მეფე ამ მონეტაზე, სამრკალიანი გვირგვინით არის წარმოდგენილი, მაგრამ საკმაოდ გვიანდელია, არა თუ თეოდორას, არამედ თვით იოანე მეორის მეფობის პერიოდისთვისაც კი. ის იკონოგრაფიულად საკმაოდ დეგრადირებულია, მაგრამ განსაკუთრებულია, ვინაიდან მასზე ქართული ზედწერილია და ამის გამო ამოვარდნილია მინაბაძების ჯგუფიდან³. მონეტა ორ ცალად არის ცნობილი. ერთი საქართველოს ეროვნული მუზეუმის საკუთრებაა, მეორე – ბერლინის ბოდეს მუზეუმის მიუნცკაბინეტის.

¹ ნ. ჩოფიკაშვილი, „ქართული კოსტიუმი (VI-XIV სს)“ (თბილისი, 1964), 147

² იქვე

³ მ. პატარიძე, „ბერლინის მუზეუმში დაცული იშვიათი ქართული მონეტის ატრიბუციისათვის. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე V (50-B), (2014), 219

1874 წელს ბერლინის მუზეუმმა შეიძინა ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებელ მიხეილ ბარათაევის (ბარათაშვილი) ნუმიზმატიკური კოლექცია, რომლის დიდი ნაწილი მან საქართველოში ყოფნისას, 1839-41 წლებში, შეაგროვა. მონეტა, რომელზეც ჩვენ შევაჩერეთ ყურადღება, სწორედ მიხეილ ბარათაევის ნაშრომში იქნა პირველად გამოქვეყნებული¹ და დღეს ბერლინის ბოდეს მუზეუმის მიუნცკაბინეტშია დაცული.

მონეტის აღწერა (დანართი XIV. 4). მონეტა დაცულია ბერლინის მიუნცკაბინეტში ნონა – 1, 22 გრ., ზომა – 18/17 მმ.

Av. გამოსახულია მეფე სამეფო სამოსით, თავზე სამრკალიანი გვირგვინით, რომლის ორივე მხარიდან სამ – სამი თვლით შემკული თითო ტოტია დაშვებული; სამოსზე თვლებით მოოჭილი ლორონი აქვს ჩამოშვებული; დოინჯემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებულიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ ვერტიკალურად ორი ქართული ასომთავრული ასოა – **ფ** (ფარი) და **შ** (მანი). მეფისგან მარჯვნივ, ქვემოთ, სოლომონის ბეჭდის (დავითის ვარსკვლავის) ფრაგმენტი ჩანს.

Rv. გამოსახულია ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსი შარავანდედითა და გრძელი, ნაკეცებიანი სამოსით; მარჯვნივ, ზემოთ, ორი ქართული ასომთავრული ასოა – **ჯ** (განი) და **ღ** (ინი); ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასოა – **Γ** **Ε** **Θ** (გეო).

მონეტის ავერსსა და რევერსზე არსებული ასომთავრული წარწერის გაერთიანებით „მეფე გიორგი“-ის ვილებთ, ხოლო რევერსზე ბერძნული წარწერა – **Γ** **Ε** **Θ** (გეო), სავარაუდოდ, წმინდა ევგენიოსის სახელზე უნდა მიგვანიშნებდეს.

როგორც აღწერილობიდან ჩანს, მონეტა XIII-XV სს-ში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მბრუნავი ფულის მინაბადის ტიპს განეკუთვნება.

მონეტა აღწერილობით განსაკუთრებულია, რადგან მასზე მეფის სახელი ქართული ასომთავრულითაა შესრულებული. ქართული ზედწერილი გვამცნობს მეფე გიორგის შესახებ.

აღნიშნული მონეტით არაერთხელ დაინტერესდნენ მკვლევრები. მსგავსი მონეტა ორ ეგზემპლარადაა ცნობილი. ერთი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბერლინის ბოდემუზეუმის მიუნცკაბინეტშია დაცული, ხოლო მეორე – საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურ საცავში, კერძოდ კი – განძების ფონდში (საინვ. №6213). საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული მონეტა 1907 წელს სამტრედიის რაიონში, სოფელ კოპიტნარში, საკმაოდ მოზრდილ განძთან ერთად აღმოჩნდა². განძი შედგებოდა 652 მონეტისაგან. აქედან 633 – კირმანეული თეთრია, 15 – ტრაპიზონული ასპრი, დანარჩენი კი – სხვადასხვა ქვეყნის ფული.

კოპიტნარის განძში დაცული ქართული ზედწერილიანი ე.წ. კირმანეული თეთრის აღწერილობა.

საინვ. №6213, ნონა – 1, 15 გრ., ზომა – 18/19 მმ (დანართი XIV. 5)

¹ Баратаев, *Нумизматические факты грузинского царства*, 21

² აბრამიშვილი, XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული), 46

Av. გამოსახულია მეფე სამეფო სამოსით, თავზე სამრკალიანი გვირგვინით, რომლის ორივე მხარიდან სამ-სამი თვლით შემკული თითო ტოტია დაშვებული; სამოსზე თვლებით მოოჭვილი ლორონი აქვს ჩამოშვებული; დოინჯშემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ, ვერტიკალურად, ორი ქართული ასომთავრული ასოა – Φ (ფარი) და Ψ (მანი).

Rv. გამოსახულია ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსი შარავანდედითა და გრძელი, ნაკეცებიანი სამოსით; მარჯვნივ, ზემოთ, ორი ქართული ასომთავრული ასოა – Ⴀ (განი) და Ⴁ (ინი); ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასოა: ΓΕΘ (გეო).

მონეტა ერთ ადგილას გახვრეტილი და საკმაოდ გაცვეთილია.

ამ მონეტის ატრიბუციასთან დაკავშირებით შეხედულებები მეცნიერებაში არაერთგვაროვანია.

პირველად მონეტა მიხეილ ბარათაევის მიერ განისაზღვრა. მან ის გიორგი III-ს (1156-1184) მიაკუთვნა. მეცნიერი, ასევე მიანიშნებდა მეფის გვირგვინთან ახლოს ასო – ნ (ნარ)-ზე და გამოთქვამდა ვარაუდს, რომ ასო წმინდანის სიახლოვეს რომ ყოფილიყო, წმინდანის სახელის აღმნიშვნელი იქნებოდა¹. ი. ბართოლომეი² და ვ. ლანგლუა³ მას გიორგი VIII-ს (1446-1476) მიაწერდნენ. დ. ლანგი⁴ ვარაუდობს, რომ წარწერა შეიძლება რომელიმე წმინდანს ეკუთვნოდეს და წმ. ევგენი საქართველოში პოპულარულ წმინდა გიორგისთან იყო გაიგივებული. ფაქტობრივად, იგივე აზრი გამოთქვა დ. კაპანაძემაც: „გიორგის სახელი მეფის გამოსახულებასთან კი არაა აღნიშნული, არამედ მონეტის ზურგზე, წმინდანის გამოსახულებასთან და, ალბათ, ამ უკანასკნელს ეკუთვნის“⁵.

ევ. პახომოვი ამ მონეტას ქართლის მეფე გიორგი VII-ს (1393-1407) მიაწერს, რომელიც დროებით იმერეთში იმყოფებოდა და, როგორც კანონიერი მეფე, ჭრიდა ფულს. ამავე დროს, ის არ გამოირიცხავს, რომ შესაძლოა, ეს იმერეთის მეფე გიორგი I (1389-1392) იყოს⁶. თ. აბრამიშვილმა თავი შეიკავა, ეს მონეტა კონკრეტულად რომელიმე მეფისათვის მიეკუთვნებინა და ჩათვალა, რომ მასზე მოცემული ქართული წარწერა, პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, უფრო ზუსტად დათარიღების საშუალებას იძლევა და ის XIV ს. – ს ვერ გადასცდება⁷. გ. დუნდუამ ივარაუდა, რომ რთულია, იმერეთის რომელიმე მეფეს მიეკუთვნოს ეს მონეტა, თუმცა დასაშვებად ჩათვალა, რომ მონეტის მიკუთვნებას გიორგი VII-ის ან იმერეთის მეფე გიორგი I-ისთვის ჰიპოთეზის სახით არსებობის უფლება ჰქონდა⁸. მონეტა გამოქვეყნდა ჩემს მიერაც ჟურნალ „არტანუჯში“⁹, სადაც გამოვთქვით ვარაუდი, რომ წმინდანის მხარეს არსებული ბერძნული წარწერა – ΓΕΘ (გეო) და იქვე

¹ Баратаев, *Нумизматические факты грузинского царства*, 21

² I. Bartholomaei, *Bulletin historico-philologique*, XIV, (St-Petersbourg, 1851), 282

³ Langlois, *Essai de Classification des Suites Monetaires de la Georgie*, 104

⁴ Lang, *Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia*, 85

⁵ კაპანაძე, „ზოგიერთი ტერმინის შესახებ ქართულ ნუმისმატიკაში“, საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის მოამბე, 11

⁶ Пахомов, *Монеты Грузии*, 202

⁷ აბრამიშვილი, „XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული)“, 83

⁸ დუნდუა გ., დუნდუა თ. „XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები“, 29

⁹ პატარიძე, „კიდევ ერთხელ კირმანეული თეთრის შესახებ“, 51

ქართული ასომთავრული – 17 (გი), შესაძლოა, უკავშირდებოდეს გიორგი I კომნენოსს (1266-1280), რომელიც საქართველოს მხარდაჭერით სარგებლობდა. უფრო მეტიც, როდესაც მას ტახტს ედავებოდნენ, ის საქართველოს აფარებდა თავს¹. აქედან გამომდინარე, დასაშვებად ჩავთვალე, რომ საქმე გვაქვს კირმანეული თეთრის ახალ ტიპზე, რომელიც გიორგი კომნენოსის მონეტის ტიპის მიხედვით მოიჭრა. მოგვიანებით გავეცანი კერძო კოლექციაში დაცულ გიორგი I კომნენოსის საკმაოდ იშვიათ მონეტებს², რის შემდეგ ცხადი გახდა ჩემთვის, რომ გიორგი I კომნენოსის მონეტები იკონოგრაფიულად რადიკალურად განსხვავებული ჯგუფია და საკვლევი მონეტა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო გიორგი I კომნენოსის სახელით მოჭრილი.

2012 წელს გერმანიის პრუსიული მემკვიდრეობის ფონდის საერთაშორისო სტიპენდიით ვიმყოფებოდი გერმანიაში და საშუალება მომეცა, შემესწავლა ბერლინის ბოდემუზეუმის მიუნცკაბინეტში მიხეილ ბარათაევის კოლექცია. უშუალოდ ამ მონეტის კვლევისას ჩემი ყურადღება მიიქცია ერთმა დეტალმა – მეფის გვირგვინის ახლოს მოთავსებულმა ასომ, რომელიც მიხეილ ბარათაევმა H – (ნარი) -ად ჩათვალა. დაკვირვების შედეგად დავადგინეთ, რომ, თუ დავუშვებთ, რომ ეს (ნარი) მხედრულია და არა ასომთავრული, ეს პალეოგრაფიული თვალსაზრისით შეცდომა იქნებოდა. ასოების არასწორი განლაგების შემთხვევები იშვიათობა არაა ქართულ მონეტებზე და, შესაძლოა, ესაა უფრო ასომთავრული 7 – (მანი) სარკისებურად, ანუ უკუღმა მოთავსებული. დამატებითი 7 – (მანი) ლეგენდის შინაარსს ცვლის და გამოდის, რომ საუბარია არა მეფე გიორგიზე, არამედ მეფეთ მეფე გიორგიზე. ამ ტიტულატურამ ოდნავ შეამცირა გიორგის სახელიან სავარაუდო მეფეთა რაოდენობა. კერძოდ, იმერეთის მეფე გიორგი I (1389-1392), ფაქტობრივად, გამოირიცხა. გარდა იმისა, რომ ის მეფეთ მეფის ტიტულით არც ერთ საისტორიო წყაროში არ გვხვდება, მისი ორწელიწადნახევრიანი მეფობა ძალიან არასტაბილური და მშფოთვარე იყო. მის მეფობას არ ცნობდნენ გურიის, ოდიშისა და სხვა მთავრები. მართალია, 1390 წელს მან მოახერხა ამ სამთავროების ციხესიმაგრეების დაკავება, აფხაზეთის კათალიკოსადაც თავისი მომხრე არსენი დასვა და სასულიერო წრეშიც დასაყრდენი გაიჩინა, მაგრამ საბოლოოდ იგი ოდიშის მთავარ ვამეხ I დადიანს დაუპირისპირდა და მასთან ბრძოლაში დაიღუპა³.

უკვე ითქვა, რომ დასავლეთ საქართველოში დამკვიდრებულია ამ ტიპის მონეტების – ტრაპიზონული ასპრის ქართული მინაბადის მოჭრის ერთი ტრადიცია, რაც გულისხმობს ქართველი მეფეების სახელების ანონიმურობას. მიუხედავად იმისა, რომ XIII ს. – დან თითქმის XVI ს. – მდე ეს ფული ძალაშია და მოჭრის ადგილი ნამდვილად დასავლეთი საქართველოა, იმერეთის არც ერთი მეფე ამ მონეტებზე თავის სახელს არ ათავსებს. აქედან გამომდინარე, საფიქრებელია, რომ ჩვენი საკვლევი მონეტის მომჭრელი მეფე გიორგის ძებნა დასავლეთ საქართველოს მმართველებში ლოგიკური არ უნდა იყოს. ხომ არ შეიძლება ის ქართლის მეფე გიორგი VII იყოს? ევ. პახომოვმა პირველმა გამოთქვა ეს მოსაზრება. ვნახოთ, რას ჰყვება მემატინანე ამ მეფის შესახებ. მისი მმართველო-

¹ პატარიძე, „კიდევ ერთხელ კირმანეული თეთრის შესახებ“, 51

² პატარიძე, ჯანჯღავა, „ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები“, 12

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV (თბილისი, 1973), 296

ბა საქართველოს ისტორიაში, ძირითადად, თემურ ლენგთან თავგანწირულ ბრძოლებს უკავშირდება. ქართველი მემკვიდრე ნერს, რომ ერთ-ერთი შემოსევის დროს, 1400 წელს, გიორგი იძულებული ხდება გორის ციხეში გამაგრდეს, შემდეგ გადადის ძამისა და სვენეთის ციხეში. იქიდან ის დასავლეთ საქართველოში მიდის, სადაც ცოტა ხნით სვანეთს, შემდგომ იმერეთს აფარებს თავს. საყურადღებოა, რომ მეფე არა მარტო თავს აფარებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს მთავარი მას მიეახლება, როგორც მეფეს: „მიერთუნენ ყოველნი წარჩინებულნი: დადიანი მამია გურიელი, შარვაშიძე და სუანნი.“ უფრო მეტიც, ამავე წყაროში ვკითხულობთ, რომ მეფემ დაიმორჩილა და განაგო იმერეთი¹. მეფემან გიორგი განაგნა იმერეთი ყოვლითა დამორჩილებითა თვისითა¹. დასავლეთ საქართველოს დამორჩილებისა და თავისი ლეგიტიმურობის დამტკიცების ერთ-ერთი ყველაზე მძლავრი იარაღი, ვფიქრობთ, ფულის მოჭრა იყო. დასავლეთ საქართველოს ზარაფხანაში ამ დროისათვის კი იჭრებოდა კირმანული თეთრი. ამიტომ სწორედ მასზე ათავსებს ის თავის სახელს. რაც შეეხება ტიტულატურა – „მეფეთ მეფე“-ს, გიორგი VII-ის მიერ მოჭრილ საფასეებზე მეფეთ მეფის ტიტულით გვხვდება. ბუნებრივია, რომ ვერც ეს მონეტა იქნებოდა გამონაკლისი. მით უფრო, რომ ამ ფულის მოჭრით უნდა დაემტკიცებინა, რომ ის ერთიანი საქართველოს მეფეა. ამ ღონისძიებით მეფემ დაარღვია საქართველოში გავრცელებული ტრადიცია – ტრაპიზონული ასპრების მინაბაძების ანონიმურობა – იმისათვის, რომ განემტკიცებინა ძალაუფლება. ლოგიკურია, რომ ეს თამამი ნაბიჯი შეეძლო გადაედგა არა იმერეთის მეფეს, არამედ ქართლის მეფეს, ამ შემთხვევაში, გიორგი VII-ს.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მონეტის გიორგი VII-ისთვის მიკუთვნების უწინარესი იდეა ევ. პახომოვს ეკუთვნოდა. საგულისხმოა მისი ერთი არგუმენტიც, რომ მონეტის იშვიათობა უნდა მიუთითებდეს სწორედ იმაზე, რომ მისი მოჭრა დროებით ტახტზე მჯდომ მეფეს, კონკრეტულ შემთხვევაში კი, ქართლის მეფე გიორგი VII-ს დაუკავშიროთ².

ვფიქრობთ, რომ, ასევე, შესაძლებელია მონეტის მოჭრის სავარაუდო თარიღის დადგენაც. გიორგი VII დასავლეთ საქართველოში 1400 წელს გადავიდა და იქ არასრული ერთი წელი დაჰყო. სავარაუდოა, რომ ფულიც ამ დროს, 1400 წელს, მოჭრა.

გიორგი VII-ს სამონეტო ემისიას ჩვენ კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით „სვანური“ განძების განხილვისას.

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხი ტრაპიზონული ასპრების მინაბაძებთან დაკავშირებით მათი მიმოქცევის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარის დადგენაა. ჩვენ ვეცდებით, სვანეთში და სხვა რეგიონში დადასტურებული განძების მონაცემების ანალიზით გამოვთქვათ ჩვენი ვარაუდები.

გადავდივართ სვანეთში აღმოჩენილი ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბაძების სამი განძის დათარიღებაზე.

პირველი განძი შედგება მხოლოდ ქართული მინაბაძისგან. მონეტებიდან ერთი ეგზემპლარი №136-13 ძალიან ახლოსაა ასპრთან იკონოგრაფიულადაც და წონითაც (2, 43 გრ.), ის საკმაოდ ადრეულია. ამ განძიდან შვიდ მონეტაზე, ნომრებით: 136-3; 136-4; 136-

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. ქართლის ცხოვრება. თ. IV, 295

² Пахомов, *Монеты Грузии*, 202

6; 136-9; 136-11; 136-14; 136-22 – მეფე სამრკალიანი გვირგვინით არის წარმოდგენილი. სამრკალიანი გვირგვინის წარმომავლობაზე ზემოთ გვექონდა საუბარი, საინტერესოა მათი მოჭრის თარიღი. ჩვენი მოსაზრება ამ პორტრეტის იკონოგრაფიულად თეოდორასთან გაიგივების შესახებ არ გულისხმობს ნებისმიერი ამ ტიპის მონეტის XIII საუკუნით დათარიღებას. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მოჭრის თარიღი დაკავშირებულია მონეტის წონის, ლითონის შემადგენლობის, გამოსახულების სიმკვეთრის და მოჭრის ტექნიკის დეგრადაციას. ამ განძში წარმოდგენილი „სამრკალიანები“ საკმაოდ მაღალი წონით გამოირჩევიან და შესაძლებელია, ისინი XIII საუკუნეს მივაკუთვნოთ. ამავდროულად, განძში გვხვდება ერთგან და ორგან გახვრეტილი მონეტები. გამოსახულების დამახინჯებაც სახეზეა და წონის შემცირებაც. კომპლექსში ყველაზე მაღალი წონა 2, 55 გრ (136-1). ხოლო ყველაზე დაბალი 0, 80 გრ. (136-25). დაბალი წონა აქვს და, ასევე, ორგან არის გახვრეტილი 136-20 (ნ. 1, 65; ზ. 17/198მ). ამათ გარდა, რამდენიმე მონეტას გამორჩეულად დაბალი წონა აქვს 136-16 (ნ. 1, 50 გრ.); 136-7 (ნ. 1, 58 გრ.) ამ შედარებით დაკნინებულ მონეტებს მეტროლოგიურად და მოჭრის ტექნიკის გაუარესების მიხედვით XIV ს.-ის ბოლოს მივაკუთვნებთ.

ამრიგად, პირველი განძის თარიღი XIII საუკუნის ბოლო და XIV საუკუნის დასასრულია.

გაცილებით სხვა სურათი გვაქვს მეორე განძში. აქ დადასტურებული კირმანეული XIV საუკუნის ბოლოს და XV-ს განეკუთვნება. ეს ჩანს წონით, რომელიც საკმაოდ დაბალია და გამოსახულების დეგრადაციით. განძში არის ერთი მონღოლური მონეტა, ჯელაირიდი შეიხ ოვის (1356-1374), რომელიც, ძირითადად, აღმოსავლეთ საქართველოსთვის არის ორგანული და იქ მისი აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევა გვაქვს¹. ამავდროულად, განძში გვხვდება ახალციხის ზარაფხანაში სამცხის ათაბაგების მიერ მოჭრილი მონეტა. ათაბაგების მიერ მოჭრილი ფულიდან ჩვენთვის ყველაზე ადრინდელი ცნობილია ყვარყვარე II ათაბაგის მონეტები. რომელთა აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევა გვაქვს სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში, ასევე, გორის განძშიც². ყვარყვარეს მონეტას ჩვენ უშგულშიაც მივაკვლიეთ (ამის შესახებ ცოტა ქვემოთ თავში – ეთნოლოგიური ასპექტები). მონეტა, რომელიც მეორე განძშია წარმოდგენილი, ანონიმურია, რაც ართულებს მის ატრიბუციას. თევზის გამოსახულებიანი ანონიმური მონეტები სამცხის საათაბაგოს მონეტად მიიჩნია დ. კაპანაძემ³. მოსაზრებას დაეთანხმა გ. დუნდუა⁴. მან საგანგებოდ განიხილა ამ ტიპის ანონიმური მონეტების ატრიბუცია-დათარიღების საკითხი და დაასკვნა, რომ მათი ემისია ათაბაგს ეკუთვნოდა, ოღონდ მისი მოღვაწეობის ადრეულ პერი-

¹ ც. ღვაბერიძე, *საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯელაირთა სახელმწიფოსთან*. (თბილისი, 1986), 79

² დ. კაპანაძე, „XV საუკუნის ქართული ფულის გორის განძი“, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე X-B* (თბილისი, 1940), 279-299

³ დ. კაპანაძე, „ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის“, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XI-B* (თბილისი, 1941), 154-155

⁴ გ. დუნდუა, *სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში* (თბილისი, 1964), 105

ოდს, ვიდრე ის მეფე გიორგის ტყვედ აიყვანდა 1465 წ.¹. გ. დუნდუა ამ მონეტების ემისიის თარიღად XV საუკუნის ბოლოს მიიჩნევს და დასძენს, რომ უფრო ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოს მოძებნა ძნელია. შემდგომ ც. ღვაბერიძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ანონიმური მონეტების გამოშვება ყვარყვარე II-ის მემკვიდრეებმა – ათაბაგებმა ქაიხოსრომ (1498-1500), მზეჭაბუკმა (1500-1515) და ყვარყვარე III-მ (1515-1535) გააგრძელეს და თევზის გამოსახულებიანი ანონიმური მონეტის ემისია მათ სახელს უკავშირდება. მესხური ზარაფხანის პროდუქციაც სავარაუდოდ 1535 წლიდან უნდა დახურულიყო². იმ დროს, როდესაც ყვარყვარე II-მ გიორგი VIII დაატყვევა, ანუ 1466 წლიდან, ვიდრე 1535 წლამდე, როდესაც იმერეთის მეფე ბაგრატ II-მ (1510-1565) სამცხე საათაბაგო საქართველოს შემადგენლობაში გააერთიანა, საათაბაგო ერთგვარი დამოუკიდებლობით სარგებლობდა. აქედან გამომდინარე, ც. ღვაბერიძე ფიქრობს, რომ თევზის გამოსახულებიანი ანეპიგრაფიკული მონეტების მიმოქცევის ხანა XV ს.-ის 90-იან წლებიდან XVI ს.-ის 40-იანი წლებამდეა³.

ჩვენ ძალიან გაგვიჭირდება ახალი მოსაზრების გამოთქმა, რადგან არანაირი არგუმენტი ხელთ არ გვაქვს. მაგრამ მოცემული განძი, თავისი შემადგენლობით გვაძლევს უფლებას, აქ არსებული თევზის გამოსახულებიანი მონეტა XV საუკუნის ბოლოს მივაკუთვნოთ და, შესაბამისად, განძი XIV-XV საუკუნეებით დავათარილოთ.

საინტერესო შემდგენლობისაა მესამე განძი. ტრაპიზონული ასპრებიდან ყველა, ერთის გარდა, დაბალი ნონისაა. მათი თარიღი XIV-ის ბოლო და XV ს.-ის დასაწყისია. განძში ერთი მონეტა არის ეგრეთწოდებული გახელილი თვალის გამოსახულებით, რომელსაც სამეცნიერო წრეებში გიორგი VII-ს (1389-1407) უკავშირებენ. ერთი – აჰმედ ჯელაირისა და გიორგი VII-ის მიერ ერთად მოჭრილი. ეს მონეტები, ძირითადად, აღმოსავლეთ საქართველოშია მიმოქცევაში, მაგრამ გიორგი VII-ის კავშირი სვანეთთან ცნობილია საისტორიო წყაროებიდან. 1400 წელს თემურ-ლენგის ერთ-ერთი შემოსევების დროს ის სვანეთს აფარებდა თავს⁴. განძში, ასევე, ჯელაირიდი შეიხ ოგეისის (1357-1375) და ოსმალის სულთნის მურად III-ის (1574-1595) თითო-თითო მონეტაა. თურქული მონეტა ამ განძში, ერთი შეხედვით, უცნაურია. რომ არ ვიცნობდეთ განძებს, სადაც ტრაპიზონულ ასპრებთან და მათ მინაბაძებთან ერთად ოსმალური მონეტა დასტურდება, შესაძლოა, ის შემთხვევით თანამგზავრად ჩაგვეთვალა, რადგან ამის მაგალითი გვაქვს⁵. მესამე განძს XV-XVI საუკუნის დასაწყისით ვათარილებთ. რამდენად შეგვიძლია ტრაპიზონული ასპრის მინაბაძის მიმოქცევის ზედა ქრონოლოგიურ საზღვრად XVI საუკუნის დასაწყისი ჩავთვალოთ? რამდენიმე ცნობილი განძი გვაძლევს საფუძველს, ფრთხილი ვარაუდი გამოვთქვათ, რომ XVI საუკუნეში ტრაპიზონული ასპრის მინაბაძი შესაძლოა მიმოქცე-

¹ გ. დუნდუა, „სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში“, 101-106

² ც. ღვაბერიძე, „ახალციხის ზარაფხანა (XIV-XV)“ *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში*. №19 (თბილისი, 2010), 226

³ იქვე

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, 275

⁵ ანთაძე, „საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით“, 45

ვაში ყოფილიყო. მაგალითად, პატარა ჯიხაიშის განძი¹. კოპიტნარის განძშიც აღმოჩნდა ოსმალური მოჭრილი, მაგრამ თ. აბრამიშვილმა ჩათვალა, რომ ის შემთხვევით შეერია აღნიშნულ განძს². საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული იმჟამინდელი დოკუმენტაციით გადაჭრით ამის მტკიცება გაძნელებდა.

საინტერესო ინფორმაცია შემოინახა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურმა კაბინეტმა. 2002 წელს მოქალაქემ მარტვილის რაიონიდან ჩამოიტანა აღმოჩენილი განძი, სადაც ძირითადად იყო უკიდურესად დაკნინებული და რამდენიმე ადგილზე გახვრეტილი ტრაპიზონული ასპრის მინაბაძები და მათთან ერთად იმერეთის მეფის, გიორგი II-ის (1565-1583) მონეტა. სამნუხაროდ, განძი ვერ შეიძინა მუზეუმმა და დღეისათვის მისი ადგილი უცნობია. განძის შემადგენლობა გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა იმ დროს, როდესაც ცალკეული სამეფო-სამთავროების მეფეები ცალ-ცალკე ახორციელებენ ემისიას, მინაბაძს ჯერ კიდევ თავისი ადგილი ჰქონდა.

ყოველივეს გათვალისწინებით, ვვარაუდობ, რომ ამ განძის დაკნინებული მინაბაძები XVI საუკუნემდე ისევ იყო მიმოქცევაში. რასაკვირველია, ეს მოსაზრება ჯერჯერობით მხოლოდ ჰიპოტეზურია. მინაბაძი, რომელიც კირმანეული თეთრის სახელით შემორჩა საბუთებში (სასისხლო სიგელებში), დიდხანს არ გადის არც მიმოქცევიდან და არც მესხიერებიდან. სასისხლო სიგელებში ეს ტერმინი XVII საუკუნეში არა ერთხელ გვხვდება. ვინაიდან ჩვენი კვლევა სვანეთის რეგიონს უკავშირდება, გვინდა მოვიყვანოთ ერთი საბუთი – სასისხლო სიგელი ბაგრატ მეფისა აბესალომ გელუანისადმი³, სადაც ნათქვამია: "... ვისმინეთ აჯა და მოხსენება გელუანისა აბესალომისი, სვანისა ერისთავისა, მიუბოძეთ სასისხლო სიგელი ესე, ორი ათი ათასი კირმანეული თეთრი დაუფროს და გაუჩინეთ". . საბუთი ე. თაყაიშვილის მიერ დათარიღებულია 1462-1516 წლებით⁴. უფრო მეტიც, XVII საუკუნის ბოლოს დანერილ სულხან-საბა ორბელიანი ნაწარმოებში – „სიბრძნე სიცრუისა“, ერთ-ერთ იგავ-არაკში „ხარბი გლახაკი“ „კირმანეული თეთრს“ იხსენიებს, რასაკვირველია, ფულის მნიშვნელობით⁵. ავტორი ასე განმარტავს ამ ტერმინს: „კირმანეული: ძველებური თეთრი, უდრიდა ორ შაურს“. იმ სამონეტო სისტემის დროს, როდესაც შაურია ფულის ერთეული „კირმანეული თეთრი“ უდაოდ ანაქრონიზმია, მაგრამ როგორც ჩანს, ეს ტერმინი დიდხანს შემორჩა მესხიერებას და ადგილობრივი, ქართული ფულის სინონიმად იქცა.

2.8. XVII საუკუნის ირანული და ევროპული მონეტა სვანეთში

მესტიის მუზეუმში დაცული XVII საუკუნის ვერცხლის მონეტების ჯგუფი აერთიანებს რამდენიმე ირანულ წვრილ ნომინალს და ერთ პოლონურ მონეტას. გავუსწრებთ მოვლენებს და ვიტყვი, რომ ჩვენ მიერ მათი საერთო კონტექსტში განხილვა განპირო-

¹ Е. Пахомов, *Монетные клды Азербайджана и Закавказья*, вып. VII (Баку, 1957), №1836

² აბრამიშვილი, „XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული)“, 47

³ ვ. სილოგავა, *სვანეთის წერილობითი ძეგლები I*, ისტორიული საბუთები და სულთა მატრიანეები, (თბილისი, 1986), 238

⁴ ე. თაყაიშვილი, *საქართველოს სიძველენი, ტ. II*. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით (ტფილისი, 1909), 513-515

⁵ სულხან-საბა ორბელიანი, „სიბრძნე-სიცრუისა“ (თბილისი, 1986), 30

ბებუღია არა მარტო ამ მონეტების ქრონოლოგიური თანხვედრით, არამედ ჰიპოთეზის დაშვებით, რომ ეს საფასეები ერთად იყვნენ ცირკულაციაში. ამაზე ცოტა მოგვიანებით. რაც შეეხება მათ წარმომავლობას, ცნობილია, რომ მონეტები ერთად შევიდა მუზეუმში, თუმცა აღმოჩენის გარემოება (დრო, ადგილი) ცნობილი არ არის.

ჯგუფში ერთი მონეტა პოლონეთისა და ლიტვის მეფეს სიგიზმუნდ III – ს (1587-1632) მიეკუთვნება.

აღწერილობა (დანართი XV. 1)

№7/1. სიგიზმუნდ III (1587-1632), ნ. 6, 60 გრ. ზ. 30/29 მმ. ორტა. ბიდგომის ზარაფხანა. ვერცხლი.

Av. თოკისებურ რკალში სიგიზმუნდ III-ის წელზევითი გამოსახულებაა მახვილით მარცხენა ხელში და ჯვრიანი სფეროთი მარჯვენაში. თოკისებური რკალით ირგვლივ შემოვლებული აქვს ლათინური ზედწერილი: SIGIS. III. D. G REX POL M. D. LI. RVS PRVS. M (Sigismundus III dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mosoviae – სიგიზმუნდ III, ღვთის წყალობით მეფე პოლონეთის, დიდი მთავრის ლიტვის, რუსეთის, პრუსიის, მოზოვოის).

Rv. თოკისებურ რკალში საგერბო ფარი პოლონეთ-ლიტვის გერბით, საგერბო ფარის თავზე გვირგვინი, მის მოპირდაპირე მხარეს – ხაზინადარ დანილოვიჩის გერბი, გვერდებზე თარიღი – 16-21; ირგვლივ თოკისებური რკალით გარშემოვლებულ ლათინური ზედწერილი: SAM: LIV: NECN SV GOT: VAN: Q: HRI. R. (Samogitiae, Livoniae, nec non Sveconum, Gothorum, Vandalorumque Haereditarius rex – სამოგიტიის, ლივონიის და აგრეთვე მემკვიდრე მეფე შვედების, გუთების, ვანდალების⁶).

დანარჩენი ოთხი მონეტა საკმაოდ არასახარბიელო დაცულობისაა, მაგრამ ფაქტურით, საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში შედარებით უკეთესად დაცულ მონეტებთან შედარებით და წარწერების აღდგენით, შესაძლებელი გახდა მათი ატრიბუცია. სახეზე გვაქვს XVII საუკუნის სპარსული მონეტები.

აღწერილობა

№121/1. სულეიმან I-ის (ჰიჯ. 1079-1105=1669-1694) მოჭრილია ჰიჯ. 1085 წ. = (1674/75 წ.) 0, 70 გრ., ზ. 14 მმ. ბისტი. გახვრეტილი.

იკითხება შაჰი სულეიმან „شاه سلمان“ (დანართი XV. 2) დიდი ვარაუდით მოჭრის ადგილი თავრიზი (?) „تبريز“

№122/1. ბისტი. ნ. 0, 56; ზ. 14/11. გახვრეტილი. (დანართი XV. 3)

№123/1. შაჰი. ნ. 1, 15გრ., ზ. 16/15. გახვრეტილი. (დანართი XV. 4)

Av. ალი თანაგამზრახია ალაჰისა „على ولي الله“

Rv. „بند شاه ولايت“ „სინმინდის ხელმწიფის მონა ალი“

№124/1. ბისტი. ნ. 60გრ. ზ. 12/11. (დანართი XV. 5)

Av. რელიგიური ფორმულა არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, მუჰამედი არის მოციქული მისი. სავარაუდოდ ტექსტი უნდა გარგძელდეს შემდეგ ნაირად: „ალი თანაგამზრახია ალაჰისა“ „على ولي الله“ –

⁶ M. Gumowski, „Podręcznik numizmatyki Polskiej (Krakowie, 1914)“, 117

Rv. რაფერი არ ჩანს, წარხოცილია.

პოლონური ორტისა და ირანული ფულის სვანეთში მოხვედრა რა პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებს უკავშირდება, ახსნას საჭიროებს.

XVII საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოში ევროპული ტალერები იწყებს შემოსვლას. ამ ფაქტს თავისი პოლიტიკური და ეკონომიკური საფუძველი ჰქონდა. რ. ქებულაძის მოსაზრებით, მათი საქართველოში გავრცელების ერთ-ერთი მიზეზი რუსეთ-საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ხაზის დაახლოება უნდა ყოფილიყო¹.

XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ირანის გარდა კავკასიაში გაბატონებას ცდილობდა ოსმალეთი და რუსეთი. ამ ნიადაგზე რუსეთი და ოსმალეთი ერთმანეთს დაუპირისპირდა. რუსეთს სჭირდებოდა მოკავშირე, რომელიც დაეხმარებოდა მას ოსმალეთის იმპერიასთან ბრძოლაში. საქართველოსაც სურდა ძლიერი მოკავშირე, რომელიც მას მუდმივი შემოსევებისგან დაიცავდა². ამრიგად, რუსეთ-საქართველოს ინტერესები ერთმანეთს დაემთხვა და მათ შორის შემდგომი დიპლომატიური კავშირების საფუძველიც გახდა. 1564 წელს რუსეთის მეფემ ივანე IV-მ მფარველობა შესთავაზა კახეთის მეფე ლევანს და ჯარიც გამოუგზავნა კახეთის ციხეებში ჩასაყენებლად. ეს ურთიერთობა შემდეგი მეფეების ალექსანდრე II – ისა და თეიმურაზ I-ის დროსაც გაგრძელდა.

XVII საუკუნეში ქართლ-კახეთში შაჰ-აბას I-ის ლაშქრობების გამო რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა ამ უკანასკნელისთვის უფრო მნიშვნელოვანი გახდა. თეიმურაზ I-ის ჩანაფიქრით, საქართველოს მეფე-მთავრებს ფიცი უნდა დაედოთ რუსეთის ერთგულებაზე და მისგან ფული და სამხედრო დახმარება ეთხოვათ³. რუსეთის ხელმწიფემ დახმარება არ გაუწია მათ, რადგან თეიმურაზ I-ის ანტიირანული პოლიტიკა რუსეთის გეგმებს ხელს უშლიდა.

ფინანსური დახმარება თეიმურაზ I-მა მაინც მიიღო, რუსეთის ელჩებმა თავად მიშეცკისა და დიაკ კლუჩარევის ხელით მიართვეს 20 000 ტალერი და 2. 220 მანეთის ლირებულების სიასამურის ბენვი⁴.

XVII საუკუნის 50-იან წლებში ასევე რუსეთის ხელმწიფისგან გამოგზავნილმა სტოლნიკმა ტოლოჩანოვმა და დიაკმა იევლევა იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ს საჩუქრად მიართვეს 3. 160 სიასამურის ბენვი⁵.

ამ საგარეო პოლიტიკური პროცესების შედეგად დაიწყო საქართველოში ევროპული ფულის შემოსვლა.

საქართველოში აღმოჩენილიო ევროპული განძების შემადგენლობიდან ირკვევა, რომ XVII საუკუნეში გარდა ტალერებისა მიმოქცევაში იყო ვერცხლის შედარებით მცირე ნომინალები: პოლონეთ-ლიტვის სამეფოსა და ბრანდენბურგ-პრუსიის სახემწიფოს ორტები და პოლტორაკები⁶.

¹ რ.ქებულაძე, *ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში* (თბილისი, 1971), 104

² იქვე, 103

³ მ. პოლიევქტოვი, *თავადი მიშეცკი და დიაკ კლუჩარევის ელჩობა კახეთში 1640-1643 წლებში*, (თბილისი, 1928), 6

⁴ იქვე, 56.

⁵ М.Полиевктов, *Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650-1652 гг.* (Тбилиси, 1926), 63

⁶ ქებულაძე რ. „ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში“, 111

XVII საუკუნეში პოლონეთი ცდილობს, ურთიერთობა დაამყაროს ოსმალეთის მონინალმდგე სახელმწიფოებთან: ავსტრიასთან, ირანთან და ა. შ. ირანში ჩასასვლელად მათ საქართველოს გზაზე უდა გაევიდოდა, ეს ყველაზე უსაფრთხო და მოკლე გზა იყო. თუმცა წყაროებიდან ირკვევა, რომ ეს ქვეყანა მხოლოდ გასავლელად არ სჭირდებოდათ და გარკვეული დავალებებით მოდიოდნენ ოდიშისა და გურიის მთავრებთან. 1627 წელს მოგზაური პიეტრო დელა-ვალეს რომის პაპს მოახსენა: „თვითონ პოლშის ხელმწიფეს, როგორც ამბობენ, აქვს ამ მთავრებთან მეგობრობა და მიმოწერა. პოლშის ხელმწიფეს შეუძლია კიდევ ამ გზით, რომელიც ძლიერ მოკლეა, დაეხმაროს ქართველებს ყოველ გაჭირვებაში, რომელსაც მათ მიაყენებენ ან სპარსელები, ან თურქები“¹.

სიგიზმუნდ III ვერ შეძლებდა საქართველოსთვის დახმარების აღმოჩენას, რადგან თავისი მასშტაბური საგარეო პოლიტიკა ჰქონდა (ომი რუსეთთან, შვეციასთან და ოსმალეთთან) განსახორციელებელი. დიპლომატიური მისიების მიმოსვლას უნდა მოჰყოლოდა ამ ქვეყნებს შორის ფულის მოძრაობა და ეს ასეც მოხდა².

საქართველოში პოლონური მონეტების შემოსვლის ერთ-ერთ გზად უნდა ჩაითვალოს დასავლეთ საქართველოს მთავრების ურთიერთობა დნეპრის კაზაკებთან. ოსმალეთზე სალაშქროდ წამოსულებს ეს მთავრები იფარებდნენ და ხშირად თავიანთი ტერიტორია და ნავსადგურებიც შეუთავაზებიათ³. ამ დახმარების სანაცვლოდ, შესაძლოა, კაზაკები გარკვეულ საფასურს იხდიდნენ კიდევ. კაზაკების დასახლების რაიონები პოლონეთ-ლიტვის გაერთიანებულ სამეფოს საზღვრებში შედიოდნენ და ამიტომ აქ პოლონეთ-ლიტვის სამეფოს ფული იყო ბრუნვაში⁴. შესაბამისად, კაზაკების კავშირი დასავლეთ საქართველოს მთავრებთან, შესაძლოა, ერთ-ერთი გზა იყო პოლონური ფულის შემოსვლისა საქართველოში⁵.

არა მარტო პოლონური, არამედ, საერთოდ, ევროპული ფულის შემოსვლა ჩვენ ქვეყანაში კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ინტერესებით იყო განპირობებული. ეს იყო საქართველოს ჩართულობა აბრეშუმით ვაჭრობაში. საქართველოს მთავრებს დიდი ვაჭრობა ჰქონდათ კონსტანტინოპოლთან და საბერძნეთთან⁶, არქანჯელო ლამბერტი წერს, რომ თურქთა გემები ყოველწლიურად მიადგებოდნენ სამეგრელოს ნაპირებს და თურქები მეგრელებისგან ყიდულობდნენ აბრეშუმს, თაფლს, ცვილს, ტილოს, ბზის ხეს და სელის თესლს⁷. აბრეშუმით ვაჭრობაში დაინტერესებული იყო პოლონეთიც. ქართული და შირვანული აბრეშუმი ევროპაში გადიოდა შემახა-თბილისი-ქუთაისი-ანაკლია-კაფუ (თეოდოსიოპოლი) -დნეპრი-კიევი-ვარშავის გავლით, რომელიც გაცილებით უსაფრთხო იყო, ვიდრე გზა ირანიდან ევროპაში თურქეთის გავლით⁸.

¹ „მოგზაურის პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი, ი. ჭყონიას თარგმანი“, *გაზეთი „ივერია“* (ტფილისი, 1897), N3, 57.

² გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკა II ნაწილი* (თბილისი, 2011), 175

³ პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი, 57

⁴ И.Спасский, *Русская монетная система* (Москва, 1957), 69

⁵ რ.ქებულაძე, „ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში“, 127

⁶ პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი, 57

⁷ არქანჯელო ლამბერტი, „სამეგრელოს აღწერა“, თარგმნი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი, (თბილისი, 1938), 165

⁸ ი. ცინცაძე, *მასალები საქართველოსა და პოლონეთის ურთიერთობის ისტორიისთვის XV-XVII საუკუნეებში* (თბილისი, 1966), 56

ამრიგად, საქართველოსა და პოლონეთ-ლიტვის სამეფოების პოლიტიკურ ურთიერთობებს ეკონომიკური ურთიერთობებიც მოჰყვა და ეს ფულად მიმოქცევაზეც აისახა¹.

საქართველოში მიმოქცეოდა პოლონეთ-ლიტვის სამეფოს ორტები და პოლტორაკები. ორივე ნომინალის ემისია ბრანდენბურგ-პრუსიის ზარაფხანებშიც ხორციელდებოდა და უკანასკნელის ერთეული, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში პოპულარული იყო, დრაიპოლკერის სახელით არის ცნობილი².

ჩვენ მიერ შესასწავლი მონეტების ჯგუფიდან სიგიზმუნდ III-ის საფასის სვანეთში არსებობა საინტერესოა, მაგრამ არა შემთხვევითი. თუ გავითვალისწინებთ პოლონელებისა და ოდიშის მთავრების აქტიურ ურთიერთობებს, გასაკვირი არ არის, ეს მონეტა სვანეთში ოდიშიდან ასულიყო. მით უფრო, როდესაც არქანჯელო ლამბერტი სვანეთთან დაკავშირებით წერს, რომ ისინი ბარში ჩამოდიან, იგულისხმება სამეგრელო და ნაყოფიერი სამეურნეო საქმიანობით არიან დაკავებული, განსაკუთრებით კარგად უძღვებიან საირიგაციო საქმეს³. მათ, ალბათ, შესაბამის გასამჯელოსაც უხდიდნენ, ასე რომ, სიგიზმუნდ III-ის მონეტის სვანეთში მოხვედრა ოდიშის გზით სრულიად შესაძლებელი იყო და სვანეთში მისი აღმოჩენა არ არის შემთხვევითი, უფრო მეტიც, მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ ზრდის საქართველოში პოლონური მონეტების მიმოქცევის არეალს.

უფრო მეტად დიდ ყურადღებას მოითხოვს სიგიზმუნდ III-ის ორტის თანმხლები ირანული მონეტები.

სვანეთში აღმოჩენილი ამ ირანული მონეტების წონა საკმაოდ დაბალია. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ გახვრეტილია, რაც კიდევ უფრო ამცრობს მათ წონას. XVII საუკუნის ირანული მონეტების ეს ნომინალები (შაჰი, ბისტი) საქართველოში საკმაოდ დიდ განძად არის აღმოჩენილი სოფელ ნორიოში⁴. ეს კი ამ მონეტების აქტიურ ბრუნვაზე მიანიშნებს საქართველოში⁵.

უკვე აღინიშნა, რომ ევროპული მონეტების ნომინალები: ორტები, დრაიპოლკერები და პოლტორაკები გვხვდება როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. აღმოსავლეთ საქართველოში სინქრონულად ირანული აბაზიანები ბრუნავდა, რომლის წონას თანდათანობით ორტის წონას უახლოვდნენ. აქედან გამომდინარე, წონითი დაახლოება, სავარაუდოდ, ორტების გავრცელების მიზეზიც უნდა გამხდარიყო⁶. ამ ლოგიკის გაგრძელებით გამოვთქვამ ვარაუდს იმის შესახებ, რომ შესაძლებელია, ირანული მონეტების წვრილი ნომინალები (შაჰი, ბისტი) დრაიპოლკერებთან და პოლტორაკებთან მიესადაგებინათ წონით და ერთად გაეშვათ სამონეტო ცირკულაციაში. ამ მოსაზრებას მეტ დამაჯერებლობას მატებს 2007 წელს აღმოჩენილი განძი სოფელ აბანოსთან (ქარელის მუნიციპალიტეტი)⁷. განძი შედგება 21 ცალი პოლონეთის მეფის სიგიზმუნდ III-ის

¹ რ. ქებულაძე, „ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში“, 130

² იქვე, 112

³ არქანჯელო ლამბერტი, „სამეგრელოს აღწერა“, 167

⁴ Т. Кутелия, „Клад монет XVII века из Нории“, *Нумизматический Сборник*, (Тбилиси, 1977), 135

⁵ იქვე, 136

⁶ რ. ქებულაძე, ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში, 132-133

⁷ თ. ქუთელია, „XVII საუკუნის მონეტები სოფელ აბანოდან (კოდის განძი)“, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე III* (48-B), (თბილისი, 2012), 147

(1587-1632), 4ც. ბრანდენბურგ-პრუსიის კურფიურსტ გეორგ ვილჰელმისა (1619-1640) ორტების და ირანის შაჰ სულეიმან I-ის (1667-1694) დროს მოჭრილი 2 მუჰამადისგან. თ. ქუთელიამ, ერთი შეხედვით, ამ მონეტების ერთად აღმოჩენა საეკლესიო წარმომავლობას დაუკავშირა. ეს განძი ეკლესიის ნანგრევებში აღმოაჩინეს ადგილობრივებმა. ამიტომ მეცნიერმა ჩათვალა, რომ შესაძლოა ეკლესიაში ორტები და ირანული მუჰამადები სხვადასხვა დროს შევიდა. მაგრამ თ. ქუთელია იმთავითვე უშვებს ამ მონეტების ერთად მიმოქცევაში ყოფნის, შესაძლებლობას რადგან წერს: „XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან საქართველოს სამონეტო ბაზარს თითქმის მთლიანად იპყრობს თბილისის ზარაფხანაში ირანული სისტემით მოჭრილი ფული“¹. მართალია, აბანოს განძში სულეიმან I-ის (1667-1694) ხოვეიზაში მოჭრილი მუჰამადებია და არა შაჰები და ბისტის, როგორც სვანეთში, მაგრამ ამას უკვე პრინციპული მნიშვნელობა აღარ ენიჭება. დასაშვებად მიმაჩნია მოსაზრება, რომ სვანეთში აღმოჩენილი სიგიზმუნდი და ირანული მონეტები ერთად იყო მიმოქცევაში.

ამრიგად, სვანეთის მუზეუმის აქ წარმოდგენილ მონეტებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება შემდეგი თვალსაზრისით. პირველი – სიგიზმუნდის ორტების, ირანული შაჰების და ბისტის გავრცელების არეალს ემატება სვანეთის რეგიონი და მეორე – გაჩნდა მოსაზრება, რომ ეს მონეტები თანადროულად იყო მიმოქცევაში. რასაკვირველია, მეტი დაბეჯითებით ამ მოსაზრების თქმა შესაძლებელი იქნება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სხვა მსგავსი შემადგენლობის რამდენიმე სამონეტო განძის აღმოჩენა დაფიქსირდება.

ამ ეტაპზე ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ XVII საუკუნეში სვანეთის რეგიონი, თავისი ფულადი ბრუნვით ეხმაურება მთლიანად საქართველოს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროცესებს.

2.9. XVI – XVIII საუკუნის ოსმალური ემისიები სვანეთში

სვანეთში, კერძოდ კი, მის უმაღლესი წერტილში, უშგულში, აღმოჩნდა სამონეტო ჯგუფი, რომელიც არა მხოლოდ ამ რეგიონისთვის, არამედ მთლიანად საქართველოსთვის უაღრესად იშვიათ და, ამასთანავე, მნიშვნელოვან ნუმისმატიკურ მონაპოვარს მიეკუთვნება.

მათი წარმომავლობა – აღმოჩენის ზუსტი დრო და ადგილი, ცნობილი არ არის. სავარაუდოდ, ეს მონეტები უშგულის მუზეუმში, ციხე-სახლში ერთად, განძის სახით შევიდა. ამ მოსაზრებას ამძაფრებს ის ფაქტი, რომ დანარჩენი მასალისგან გამოყოფილია და ერთ აცმად (თოკზე აცმული) ინახებოდა მუზეუმის სეიფში. გარდა ამისა, ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, ძალიან ახლოს არიან ერთმანეთთან.

¹ ქუთელია, „XVII საუკუნის მონეტები სოფელ აბანოდან (კოდის განძი)“, 147

² შენიშვნა: დისერტაციის გამოქვეყნების შემდეგ აღნიშნულ ქვეთავში ცვლილებები შევიტანეთ კერძოდ, თავიდან განვსაზღვრეთ უშგულში აღმოჩენილი ოსმალური მონეტები. საქმე ის გახლდათ, რომ კერძო კოლექციებში გამოჩნდა მსგავსი ტიპის შედარებით უკეთესად დაცული მონეტები შესაბამისი პუბლიკაციებით, რომელთა გაცნობის შემდეგ ცვლილება შევიტანე ამ საფასეების განსაზღვრაში. განსაკუთრებული დახმარება გამიწია ისტორიის დოქტორმა, ნუმისმატიკმა ირაკლი ფალავამ, რისთვისაც მას მადლობას ვუხდით.

უნდა აღინიშნოს, რომ მონეტათა ეს ჯგუფი, რომელიც კახეთის სამეფოში გამოშვებული ოსმალური მონეტების სახელწოდებით არის ცნობილი, არა თუ საქართველოს სხვა რეგიონალურ მუზეუმებში, არამედ ისეთ უდიდეს ნუმისმატიკურ საცავში, როგორც საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმისმატიკური ფონდია, დღემდე არ დადასტურებულა.

კახეთის სამეფო XVI საუკუნეში იძულებული გახდა, სეფიანთა სახელმწიფოს უზენაესობა ეცნო. შესაბამისად, კახეთის ზარაფხანებში მონეტები სიუზერენის – სეფიანთა შაჰის სახელით უნდა მოჭრილიყო. კახეთის ცენტრში, (ნალმა) ბაზარში, როგორც მას უცხოელები მოიხსენიებენ და როგორც მონეტაზე წერია, ზაგემში სეფიანთა ფული იჭრებოდა. ეს საკითხი არა ერთმა ცნობილმა ქართველმა თუ უცხოელი მკვლევარმა შეისწავლა¹.

2012 წელს ნუმისმატიკა ირაკლი ფალავამ ყურადღება მიაქცია XVI საუკუნის ოსმალურ ქრონისტის, იბრაჰიმ რაჰიმიზადეს ცნობას². ავტორი მუსტაფა ლალა-ფაშას სარდლობით ოსმალების ლაშქრობაზე თბრობისას შეეხო კახთა მეფის ალექსანდრე II-ის (1574-1601, 1602-1605) ჩატარებულ ღონისძიებებს. ქართველმა მონარქმა მიიღო გადაწყვეტილება, რომ ოსმალების მხარეზე გადასულიყო; რაჰიმიზადეს ინფორმაციით ოსმალ სულთნის უზენაესობის აღიარების ნიშნად კახეთში მოჭრილ მონეტებზე მურად III-ის სახელი უნდა მიეთითებინათ და პარასკევის ღვთისმსახურებაში მოეხსენიებინათ (სიქა და ხუტბა)³. გამოდის, რომ კახეთში ოსმალ სულთნის სახელით მონეტები იჭრებოდა. ხოლო ი. ფალავას აზრით, ზარაფხანა, რომელიც დატანილი იქნებოდა მონეტებზე, ზაგემი უნდა ყოფილიყო.⁴ უნდა ითქვას, რომ მეცნიერს ამ მოსაზრების გასამყარებელი მატერიალური დადასტურება მონეტების სახით არ ჰქონდა. მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ ანტიკვარულ ბაზრობებზე გამოჩნდა მასალა, რომელიც, ძირითადად, დღევანდელ საინგილოში, აზერბაიჯანის ტერიტორიაზეა ნაპოვნი. მონეტები გაყიდვის მიზნით ჩამოიტანეს თბილისში. ეს საფასეები, ნაწილობრივ არის პასპორტიზირებული – პოვნის ადგილი, ძირითადად უცნობია, მაგრამ მათი მპოვნელები ამბობენ, რომ ზაგემის (ნაქალაქარის) სანახებში და მიმდებარე ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი, რაც სიმართლესთან ახლოს უნდა იყოს⁵.

¹ ბიბლიოგრაფია იხ. ი. ფალავა., გ. გოგავა, „კახეთის სამეფოში გამოშვებული ოსმალური მონეტები“, *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, IX, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, (თბილისი, 2016), 271-272

² ი. ფალავა, „ოსმალური სამყაროსა და საქართველოს ურთიერთობა ახალი ნუმისმატიკური მონაცემების მიხედვით“, *კონსტანტინე ფალავა 90*. რედ. ლ. ჟორჯოლიანი, მ. კვაჭაძე. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, (2012), 128-129

ფალავა, ოსმალური სამყაროსა და საქართველოს ურთიერთობა ახალი ნუმისმატიკური მონაცემების მიხედვით, 272; Гусейн Фарах, Осmano-сефевидская война 1578-1590 гг. По материалам османского летописца Ибрахима Рахимизаде, (Баку-Нурлан, 2005)

³ ი. ფალავა, „ოსმალური სამყაროსა და საქართველოს ურთიერთობა ახალი ნუმისმატიკური მონაცემების მიხედვით“, 272; Гусейн Фарах, Осmano-сефевидская война 1578-1590 гг. По материалам османского летописца Ибрахима Рахимизаде, 108-110

⁴ ფალავა, „ოსმალური სამყაროსა და საქართველოს ურთიერთობა ახალი ნუმისმატიკური მონაცემების მიხედვით“, 129

⁵ იქვე.

როგორც ამ ინფორმაციიდან იკვეთება, კახეთში ემიტირებული ოსმალური საფასე-
ების საკმაოდ მცირერიცხოვანი რაოდენობაა დღეისათვის საქართველოში. ამ ფონზე,
სვანეთში, კერძოდ კი, უშგულის ციხე-სახლში დაცული ეს მონეტები უკიდურესად საყუ-
რადლებოა. სანამ მათ მნიშვნელობაზე ვისაუბრებდეთ, მოვიყვანო ალნერილობებს.

№6-8. (სიემ-უშგული) (დანართი XVI. 1)

მეჰმედ III (1595-1603/ჰიჯ. 1003-1012). ნ. 2, 01 გრ.; ზ. 19/22; ვერცხლი. ზარაფხანა
ზაგემი.¹

№6-6. (სიემ-უშგული) (დანართი XVI. 2)

მურად III (1574-1595/ ჰიჯ. 982-1003). ნ. 1, 77 გრ.; ზ. 18/22; ვერცხლი. ზარაფხანა ზა-
გემი²

№6-7. (სიემ-უშგული) (დანართი XVI. 3)

მურად III (1574-1595/ ჰიჯ. 982-1003) ?³ ნ. 1, 12; ზ. 18/16; ვერცხლი.

№6-8. (სიემ-უშგული) (დანართი XVI. 4)

მეჰმედ III (1595-1603/ჰიჯ. 1003-1012), ნ. 2, 01; ზ. 19/22; ზარაფხანა ზაგემი. ვერცხ-
ლი.⁴

№6-9. (სიემ-უშგული) (დანართი XVI. 5)

მურად III (1574-1595/ ჰიჯ. 982-1003), ნ. 1, 07; ზ. 17/21; ზარაფხანა ზაგემი. ვერცხლი.⁵

ოსმალური ფული სვანეთის რეგიონში სხვა სახის ემისიებითაც არის წარმოდგენილი,
მაგრამ ვიდრე მათ ალნერილობებზე გადავიდოდეთ, ორიოდე სიტყვა შეიძლება ითქვას
ამ ჯგუფის მონეტების ისტორიული ღირებულების შესახებ. ზემოთაღწერილი სამონე-
ტო ტიპები არსებით შენაძენს წარმოადგენს ქართული ნუმიზმატიკური მეცნიერების
ისტორიისათვის. მათი ინვარიანტულობის გამო ქართული ქართული ნუმიზმატიკის ტი-
პოლოგიური გამრავალფეროვნების გარდა, ეს მონეტები საშუალებას გვაძლევენ უფრო
დეტალურად ჩავწვდეთ ზოგადად, სვანეთის და განსაკუთრებით უშგულის რეგიონის
მჭიდრო კონტაქტებს საქართველოს ყველა კუთხესთან, ამ შემთხვევაში კახეთის რეგი-
ონთან. ამას გარდა, სვანეთში აღმოჩენილი ეს მონეტები სხვა ოსმალურ საფასეებთან
ერთად რომ გადახდის კანონიერ საშუალებას წარმოადგენს, როგორც აღმოსავლეთ,
ისე დასავლეთ საქართველოში, ამის პირდაპირი დასაბუთებად ნამდვილად გამოდგება.
გარდა ამისა, დღევანდელ საქართველოს ტერიტორიაზე ამ ტიპის მონეტების აღმოჩე-
ნის პირველი შემთხვევაა, რაც მნიშვნელოვანია და მათი გავრცელების არეალს საკმაოდ

¹ ი. ფალავა, გ. გოგავა, „კახეთის სამეფოში გამოშვებული ოსმალური მონეტები“, 276; I.Faghava, „Telavi Hoard: New data on the ottoman coinage minted in the Georgian Kingdom of K’akheti“, 5th Simone Assemani Symposium on Islamic coins (Rome, 29-30 September 2017, edit by Bruno Callegher and Arianna D Ottone Rambach, Polimnia, Numismatica Antica e Medievale. (Studi, 12), 2.7.1.-2.7.5.

² D. Aleksanyan, D. Yanov. „Ottoman coin finds from K’akheti: issues of Zagemi, Kakhed/K’ak’i and an unknown mint“, ORIENTAL NUMISMATIC SOCIETY (ONS) 2018, 22-23

³ იკითხება სახელი მურადი, ფაქტურით ჰგავს კახურ-ოსმალურ ფულს

⁴ ფალავა, გოგავა, „კახეთის სამეფოში გამოშვებული ოსმალური მონეტები“, 275; I. Faghava, Telavi Hoard: New data on the ottoman coinage minted in the Georgian Kingdom of K’akheti, 2.5.1.-2.5.7.

⁵ Aleksanyan, Yanov, Ottoman coin finds from K’akheti: issues of Zagemi, Kakhed/K’ak’i and an unknown mint, 22-23.

ზრდის, ვინაიდან სანამ ეს ფული მთაში ავიდოდა, ბარში, სავარაუდოდ, უფრო დიდი ინტენსივობით იყო მიმოქცევაში.

უშგულის ციხე-სახლში დაცული ნუმიზმატიკური მასალას მისი ეთნოლოგიური თავისებურებების გამო, გარკვეული სპეციფიკა აქვს, რაზეც ცოტა ქვემოთ გვექნება საუბარი. შეიძლება ითქვას, რომ უშგულში დაცული მონეტები საეკლესიო წარმომავლობისაა, მაგრამ მას ეკონომიკური ბუნებაც აქვს. სხვაგვარად შეუძლებელია ასეთი მოცულობითი რაოდენობის ოსმალური მონეტების კონცენტრაცია ამ რეგიონში.

უშგულის ციხე-სახლში არის ასევე აღმოჩენილი ერთი ოსმალური ყურუში და ნიმბეშლიყი.

№ნ-1. სელიმ III (1788-1808) ყურუში. მოჭრილი ისლამბულში (ჰიჯრით 1203) 1889 წელს. ვერცხლი (დანართი XVII. 1).

№ნ-2 აჰმედ III (დანართი XVII. 2) (1703-1730) ნიმბეშლიყი. მოჭრილი კონსტანტინიაში (ჰიჯრით 1115) 1703 წელს. ვერცხლი.

მესტიის მუზეუმში ოსმალური ფული მრავლად არის დაცული. აქ განსაკუთრებითს ახჩები ჭარბობენ.

ჩამონათვალი: (დანართი XVII. 3; XVIII. 1, 2)

აჰმედ II-ის (1690-1695) მიერ კონსტანტინოპოლში მოჭრილი ახჩები;

მუსტაფა II (1694-1703) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები;

აჰმედ III (1703-1730) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები;

მაჰმუდ I (1730-1754) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები;

მუსტაფა III (1757-1773) – კონსტანტინოპოლი, მისრი, ახჩები;

აბდულ ჰამიდ I (1773-1788) – ისლამბული, მისრი, ახჩები;

სელიმ III (1788-1807) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები;

მუსტაფა IV (1807-1809) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები. მთლიანად 600 ცალი

გარდა ახჩებისა, გვხვდება ყურუშებიც.

სიემ – მესტია

№134/1. სულთან სელიმ III (1789-1808) ჰიჯ. 1203 = 1789 წ. ყურუში. ისლამბული. ნ. 31, 69 გრ., ზ. 45/45 მმ. (დანართი XIX. 1)

№134/2. სულთან სელიმ III-ის (1789-1808) ჰიჯ. 1203 = 1789წ. ყურუში. ისლამბული. ნ. 31, 60 გრ., ზ. 45/45 მმ. (დანართი XIX. 2)

№134/3. სულთან სელიმ III-ის (1789-1808) ჰიჯ. 1203 = 1789 წ. ყურუში. ისლამბული. ნ. 31, 59 გრ., ზ. 45/45 მმ. (დანართი XIX. 3)

№135/1. სულთან სელიმ III-ის (1789-1808) ყურუში. ისლამბული. მოჭრის წელი არ ჩანს. ისლამბული ნ. 32. 01 გრ., ზ. 45/45მმ.

№135/2. სულთან სელიმ III-ის (1789-1808) ყურუში (დანართი XIX. 4). ისლამბული. მოჭრის წელი არ ჩანს. ისლამბული. ნ. 31. 39 გრ., ზ. 45/45მმ.

№135/3. სულთან სელიმ III (1789-1808) ჰიჯ (დანართი XIX. 5). 1203-1789წ. ყურუში. ისლამბული. ნ. 31. 60 გრ., ზ. 45/45მმ. (დანართი XIX. 6)

საქართველოში ოსმალური ფულის საფუძვლიანი შესწავლა ქალბატონ მერი ანთაძის სახელს უკავშირდება¹.

¹ მ. ანთაძე, საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით, (თბილისი, 1982)

ოსმალური საფასის გავრცელება საქართველოში XVI საუკუნიდან იწყება, რაც ფაქტობრივი მასალის გარდა გლობალური პოლიტიკური პროცესებით მტკიცდება.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ოსმალური მონეტები მისრის (ეგვიპტე), ჰილლას (ერაყი), ჰალეების (სირია), ამიდის (სანჯარის, ჩრ. მესოპოტამია), ხანჯას (ტრაპიზონის ვილაიეთი), კონსტანტინოპოლის, ნოვარის (სერბია) ზარაფხანებშია მოჭრილი¹. სვანეთის თურქული მონეტების ძირითადი ნაწილი კონსტანტინოპოლში (ისლამბული) და მისრშია მოჭრილი.

ოსმალეთის იმპერიის აშკარა გავლენა დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოზე მკაფიოდ აჩვენა ამ რეგიონში მათი მონეტების გავრცელების ინტენსივობამ. კანტიკუნტად ისინი აღმოსავლეთ საქართველოშიც გვხვდება, მაგრამ, ძირითადად, კონცენტრირებულია დასავლეთ საქართველოში. მ. ანთაძემ, როდესაც შექმნა ოსმალური მონეტების საქართველოში გავრცელების ტოპოგრაფია, აღნიშნა, რომ განძების და ცალკეული მონეტების აღმოჩენა უმეტესად შემთხვევითობაზეა დამოკიდებული და ისინი ხშირად მკვლევარამდე ვერ აღწევს². მასალის ხელმიუწვდომლობა იყო მიზეზი იმისა, რომ მეცნიერს სვანეთის რეგიონი არ შეუტანია მიმოქცევის არეალში, იმ დროს როდესაც ამ რეგიონში აღნიშნული მონეტების მოცულობით რაოდენობასთან გვაქვს საქმე.

XVII საუკუნეში ოსმალური ფული გადახდის კანონიერ საშუალებად ჩანს, რაც წერილობით წყაროებშიც დასტურდება³. მართალია, საქართველოს სამონეტო ბაზარი გაჯერებულია ევროპული საფასეებით, მაგრამ არსებობს მოსაზრება, რომ მიმოქცევაში მყოფი სხვა მონეტების ღირებულებაც სწორედ ახჩებში იანგარიშებოდა⁴. საინტერესო ის ფაქტი, რომ მოგზაურები არ ახსენებენ ოსმალურ ფულს. არქანჯელო ლამბერტი მხოლოდ უნგრულ ცეხინებს და ესპანურ რეალიებს ახსენებს⁵. რუსი დიპლომატები ტოლოჩანოვი და იევლევი იმერეთის ფულის მიმოქცევის ხსენებისას მხოლოდ ევროპულ ფულს ახსენებენ⁶.

საწინააღმდეგოს ამტკიცებენ დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი განძები. ამ აღმოჩენების საფუძველზე თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ XVII საუკუნეში დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ბაზარი გაჯერებულია ოსმალური ფულით.

XVIII საუკუნეში ოსმალური საფასის როლი გაცილებით მნიშვნელოვანია. მათი ბრუნვის გეოგრაფიულ არეალში შედის: ქართლი, იმერეთი, ლეჩხუმი, აფხაზეთი, გურია, აჭარა, სამხრეთ საქართველო⁷. ოსმალური საფასე ამ დროისათვის კვლავ რჩება გადახ-

¹ მ. ანთაძე, „საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით“, 63

² იქვე, 64

³ „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, თურქული ტექსტი გამოსცა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ. წიგნი I, (თბილისი, 1941), 67

⁴ ანთაძე, საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით, 67

⁵ არქანჯელო ლამბერტი, „სამეგრელოს აღწერა“, 156

⁶ М.Полиевктов, *Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650-1652 гг.* (Тбилиси, 1926), 110

⁷ ანთაძე, „საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით“, 127

დის კანონიერ საშუალებად საქართველოში. ამას ადასტურებს ოსმალური საფასეების საკმაოდ დიდი რაოდენობის განძების აღმოჩენა და ასევე უკვე მათი უფრო ხშირი მოხსენიება დოკუმენტურ წყაროებშიც.

XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში ადგილობრივი გადასახადების დავთარში დამონმებულია ყურუმი¹, სტამბულის ოქრო², რაშიც გულისხმობს სტამბულში მოჭრილ ოქროს მონეტებს. ოსმალურ საფასეებს ახსენებს გიულდენშტედტი თავის მოგზაურობაში. მაგალითად, ამბობს, რომ ვინაიდან იმერეთში არ არსებობდა სპილენძის ფული, ყველაზე ფართოდ გამოიყენებოდა ფარა (მისი ტერმინოლოგიით ფარი), ასევე ახსენებს „ხუთფარიანს“³. საინტერესოა, აგრეთვე, მოხსენიებული „ათფარიანი ქართულად“, რომელიც იგივე ონლიქია⁴. მოგზაური ასევე აჩვენებს როგორი გაცვლითი ღირებულება არსებობდა ქართულ ფულსა და ოსმალურ საფასეს შორის. თბილისური აბაზში იგულისხმება ერეკლეს მიერ მოჭრილი სირმა აბაზი, წონით 3, 07გ., შემცველია 16 ფარისა, ხოლო შაური – 4 ფარისა⁵.

ოსმალური საფასე მე-19 საუკუნის დასაწყისში საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც დიდ როლს თამაშობს. ამ პერიოდის არა ერთი განძია აღმოჩენილი როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში⁶. დასავლეთ საქართველოში ოსმალური მონეტების ფართო გავრცელების დამადასტურებელია 1808 წელს იმერეთში შედგენილი ფასების ნიხრი – მასში დასახელებულია ფულის ერთეულები: ყურუმი, ფარა, ფლური⁷.

ზოგადი სურათი თურქული საფასეების მიმოხილვისა საქართველოში ასე გამოიყურება. წერილობითი ცნობები თუ ფაქტობრივი მასალა ნამდვილად გვაძლევს საშუალებას, დავასკვნათ, რომ დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში ოსმალური საფასეები განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ.

ჩვენთვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, თუ რა გზით იყო შესაძლებელი ამ საფასეების მოხვედრა სვანეთის რეგიონში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სვანეთში დაცული ოსმალური საფასეების ქრონოლოგიური დიაპაზონი XVI საუკუნის ბოლო და XIX საუკუნის დასაწყისია. გავრცელების გეოგრაფიული არეალი თითქმის მთელ საქართველოს მოიცავს. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობითაა კონცენტრირებული დასავლეთ საქართველოში. თუ გავითვალისწინებთ სვანეთის რეგიონის მჭიდრო სამეურნეო-ფულად ურთიერთობებს დასავლეთ საქართველოს ბართან, აშკარაა, რომ ეს მონეტები ბარიდან უნდა ასულიყო, მაგრამ საინტერესოა, რა გზა უნდა გაეწეო ოსმალურ საფასეებს სვანეთამდე.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, *მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. წიგნი I* (თბილისი, 1938), 133

² იქვე, 265

³ „გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“, გ. გელაშვილის თარგმანი, (თბილისი, 1962), 283

⁴ ანთაძე, საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით, 134

⁵ „გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“, 287

⁶ ანთაძე, საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით, 126

⁷ ბერძენიშვილი, „მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის“, 261-262

ჩვენთვის უაღრესად საინტერესო აღმოჩნდა რაჭაში, ონის არქეოლოგიურ მუზეუმში, მუშაობა, სადაც მივაკვლიეთ მნიშვნელოვან მონეტას. მუზეუმში დაცულია სულთან მაჰმუდ I-ის (1703-1730) მიერ ჰიჯრის 1143 (1730) მოჭრილი ალთუნი.

აღწერილობა:

მაჰმუდ I (1703-1730). 1730 წ. 3, 47გრ. ზ. 19/19. ალთუნი (დანართი XIX. 7)

Av. მონეტის ცენტრში „თულრა“ – მაჰმუდ I-ის სახელის დაქარაგმება. ქვემოთ ისლამბულ. თარიღი ჰიჯრით 1143 (=1730).

Rv. ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

سلطان البرتين \ و خاقان البحرتين \ السلطان ابن \ السلطان „სულთანი ორი ხმელეთისა და ხაკანი ორი ზღვისა სულთანი ძე სულთნისა“

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია, როგორც ჩანს, მოქალაქემ, რომელმაც იპოვა ეს მონეტა, გულსაკიდად გამოიყენა.

ამ სულთნის ალთუნის აღმოჩენის შემთხვევები გვაქვს ცნობილ „ქუთაისის განძშიც“.

1941 წელს ქუთაისის კათოლიკური ეკლესიის ეზოში თავშესაფარის თხრის დროს აღმოჩნდა განძი, რომელიც შედგებოდა 13 ალთუნისა და 8 ვენეციური დუკატისაგან. 13-დან 10 მოჭრილი ყოფილა სულთან აჰმედ III-ის მიერ ჰიჯრის 1115 (1703) წ. სამი ალთუნი – მაჰმუდ I-ის ჰიჯრის 1143 წ. (1730 წ.) ისლამბულში, მისრში და თბილისში იყო მოჭრილი. ეს მონეტები ქუთაისის რაიონულ კომიტეტს სახელმწიფო ბანკისთვის გადაუცია მოსკოვში თავდაცვის ფონდის გასაძლიერებლად. მხოლოდ ხანგრძლივი მიმონერის შემდეგ გახდა შესაძლებელი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმისთვის დაებრუნებინათ ერთი ცალი – თბილისში მოჭრილი ალთუნი¹.

ჩვენდა გასაოცრად, თურქული ახჩების რაოდენობა ამჟამად მუზეუმში დაცული მასალის მიხედვით, რაჭაში ღარიბულად გამოიყურება. მაგრამ ისეთი ნომინალის არსებობა, როგორც ალთუნია, უაღრესად მნიშვნელოვანია და სავსებით საკმარისია იმისათვის, რომ ეს რეგიონიც დაემატოს ოსმალური საფასეების მიმოქცევის არეალს. შენიშვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ოსმალური მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიაში არც რაჭა იყო შეტანილი. რაჭაში ამ მონეტების გავრცელება კი ჩვენთვის საკმარისი საფუძველია, ვიფიქროთ, რომ შესაძლებელია, ზემო სვანეთში ამ კუთხის გავლით ასულიყო ოსმალური ფული.

2.10. ერეკლე II-ის მონეტები სვანეთში

ერეკლე II-ის (1762-1798) მონეტა სვანეთში ორ ეგზემპლარად არის წარმოდგენილი.

აღწერილობა:

№138/2. ერეკლე II (1762-1798), 1796 წ. თბილისი. ბისტი. სპილენძი. (დანართი XX. 1) წ. 19, 43 გრ. ზ. 28/29 მმ.

Av. ასომთავრულით გადმოცემულია ერეკლეს სახელი: ერეკლე. ქვემოთ სპარსულად: „ضرب تفلیس“ – „იჭედა თბილისს“. თარიღი ჰიჯრით 1210 (=1796).

¹ Е.Пахомов, *Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка*, вып. V, (Баку, 1949), №1206; ანთაძე, *საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით*, 83

Rv. ერთთავიანი არწივის გამოსახულება. ქვემოთ ევროპული თარიღი – 1796.

№138/1. ერეკლე II (1762-1798). თბილისი. ნახევარბისტი. სპილენძი. (დანართი XX. 2) ნ. 5, 25 გრ. ზ. 19/19 მმ.

Av. ასომთავრულით გადმოცემულია ერეკლეს სახელი: ერეკლე. ქვემოთ სპარსულად: „ضرب تفلیس“ – „იჭედა თბილისს“. თარიღი ჰიჯრით არ იკითხება. სავარაუდოდ 1190 (=1776)

Rv. ყვავილოვან ორნამენტში ჩასმული თევზის გამოსახულება.

ერეკლე II-ის (1762-1798) ამ ტიპის მონეტები ცნობილია, ისინი არა ერთხელ მოხვედრილა სამეცნიერო პუბლიკაციებში¹. ერეკლე II-ის სამონეტო ემისიიდან რამდენიმე ტიპია ცნობილი.

ერთი და იმავე გამოსახულებით მოჭრილია რამდენიმე ნომინალი: შაურიანი, ბისტია-ნი და ნახევარბისტიანი.

მათი აღწერილობა ასეთია:

Av. ჩარჩოში მოთავსებული ბაგრატიონთა საგვარეულო ღერბი: გვირგვინი, სასწორი, სფერო, სკიპტრა და მახვილი. (დანართი XX. 3)

Rv. ასომთავრულად ერეკლე ქვემოთ სპარსულად: „ضرب تفلیس“ – „იჭედა თბილისს“. თარიღი ჰიჯრით 1179 (=1765)

ერთ-ერთი ტიპი – ნახევარბისტიანი თევზის გამოსახულებით – უკვე აღვწერეთ. იხ. №138/1.

ყველაზე მრავალრიცხოვანი ტიპის აღწერილობა შემდეგია. (დანართი XX. 4)

Av. ასომთავრულად ერეკლე ქვემოთ სპარსულად: „ضرب تفلیس“ – „იჭედა თბილისს“. თარიღი სხვადასხვა ჰიჯრით.

Rv. ორთავიანი არწივის გამოსახულება და ქვემოთ სხვადასხვა თარიღი, მაგ., 1781, 1787, 1789 და სხვა.

შემდეგი ტიპი უკვე აღვწერეთ. იხ. №138/2

ერეკლეს მოღვაწეობა საქართველოს ისტორიაში რუსეთთან ურთიერთობის გაღმავებით არის ცნობილი. სამონეტო იკონოგრაფიაზე ცვლილება, კერძოდ, ორთავიანი არწივის გამოჩენაც რუსეთის იმპერიისადმი დაახლოებით აიხსნა.

მეფის მიერ მოჭრილი სამონეტო ტიპების იკონოგრაფიული დეტალების განხილვა საკმაოდ ღრმა ანალიზს და შეიძლება ითქვას, რომ ძალიან ბევრი დეტალის კვლავ დაზუსტებას საჭიროებს. აქედან გამომდინარე, საკითხს ჯერჯერობით ღიად ვტოვებთ, შემოვიფარგლები მხოლოდ ამ მონეტების გავრცელების არეალზე და შევეცდები ავხსნა, თუ რა გზით უნდა მოხვედრილიყო ერეკლე II-ის მონეტები სვანეთში.

საქართველოში ერეკლე მეორის მონეტების გავრცელებისადმი მიძღვნილი ტოპოგრაფია დღეისათვის არ მოგვეპოვება, გარდა ე. პახომოვის ნაშრომისა², სადაც მეცნიერი გვანჯდის ცნობას ერთი უზარმაზარი განძის არსებობის შესახებ. ცალკეული აღმოჩენის

¹ დ. კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, (თბილისი, 1969), 151; Е. Пахомов, *Монеты Грузии*, (Тбилиси, 1970), 261; დუნდუა გ., დუნდუა თ. *ქართული ნუმიზმატიკა II* ნაწილი, 130

² Е. Пахомов, *Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка*, вып. 3, (Баку, 1926), №230, 71

შემთხვევები გვაქვს, აგრეთვე, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკური განყოფილების კატოთეკაში, კერძოდ: ურზნისში და დმანისში აღმოჩენილი ერეკლე მეფის თითო-თითო და ხაშურის რაიონში აღმოჩენილი ერთი თეიმურაზ და ერეკლეს ერთობლივად მოჭრილი საფასე.

1906 წელს ცხინვალში აღმოჩენილ იქნა ერეკლე II-ის მონეტების საკმაოდ მოზრდილი განძი. განძი შედგებოდა 60 ცალი სირმა აბაზის, ერთთავიანი არნივის და ორთავიანი არნივის გამოსახულებით მოჭრილი სპილენძის 200-მდე მონეტისაგან. განძში შედიოდა, აგრეთვე, ეკატერინე II-ის მოჭრილი სპილენძის 2 – და 5 – კაპიკიანები მოჭრილი სხვადასხვა წელს: 1760 წ. – დან 1790 წ. – მდე¹. ამ განძზე ე. პახომოვი წერს, რომ ის განაწილდა მპოვნელებს შორის. რამდენიმე წლის შემდეგ ხსენებული განძი ორჯერ სხვადასხვა დროის ინტერვალით შევიდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

ერეკლეს მონეტების ამ რაოდენობით კონცენტრირება აღმოსავლეთ საქართველოში გასაგებია და ლოგიკურიცაა, ვინაიდან ის ჯერ კახეთის, ხოლო მამის თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ ქართლისა და კახეთის მეფეა. დასავლეთ საქართველოში ჩვენს ხელთ არსებული ფაქტობრივი მონაცემების მიხედვით ერეკლე II-ის მონეტა არ გვხვდება.

საყურადღებოდ გვეჩვენება რაჭაში, ონის რაიონის სოფელ ხურუთში, აღმოჩენილი თეიმურაზ II-ის ნახევარბისტიანი. როგორც ჩანს, ქართლ-კახეთის მეფეების ფული მთიან რაჭამდეც აღწევდა. რაც შეეხება ერეკლეს მონეტებს, ჩვენ მიერ მოყვანილი ცხინვალის განძი სრულიად საკმარისია იმისათვის, რომ ვივარაუდოთ ერეკლეს მონეტების მოხვედრა რაჭაში, რადგან ეს ის რეგიონია, რომელიც ემეზობლება რაჭას და ამ გზით შესაძლებელი იქნებოდა რაჭაში ასულიყო ერეკლეს მონეტები. ამ ყველაფრის გათვალისწინებით არც სვანეთშია ერეკლე II-ის მონეტების გამოჩენა უცნაური და სრულიად ლოგიკურად შეგვიძლია ჩავთვალოთ.

ამდენად, ერეკლე II-ის მონეტების გავრცელების ამჟამინდელ მწირ ტოპოგრაფიას ემატება სვანეთი და რაჭა.

¹ Е. Пахомов, Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. 3, #230, 71

III თავი. სვანეთის სამონეტო განძების ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის ეთნოლოგიური ასპექტის განხილვა, შეუძლებელია მთლიანად საქართველოში აღმოჩენილი იდენტური მასალის ფართო კონტექსტის გათვალისწინების გარეშე. ვინაიდან სვანეთი ერთიანი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია.

ნუმიზმატიკურ მეცნიერებაში საყოველთაოდ მიღებული კლასიფიკაციით, სამონეტო განძები იყოფა შემდეგ ჯგუფებად.

- კონომიკური განძები: პოლიტიკურ-ეკონომიკური ხასიათის განძები, რომლებიც ქვეყანაში თუ კონკრეტულ რეგიონში ფულადი მიმოქცევის სურათს ქმნიან.
- ეთნოგრაფიული განძები, რომლებიც შეიცავს ასევე საკულტო (ვოტივურ) განძებს.

ეთნოლოგიური ხასიათის სამონეტო განძების სისტემატიზირების დროს ჩვენ განძები დავყავით პერიოდების მიხედვით: წინარექრისტიანული და ქრისტიანული პერიოდი¹.

უძველესი დროიდან ადამიანები თვლიან, რომ ფული საჭიროა როგორც ამქვეყნიურ, ისე იმიერ ცხოვრებაში². ამიტომ მიცვალებულს სამარხში ფულს თუ ჩააყოლებდნენ, სწამდათ, რომ საიქიო ცხოვრებაში ფული იმავე ფუნქციას შეასრულებდა, რასაც ცოცხალი ადამიანების ყოველდღიურ ყოფაში. აქედან გამომდინარე, დაკრძალვის რიტუალის დროს სამარხში ფულის ჩატანების წესიც არაერთგვაროვანია. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა სამარხში მონეტის ჩაყოლების რამდენიმე შემთხვევა:

1. სამარხში მონეტის როგორც გადასახადის ჩაყოლება. ეგრეთ წოდებული ქარონის ობოლი.
2. მონეტა (ან მონეტები) სამარხში, როგორც სანქცირებული (ან, არასანქცირებული) ქონებრივი ცენზის განმსაზღვრელი.
3. მიცვალებულისთვის მონეტის (ან მონეტიდან აღებული გამოსახულების) სამკაულად ან ავგაროზად ჩაყოლება.
4. მონეტა როგორც წინარექრისტიანულ ტაძარში შეტანილი ძღვენი.

3.1. „ქარონის ობოლი“

სამარხში მონეტის მოხვედრის ყველაზე არქაული ტრადიცია „ქარონის ობოლის“ სახელითაა ცნობილი.

¹ მ. პატარიძე, „სვანეთის ნუმიზმატიკური განძების სპეციფიკა“, *ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები*, (თბილისი, 2013-2014), VIII, 186

² В.Потин, „Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии“. *Труды Государственного Эрмитажа XII*, (Ленинград, 1971), 54

მძივები, სარდიონი, მთის ბროლი,
გიშერი, მოჭიქული მთის ბროლი,
VIII-IX სს. სამარხი N15.

რუსთავი
დაცულია რუსთავის
ისტორიულ მუზეუმში
Bead, carnelian, rock crystal,
glazed rock crystal, jet, 8th-9th cc,
Store tomb. N15. Rustavi
Preserved at Rustavi Historical
Museum

ყელსაბამი, სარდიონი, მოჭიქული ფაიანსი,
კვარცი, კაურები, გიორგი III მონეტები
XII-XIII სს., სამარხი N9. რუსთავი
დაცულია რუსთავის ისტორიულ მუზეუმში
Necklace-cornelian, glazed faience and quartz,
kauri, coins of king Giorgi III, 12th-13th cc,
ground burial N9. Rustavi
Preserved at Rustavi Historical Museum

ღანართი XXIII

ღმანისის სამაროვანი, თხრილი N13-ის მიმდებარედ. N28 (ებიას) სამარხი გახსნის დროს. 1987 წ. ღმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის დოკუმენტაციის არქივი
Dmanisi necropolis, vicinity of trench N13, while unearthing burial N28 (Ebias) in 1978.
Archive of Dmanisi archaeological expedition

ღანართი XXIV

სამარხი N24. ვანის არქეოლოგიური
ექსპედიცია. 2003-2004 წწ.
Burial N24. Vani archaeological
expedition 2003-2004.

1

საბეჭდავი ბეჭედი. ვანი. სამარხი N24. ვერცხლი.
საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
Signet ring. Vani. Burial N24. Silver.
Georgian National Museum

2

საბეჭდავის ანაბეჭდი.
Imprinting of a signet ring

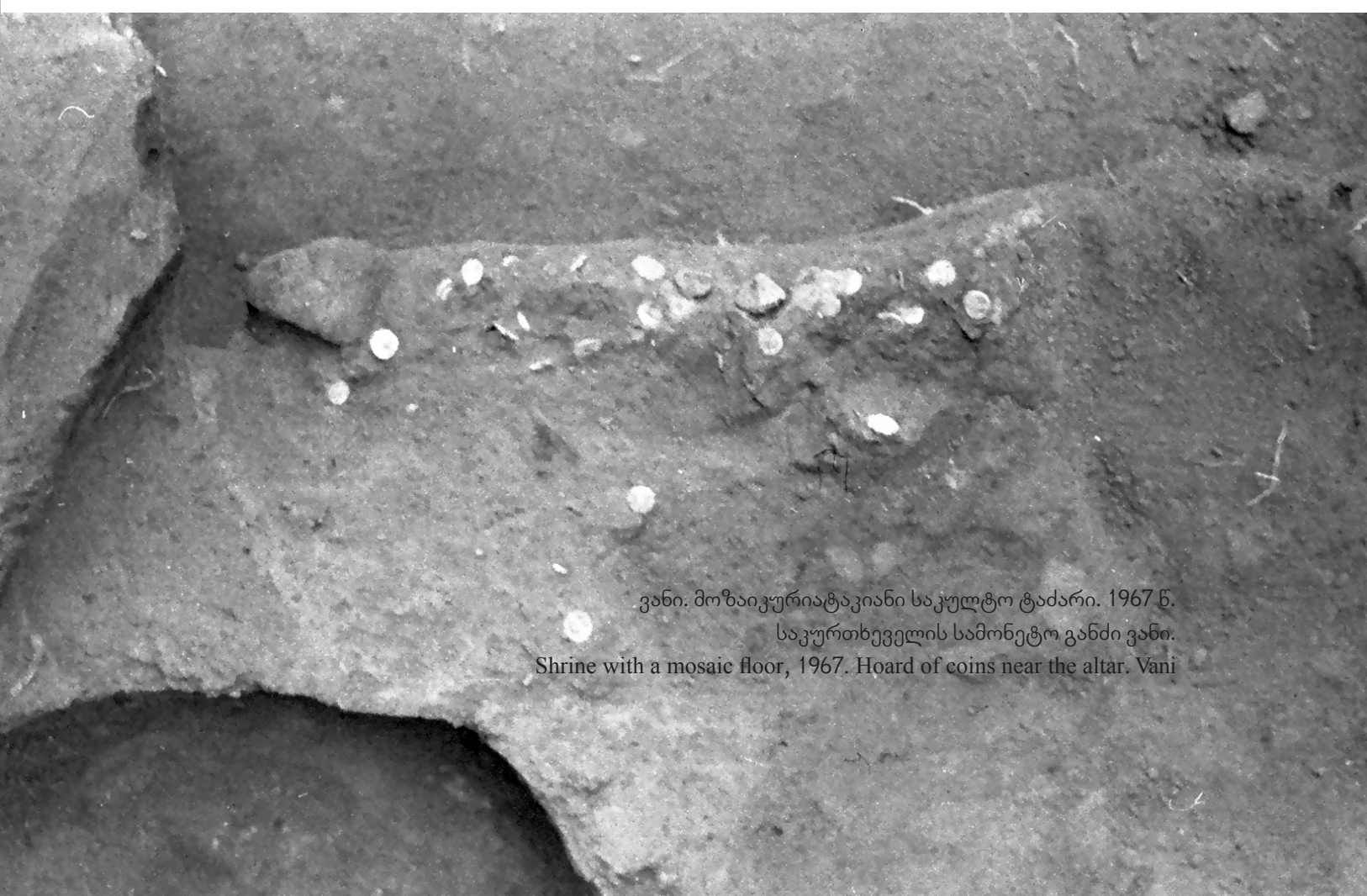
3

კოლხური ნახევარდრაქმა.
Colchian hemidrachm

4

საბეჭდავი ბეჭედი. ვანი. სამარხი N9. ოქრო. სემ
Signet ring. Vani. Burial N9. Gold. GNM

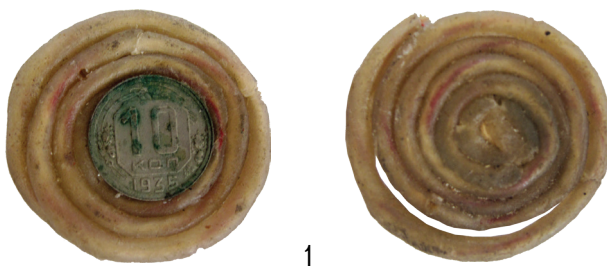
ვანი. მოზაიკურიატაკიანი საკულტო ტაძარი. 1967 წ.
საკურთხეველის სამონეტო განძი ვანი.
Shrine with a mosaic floor, 1967. Hoard of coins near the altar. Vani

ვანის განძი. ძვ. წ. II-I სს. სპილენძის მონეტების განძი. აღმოჩნდა 1967 წელს. 119 ერთნაირი მონეტა. თარიღდება ძვ. წ. I ს. 80-იანი წლებით. ერთი მონეტა ქ. ამისოშია მოჭრილი.

ძვ. წ. 111-105. ვანი ბრინჯაოს ქანდაკებები. 1967წელი. ვანი. სემ
Vani hoard 2 – 1st cent. BC. Hoard of copper coins unearthed in 1967. 119 identical coins dated to the 80s of the 1st c. BC. A single coin minted in Amisus in 111-105 BC. Vani
Bronze figurines, 1967. Vani. GNM

1

სანთელმემოხვეული ათკაპიკიანი სამეგრელოს სალოცავიდან. სემ
10 kopeks wrapped in a candle for a shrine in Samegrelo. GNM

2

ბაგრატ IV (1027-1072) ნოველისიმოსი. ვერცხლი. სემ
Bagrat IV (1027-1072) Novelissimos. Silver. GNM

სვანეთი. კვირიკესა და ივლიტას ეკლესიის საგანძური. მუშაობის პროცესი
Svaneti. Working on the hoard from Kvirike and Ivliita church

ბერძნული წეს-ჩვეულების მიხედვით, მიცვალებულს პირზე აფარებდნენ ვერცხლის მონეტის მცირე ნომინალს ან ხელში უდებდნენ. ელინების წარმოდგენით, გარდაცვლილის სული მენავე ქარონს უნდა გადაეყვანა მდინარე აქერონზე ან სტიქსზე, ის ამ სამსახურისთვის ფულს – ობოლს იღებდა. ამიტომ ამ მონეტას ქარონის ობოლს უწოდებდნენ. უადრესი შემთხვევები მონეტის ჩატანებისა ძვ.წ. V ს.-ის მეორე მეოთხედს მიეკუთვნება (კორინთო) და სპორადულად გვხვდება ახ.წ. V საუკუნის დასასრულამდე.¹ ქარონის ობოლის შემთხვევაში მონეტა ორგზის გამოიყენება ფულის დანიშნულებით. ის ამქვეყნიურ ცხოვრებაშიც ფულია, რომელიც მიმოქცევაშია და იმიერ ცხოვრებაშიც ფულის ფუნქცია უნდა შეასრულოს. სამარხში ხვდებოდა მიმოქცევაში ჩართული ფული, აქედან გამომდინარე, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიკვლეული ქარონის ობოლი უკვე დიდ ინფორმაციას აწვდის მეცნიერებს კონკრეტული ისტორიული პერიოდის ეკონომიკური და ფულადი მიმოქცევის სურათის აღსადგენად. ამავდროულად, ის არქეოლოგიური ფენისა თუ სამარხის სანდო დამატარილებელია².

ე.წ. ქარონის ობოლი საკმაოდ მრავალ არქეოლოგიურ ძეგლზეა აღმოჩენილი, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. ისტორიული კოლხეთის რეგიონში „ქარონის ობოლი“-ს შემთხვევები ხშირია შემდეგ არქეოლოგიურ ძეგლებზე: ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის, ელინისტური და ადრეელინისტური სამაროვნები, დაფნარისა და დაბლაგომის სამაროვნები (სამტრედიის მუნიციპალიტეტი), ვანის სამარხები, აბაშა-ტეხურის მიდამოებში გათხრილ სამარხები, კერძოდ, ნოქალაქევი, ზემო ფარცხმის (ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტი) სამაროვანი, საირხესა და მოდინახეს სამარხებში (ჭიათურის მუნიციპალიტეტი)³.

აღმოსავლეთ საქართველოში „ქარონის ობოლის“ შემთხვევები გაცილებით იშვიათია. ზემო ქართლში, მდ. ჭერათხევის ხეობაში, მცხეთიჯვრის სამაროვანზე (ძვ.წ. IV საუკუნის II ნახევარი – III საუკუნის დასაწყისი) მონეტა მხოლოდ ერთ სამარხში აღმოჩნდა (სამარხი 93) – კოლხური ნახევარდრაქმა მიცვალებულის სახის არეში იდო⁴.

ტახტიძირის სამაროვანზე 8 სამარხში (ძვ.წ. IV-III სს.) ერთ-ერთ მიცვალებულს (ბავშვს) პირში ედო ალექსანდრეს ოქროს სტატერი⁵.

გუდაბერტყას ნამოსახლარის დასავლეთით, სოფ. სვენეთის დასაწყისში, თბილისი-გორის ავტომაგისტრალის სამხრეთით, სოფელ კვერნაქისკენ გზის გაყვანისას აღმოჩნ-

¹ ი. კაჭარავა, „ქარონის ობოლი“, საქართველო (იბერია-კოლხეთი) და გარე სამყარო ძვ.წ. IV – III საუკუნეებში. 2009 წლის რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ანგარიში. სამეცნიერო ხელმძღვანელი ი. გაგოშიძე. სტატია, ხელნაწერი (იბეჭდება), 2009

² მ. პატარიძე, „სვანეთის ნუმისმატიკური განძების სპეციფიკა“, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები, (თბილისი, 2013-2014), VIII, 187

³ კაჭარავა, „ქარონის ობოლი“.

⁴ ზ. ბრაგვაძე, ა.დავითაშვილი, „მცხეთიჯვრის ელინისტური ხანის სამარხები“, (თბილისი, 1993), 19, 25

⁵ ი. გაგოშიძე, „არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძირში (ქარელის მუნიციპალიტეტი)“, კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები: საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, არქ. კვლევის ცენტრი; (თბილისი, 1997), 16-17

ნდა დაზიანებული ორმოსამარხი. 2015 წელს გუდაბერტყას არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ექსპედიციის ხელმძღვანელი – გიორგი მინდიაშვილი) შეისწავლა სამარხი და დააფიქსირა მიცვალებულის პირის ღრუში მონეტა – „ქარონის ობოლი“ (დანართი XXI. 1), არტაბან II-ის დრაქმა¹.

თეძმის ხეობაში, კასპის მინიციპალიტეტის სოფელ გოსტიბეში, „ქარონის ობოლის“ აღმოჩენის რამდენიმე შემთხვევა დაფიქსირდა. ქვემო გოსტიბეში სამაროვანზე, ორმოსამარხებში (III ს. II ნახევარი – IV ს. I ნახევარი) შემდეგი შემთხვევები დასტურდება: 7 სამარხში მიცვალებულის ყბასთან ვერცხლის მონეტა – არტაბან II-ის დრაქმა, 15 ორმოსამარხში მიცვალებულის პირის ღრუში ოქტავიანე ავგუსტეს დენარი, 16 სამარხში გარდაცვლილის ყბის ძვალთან მონეტა – არტაბან II-ის დრაქმა იდო, ხოლო თავის ქალის ძვლების ალაგებისას კიდეც ორი მონეტა – არტაბან II-ის დრაქმა დადასტურდა². 17 სამარხში მიცვალებულის პირის ღრუში – ავგუსტეს დენარი³, 18 სამარხში თავის ქალის უკან ოქტავიანე ავგუსტეს ორი დენარი⁴. ქვემო გოსტიბეს სამაროვნიდან განსაკუთრებულია 16 სამარხი. აქ ერთი მონეტა პირის ღრუში აქვს მიცვალებულს და ორი თავის ქალის უკან იდო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თუ „ქარონის ობოლ-“ თან გვაქვს საქმე, მონეტა ან პირის ღრუშია, ან ხელში უჭირავს მიცვალებულს, ან ორ მონეტას თვალზე აფარებენ. ამ სამარხში, ჩვენი აზრით, მიცვალებულს პირის ღრუშიც ჩაუდეს მონეტა და თვალზეც დააფარეს.

„ქარონის ობოლის“ გარდა სამარხში მონეტის ან მონეტების მოხვედრის შემთხვევები საკმაოდ ხშირია, თუმცა მათი ფუნქციის განსაზღვრას ართულებს სხვადასხვა ფაქტორი. კერძოდ, ეს შეიძლება იყოს რთული ბუნებრივი პირობები, რამაც ძვლოვანი მასის ჩაშლა და სამარხეული ინვენტარის აღრევა გამოიწვია.

3.2. მონეტა (ან მონეტები) სამარხში, როგორც ქონებრივი ცენზის განმსაზღვრელი სიმბოლო

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მიცვალებულისთვის მონეტ (ებ) ის ჩატანება სხვადასხვა დანიშნულებით ხდებოდა. ხშირად მონეტების არსებობა სამარხში გარდაცვლილის ქონებრივი პრესტიჟის განმსაზღვრელი იყო. საქართველოში მსგავსი შემთხვევებიც საკმარისად მოგვეპოვება.

ვანში №15 სამარხში, რომელიც ძვ.წ. III საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება, აღმოჩნდა ოთხი მონეტა, ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ.წ. 356-323) და ფილიპე III მაკედონელის (ძვ.წ. 323-316) სტატერები და ორი კოლხური თეთრი, ნახევარდრაქმიანი⁵.

¹ გ. მინდიაშვილი, *გუდაბერტყას არქეოლოგიური ექსპედიცია*, ანგარიში, ხელნაწერი, 2015

² ზ. თორთლაძე, *გოსტიბეს არქეოლოგიური ძეგლები (III-VII საუკუნეები)*, გამომცემლობა მერიდიანი, (თბილისი, 2015), 40

³ იქვე

⁴ იქვე, 41

⁵ ვ. თოლორდავა, „ვანის ცენტრალური ტერასის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ფერდი“, (თბილისი, 1986), *ვანი VIII*, 83

აშკარაა, რომ აღნიშნული მონეტების მოხვედრა სამარხში გარდაცვლილის სიმდიდრის განმსაზღვრელია. იგივე შეიძლება ითქვას ვანის ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრისა და III საუკუნის დასაწყისით დათარიღებულ №16 სამარხზე, სადაც 80 ცალი კოლხური ტრიობოლი აღმოჩნდა სამაჯურების ორ გროვას შორის. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ მონეტები ქისაში იყო მოთავსებული ან ქსოვილში გახვეული და ხელებში ედო მიცვალებულს¹.

ვანის №24 სამარხში მთავარი მიცვალებულის თავის არეში დადასტურდა „ქარონის ობოლი“ – ბოსფორის სამეფოს, პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა, ძველი ნელთადრიცხვით IV საუკუნის ბოლო. მაგრამ იქვე, დაკრძალულის თავის არეში, აღმოჩნდა ოქროს ზოდი². ჩვენი აზრით, ოქროს ზოდი „ქარონის ობოლთან“ ერთად პირდაპირ მიანიშნებს მიცვალებულის განსაკუთრებულ ქონებრივ ცენზზე.

ქისით მონეტების გატანების შემთხვევა არის დაფიქსირებული საირხეში №8 სამარხში, მთავარ მიცვალებულს მეორე ტიპის 14 კოლხური ტრიობოლი ჰქონდა ჩატანებული, ხოლო სარკოფაგის თავზე ქვაყრილში კი 20 ასეთი მონეტა აღმოჩნდა. ზოგიერთ მონეტაზე ქსოვილის ანაბეჭდია, რაც შეიძლება იმას ნიშნავდეს, რომ მონეტები ქისაში ან ქსოვილში იყო გახვეული.

უნდა აღინიშნოს, რომ არის შემთხვევები, როდესაც სამარხში მონეტები ორგვარ ფუნქციას ასრულებს, მაგალითად, გვხვდება „ქარონის ობოლის“ და სიმდიდრის სახით. საილუსტრაციოდ შეგვიძლია მოვიყვანოთ ვანის №22 სამარხი, სადაც ორმოში დადასტურებული ოთხი მიცვალებულიდან მონეტები, ჩვეულებრივი კოლხური ტრიობოლი, მხოლოდ ერთს ჰქონდა, თუმცა იქვე დერგში, რომელშიც 300-მდე ოქროს სამკაული იდო, 5 ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა, ხოლო მიცვალებულებს შორის არეზე ვერცხლის გროვასთან ორ ჯგუფად იდო იმავე ტიპის მონეტები. ერთ ჯგუფში 40 მონეტა შედიოდა, მეორეში კი – 41³. სვანეთში, ჭუბერის თემში, ლარილარის სამაროვნის ტერიტორიაზე, აღმოჩენილია ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი. მონეტის ზუსტი მდებარეობა სამარხში ცნობილი არ არის. ალექსანდრეს სტატერის ქარონის ობოლად აღმოჩენის შემთხვევა დადასტურებულია ტახტიძირის სამარხში, ამიტომ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ აქაც იმავე ფაქტთან გვქონდეს საქმე. არც იმის გამორიცხვა შეიძლება, რომ ოქროს მონეტა ამ შემთხვევაში გარდაცვლილის ქონებრივი პრესტიჟის განმსაზღვრელი იყო. ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის არსებობა, სხვა სამარხეულ ინვენტართან ერთად, უმნიშვნელოვანესია იმ აზრის განსამტკიცებლად, რომ სვანეთის რეგიონი ელინისტურ პერიოდში ჩართულია საერთაშორისო ფულად მიმოქცევაში და არანაირად არ წარმოადგენს კარჩაკეტილი რეგიონს⁴.

¹ დ.კაჭარავა, ზ. მჟავანაძე, „ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში“, ვანი VIII (თბილისი, 1986), 22

² დ. კაჭარავა, ს.ხარაბაძე, „დაკრძალვის წესები ვანის ნაქალაქარზე ძვ.წ. IV-III საუკუნეებში“, იბერია-კოლხეთი №7 (თბილისი, 2011), 25

³ კაჭარავა, ქარონის ობოლი

⁴ გ.ლორთქიფანიძე, ზ. კვიციანი, გ. გერაძე, „ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა“ (თბილისი, 2008), 23; მ. პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“.

3.3. სამარხში მონეტა როგორც სამკაული, ავბაროზი ან უფლებრივი ინსიგნია

იმიერ ცხოვრებისთვის მონეტების გატანებას კიდევ ერთი ფუნქციური დატვირთვა ჰქონდა – მონეტის გამოყენება სამკაულად ან ამულეტად. საქართველოს ტერიტორიაზე მსგავსი შემთხვევები რამდენიმე არქეოლოგიურ ძეგლზე დადასტურდა.

ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე 1998 წლამდე ჩატარებული გათხრების დროს №5 სამარხში (ძვ.წ. 430-420) აღმოჩნდა პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა (ტიპი: ლომის თავი, ჩაჭდული კვადრატი და ნარწერა), დათარიღებული ძვ.წ. 475-450 წლებით¹. აღსანიშნავია, რომ ამ მონეტას ნახვრეტი აქვს. დ. კაჭარავას მოსაზრებით, შესაძლოა, ის სამარხში ჩატანებამდე სამკაულად იყო გამოყენებული. კერძოდ, საკიდად²; მონეტა თავის არეშია აღმოჩენილი და სწორედ ამიტომაც მას „ქარონის ობოლის“ დანიშნულება მიენერა. ჩემი აზრით, თუკი ის სამკაულად იყო სამარხში ჩაყოლებამდე გამოყენებული, ვერანაირად ვერ ექნებოდა სტიქსის მეზორნისთვის გადასახდელად გატანებული ფულის ფუნქცია. ვფიქრობ, მონეტა მიცვალებულს სამკაულად ან ამულეტად გაატანეს.

ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე, 1976 წელს №22 სამარხში თავის არეში ორი მონეტა დაფიქსირდა, რომლებსაც საკიდისთვის განკუთვნილი ნახვრეტები ჰქონდა და ასევე სამკაულს წარმოადგენდა³.

87 სამარხში აღმოჩნდა გახვრეტილი პანტიკაპეიონის ჰემიდრაქმა, რომელიც ყელის არეში დაფიქსირდა მძივებთან ერთად. ეს შემთხვევაც მონეტის სამკაულად გამოყენებას უკავშირდება⁴. ეს კონკრეტული შემთხვევა საყურადღებოა იმ კუთხითაც, რომ აშკარაა მონეტისა და ქვების იდენტური რიტუალური ფუნქცია. ეს განსაკუთრებით მკაფიო ხდება გვიან შუა საუკუნეებში, როდესაც საეკლესიო განძში მონეტებთან ერთად მძივებიც გვხვდება. ამ თემას მოგვიანებით შევეხებით.

სამარხში ფულის ჩაყოლების ტრადიცია იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ მოგვიანებით ეს რიტუალი ბევრ ქვეყანაში და, მათ შორის, საქართველოში, შუა საუკუნეებშიც სრულდებოდა, უფრო მეტიც, ის აქა-იქ დღესაც გვხვდება.

ქრისტიანობის გავრცელების დასაწყისში, მიუხედავად დოგმატიკური აკრძალვისა, სამარხებში ჯერ კიდევ ვხვდებით სამარხეულ ინვენტარს. დაახლოებით VIII საუკუნიდან იცვლება სურათი და შუა საუკუნეების პერიოდში თითქმის უინვენტარო სამარხები ჩნდება. ამ მოვლენას ლ. ჭილაშვილი დამპყრობთა ხშირ ცვლას, ქვეყნის აოხრებას, მძიმე გადასახადებს და საერთოდ მძიმე ეკონომიკურ ვითარებას მიაწერს⁵.

განსხვავებული ვითარებაა XII-XIII საუკუნეებში, როდესაც საქართველო ერთიანი და საკმაოდ ძლიერ სახელმწიფოდ ყალიბდება. ქვეყანა ეკონომიკურად მოლონიერ-

¹ ა. კახიძე, *აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები* (ბათუმი, 1975), 68

² კაჭარავა, „ქარონის ობოლი“

³ ა. კახიძე, ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს. ბერძნულ ნეკროპოლზე 1976 წელს განხორციელებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები, (ბათუმი, 1979), 47

⁴ ა. კახიძე, მ. ვიკერსი, საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002). *ფიჭვნარი I*. (ბათუმი-ოქსფორდი, 2004), 87-103

⁵ ლ. ჭილაშვილი, „ქალაქი რუსთავი“, ისტორიულ-არქეოლოგიური ნარკვევი, (თბილისი, 1958) 146.

ბულია და სწორედ ამ დროს ჩნდება შედარებით მდიდრული სამარხები, სადაც გარდა სხვა სამარხეული ინვენტარისა, ჩნდება მონეტებიც. მონეტის გამოჩენა სამარხებში შესაძლოა საქალაქო ცხოვრების გამოცოცხლებასთანაც მჭიდრო არის დაკავშირებული, ვინაიდან ვაჭრობასთან ერთად იზრდება მოთხოვნა ფულზე. ფულის როლი უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი ხდება როგორც ამქვეყნიური, ისე იმქვეყნიური ცხოვრებისთვის. ამ რწმენა-წარმოდგენას, რომელიც მკაცრად ეწინააღმდეგებოდა ქრისტიანულ დოგმატიკას, ვერაფერი მოუხერხა რელიგიამ.

საინტერესოა, აგრეთვე, ის ფაქტი, რომ დღეისათვის სამარხებში მონეტები შუა საუკუნეების იმ ძეგლებზეა აღმოჩენილი, რომლებიც მსხვილ ქალაქებს ან საქალაქო ცენტრებს წარმოადგენდნენ. ნიშანდობლივია, რომ შემთხვევები, რომლებსაც ჩვენ ქვემოთ მოვიყვანთ, გავუსწრებ მოვლენებს და აღვნიშნავ, რომ ერთმანეთთან საკმაოდ ახლოს ერთ რეგიონში მდებარეობენ და შესაძლოა დამახასიათებელიც იყოს ამ რეგიონისთვის, კერძოდ, ქვემო ქართლისთვის¹.

შუა საუკუნეებში სამარხში მონეტის ჩაყოლების შემთხვევა დასტურდება ქვემო ქართლში, გომარეთის (ზურტაკეტის) პლატოზე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის და ხელოვნების მუზეუმის გაერთიანებული არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გათხრილ ბრინჯაოს ხანის ერთ-ერთ, კერძოდ, №4 ყორღანში. 1962 წელს აქ აღმოჩნდა შუა საუკუნეების ჩაშვებული სამარხი². ექსპედიციის ხელმძღვანელის ო. ჯაფარიძის მიხედვით, სამარხში აღმოჩნდა ცხენის რამდენიმე კბილი, რკინის ლაგამი, რკინის ჯაჭვის პერანგის ნატეხები, რკინის ისრის პირი და რაღაც კაუჭის მაგვარი ნივთი (მ. წურწუმისა მიგნებით, ის ქვაბის სახელურია); აქვე ნაპოვნი იყო სამად გაჭრილი, კონსტანტინე X-ის (1057-1067) ბიზანტიური ოქროს მონეტა (იხ. დანართი XXI. 2).³ სამარხეული მასალის შესწავლის შედეგად მ. წურწუმამ დაადგინა, რომ ზურტაკეტის სამარხში დაკრძალული იყო ყივჩაღთა ერთ-ერთი წინამძღოლი⁴. რაც შეეხება სამარხის გამართვის თარიღს, მეცნიერის აზრით, დაახლოებით 1124 წელი უნდა იყოს, რადგან ყივჩაღების დამკვიდრება ზურტაკეტში დმანისის ალების, ანუ 1124 წლის შემდეგ არის სავარაუდებელი⁵. ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ოქროს მონეტის, კონსტანტინე X დუკას (1059-67) მიერ მოჭრილი ჰისტამენონ ნომისმას სამარხში მოხვედრის ფუნქციური დატვირთვა. მიუხედავად იმისა, რომ ავტორის სამართლიანი შენიშვნით, აღნიშნული ტიპის მონეტები სამარხის გამართვის დროსაც გადახდის კანონიერ საშუალებას წარმოადგენდა. ვფიქრობ, იქ მისი მოხვედრა უფრო მიცვალებულის ძალაუფლების და ქონებრივი პრესტიჟის მიმანიშნე-

¹ ძნელია აიხსნას რატომ, მაგრამ დასავლეთ საქართველოში, შუა საუკუნეების სამარხი მონეტით არ დაფიქსირებულა ჯერჯერობით.

² მ. წურწუმი, „ვანისა და ზურტაკეტის სამარხები როგორც წყარო შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვის“, საისტორიო კრებული, 3 (2013) 174; ო.მ. Джапаридзе, „Археологические раскопки в Триалети в 1959-1962гг.“, *Советская археология*, 2 (1964), 107, рис. 11; ოთარ ჯაფარიძე, არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში (თბილისი, 1969), 14, 39, 42-3

³ ო. ჯაფარიძე, არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში, 42-3

⁴ მ. წურწუმი, „ვანისა და ზურტაკეტის სამარხები როგორც წყარო შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვის“, 179

⁵ იქვე, 188

ბელი იყო. რაც შეეხება მონეტის სამად გაყოფას, აქ შესაძლოა, მართლაც, გარკვეულ რიტუალთან გვეკონდეს საქმე¹.

1950 წელს ქალაქ რუსთავში, მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, ქალაქის საავადმყოფოსთან ახლოს ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგად (ხელმძღვანელი გიორგი სზლომთათიძე) გამოვლინდა სამარხები, საკმაოდ მრავალფეროვანი ინვენტარით². განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა თავის დროზე ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილ ყელსაბამს. საქმე ისაა, რომ ყელსაბამი შედგებოდა სხვადასხვა მძივისაგან და გიორგი III-ის ხუთი გახვრეტილი სპილენძის მონეტისაგან. ყელსაბამის მძივების უმეტესობა პასტის არის, ნიჟარაა (დანართი XXII. 1, 2) (ე.წ. კაური-ინდოეთის ზღვის მოლუსკის ნიჟარა მ. პ.), ერთი პასტის ავგაროზია, ე.წ. დამუჭული ხელი და ერთიც ცისფრად მოჭიქული ფაიფურის მწოლიარე ლომის გამოსახულება³. რუსთავის სამარხში აღმოჩენილი მონეტები სამარხში უკვე სამკაულის დატვირთვით მოხვდა. შეიძლება დავუშვათ, რომ აქ მონეტების სამკაულად გამოყენებასთან ერთად ქონებრივი დანიშნულების პრეზენტაციასთან გვეკონდეს საქმე.

დმანისის ნაქალაქარზე შუა საუკუნეების სამაროვანზე (ქრისტიანულ უბანში) სამაროვნის სამხრეთ ნაწილში 1976 წელს გაითხარა №1 სამარხი, ექსპედიციის ხელმძღვანელი ვახტანგ ჯაფარიძე, სადაც აღმოჩნდა ზრდასრული ადამიანის და მასზე ზემოდან დაკრძალული ბავშვის ჩონჩხი. ზრდასრული ადამიანის თავის ქალის ქვეშ აღმოჩნდა თამარ-დავითის (1200 წ) ორი ცალი სპილენძის მონეტა⁴.

დმანისის ნაქალაქარის ქვემო უბნის ეკლესიასთან არსებული სასაფლაოს არქეოლოგიური შესწავლა XX საუკუნის 1983-1984 წლებში წარიმართა და ის ეკლესიის სამხრეთ აღმოსავლეთით, ორ პარალელურ კედლებს შორის მოქცეულ ტერიტორიას მოიცავდა⁵. ექსპედიციის ხელმძღვანელი ვახტანგ ჯაფარიძე. ხსენებული პარალელური კედლები ეკლესიაზე უფრო ადრეული საცხოვრებელი შენობის ნაშთებს უნდა წარმოადგენდეს, რომლის მოშლის შემდეგაც აქ სასაფლაო მოუწყვიათ.

გათხრების ტერიტორიაზე გამოვლენილი სამარხების უმრავლესობას საფლავის ქვები გააჩნდა, მხოლოდ წარწერის გარეშე. სამარხები უინვენტარო იყო. ხოლოდ რამდენიმე მათგანში აღმოჩნდა მონეტები, რომელთაგანაც სამი კარგად თარიღდება.

¹ მ. ნურნუშია, „ვანისა და ზურტაკეტის სამარხები როგორც წყარო შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვის“, 181

² გ. ლომთათიძე, „რუსთავში წარმოებული არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“ I, (თბილისი, 1955), ნაზი პაჭიკაშვილი, ძველი რუსთავი, (თბილისი, 2014), 182

³ იქვე, 183

⁴ В. Джапаридзе, Г. Гамбашидзе, „Раскопки в Дманиси“, *Полевые Археологические Исследования в 1976 году, Академия Наук Грузинской ССР, Центр Археологических Исследований Института Истории, Археологии и Этнографии* им. Акад. И.А. Джавахишвили, Тбилиси: издат. „Мецниереба“, (1979), 213-214; ჯიმშერ ჩხვიმიანი, „განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულწარწერიანი საფლავის ქვები დმანისიდან“, *კადმოსი* 7, (თბილისი, 2015), 42-43

⁵ Вахтанг Джапаридзе, Джумбер Копалиани, Нугзар Мгеладзе, Мери Гочиашвили, Гиви Болквадзе, Тамаз Бугиანიшвили, „Дманисская экспедиция раскопки в 1984 году“. *Полевые археологические исследования в 1984-1985 году / Академия Наук Грузинской ССР, Археологическая комиссия Грузии, Центр Археологических Исследований, Институт Истории, Археологии и Этнографии* им. И. А. Джавахишвили, (Тбилиси: Мецниереба, 1987), 105-119, Таб. CLXXXVIII-CCII

1. მეფე რუსუდანის მონეტა (1227 წ) სამარხი №10 (0, 25 მ. სიღრმეზე);
2. მანგუ ყაენის მონღოლური მონეტა (1254-57) – სამარხი №9 (0, 40 მ. სიღრმეზე);
3. გაურკვეველი მონეტა (სპილენძის) – სამარხი №10 (0, 35 მ სიღრმეზე); სამწუხაროდ, არ არის ცნობილი, თუ რა ვითარებაში აღმოჩენილი მონეტები.

დმანისის სამაროვანზე (ქრისტიანულ უბანში) XIII კვადრატის გვერდით 1987 წელს გაითხარა ორი სამარხი. ქსპედიციის ხელმძღვანელი ვახტანგ ჯაფარიძე. სამარხში №27 აღმოჩნდა ერთი მიცვალებული. მის ჩრდილოეთ გვერდზე გათხრილ სამარხში №28-29 აღმოჩნდა ორი ერთმანეთზე დაკრძალული მიცვალებული. ზედა მიცვალებულის (№28) მარცხენა მხარეს აღმოჩნდა ორი მონეტა: ლავინისა და მხრის ძვალთან აღმოჩნდა ერთი და გულის არეში აღმოჩნდა მეორე მონეტა. საველე დავთარში მითითებულია, რომ მონეტა იყო სპილენძის, არაბული წარწერებით). ზედა მიცვალებულს, სადაც მონეტები აღმოჩნდა, უნდა ეკუთვნოდეს სამარხზე აღმართული საფლავის ქვებიც, ე.წ. ებიას (საკუთარი სახელია – მ. პ.) ეპიტაფიით (დანართი XXIII). სამარხი XIII ს.-ის II ნახევრითა დათარიღებული¹. გამოდის, რომ მიცვალებულს, სახელად ებია-ს, საფლავში ჩააყოლეს ორი ცალი მონეტა². დმანისის ამ სამარხში მონეტების ზუსტი ლოკალიზაცია შეუძლებელი იყო, ამიტომ ძნელია კონტექსტზე ვიმსჯელოთ, მაგრამ წინა №1 სამარხში თავის ქალის ქვემოთ ნაპოვნი მონეტები შესაძლოა მიცვალებულს რიტუალურად გააყოლეს. კერძოდ, ქარონის ობოლის ერთ-ერთი ფორმა გამოიყენეს, როდესაც მიცვალებულს თვალებზე აფარებდნენ მონეტებს.

2019 წელს სამშვილდეში საქართველოს უნივერსიტეტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ხელმძღვანელი დავით ბერიკაშვილი, სიონის უბანში თხრილი – 08. გათხარა სამარხი №4³. სამარხში აღმოჩნდა მიცვალებული, 20-30 წლის. სქესი – მდედრობითი. ქალს, სავარაუდოდ, ხელში ეჭირა ქისა, რომელშიც მონეტები იყო ჩაყრილი. ქსოვილის ფრაგმენტები შემორჩა მონეტებზე, რის გამოც გაჩნდა ვარაუდი, რომ ქისა იყო, თუმცა შესაძლოა, რომ ქსოვილში იყო მონეტები შეხვეული. სამარხში დადასტურებული ფული რუსუდანის ვერცხლის 10 ცალი დრამაა, მოჭრილი 1230 წელს. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში სამარხში ჩაყოლებული ფული, ერთი მხრივ, ქონებრივი პრესტიჟის მაჩვენებელიც არის, მაგრამ, ამავდროულად, მონეტებს ფულის ფუნქცია აქვთ და იმიერ ცხოვრებისთვის გამოსაყენებლად გაატანეს. უნდა აღინიშნოს, რომ რუსუდანის ათი ვერცხლის დრამა საკმარისად დიდ თანხას წარმოადგენდა XIII საუკუნის საქართველოში.

მიცვალებულის ფულთან დაკავშირებულმა ტრადიციამ არა მარტო არქეოლოგიაში, არამედ ეთნოლოგიაშიც დატოვა კვალი. ეს რიტუალი ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეებში არა თუ ძველად, ახლაც აგრძელებს არსებობას.

¹ ჩხვიმიანი, „განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულწარწერიანი საფლავის ქვები დმანისიდან“, 54-58

² დასახელებულ სტატიაში ჯ. ჩხვიმიანს მონეტები ნახსენები არ აქვს, რადგან სტატიის გამოქვეყნებისას არ ჰქონდა დავთრის ჩანაწერი სრულად. მოყვანილი ინფორმაცია მან პირადად მომახსენა, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

³ მ. პატარიძე, „ახალი ნუმიზმატიკური მონაპოვარი სამშვილდედან“, მოხსენება, საქართველოს უნივერსიტეტის სამშვილდის არქეოლოგიური ექსპედიციის 2019 წლის საანგარიშო კონფერენცია.

ხევსურეთში მიცვალებულს „საიქიოში საგზლად ატანდნენ სამ მრგვალ პურს, სათუთუნეს, ასანთს, ბოთლით არაყს, ჯიბეში თეთრ ფულსაც ჩაუყრიდნენ“¹. „სამეგრელოში მიცვალებულს საფლავში ჩააყოლებენ ხელადით ღვინოს, ფულს, არაყს, თუთუნით სავსე ქისას, ტალ-კვესს და აბედს, ყოველივე ეს საჭიროა მიცვალებულისათვის სულეთში“². ხევსურეთშივე მიცვალებულის ტანისამოსის დალოცვისას „ტალავართაზე“ ფულიც იდებოდა³.

სვანეთში მიცვალებულის მოსახსენებელ დღეებში ჭირისუფალი „სულის სკამზე“ (ფიჩქ) გაანყობდა საკურთხეს, სადაც სხვადასხვა ნივთთან ერთად ხურდა ფულიც იყო⁴.

შუა და გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ტრადიცია მიცვალებულისათვის მონეტების გატანებისა, ჩვენი აზრით, არქეტიპულად „ქარონის ობოლის“ რიტუალს უკავშირდება.

სამარხში მონეტის ან სამონეტო მოტივის გამოყენებით დამზადებული სამკაულის ჩაყოლების საკმაოდ ხშირი შემთხვევაა საქართველოშიც და მის ფარგლებს გარეთ⁵.

გლიპტიკურ ნაწარმზე (საბეჭდავ ბეჭდებზე) მონეტის ფარაკად გამოყენების ფაქტები დადასტურებულია სკვითურ სამარხებში აღმოჩენილ ბეჭდებზე: დიდი რიჟანოვკის ყორღანის ოქროს სამ ბეჭედს და ზედა ტარასოვკის სამარხის ერთ ბეჭედს ფარაკად პანტიკაპეიონის სტატერები აქვს⁶. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რიჟანოვკის მონეტები ძვ.წ. 330-315 და 314-294 წწ-ს მიეკუთვნება⁷, ხოლო ტარასოვკისა – ძვ.წ. 310-304 წწ.-ით თარიღდება⁸. უფრო გვიან, რომაულ ხანაში, მონეტებს (უპირატესად აურეუსებს) ფართოდ იყენებენ ფარაკებად⁹, როგორც ვხედავთ, მოყვანილ მაგალითებში მონეტებია ფარაკებად გამოყენებული.

განსხვავებული, შეიძლება ითქვას, უნიკალური შემთხვევა დაფიქსირდა ვანის არქეოლოგიურ ძეგლზე.

2002-2004 წლებში ვანში განხორციელებული არქეოლოგიური ექსპედიციების შედეგად (ხელმძღვანელი დარეჯან კაჭარავა), გამოვლინდა რამდენიმე სამარხი, რომელთა შორის განსაკუთრებული აღმოჩნდა სამარხი 24 (დანართი XXIV).

მდიდარი ინვენტარის სიუხვისა და მრავალფეროვნების გამო, მთავარი მიცვალებულის გამოვლენა არქეოლოგებისთვის რთული არ აღმოჩნდა¹⁰. სამარხეული ინვენტა-

¹ მაკალათია ს. „ხევსურეთი“, (ტფილისი, 1935), 43.

² სახოკია თ. „მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში“. *მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის*, ტომი 3, (1940), 178.

³ მაკალათია, „ხევსურეთი“, 44

⁴ ს. გულედანი, ეთნოგრაფიული ჩანაწერი, მესტიის მუზეუმის არქივი, (2009), 35

⁵ დ.კაჭარავა, „არქეოლოგიური გათხრები ვანის ზედა ტერასაზე 2002-2005 წლებში“, ხელნაწერი, 2005

⁶ იქვე.

⁷ С. Скорый, *Дата Большого Рыжановского кургана. – Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья* (Запорожье, 1999), 240-241; В. Анохин, *Монетное дело Боспора*, (Киев, 1986), 140-141

⁸ W. Seipl (Hrsgb.), „Gold aus Kiew, 170 Meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine“, (Wein, 1991), Kat. N. 155

⁹ F. Marshall, *Catalogue of the finger-rings. Greek, Etruscan, and Roman, in the Department of Antiquities, British Museum*, (London, 1907), 259, 267; 269-270

¹⁰ კაჭარავა, ხარაბაძე, „დაკრძალვის წესები ვანის ნაქალაქარზე ძვ.წ. IV-III საუკუნეებში“, 24

რი შეიცავს 1000-ზე მეტ ოქროს ნივთს, ასობით ვერცხლის სამკაულს, თიხის 12 ჭურჭელს, ვერცხლის სარტყელს, ბრინჯაოს სარკეს, მინის, ეგვიპტური ფაიანსის, სარდიონის, ქარვისა და გიშრის 17 000-ზე მეტ მძივს. ასევე, რვა საბეჭდავ ბეჭედს, რომლებიც, ერთის გარდა, ქ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით, ადგილობრივი ნაწარმი არ უნდა იყოს¹. თითოეულ მათგანს, სავარაუდოდ, სხვადასხვა ფუნქციური დატვირთვა უნდა ჰქონოდა. მთავარ მიცვალებულთან თანადაკრძალული იყო ოთხი ადამიანი და ერთი ცხენი². ბოსფორის სამეფოს ქალაქ პატიკაპეიონის მონეტის საშუალებით სამარხი დათარიღდა ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულით³.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს სამარხში სხვა ძვირფას ნივთებთან ერთად აღმოჩენილი, თითზე სატარებელი ვერცხლის ბეჭედი, რომელიც ნუმიზმატიკური ასპექტით, ვფიქრობ, განსაკუთრებით საყურადღებოა.

აღწერილობა⁴

9. 24-2006/21, ვანი, სამარხი №24. (დანართი XXV. 1)

ბეჭედი ვერცხლისაა, ფარაკიანი, წრიული ფორმის, მასიური ფარაკის ბრტყელ პირზე გამოსახულია ხარის თავი პროფილში. გამოსახულება არ არის ღრმა, მაგრამ მკაფიოა, შესრულებულია საკმაოდ რეალისტურად. ხარს მრგვალი ფოსოთი აღნიშნული დიდი თვალი, ოდნავ მოხრილი რქა და დიდი ზომის ყური აქვს; კისერი ირიბად დაღარულია და თითოეული ღარი მოზრდილი მრგვალი ბურთულით მთავრდება. გამოსახულებას გარს უვლის ხაზოვანი რკალი.

ქეთევან ჯავახიშვილმა იმთავითვე აღნიშნა ვანის ბეჭედზე გამოსახული ხარის თავის დიდი მსგავსება II ტიპის კოლხური ნახევარდრაქიმების რევერსზე გამოსახული ხართან. ეცნიერმა, აგრეთვე, გამოთქვა მოსაზრება, რომ შესაძლოა ვანის ბეჭედი დამზადებული იყოს იმავე ზარაფხანაში, სადაც კოლხური მონეტა იჭრებოდა, სავარაუდოდ, დაახლოებით ძვ.წ. V ს.-ის მეორე ნახევარსა და IV ს.-ის მეორე ნახევარს შორის⁵.

საბეჭდავი ბეჭდის შესახებ ინფორმაციას სხვადასხვა მეცნიერის შრომებში მივაკვლიეთ.

ამ სამარხის უშუალო გამთხრელის, დარეჯან კაჭარავას ცნობით, „ვერცხლის საბეჭდავი ბეჭდის ფარაკზე გამოსახულია ხარი, რომელიც კოლხური ვერცხლის მონეტების მცირე ნომინალის – ტრიობოლის რევერსზე არსებული გამოსახულების ასლია. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ეს ერთადერთი შემთხვევაა სამონეტო ტიპის ლითონის ბეჭდის ინტალიოზე დატანის“⁶.

აღნიშნული ბეჭდის შესახებ ინფორმაცია მოვიპოვეთ მაიკლ ვიკერსის სტატიაში. მკვლევარი წერს: „ვანის ნაქალაქარის №24 სამარხის გამთხრელმა აღნიშნა მსგავსება

¹ ქ. ჯავახიშვილი, „ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები“. *იბერია-კოლხეთი*, (თბილისი, 2011), №127

² კაჭარავა, ხარაბაძე, „დაკრძალვის ნესები ვანის ნაქალაქარზე ძვ.წ. IV-III საუკუნეებში“, 25

³ D.Kacharava, G.Kvirvelia, „Recent archaeological finds on the upper terrace of the Vani site“, – *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 14, pp. (2009), 237, 315

⁴ ჯავახიშვილი, „ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები“, 127

⁵ იქვე

⁶ კაჭარავა, „არქეოლოგიური გათხრები ვანის ზედა ტერასაზე 2002-2005 წლებში“, ხელნაწერი, 2005

ვერცხლის ერთ-ერთი ბეჭდის ფარაკზე არსებულ წრეში ჩასმული ხარის თავის გამოსახულებასა და კოლხური თეთრის რევერსის ტიპს შორის და დაასკვნა, რომ ეს ბეჭედი ოფიციალურ პირს ეკუთვნოდა¹.

ბეჭდის შესახებ ნაშრომში – „კოლხური თეთრი“ – კულტუროლოგიური ასპექტები“ გ. ლორთქიფანიძე და გ. გერაძე აღნიშნავენ: „კოლხური თეთრი 200 წელზე მეტ ხანს, სულ ცოტა, რვა თაობისათვის მაინც ეროვნული ვალუტის როლს ასრულებდა – ის კოლხეთის მოსახლეობის ყოველდღიური ყოფის შემადგენელი ნაწილია. შესაბამისად, მონეტებზე მოცემული ღვთაება და მისი წმინდა ცხოველი, ნაყოფიერების კულტის სიმბოლო, არ უნდა ყოფილიყო კოლხთათვის უცხო, მათი რწმენისათვის მიუღებელი. ეს რომ ნამდვილად ასეა, დასტურდება დ. კაჭარავას მიერ ვანში ახლახან აღმოჩენილ მდიდრულ, №24 ძვ.წ. IV ს.-ის სამარხში ნაპოვნი ვერცხლის ფარაკიან ბეჭედზე ამოტივფრულ ანალოგიური ხარის თავის გამოსახულებითაც“².

ბეჭედს შეეხო თავის ნაშრომში ნინო ლორთქიფანიძე: „ვანის 24 სამარხში აღმოჩენილია ოქროსა და ვერცხლის საბეჭდავი ბეჭდები, რომლებზეც გამოსახულია როგორც ბერძნული მოტივი – ელინური იარაღის ნაკრები, კერძოდ, წვივსაფარი, მუზარადი და ფარია არწივის, ასევე კოლხური სამონეტო ტიპი – კოლხური თეთრი ხარის თავის გამოსახულებით“³.

საბეჭდავზე გამოსახულება სარკისებურია. ანაბეჭდის ალებისას მივიღე კოლხური თეთრის ნახევადრაქმიანის, ტრიობოლის ზუსტი გამოსახულება, რომლის ადგილობრივი, კოლხური წარმომავლობა უკვე დიდი ხანია მეცნიერთა შორის დავის საგანს აღარ წარმოადგენს. გარდა იმისა, რომ გამოსახულებები იდენტურია, არანაკლებ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ზომებიც ზუსტად ტრიობოლისაა (დანართი XXV. 2, 3). რადგან ინტალიოა, გამოდის, რომ ბეჭდის ფარაკი დამზადებულია არა მონეტის გამოსახულების, როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, არამედ მონეტის მოსაჭრელი სიქის მიხედვით. ამ პრინციპით ქეთევან ჯავახიშვილის მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ ეს საბეჭდავი იმავე ზარაფხანაში დამზადდა, სადაც იჭრებოდა მონეტები, სავსებით მისაღებია⁴. სწორედ სიქაზე გვხვდება გამოსახულება სარკისებურად. ჩვენი აზრით, სწორედ ეს მონეტის ანიჭებს ხარის თავიანთ საბეჭდავს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას.

საბეჭდავისა და კოლხური ტრიობოლის იკონოგრაფიულმა იდენტურობამ დაგვაფიქრა სამარხში დასვენებული ცენტრალური პირის იერარქიულ სტატუსზე. საბეჭდავის მფლობელის სქესის გარკვევა შეუძლებელია, ვინაიდან ჩონჩხი არ შემონახულა. სამარ-

¹ მ. ვიკერსი, „ქარონის ობოლი, კოლხური მონეტები და კოლხები“, „საქართველოს არქეოლოგია საუკუნეთა მიჯნაზე: შედეგები და პერსპექტივები“ საერთაშორისო კონფერენცია. მიძღვნილი აკადემიკოს ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 80 წლისთავისადმი. მოხსენებათა თეზისები, (თბილისი, 2010), 61

² გ. ლორთქიფანიძე, გ. გერაძე, „კოლხური თეთრი“, ნარკვევები ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიიდან, (თბილისი, 2007), 29

³ ნ. ლორთქიფანიძე, *ძველი ქართული სამკაული* (თბილისი, 2015), 296

⁴ ზუსტად ზარაფხანაში დამზადდა თუ არა, ვფიქრობ, ამას დიდი მნიშვნელობა არ აქვს, მთავარი ის არის, რომ ზარაფხანის მთავარი ატრიბუტია – სიქის მიხედვით დამზადებული ბეჭედი, რაც იმის ირიბი მტკიცებულებაა, რომ პატრონი სამონეტო რეგალიის მფლობელი თუ არა, ამ საქმის მაკონტროლებელი მაინც უნდა იყოს.

ხეული ინვენტარის მიხედვით უდავოა, რომ ის ქონებრივად დანინაურებული პერსონაა¹. ის ნამდვილად ოფიციალური პირი იყო და, რომ საბეჭდავი ბეჭედი ამ პირის ოფიციალური საჭიროებისათვის განკუთვნილი უფლებრივი ინსიგნია, ამაზე საუბარი ზედმეტია. მაგრამ ჩნდება კითხვები:

- რატომ გვხვდება სახელმწიფოს ან სხვა პოლიტიკური წარმონაქმნის (?) უმაღლესი იურიდიული დოკუმენტის – მონეტის (ან სიქის) გამოსახულება საბეჭდავზე?
- ვის ჰქონდა ამ საბეჭდავის გამოყენების უფლება?
- წარმოადგენდა თუ არა საბეჭდავის მფლობელის რეგალიას ფულის მოჭრა და თუ წარმოადგენდა, რა ფორმით?

ამ კითხვებს თავისთავად მივყავართ “კოლხურ თეთრთან” დაკავშირებულ სამეცნიერო დისკუსიამდე.

„კოლხური თეთრის“ გენეზისის საკითხი არა ერთი მეცნიერის მიერ იქნა შესწავლილი².

საკმაოდ პრობლემატურია კოლხური თეთრის ემიტენტის საკითხი. ამის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ამ ტიპის მონეტების ანეპიგრაფიკულობაა. არსებობს კოლხური ტრიობოლების მხოლოდ მცირე ნაწილი, რომლებზეც ბერძნული ასოებია აღბეჭდილი, მაგრამ რამდენად შეიძლება მათ დავეყრდნოთ ემიტენტის პრობლემის გადასაჭრელად, ძნელი სათქმელია. საინტერესოა, რას უნდა ნიშნავდეს ეს გრაფემები?

მათი ფუნქციისა თუ მნიშვნელობის შესახებ მეცნიერებაში დომინირებს ორგვარი შეხედულება: 1. ასოები აღნიშნავენ კოლხეთის ზარაფხანებს³. 2. ბერძნული ასოებით მონეტებზე მაგისტრატების სახელების ინიციალია აღბეჭდილი⁴.

რაც შეეხება პირველ მოსაზრებას, ტრიობოლებში გვხვდება სულ შვიდი ასონიშანი. ვერც ერთ წერილობით წყაროში, ვერც სხვა მონაცემებით ასოების გაიგივება ტოპონიმებთან ვერ ხერხდება. გამონაკლისია ორი შემთხვევა. მაგალითად, შეგვიძლია დავუშვათ, რომ ბერძნული ასო ϕ (ფ) ნიშნავს ფაზისს და Δ (დ) – დიოსკურიას. კოლხური ტრიობოლის მსოფლიო მარაგი მსოფლიოს სხვადასხვა მუზეუმში დაცული ექსპონატების მიხედვით 5500 ცალია. ამ რაოდენობიდან მხოლოდ 140 ცალზეა აღბეჭდილი ბერძნული გრაფემები. საკმაოდ დიდი რაოდენობაა კერძო კოლექციებში⁵. კერძო კოლექციების მონაცემებიც იგივეა, ანუ აბსოლუტური უმრავლესობა ანეპიგრაფიკულია. ამ მონაცემების საფუძველზე შეიძლება უცნაურად, უფრო მეტიც, შეუძლებლად მოგვეჩვენოს ზარაფხანების სახელწოდების განთავსება მონეტებზე, რადგან ყველა ზარაფხანა თითო გრაფემით ათასობით მაინც მოჭრიდა „კოლხური თეთრის“ ნახევარდრაქმიანს. რეალურად კი ჩვენ ასონიშნებიანი ტრიობოლების საკმაოდ მცირე ფაქტობრივი რაოდენობა გვაქვს.

¹ ვიკერსი, „ქარონის ობოლი, კოლხური მონეტები და კოლხები“, 61

² ძირითადი ბიბლიოგრაფია იხ. *Дундуа Г. Нумизматика античной грузии*. (Тбилиси, 1987), 3, 5

³ გ. დუნდუა, ა. კახიძე, „კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები“. *ჟურნალი ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, მაცნე №4*, (თბილისი, 1978), 55

⁴ გ. დუნდუა, „სამონეტო საქმე და სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში ძვ.წ. VI ს. – ახ.წ. VII ს. პირველ ნახევარში“. *იბერია-კოლხეთი 6*, (თბილისი, 2013), №9

⁵ ლორთქიფანიძე, გერაძე, „ნარკვევები ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიიდან“. *კოლხური თეთრი*, 26, 60

რაც შეეხება მეორე მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც კოლხური ტრიობოლების ნაწილზე მოთავსებული ბერძნული ასოები საქალაქო მმართველობის ჩინოვნიკების, პოლისის მაგისტრანტების, სახელების ინიციალებია. ვინაიდან სწორედ ისინი იყვნენ პასუხისმგებელი ფულის ემისიაზე¹. ამ მოსაზრებას მივყავართ კოლხეთის ხელისუფლების ხასიათსა და მის ადმინისტრაციულ მოწყობამდე. ეს საკითხიც გადაუჭრელ პრობლემათა რიგს მიეკუთვნება. სამეცნიერო წრეებში საკმაოდ პოპულარულია მოსაზრება კოლხეთში სამეფო ხელისუფლების არსებობის შესახებ². იმის გამო, რომ ძვ.წ. VII-IV სს.-ის კოლხეთის პოლიტიკური და სოციალური სტრუქტურის შესახებ მონაცემები ძალზე მწირია, ვინაიდან არ არსებობს ადგილობრივი ნარატიული წერილობითი წყაროები და ეპიგრაფიკული ძეგლები, ძირითად წყაროდ რჩება ბერძნულ-რომაული ცნობები. საინტერესოა, ამ მხრივ, სტრაბონის ინფორმაცია, რომელზე დაყრდნობით ო. ლორთქიფანიძემ დაადგინა, რომ კოლხეთის სამეფოს სათავეში იდგა მეფე, რომელსაც ქვეყანა დაყოფილი ჰქონდა სკეპტუხიებად³. სკეპტუხია, მეცნიერის აზრით, ტერიტორიულ პრინციპზე შექმნილი ადმინისტრაციული ერთეული იყო, რომლის სათავეშიც უთუოდ ადგილობრივი საგვარეულო არსისტოკრატის წარმომადგენელი იდგა, რომელიც ამ უფლებებით სამეფო ხელისუფლებამ აღჭურვა. ამდენად, სკეპტუხის წოდება (თანამდებობა) ერთ-ერთი საფეხური იყო ქვეყნის მართვის იერარქიულ სისტემაში, რომლის უმაღლეს საფეხურზე იდგა კოლხთა მეფე⁴.

გარდა ადმინისტრაციულ წყობისა, საინტერესოა კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების გენეზისის და ამ ქალაქების მმართველობის ფორმების საკითხები.

ამ მხრივ, ყურადსაღებად მიმაჩნია მ. ინაძის მოსაზრება. მეცნიერი დაეყრდნო რა ძველი ბერძენი ავტორის ფსევდო – სკილაქს კარიანდელის (ძვ.წ. IV ს) ცნობას რომლის მიხედვითაც, კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქები – გვიენოსი, ფაზისი, ოდენიოსი, ბექერია – ელინური პოლისებია, გამოთქვა მოსაზრება, რომ აღნიშნული ქალაქები მსგავსებას იჩენდნენ ბერძნული სამყაროს პოლისებთან. აქედან გამომდინარე, კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქებისათვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო საქალაქო თვითმმართველობა, რომელიც ანტიკური პოლისის ერთ-ერთ არსებით ნიშანს წარმოადგენდა⁵. კოლხეთის სანაპიროზე საქალაქო ცხოვრება თავისებურებებით ხასიათდებოდა, რაც განპირობებული იყო იმითაც, რომ ბერძნული სამყაროს პოლისებისაგან განსხვავებით, რომლებიც კლასიკურ ხანაში დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ორგანიზმებს წარმოადგენდნენ, კოლხეთის ქალაქებს თავიდანვე უხდებოდათ თანაცხოვრება და განვითარება ქვეყანაში, სადაც უკვე არსებობდა სამეფო ხელისუფლება⁶.

ნ. მინიშვილი ამ კონცეფციის გაზიარებით, გამოთქვამს საინტერესო ვარაუდს იმასთან დაკავშირებით, რომ თუ ბერძნებს დასავლეთ საქართველოში შავიზღვისპირეთის სხვა რეგიონებისაგან ერთობ განსხვავებული ვითარება დახვდათ (რაც იმაში მდგომარ-

¹ დუნდუა, სამონეტო საქმე და სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში ძვ.წ. VI ს. – ახ.წ. VII ს. პირველ ნახევარში, №6

² ო. ლორთქიფანიძე, *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან* (თბილისი, 2002), 159

³ იქვე

⁴ იქვე, 160

⁵ მ. ინაძე, „ანტიკური ხანის კოლხური ზღვისპირა ქალაქების თვითმმართველობის საკითხისათვის“, *საქართველოს მეცნ. აკადემიის მოამბე*, (თბილისი, 1958), ტ. XXI, №241

⁶ იქვე, 242

რობდა, რომ აქ ფაქტობრივად სახელმწიფო წარმონაქმნი არსებობდა), საფიქრებელია, რომ იკონოგრაფიის შემუშავებისას აუცილებელი იქნებოდა გათვალისწინებინათ ადგილობრივი სპეციფიკა¹.

თუ ამ უკანასკნელ მოსაზრებას (რომელიც, ვფიქრობ, ანგარიშგასანევია) დავეყრდნობით, საინტერესოდ ჩანს პროცესი, როგორ ხდება შეგუება და თანაარსებობა კოლხეთის სამეფო ხელისუფლებასა (თუ სახელმწიფო გაერთიანებასა) და ახალ საქალაქო თვითმმართველობას შორის. როგორც ჩანს, კოლხეთის სამეფო ადმინისტრაცია ანგარიშს უწევს ქალაქებს და მათ ავტონომიას, თავის მხრივ, კოლხეთში დაარსებული ბერძნული ახალშენებიც დაინტერესებულნი არიან სამეფო ხელისუფლების მფარველობით, რაც ვაჭრობის მშვიდობიანი წარმოების გარანტიებს შექმნიდა. ამიტომ ხდება ერთგვარი ურთიერთდამობითი შეთანხმება მათ შორის. სამეფო ხელისუფლება ეგუება და აღიარებს ქალაქი (ები) ს ნახევრადავტონომიურ მდგომარეობას, რაც იმაში გამოიხატება, რომ კოლხური თეთრის წვრილი ნომინალები (ნახევარდრაქმები) იჭრება ქალაქის მიერ², მაგრამ სამონეტო იკონოგრაფიის შემუშავებისას აუცილებლად იქნებოდა გათვალისწინებული ადგილობრივი სპეციფიკა. რაც გულისხმობდა იმას, რომ გამოსახულება უნდა ყოფილიყო ადგილობრივი, კოლხური გარემოსთვის ორგანული. შესაძლოა, მონეტაზე მაგისტრანტის სახელის სახელის მოთავსება სამეფო ხელისუფლებისთვის მისაღები არ იყო, რადგან ეს სამონეტო რეგალიის და, შესაბამისად, ირიბად თუ პირდაპირ ხელისუფლებაზე პრეტენზიის მიმანიშნებელი იქნებოდა. რაზეც საქალაქო თვითმმართველობა დათანხმდებოდა და სანაცვლოდ, სამეფო ხელისუფლებისგან ქალაქის მფარველობას გაუწევდა. მაგალითად: მეკობრეების თარეშისა და სხვა თავდასხმებისაგან დაცვა, შიდა ბაზარზე გარიგებების სამართლიანობის დაცვა და კოლხებისთვის საექსპორტო გარიგებების დადება ბერძნებთან³.

თუკი მოვლენების განვითარების ამგვარ სცენარს დავუშვებთ, გამოდის, რომ მაგისტრანტები ტრიობოლებზე ინიციალების განთავსებას მხოლოდ ემისიის დასაწყისში ახერხებენ, ხოლო შემდგომ, ეგრეთწოდებული ურთიერთდამობითი პოლიტიკიდან გამომდინარე, ეს ინიციალები ქრება და მონეტები ანეპიგრაფიკულ სახეს იღებენ.

ამ მოსაზრებას, ვფიქრობ, ზურგს უმაგრებს ვანის საბეჭდავი ბეჭდის ანეპიგრაფიკულობაც. ბეჭედი, რომელიც კონკრეტული პიროვნების უფლებრივი ინსიგნიაა, წარწერის გარეშეა. ვერ ვიტყვი, რომ საბეჭდავზე საკუთარი სახელის მოთავსების ტრადიცია, იმავე კოლხეთის სამეფოსთვის უცხოა. ვანის არქეოლოგიური ძეგლებიდან ცნობილია 1969 წელს აღმოჩენილი საბეჭდავი ბეჭედი ინიციალით, ეს იყო მეომრის სამარხი, რომელსაც ახლდა ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი სარკისებური ბერძნული წარწერით – „დედატოს“ (დანართი XXV. 4). ეს ბეჭედიც უფლებრივი ინსიგნიაა და სამარხში დაკრძალული კოლხ მეომარ დედატოსს ეკუთვნის⁴. მეომარი საკუთარი ძალაუფლების საჩვენებლად

¹ ნ. მინიშვილი, „კოლხური თეთრის იკონოგრაფიის საკითხისათვის მოხსენების თეზისები“, 2002 წ. თსუ-ს კონფერენცია. 5, 6

² ინაძე, „ანტიკური ხანის კოლხური ზღვისპირა ქალაქების თვითმმართველობის საკითხისათვის“, 244

³ იქვე, 243, 244

⁴ მ. ლორთქიფანიძე, „კოლხეთის ძვ.წ. V-III სს. საბეჭდავი-ბეჭდები (ბერძნულ სახელოსნოებთან ურთიერთობის საკითხი)“, (თბილისი, 1975), 91

საბეჭდავზე თავის სახელს ათავსებს, მაგრამ განსხვავებული შემთხვევაა 24 სამარხში. კონკრეტული წარჩინებული, დიდგვაროვანი საჭიროდ არ თვლის საკუთარი ინიციალის განთავსებას საბეჭდავზე. ამის მიზეზად შეიძლება ჩავთვალოთ გამოსახულება, რომელიც სახელმწიფოებრივი სიმბოლოა და მისთვის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე საკუთარი ინიციალი. იმ გამოსახულების, ფაქტობრივად სიქის ფლობა, რომელიც ფულზე – უმაღლეს სახელმწიფოებრივ დოკუმენტზე უკვე არსებობს, მიანიშნებს, რომ კოლხი იერარქი კარგად აცნობიერებს მონეტის მნიშვნელობას სახელმწიფოში და საბეჭდავზე ამ გამოსახულების დატანით კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს საკუთარ ძალაუფლებას. არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ ეს საბეჭდავია, ინტალიოა, რომლის საშუალებითაც ის სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი საქმის აღსრულებისას იყენებს, ბეჭედს სვამს. ამავდროულად, შესაძლოა დიდ როლს ასრულებს ის ერთგვარი კონსენსუსი პოლისების თვითმმართველობასა და კოლხეთის სამეფო ხელისუფლებას შორის, რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი. საბეჭდავის მფლობელი შესაძლოა უშუალოდ სამონეტო რეგალიის მფლობელი არც იყო და სამონეტო ემისია კვლავ პოლისების ხელშია, მაგრამ ამ ინსიგნიის უფლებრივად გამოყენებით აჩვენებს, რომ ის სახელმწიფოს საერო (ან სასულიერო?) იერარქიის სათავეშია. გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ სხვა არანაკლებ მდიდრულ სამარხებთან შედარებით ამ სამარხის ცენტრალური ფიგურა გაცილებით მაღალ იერარქიულ საფეხურზეა.

ვანის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური აღმოჩენებისთვის, რომლებიც უკვე თითქმის ორ საუკუნეს ითვლის, უცხო არ არის მდიდარი სამარხები. თუ გავიხსენებთ წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხს და 1961 წელს გათხრილ 6 სამარხს¹, უნდა ითქვას, რომ არანაკლებ სიმდიდრესთან გვაქვს საქმე და ამ სამარხებში დაკრძალული პიროვნებებიც კოლხეთის მმართველი წრის (წარჩინებულთა) ყველაზე მდიდარ ფენას მიეკუთვნებიან². აღსანიშნავია, რომ „ვანის ქვეყანაში“ სოციალურ-ქონებრივად განსხვავებული სხვა ფენის კუთვნილი სინქრონული სამარხები ჯერ არ არის აღმოჩენილი, ამიტომაც შეუძლებელია ქონებრივი დიფერენციაციის დონის და ხარისხის ჩვენება³. ჩემი აზრით ვანის წარჩინებულთა სამარხების ინვენტარის შედარება 24-ე სამარხთან მათ შორის არსებულ იერარქიას გვაძლევს. ამკარაა, რომ სხვა არანაკლებ მდიდრულ სამარხებთან შედარებით ამ სამარხის ცენტრალური ფიგურა გაცილებით მაღალ იერარქიულ საფეხურზეა, რასაც მოწმობს არა მხოლოდ უმდიდრესი ინვენტარი, არამედ უფლებრივი ინსიგნიები: საბეჭდავი ბეჭედები და განსაკუთრებით „კოლხური თეთრის“ გამოსახულებიანი ინტალიო, რომელსაც ამ პიროვნების ძალაუფლება სხვა ხარისხში აჰყავს. მსგავსი ინტალიო, არა თუ ვანის და, საერთოდ, სრულიად საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე, დღეისათვის მსოფლიოშიც კი არ არის მიკვლეული. ვფიქრობთ, ეს საბეჭდავი ბეჭედი გამოარჩევს ამ სამარხს სხვა სამარხებისაგან.

¹ რ. ფუთურიძე, ნ.ხომტარია, ა.ჭყონია, ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, *ვანი I*, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969, (თბილისი, 1972), 113-115

² ლორთქიფანიძე, „ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან“, 162

³ იქვე

საინტერესოა სამარხის გამართვის თარიღიც. სამარხი იქ დადასტურებული „ქარონის ობოლით“ – პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტით თარიღდება ძველი ნელთალრიცხვის IV საუკუნით. ეს ბეჭედი ამ დროისათვის ისევე დიდი იურიდიული მნიშვნელობის საბეჭდავია, როგორც ამავე პერიოდის მიმოქცევისთვის კოლხური თეთრის ნახევარდრაქმიანი.

ამრიგად, სამარხში არსებული ბეჭედი გარდა იმისა, რომ უნიკალურია და ამ პერიოდის მსგავს საბეჭდავ ბეჭედს მეცნიერება ჯერჯერობით არ იცნობს, ყურადღებას სხვადასხვა კუთხით იმსახურებს. უმთავრესია ნუმისმატიკური ასპექტი, კერძოდ, ვფიქრობთ, გარკვეულ მინიშნებებს გვაძლევს კოლხური თეთრის ემიტენტის შესახებ. ის, აგრეთვე, იურიდიული საბუთია კოლხეთის სამეფოს სიმბოლიკის შესახებ. ასევე, მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს კოლხეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი მოწყობის შესწავლისთვის. ჩვენი აზრით, თუკი დავუშვებთ კოლხეთში ერთი უმაღლესი ხელისუფლის (მეფის?) არსებობის ფაქტს, შეგვიძლია გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ ეს ის პიროვნებაა, ვინც იერარქიულ კიბეზე ყველაზე მაღალ საფეხურზე დგას.

3.4. სალოცავისთვის შენირული ქვები წინარექრისტიანულ ტაძრებში

როდესაც ვსაუბრობთ მონეტების რიტუალურ დანიშნულებაზე, ცალკე შემთხვევად უნდა გამოიყოს სალოცავებისადმი ძღვნად მიტანილი შენაწირი. ეს შემთხვევებიც არაერთგვაროვანია. სალოცავში ფული სხვადასხვა ფორმით ხვდება.

საინტერესოა, როდიდან იწყება სალოცავებისთვის ფულის შეწირვა? არის თუ არა ეს ტრადიცია ქრისტიანობის გავრცელებასთან დაკავშირებული? და მხოლოდ ქრისტიანული ტაძრებისათვის დამახასიათებელი? გარდა ქრისტიანული ტაძრებისა დაფიქსირებულია, არის თუ არა მსგავსი წეს-ჩვეულება წინარექრისტიანულ საკულტო ტაძრებისთვის?

ამ კითხვებზე პასუხი სხვადასხვა დროს ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშებში მოვიძიეთ. ამ მხრივ, განსაკუთრებით საინტერესო აღმოჩნდა ვანის და დედოფლის მინდვრის არქეოლოგიური გათხრები.

1967 წელს ვანის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად (ექსპედიციის ხელმძღვანელი ოთარ ლორთქიფანიძე) გამოჩნდა მოზაიკურიატაკიანი საკულტო ტაძარი (დანართი XXVI), რომლის დასავლეთ ნაწილში საკურთხეველია აგებული. ამ ნაგებობის შიგნით უმდიდრესი მასალა იქნა მოპოვებული, რომლის ერთი ნაწილი აშკარად შეწირულობას წარმოადგენდა. მათ შორის იყო: ამფორები, ქვევრი, მონეტები¹. დასავლეთ ნაწილში, საკურთხეველთან ახლოს, აღმოჩნდა მთლიანად დამსხვრეული კოლხური ქვევრი. ქვევრის ნამტვრევებში აღმოჩნდა ერთი მონეტა, ხოლო საკურთხეველის წინ 119 სპილენძის მონეტისაგან შემდგარი განძი (დანართი XXVII).

მონეტები მიმოხვეული იყო 20 სმ რადიუსის ფარგლებში მოზაიკურიატაკიანი ტაძრის საკურთხეველის წინ და, როგორც ჩანს, მოთავსებული ყოფილა ქისაში განძის შე-

¹ ნ.ხოშტარია, ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურძე, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ვანი I (თბილისი, 1972), 177, 178

მადგენლობაში შემავალი მონეტების ზოგადი აღწერილობა და დათარიღება ეკუთვნის გ. ლორთქიფანიძეს¹.

განძიდან 118 მონეტა იდენტიურია: შუბლი – ეგვიპტური ნაყოფიერების ღვთაების ისიდას თავსამკაულის – სტილიზებული ლოტოსის გამოსახულება, ზურგი – რვაქიმიანი რელიეფური ვარსკვლავი (რომელიც, ნახევარმთვარის გამოსახულებასთან ერთად, მითრიდატების დინასტიურ ემბლემად ითვლებოდა), განძის 119-ე მონეტა მოჭრილია ამისოში ძვ.წ. 111-105 ან 105-90 წლებში (მისი ცუდი დაცულობის გამო თარიღის ზუსტი დადგენა ვერ ხერხდება). ის ასე გამოიყურება: ავერსი – ომის ღმერთის არესის თავის გამოსახულება მარჯვნივ; რევერსი – ქარქაშში ჩაგებული მახვილი.

ამ საკითხს გიორგი დუნდუამ საკმაოდ დიდი კვლევა უძღვნა. გამოთქვა მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ შესაძლოა ანონიმური სპილენძის მონეტები ვანში იჭრებოდა და ემიტენტი მითრიდატე უმცროსის სამეფო ხელისუფლება იყო. მითრიდატე ევპატორის ვაჟმა ეს ღონისძიება სეპარატისტული მიზნებით განახორციელა. ეს აზრი მეცნიერმა საკმაოდ მყარი არგუმენტებით დაასაბუთა და ჩვენ არ გვაქვს არანაირი საფუძველი, ეჭვი შევიტანოთ ამ მოსაზრებაში, მით უფრო, როდესაც ამ ეტაპზე ეს საკითხი ჩვენი კვლევის ამოცანებს შორდება.

მთავარი დაინტერესების საგანს ამ განძის ვოტივური ხასიათი წარმოადგენს. მონეტების ტაძრისათვის (სალოცავისთვის) შენირვა წინაქრისტიანულ სამყაროში გვაფიქრებინებს, რომ ეს რიტუალი იმ დროს იღებს სათავეს და სამყაროს ყოფა-ცხოვრების ერთ-ერთი ატრიბუტი ხდება, როდესაც წინარექრისტიანული ტაძრები და სალოცავები ჩნდება. ბუნებრივია, ის უკავშირდება გარკვეულ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს. შემდგომში, ქრისტიანობის შემოსვლასთან ერთად, ეს ტრადიცია უფრო მასშტაბურ ხასიათს იძენს.

ამ კონკრეტულ შემთხვევაში საინტერესოა რიტუალურ განძად გადაქცევის თარიღი.

გ. დუნდუას მოსაზრებით შენირვა უნდა მომხდარიყო ძვ.წ. I ს-ის 80 ან 70-იან წლებში². ამ თარიღს არ ეწინააღმდეგება მოზაიკურ იატაკიანი ტაძრის სტრატოგრაფია³.

ის ფაქტი, რომ სპილენძის მონეტებზე მიმოქცევაში ყოფნის კვალი არ ჩანს და მალევე გადაიქცა შესაწირ განძად, ერთი მხრივ, იმაზე მეტყველებს, რომ ფულის ფუნქცია ამ მონეტებს ნაკლებად ჰქონდა და მითრიდატე უმცროსი აღნიშნულ საფასეებს ქრის მხოლოდ როგორც საკუთარი სამეფო ლეგიტიმაციის საჩვენებლად. საკმარისია ის ფაქტიც, რომ ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე მსგავსი მონეტების აღმოჩენის შემთხვევა არ დასტურდება, გარდა ერთი-ორი შემთხვევისა ეშერაში⁴. ამას გარდა, აღნიშნული მონეტები კოლხეთის სამონეტო მიმოქცევისთვის არაორგანულია. სამაგიეროდ ის იქცა ძღვნად შენირვისთვის ყველაზე სახარბიელო განძად. ამ მხრივ, რაოდენობაც (118 ც.)

¹ Г. Лордкипанидзе, *К истории древней Колхиды*, (Тбилиси, 1970), 110

² გ. დუნდუა, „იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში?“ *მაცნე*. 2. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1974, 153

³ ნ. ხოშტარია, ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, „არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969“, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, *ვანი I*, (თბილისი, 1972), 179

⁴ დუნდუა გ., დუნდუა თ., „ქართული ნუმიზმატიკა“, 84

ძალიან შთამბეჭდავია. განძში არის ერთი ძვ.წ. 111-105 წწ მოჭრილი ამისოს მონეტაც, რომელიც გ. დუნდუას მოსაზრებით, ათარილებს განძის შემადგენლობაში შემავალ დანარჩენ ცალებს ძვ.წ. 105-90 წწ. ¹.

ჩნდება კითხვა – ამისოს მონეტა და ანონიმური სპილენძის მონეტები ერთდროულად იქნა შეწერილი თუ ეტაპობრივად?

როგორც ეს შემდგომში, უკვე ქრისტიანულ სალოცავებში შესწავლილმა სამონეტო განძების დეტალურმა შესწავლამ აჩვენა, სატაძრო განძის დათარილებისას სიფრთხილეთ საჭირო. ამკარაა, რომ ეს წესი გარკვეულ რელიგიურ რიტუალს უკავშირდება, რომლის ჩატარების სიხშირე უცნობია. შესაძლებელია, მონეტა ამიტომაც ტაძარში სხვადასხვა დროს შედიოდა.

ქრონოლოგიური სიახლოვე ამ ორი სამონეტო ტიპის ამკარაა, თუმცა შესაძლოა ამისოს მონეტა შესაძლოა ცალკე უფრო ადრე შევიდა ტაძარში და, ასე ვთქვათ, დახვდა სპილენძის ანონიმურ მონეტებს.

ვანის არქეოლოგიურ ძეგლზე დასტურდება საკურთხევლისადმი განძის შეწირვის მეორე შემთხვევაც არის დაფიქსირებული.

1981 წელს ვანის ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად თორმეტსაფეხურიანი საკურთხევლის სამხრეთ-დასავლეთით, მისგან 6 მ-ის დაშორებით გამოვლინდა თიხით შელესილი ხის ნაგებობა (ნანგრევების სახით), სადაც იყო ე.წ. შეწირულობათა საცავი. აღსანიშნავია, რომ საკურთხეველი და განძსაცავი ნაქალაქარის სხვა ძირითად უბნებთან ერთად დაინგრა. არქეოლოგიური მონაპოვარი, რომელიც საკულტო კომპლექსის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა, მრავალფეროვანია.

წარმოდგენილია თიხის ნაწარმი. ადგილობრივი ჭურჭელი: ქვევრები, დერგები და ქოთნები, დოქები, მალაღფეხიანი თასები, ე.წ. თიმიატერიონები, ჯამები, ლანგრები და თეფშები, ორყურა თასების, ე.წ. კანთაროსისებური ჭურჭლის ორი ვარიანტი, ამფორები. დასტურდება იმპორტიც: ამფორები, წითელლაკიანი ორყურა თასი, ამფორისკი, სანაფები, კრამიტი და კვირისტაფები.

განძსაცავში აღმოჩნდა, აგრეთვე, მინის ნაწარმი: სანელსაცხებლის კედლის ფრაგმენტი და მრავალფეროვანი მძივები ².

ნუმიზმატიკური მასალა წარმოდგენილია პართული დრაქმის ოროდ II-ის (ძვ.წ. 57-38/7) სახით³, რომელიც ნაპოვნია ბათქაშებიანი ყრილის ზედა ზღვარზე, თირის ქვებს შორის⁴.

აქვე აღმოჩნდა თითქმის ერთნაირი, ჭაბუკის ვერცხლის ორი ქანდაკება⁵.

ჭაბუკის პერსონიფიკაციის შესახებ მოსაზრება პირველად გამოთქმულ იქნა ოთარ ლორთქიფანიძის მიერ. მან ფიგურების ვარცხნილობის საფუძველზე ეს ქანდაკებები

¹ დუნდუა გ., დუნდუა თ., „ქართული ნუმიზმატიკა“, 81

² მ. ფირცხალავა, გ. ყიფიანი, ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში 1978-1981 წწ. ჩატარებული სავლე მუშაობის შედეგები, არქეოლოგიური გათხრები, *ვანი III*, (თბილისი, 1986), 77

³ Г. Дундуа, Г. Лордкипанидзе, *Денежное обращение Центральной Колхиды* (Тбилиси, 1983), 10, 20

⁴ ფირცხალავა, ყიფიანი, „ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში 1978-1981 წწ. ჩატარებული სავლე მუშაობის შედეგები“, 77

⁵ იქვე, 77

მიიჩნია აპოლონის გამოსახულებებად, რომლებიც ძვ.წ. II-I საუკუნეებში მცირე აზიის ბერძნულ სახელოსნოებში პოლიკლეტის სკოლის გავლენით უნდა იყოს დამზადებული¹.

ამ ინტერპრეტაციის საფუძველზე ნ. ლორთქიფანიძემ დამატებითი იკონოგრაფიული არგუმენტებით გაამდიდრა ეს მოსაზრება და საბოლოოდ დაასკვნა, რომ ეს ქანდაკებები აპოლონს მიეკუთვნებოდა².

ვანის ტერასის ე.წ. „საგანძურში“ შენირულობათა შორის აღმოჩნდა მონეტა. ამკარაა, რომ შენირული განძის უკან გარკვეული რელიგიური ფონი ჩანს, კერძოდ – ღვთაებების თაყვანისცემა. ღვთაებისადმი მონეტების შენირვა ქრისტიანულ პერიოდში უკვე საკმაო მაშტაბებს იძენს და საკმაოდ გავრცელებულია. ამ საკითხს ჩვენ მოგვიანებით შევეხებით. საგანძური, მოპოვებული მასალის მიხედვით, ძვ.წ. II-I საუკუნეებით თარიღდება³.

დათარიღების მიხედვით დგინდება, რომ ეს განძსაცავი, წინ უსწრებს მოზაიკურიატაკიანი საკურთხევლის თარიღს და შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ვანში საკურთხევლისადმი მონეტების შენირვის ტრადიცია ძვ.წ. II საუკუნიდან იწყება.

თუმცა შესაძლებელია, რომ დასკვნა საბოლოო არ იყოს და ვანის ახალმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა კორექტივი შეიტანოს ამ დათარიღებაში.

მონეტების აღმოჩენის მსგავსი შემთხვევები გვხვდება დედოფლის გორის არქეოლოგიურ ძეგლზე. 2015 წლის არქეოლოგიური კამპანიის დროს (ექსპედიციის ხელმძღვანელი იულონ გაგოშიძე), კერძოდ, დედოფლის გორის სასახლის №20 სათავსოს შესწავლისას, არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს სრულიად დაუზიანებელად შემორჩენილი ცეცხლის საკურთხეველი (დანართი XXX), რომლის ბრტყელ ზედაპირზე ხანძრის სიმბურვალისაგან ერთმანეთთან შედუღებული ნივთები ეწყო. ლაბორატორიული დამუშავების და რესტავრაციის შემდეგ გამოჩნდა საინტერესო მასალა. ბრინჯაოსა და ვერცხლის ქანდაკებები – ბერძნულ-რომაული პანთეონი თითქმის სრული შემადგენლობით. აქ არის წარმოდგენილი: აპოლონ-ფებუსი, მისი ტყუპისცალი არტემიდე – დიანა ვერცხლის შუბითა და ვერცხლისავე საწვივეებით და მათი დედა ლეტო-ლატონა (ვერცხლის), ტიხე-ფორტუნა, ვაზის ქვეშ მჯდომი სილენოსი, აგრეთვე, ბრინჯაოს არწივის, დელფინისა და დიდი ზომის ვერცხლის ყორნის ფიგურები. ქანდაკებები პოსტამენტებზე მდგარა (დანართი XXXI). ქანდაკებების ჯგუფი აქვე იყო ოქროს ფოთლოვანი გვირგვინი, ვერცხლის თიმიატერიონი (სასაკმეველე) და მინის ჭურჭელში ჩაყრილი 15 მონეტა. ლაბორატორიული დამუშავების შემდეგ მონეტების ატრიბუციაც შესაძლებელი გახდა (დანართი XXXI). მონეტების ჯგუფი ერთად

ჭურჭელში არსებული მონეტებიდან 13 ავგუსტუსის დენარია და 2-ალექსანდრე მაკედონელის ადგილობრივი (ქართული) მინაბადი. საკურთხეველზე იდო ხოხბის 2 კვერცხი. არქეოლოგ იულონ გაგოშიძის თქმით, ამ ტაძარში კარგად ჩანს მაზდეანობისა და ბერძნულ-რომაული კულტების თითქმის დაუჯერებელი თანაარსებობა, რაც მხოლოდ საქართველოში (ქართლის სამეფოში) თუ იყო შესაძლებელი⁴.

¹ ლორთქიფანიძე, *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან*, 230

² ნ. ლორთქიფანიძე, „აპოლონის ორი ვერცხლის ქანდაკება ვანიდან“, *წელიწადური ელინოლოგიასა და ლათინისტიკაში* 2, (თბილისი, 2004), №204

³ ფირცხალავა, ყიფიანი, „ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში 1978-1981 წწ. ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები“, 77

⁴ ი. გაგოშიძე, „2013-2015 წლების არქეოლოგიური გათხრები დედოფლის გორაზე“, *იბერიკოლხეთი* №11, თბილისი, 2015, 125

განძი, შემადგენელი მონეტების მიხედვით, ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნით დათარიღდა.

დედოფლის გორის საკურთხეველში აღმოჩენილი მასალა ძალიან ახლოს დგას ვანის 1981 წლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგად გამოვლენილი საკურთხევლის განძთან. ორივეგან აღმოჩენილია ქანდაკებები, ჭურჭელი, ვერცხლისა და ოქროს ნივთები და, რაც მთავარია, მონეტები. უკვე დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საკურთხევლისადმი განძის შენირვის ტრადიცია, გარკვეულ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს უკავშირდება. კონკრეტულად რას, ამის კვლევა ჩვენს კომპეტენციას სცდება. მაგრამ მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ იბერია-კოლხეთში ტაძრისადმი მონეტების შენირვა გავრცელებული ტრადიციაა ძვ.წ. II და ახალი წელთაღრიცხვით I საუკუნეებში.

არქეოლოგიური ძეგლებზე, ეგრეთწოდებულ ტაძრებში, დადასტურებული შენირული სამონეტო განძები აჩვენებს ამ ტრადიციის უწყვეტობას ძველი წელთაღრიცხვის II საუკუნიდან ქრისტიანულ ტაძრებამდე. წინარექრისტიანულ საკულტო ტაძრებში შენირულმა სამონეტო განძების შესწავლამ აჩვენა, რომ სალოცავებისთვის ფულის შენირვის ტრადიცია არ არის დაკავშირებული ქრისტიანულ ტაძრებთან და მას გაცილებით ღრმა ფესვები აქვს.

3.5. ქრისტიანული პერიოდის რიტუალური მონეტები საქართველოში

ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ წარმართობის დროინდელ საკულტო ადგილებზე დაიწყო ეკლესიების აგება და წარმართული რწმენა-წარმოდგენების სასტიკად დევნა. ამ ბრძოლის მიუხედავად, ქრისტიანობამ მაინც ვერ შეძლო ხალხის ცნობიერებაში ძველი იდეოლოგიის მოსპობა, ის ახალ რელიგიას შეერწყა და შეეგუა. ქრისტიანულმა რელიგიამ ზოგიერთი არქაული მაგიური წესი თუ სიმბოლიკა მიიღო და ახალი შინაარსი შესძინა მათ. ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს შენირვის ტრადიცია, რომელსაც ეთნოლოგები მსხვერპლად შენირვის სიმბოლურ ქმედებად მიიჩნევენ. ქრისტიანული სიმბოლოების (ხატები, ჯვრები) გარდა, ეკლესიებს სწირავდნენ წინაქრისტიანული იდეის მატარებელ შესაწირავებს. ამჯერად ჩვენ განვიხილავთ ფულის შენირვის ტრადიციას, რომელიც მთელ საქართველოშია გავრცელებული და როგორც ეს არქეოლოგიურმა გათხრებმა დადასტურეს, წინარექრისტიანული ეპოქიდან იღებს სათავეს.

სვანეთის ნუმიზმატიკური ძეგლების ეთნოლოგიური ასპექტის გააზრება შეუძლებელია საქართველოს სხვა დანარჩენი რეგიონების ტრადიციების შესწავლის და ინტერპრეტაციის გარეშე. ამიტომაც ნაშრომში მოგვყავს არა ერთი შემთხვევა ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში გავრცელებული წეს-ჩვეულებებისა, რომლებიც ფულს (მონეტას) უკავშირდება¹.

ეთნოლოგიური ცნობებით, სალოცავში მონეტის შენირვა სხვადასხვა მიზნით ხდებოდა: ავი თვალისა და ავი სულის აცილების, კეთილდღეობის, ავადმყოფის გამოჯანმრთე-

¹ მ. პატარიძე, „სვანეთის ნუმიზმატიკური განძების სპეციფიკა“, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები VIII, (თბილისი, 2013-2014), 189

ლებისთვის და სხვა. ეთნოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ფულის შენირვა ყველაზე ხშირად ავდმყოფობის დროს იცოდნენ.

სალოცავებისთვის ფულის შენირვის ტრადიცია მთელ საქართველოშია გავრცელებული. ეთნოლოგიური ჩანაწერებით ვიგებთ, რომ სალოცავში მონეტის შენირვა სხვადასხვა მიზნით ხდებოდა: კეთილდღეობის, ავი თვალისა და ავი სულის აცილების, ავადმყოფის გამოჯანმრთელებისთვის და სხვა. ცნობილია, რომ საქართველოში ავადმყოფობის და ავსულთა წინააღმდეგ ყველაზე ძლიერ მებრძოლად წმინდა გიორგი ითვლებოდა. ქართლში გიორგობის დღესასწაულებზე გერისთობას, არბობას, ატოცობას, კახეთში ალავერდობას, აწყურის თეთრ გიორგობას სცოდნიათ გახვრეტილი მონეტების, თვალის კაკლების, თეთრი მანდილების შენირვა¹. ილორში გიორგობას 23 აპრილს და 10 ნოემბერს თავს იყრიდა მრავალი მლოცველი დასავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან. შეხვენილებს შესანიშნავი: ხარები, ცხვრები, ციკნები, აბრეშუმის ქსოვილი, სამკაული, ვერცხლის ფული, სანთელ-საკმეველი მიჰქონდათ, რომელსაც ეკლესიის მსახურნი ინანილებდნენ. მოჰყავდათ სნეულები, განსაკუთრებით, სულით ავადმყოფები და აქ ევედრებოდნენ წმინდანს მათ გამოჯანმრთელებას². ამავე მიზნით ხდებოდა შესანიშნავი მიტანა წმ. ბარბალეს, მთავარანგელოზის, თამარ დედოფლის და სხვა წმინდანების სახელზე.

სამეგრელოში სოფელ წალენჯიხაში არის ალერტ-ხარჩილის ნიში – რიყის თეთრი ქვებით აგებული რკინის ორკაპის ბოძალი. მასზე გამართულია თარო, სადაც ალაგია თაფლის სანთლები, თეთრი ქვები, თეთრი ფულები. მძიმე ავადმყოფის პატრონი ალერტ-ხარჩილს შეუთქვამდა – თეთრ ქვაზე დავდგები და ავადმყოფი მომირჩინეო. შემდეგ ეს კენჭები და ფული მიჰქონდათ და სწირავდნენ ალერტ-ხარჩილს³. მარტვილის რაიონში მდებარეობს „წაჩხურის მთავარანგელოზი“, სადაც დაცული იყო წაჩხურის მთავარანგელოზის ხატი⁴, რომელსაც უწოდებდნენ „მოსკე-წაჩხურს“, ე.ი. ვაჟების მიმცემს. აქ სალოცავად მოდიოდნენ სამეგრელოს ყველა მხრიდან, აგრეთვე, სამურზაყანო-აფხაზეთიდან და „სათათრეთიდან“ – ლაზისტანიდან. წაჩხურში დიდი ხატობა იმართებოდა ნაალდგომევის პირველ ხუთშაბათს („ცააშხა“ დღეს). სალოცავად აქ უმთავრესად ისინი მოდიოდნენ, ვისაც შვილი არ ჰყავდა ან ვაჟი არ ებადებოდა. შესანიშნავად მიჰქონდათ თავიანთი სიგრძის სანთელი, ვერცხლის ძაფი, სანთელ-საკმეველი, ფული და პატარა აკვანი. აქ ხატის წინ მათ დააჩოქებდა მნათე, დაამწყალოებდა და ხატს შესთხოვდა, მიეცა მათთვის შვილი, სახელდობრ – ვაჟი⁵.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ფონდში დაცულია სანთელშემოხვეული ათკაპიკიანები, რომლებიც ქართული ეთნოლოგიის ერთ-ერთ ფუძემდებელს ქალბატონ ვერა ბარდაველიძეს ჩამოუტანია თიანეთის ექსპედიციაში ყოფნის დროს სოფელ იხინჭიდან. ისინი იახსარის ხატში ყოფილა

¹ ს. მაკალათია, *ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან* (ღვთაება ბარბარ-ბაბა). (ტფილისი, 1941), 35

² ს. მაკალათია, *მთიულეთი* (ტფილისი, 1930), 422

³ ს. მაკალათია, *სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია* (თბილისი, 2006), 430

⁴ ე. თაყაიშვილი, *არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში. ძველი საქართველო*, ტ. III (ტფილისი, 1913), 129, 130

⁵ მაკალათია, „სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია“, 430

შენიშნული. ივრის ხეობაშივე თამარ დედოფლის ხატში, ტრაპეზზე ვ. ბარდაველიძეს უნახავს სანთლის ნამწვავებთან ერთად ნაჭრებში გამოკრული შაურიანები¹. მსგავსი მასალა, შენიშნული მონეტების განძთან ერთად, წამოღებულია გუდამაყარ-ხანდოს ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მიერ 1947 წელს ქოროლოს ღვთისმშობლის ეკლესიის მინაშენიდან. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ფონდში დაცულია, ასევე, სანთელშემოხვეული ათკაპიკიანი სამეგრელოდან. (დანართი XXVIII. 1)

ფულის შენიშვნის ტრადიცია განსაკუთრებით მრავალფეროვანია მთის რაჭაში.

„სოფელ სხიერში „ონის გზაზე“ არის ჯვარსალოცავი, ეს არის რცხემლის დიდი ხე. შადაც მიქონდათ ხურდა ფული „რკინული“ და ვწირავდით“. მთხრობლები: ნადია სიმონის ასული ჩალაძე-გუგუშვილისა, დაბ. 1914 წელს; პოპინა მალაქიას ასული გუგუშვილი, დაბ. 1914 წელს; გრუნია გერესიმეს ასული სხიერელი, დაბ. 1925 წელს.

„სოფელი პიპილეთი, „ჯვარი პატიოსანი“ არის სოფლის მთავარ გზაზე სოფლის ხიდის გადაღმა მდ. ჯეჯორის მარჯვენა სანაპიროზე. ეს არის მუხის ხე. აქ ყრიან ხურდა ფულებს და ნალებს, კლავენ ცხვარს. მიცვალებული რომ მიჰყავთ, შეჩერდებიან და დაასვენებენ ამ მუხასთან“. მთხრობლები: ვიქტორ გიორგის ძე ბაკურაძე. დაბ. 1891 წელს; მარიამ ივანეს ასული ბერელიძე ბაკურაძისა, დაბ. 1914 წელს; კესო დალოსტის ასული შერაზადიშვილი ბაკურაძისა, დაბ. 1912 წელს.

„სოფ. ჩორდი – სოფელში არის სალოცავი ადგილი „ჯვარად წოდებული“ მიჰქონდათ განატეხი (სარიტუალო პურები), ხურდა ფული და ნალები“. მთხრობელი: ელიზბარ ვარლამის ძე გოგრიჭიანი, დაბ. 1927 წელს.

„სოფელი ჯოისუბანი – სოფელში არის ადგილი „ჯვარი“. ეს არის იფნის ხე და ნანგრევები, აქ მიჰქონდათ ხურდა ფული და ნალები. „უბნების“ თავზე სათიბების „უდაბურის“ გზაზე არის ადგილი „ხარეულა“. იქ არის „ქვის ჯვარა“, სადაც მიჰქონდათ ხურდა ფული და სანთელ განატეხი“. მთხრობელი: ვალერიან ტომარაძე, დაბ. 1918 წელს.

სოფელ ბაჯიხევში არის ქვაჯვარა – ქვაზე გამოკვეთილი ჯვარი. მის ირგვლივ ყრიან ხურდა ფულს. მთხრობელი ზურაბ ლობჯანიძე. დაბადებული 1927 წელს.

სოფელ საკაოში სხვადასხვა ადგილას არის ორი „საჯვარე“. ეს არის მუხის ხე, სადაც მოსახლეობას მიაქვს ხურდა ფულები და სწირავენ. იმავე ხეებს აბამენ ფერად-ფერად ნაჭრებს და უთქვამენ სურვილებს. „ბატონების“ შემთხვევაში ბავშვს დედა წაიყვანდა ამ ადგილზე, დედა ძაფს ან ნართს შეაბამდა მუხის ტოტს, ბავშვს ხელში დააჭერინებდა ძაფს და წაღმა შემოატარებდა სამჯერ და შემოახვევდა ხეს. მთხრობელი: ციალა გორდეზიანი-ბერელიძისა, დაბ. 1941 წელს.

უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი წმინდა ხეები, საკულტო ადგილები, საჯვარეები, ჯვრები და პირჯვრის სანერები, ასევე, ქვაჯვარები რაჭის თითქმის ყველა სოფელშია.

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ფულის შენიშვნა ყველაზე ხშირად ავდმყოფობის დროს იცოდნენ. კახეთში, როდესაც ოჯახში მძიმე ავადმყოფი იყო, „დიდებაზე“ ჩამოივლიდნენ. ავადმყოფის პატრონი ჩამოივლიდა სოფელს, ნაცნობ-უცნობებში ფულს და საჭმელს შეაგროვებდა, სალოცავს შესწირავდა და ავადმყოფის გამოჯანმრთელებას

¹ ვ. ბარდაველიძე, „ივრის ფშავლები“, ენიმკის მოამბე. ტ. 11. (1941), 134

შეავედრებდა¹. ხევსურეთში ტარდებოდა რიტუალი სნეულის გამოჯანმრთელებისთვის, რომელსაც „ბაღის სახსარ“-ს უწოდებდნენ. მძიმე ავადმყოფთან მიიყვანდნენ ორ ხარს და ზედ უღელს დაადგამდნენ. უღელზე ქვაბს ჩამოკიდებდნენ და შიგ ბაღს ჩასვამდნენ. ვისაც ემეტებოდა, ხარს რქაზე ვერცხლის ქამარ-ხანჯალსა და შიბს (ვერცხლის მონეტები-ანს) შეაბამდა და თავის სალოცავ ხატს შეევედრებოდა ავადმყოფის განკურნებას. ამის შემდეგ ხარებს აუშვებდნენ და ავადმყოფი განიკურნებოდა თუ არა, ორივე შემთხვევაში ხარს მაინც დაკლავდნენ. განკურნებასთან იყო დაკავშირებული ეგრეთწოდებული „სამხვეწრო“, რომელსაც ასრულებდნენ ვინმე სახელოვანი ვაჟკაცის ავადმყოფობის შემთხვევაში. ამ დროს სოფელი ერთ ხარს გაიღებდა და ხატს შეავედრებდა ავადმყოფის განკურნებას. ამასთანავე, დედაკაცები გულის არედან (ფარაგიდან) ვერცხლის ფულს აიხსნიდნენ და ხატს შესწირავდნენ, მანდილს აიხსნიდნენ და ხატს ისე შესთხოვდნენ ავადმყოფის განკურნებას². ამ რიტუალის დასრულებისასაც ხარი იკვლებოდა. ფშავში სნეულის განკურნების რიტუალში ხატის ხევისბერები იღებდნენ მონანილეობას. ხევისბერები მხვენარს (მთხოვნელს) ამწყალობებდნენ, ზოგ ავადმყოფს „წამლის სახსარად“ ქადა-კვერები და ცხვარი მოჰყავდა, ზოგს კი „ხატის საკადრისი“ თეთრი მოსახვევი მოჰქონდა, რომლის ყურზე „წამლის სახსარად“ თეთრი ფული (ვერცხლის ფული) იყო გამოკრული³.

საინტერესოა დღემდე შემორჩენილი მთიულეთის მთავარი ხატის – პირიმზე ფუძის ანგელოზის დღეობა – ახოობა. პირიმზე სოფელ ჩოხის ფერდობზე მდებარეობს და წმინდა გიორგის სახელზე აგებულ პატარა ეკლესიას წარმოადგენს. პირიმზის ეკლესიის გალავანში ორი ახალგაზრდა დეკანოზი „საწირს“ იღებდა. ვისაც პირიმზისათვის შეთქმული ჰქონდა რაიმე შესაწირის მირთმევა, ამ დეკანოზებთან მიდიოდა. თან მიჰქონდა ქადის კვერი, რომელშიაც ვერცხლის აბაზიანი იყო ჩარჭობილი, ხელადა არაყი და კელაპტარი. დეკანოზი საწირს აიღებდა, კელაპტარს აანთებდა და დაილოცებოდა. შემდეგ დეკანოზი ქადიდან აბაზიანს ამოიღებდა და ჯიბეში ჩაიდებდა, კვერებს კი გალავანის შიგნით გადაყრიდა. შემდეგ აიღებდა დანას და შეხვეწილს მხარზე დაკერილ შარნას, რომელიც ან ჯვარი იყო და ან გახვრეტილი აბაზიანი, ააჭრიდა, ყელიდან ხატის უღელს შეხსნიდა და ნიშში დებდა. დეკანოზები საწირში აღებულ მრავალ თეთრ აბაზიანებს ჯიბეში იღებდნენ, მათი სიტყვით ეს ფული მხოლოდ ხატის ხარჯებს ხმარდებოდა⁴.

ხევსურეთში, ყველა სალოცავ ხატს ჰქონდა ხატის დარბაზი, სადაც ინახებოდა და ხელშეუხებელი იყო „ხატის განძი“, რომელშიც შედიოდა: ვერცხლის თასები, ხუცესის კოჭობები, ვერცხლის მონეტებით შემკული შიბები – ვერცხლის ფულები, „ხატის შანები“, ვერცხლის ხატ-ჯვრები⁵. დარბაზში ხევსურები უცხო არავის უშვებდნენ და ხატის განძსაც ძნელად თუ ვინმეს უჩვენებდნენ. განძის ნაწილს ხუცეები მალავდნენ. ხევსურებმა ხშირად არც კი იცოდნენ რისგან შედგებოდა ეს განძი⁶.

¹ ნ. მინდაძე, ნ. ჩირგაძე, „ქართული ხალხური სამედიცინო ტრადიციები კახეთში“, 47

² მაკალათია, ხევსურეთი, 233

³ ს. მაკალათია, „ფშავი“, საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები, (ტფილისი, 1934), 209

⁴ ს. მაკალათია, მთიულეთი, 164

⁵ ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი. ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი. ე. ნადირაძე, (თბილისი, 2013), 505

⁶ მაკალათია, „ხევსურეთი“, 246

ხატისათვის განძის, კერძოდ, მონეტების შენირვა ხდებოდა ფშავშიც. კოპალას ხატზე აღიოდნენ, „საყეინო“ ლუდს სვამდნენ, რიგობით მიდიოდნენ, იჩოქებდნენ, პირჯვარს გადაინერდნენ და ფულსაც იქვე ტოვებდნენ¹.

აღმოსავლეთ საქართველოში სალოცავებს ხშირად სწირავდნენ ლითონის სხვადასხვა საგანს, რომელთაც შანას – სანდო ნიშანი უწოდებდნენ².

ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ჩანაწერებიდან ვიგებთ, რომ ეკლესიებს სწირავდნენ და ხატებს ამკობდნენ ხატის შანებით – ბეჭდებით, გულის ქინძისთავებით, სამაჯურებით, სპილენძის და ვერცხლის მონეტებით. გარდა ამისა, თუ ვინმე შემთხვევით მიწაში რაიმე ძვირფას ნივთს ან მონეტას იპოვიდა, ეკლესიაში მიჰქონდა და ხატთან ტოვებდა³. როგორც ჩანს, შანას შესანიშნავ მონეტასაც უწოდებდნენ.

ყველა ჩამოთვლილი შემთხვევა ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ მონეტა ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებაში, სხვადასხვა რიტუალის და წეს-ჩვეულებების განუყოფელი ატრიბუტია. აღწერილ რიტუალებში მონეტების შენირვის ფაქტი უნდა განვიხილოთ, როგორც მსხვერპლშენირვის გადმონაშთი, სადაც მონეტა ფიგურირებს როგორც საჩუქარი, ძღვენი ღვთაებისადმი, რომელსაც უმრავლეს შემთხვევაში პიროვნება სწირავს უკუგების მიზნით⁴.

სალოცავებისთვის შენირული ფული, როგორც წესი, ხელშეუხებელი იყო (გამონაკლისებიც გვაქვს, რაზეც ქვემოთ ვიმსჯელებთ), ხშირად მათ შორის იშვიათი და უნიკალური მონეტაც აღმოჩენილა, ამიტომ სალოცავებისთვის მონეტების შენირვის ტრადიციამ დიდი სამსახური გაუწია მეცნიერებას.

ამის ერთ-ერთ მაგალითს წარმოადგენს თუშეთში აღმოჩენილი იშვიათი მონეტა. 1975 წელს სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა პირველად მოაწყო დაზვერვით-არქეოლოგიური ექსპედიცია მთათუშეთში (ხელმძღვანელი რუსუდან დოლაბერიძე). შენაქოში, ნიშტაყოს ბორცვზე, კორდოვანი ფენის ალების დროს, აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტა, რომელიც ექსპედიციის ხელმძღვანელის გადმოცემით, განსაზღვრა რევაზ ქებულაძემ და დაადგინა, რომ ის იყო ბაგრატ IV (1027-1072) -ის მონეტა ნოველისიმოსის ტიტულით⁵. (დანართი XXVIII. 2)

XI საუკუნიდან საქართველოს სამონეტო საქმეში შემოდის ახალი ტიპის ვერცხლის საფასე – ქართული მონეტები ბიზანტიური ტიტულებით. ეს ფული სპეციალურ ლიტერატურაში ქართულ-ბიზანტიური მონეტების სახელით არის ცნობილი. ამ მონეტების ტიპი ბიზანტიურია, ხოლო ზედწერილები შესრულებულია ქართული ასომთავრულით, რომლებშიც საქართველოს მეფეები ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულებით მოიხსენიებიან.

¹ მაკალათია, „ფშავი“, საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები, (ტფილისი, 1934), 210

² ლექსიკონი, (თბილისი, 1991), 470

³ ც.ბეზარაშვილი, ქსნის ხეობა (თბილისი, 1975), 75

⁴ М. Мосс, „Очерк о даре форма и основание обмена в архаических обществах“. *Восточная литература* (1996), 85.

⁵ რ. დოლაბერიძე, „მთა-თუშეთის დაზვერვითი არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში“, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ექსპედიციები V (თბილისი, 1977), 145; მ. პატარიძე, „ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტა სოფელ შენაქოდან“. *საისტორიო კრებული წელიწდეული 1* (2011), №284

ბაგრატ IV-ის საფასე, მასზე აღნიშნული ბიზანტიური წოდების მიხედვით, იყოფა ორ ჯგუფად: „სევასტოსის“ და „ნოველისიმოსის“ ტიტულით. ნოველისიმოსის ტიტულით XX საუკუნის 70-იან წლებამდე მხოლოდ ორი ცალი იყო ცნობილი: ერთი – მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში დაცული და მეორე – სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟში. საქართველოს ტერიტორიაზე ამ აღმოჩენამდე მსგავსი საფასე დაფიქსირებული არ იყო. ვინაიდან ბიზანტიურტიტულებიანი ქართული საფასეები იშვიათია, თითოეულ ეგზემპლარს დიდი სამეცნიერო ღირებულება აქვს, ხოლო ამ მონეტას, გარდა იმისა, რომ ერთადერთია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმისმატიკურ ფონდში, მოპოვების ადგილისა და გარემოების მიხედვით, არქეოლოგიური და ეთნოლოგიური კონტექსტი ახლავს.

მონეტის აღმოჩენის ადგილი სალოცავია, ეგრეთწოდებული „ხატი“. როგორც ცნობილია, ნიშტაყოს ბორცვი ძველი ნელთაღრიცხვის II-I საუკუნიდან XII საუკუნემდე საკულტო-სარიტუალო სალოცავს წარმოადგენდა. „ხატისადმი“ სხვადასხვა ძვირფასი ნივთების შეწირვის ტრადიცია საქართველოს მთიან რეგიონში უძველესი დროიდან არსებობს. მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ კი, სვანეთში.

შენაქოს ეგზემპლარი გახვრეტილია, სავარაუდოდ, ალბათ, გულსაკიდად გამოიყენებოდა. შუა საუკუნეებში გავრცელებული იყო წმინდანის გამოსახულებიანი მონეტების ამულეტად გამოყენების ტრადიცია. ამულეტების საკითხს ჩვენ ქვემოთაც შევხებით. ამიტომ შესაძლოა, ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტას, მასზე არსებული ვლადიკლავის ღვთისმშობლის გამოსახულების გამო, ამულეტის დანიშნულება ჰქონდა¹.

ამ მონეტის აღმოჩენის ადგილი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი, კერძოდ – შენაქოა. აღმოჩენის კონტექსტი, ვგულისხმობთ სალოცავს, არ გვაძლევს საშუალებას, გაბედულად ვთქვათ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში ეს მონეტა მიმოქცევაში შეიძლებოდა ყოფილიყო. ერთი ცალით შეუძლებელია იმის მტკიცება, რომ ეს ფული ისეთივე ინტენსივობით მიმოიქცეოდა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, როგორც დასავლეთ საქართველოში. აქ მხოლოდ ერთ შესაბამისი წყაროთმცოდნეობითი ბაზაც არ გვიმაგრებს ზურგს საამისოდ. ბიზანტიურტიტულებიანი ქართული მონეტების აღმოჩენის ადგილი, ძირითადად, დასავლეთი საქართველოა: აფხაზეთი, სვანეთი, ვანი (ციხესულორი). ეს ლოგიკურიცაა, ვინაიდან ამ მონეტის ტიპი ბიზანტიურია და XI საუკუნეებში ქართველი მეფეები, რომლებსაც აქტიური ურთიერთობა ჰქონდათ ბიზანტიის იმპერიასთან, რეალურად მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მფლობელი იყვნენ.

აღმოსავლეთ საქართველოს ფულად მიმოქცევაში წამყვანი ადგილი აღმოსავლურ მონეტებს და ჯა'ფარიანთა არაბული დინასტიის მიერ თბილისში მოჭრილ ფულს ეჭირა. წყაროებით ცნობილია ბაგრატ IV-ის თანამედროვე თბილისის ამირა ალი იბნ ჯაფარი და მისი ორი ვაჟი – მანსური და აბუ ალ-ჰეიჯა. ალი იბნ ჯაფარის მონეტები, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწია, მოჭრილია ჰიჯრის 386-418/996-97-1027-28 წლებში².

2009 წელს თბილისში, მტკვრის კალაპოტში, აღმოჩნდა აბუ ალ – ჰეიჯას სპილენძის საფასე (ამჟამად ის კერძო კოლექციაში ინახება). ახალაღმოჩენილმა მონეტამ მისცა

¹ პატარიძე, „ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტა სოფელ შენაქოდან“, 286

² გ. ჯაფარიძე, „თბილისის ამირას 'ალი იბნ ჯა'ფარის მონეტები“, *ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები*. (თბილისი, 1991), 132-150

საშუალება ირაკლი ფალავას, დაემტკიცებინა, რომ თავის საფასეს ქრიდა ჯა'ფარ III ბ. 'ალის კიდევ ერთი ვაჟიშვილი – აბუ ალ-ჰეიჯა ბ. ჯა'ფარი. მაშასადამე, ირკვევა, რომ საკუთარი საფასის მოჭრას ახორციელებდა თბილისის კიდევ ერთი-ერთი უკანასკნელი ჯა'ფარიანი ამირა – აბუ ალ-ჰეიჯაც. ეპოქის ისტორიის (წყაროთმცოდნეობითი ბაზის) გათვალისწინებით მონეტის გამოშვების თარიღად ი. ფალავა მიიჩნევს 1051 – 62, უფრო კი – 1064-1067/8 ანდა – 1068/9 წლებს¹.

შენაქოში აღმოჩენილი, ბაგრატ IV ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტა, საქართველოში ერთადერთი, ხოლო მსოფლიოში მესამე ეგზემპლარია, ამრიგად, რომ არა სალოცავებისთვის შენირვის ტრადიცია, მეცნიერება შესაძლოა დაკარგავდა ამ ძალზედ მნიშვნელოვან მონეტას.

3.6. მონეტები სვანეთის ტაძრებში

სალოცავებისადმი ძღვნად მონეტის შენირვა ყველაზე ხშირია სვანეთის რეგიონისთვის.

სვანეთის სალოცავებში დაცულ საეკლესიო შენირულობებზე, მონეტებზე დაკვირვებებმა გვიჩვენა, რომ ზოგიერთი მონეტა ეკლესიაში როგორც სამკაული ან ძვირფასი ნივთი ისეა მოხვედრილი. პარალელურად, არის ჯგუფი მონეტებისა, რომელიც მიმოქცევის თანადროულად ფულის სახით შევიდა სალოცავში.

სვანეთში უძველესი დროიდან წესად იყო სხვადასხვა ეკლესია-სალოცავებისთვის მონეტების შენირვა, რაც ადგილობრივი ტრადიციის მიხედვით, ოჯახის ბედის, სიუხვისა და ჯანმრთელობის სანინდარი იყო. ეთნოგრაფიული ჩანაწერებით ვიგებთ, რომ მამაკაცები ეკლესიებს, ძირითადად, იარაღს სწირავდნენ (მშვილდს, ისარს, ისრისპირს, ხანჯალს, თოფის ტყვიებს და ვაზნებს) ქალები – მძივებს, გახვრეტილ ქვებს, მონეტებს და ქალის სამკაულს. თითოეულ ნივთს თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგალითად, ისარი და ტყვია შენირული იყო ბიჭის დაბადების აღსანიშნავად; ქვა და მონეტა – ოჯახის ბედი-ბარაქის და სიუხვისათვის².

სალოცავისთვის ფულის შენირვის ტრადიცია სვანეთში უძველესი დროიდან იღებს სათავეს და დღესაც ცოცხლია. 2014 წელს საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან მივლინებით ვიმყოფებოდით სვანეთში კალას თემში. კვირიკესა და ივლიტას სახელზე აგებულ ეკლესიაში (ლაგურკაში) დაცული ნუმისმატიკური საგანძურის შესასწავლად. მასალის დათვალიერებამ კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნა ამ ტრადიციების უწყვეტობაში მასალის დათვალიერების შედეგად გაირკვა, რომ XXI საუკუნემდე (ჩათვლით) იწირებოდა მონეტები, ძვირფასი და ნახევრადძვირფასი ქვები და იარაღი, რომელიც წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა თოფის თუ ავტომატური იარაღის ტყვიებით (დანართი XXVIII. 3,4). სვანეთის სალოცავებისადმი ფულის და სიმდიდრის შენირვა, გარდა ეთნოგრაფიული გადმოცემებისა, დაფიქსირებულია ჩანს სვანურ ეპიგრაფიკულ ძეგლებზეც.

¹ ი. ფალავა, „შუასაუკუნოვან საქართველოში ნუმისმატიკური ევოლუციის ანალიზი (VIII-XIII სს)“, სადისერტაციო ნაშრომი. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, (თბილისი, 2015), 33

² მ. ჩართოლანი, „1973 წ. სვანეთის სამეცნიერო კომპლექსური ექსპედიციის შედეგები“, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. XXXII-B. (თბილისი, 1977), 12

ზემოთ, როდესაც როდესაც შევეხეთ ამ რეგიონში ბიზანტიური მონეტების მიმოქცევის საკითხს, მოვიყვანეთ ორი საბუთი – „დანერილი სოფლისა ხუცეს გიორგი ხაფთანისადმი“ და „დანერილი სოფლისა სინელისადმი“. ორივე დოკუმენტი შექმნილია XI საუკუნეში.

პირველი საბუთი ამოკანრულია ჩვაბიანის მთავარანგელოზთა ეკლესიის (დანართი VI. 5) ჩრდილოეთით ნუსხური დამწერლობით. საბუთის ტექსტს წარმოადგენს მხოლოდ იმ განძის ჩამონათვალი, რომელიც სოფელს „მიუთვლია“ ხუცესისადმი. აქ დასახელებულია: სამი აჟურა, შვიდი დრახკანი, „ოცდაათისა დრახკანისა წონით სხვაი შეყრილი ვერცხლი“ და ხუთი ბეჭედი. ვ. სილოგავას მოსაზრებით, ჩვაბიანის მთავარანგელოზთა ეკლესიის წარწერაში აღრიცხულია შეწირული ფული და ბეჭედები¹.

მეორე საბუთში – „დანერილი სოფლისასინელისადმი“, რომლის მხოლოდ მცირე ფრაგმენტმა მოაღწია ჩვენამდე, ამოკანრულია ადიშის მაცხოვრის ეკლესიაში (დანართი VI. 6) – სულ სამიოდე სიტყვა იკითხება „... აჟურა უ გუითვალეთ სინელი...“ ტექსტის დასაწყისიც და ბოლოც, შელესილობის ჩამოშლის გამო, უცნობია. ვ. სილოგავას წაკითხვით აქ საუბარია იმაზე, რომ სოფელმა სხვა ქონებასთან ერთად უ (400) აჟურა მიუთვალა („გუითვალეთ“) ადიშელ ხუცეს სინელს². ვ. სილოგავამ იმის გამო, რომ მას თანხა კოლოსალურად მოეჩვენა და ეს ნამდვილად ასეა, ვინაიდან 400 აჟურა, ანუ 400 ბიზანტიური ვერცხლის ფული საკმაოდ ბევრია, ციფრის აღმნიშვნელი უ შეცვალა გრაფემით უ. რადგანაც გარდამავალ მხედრულ დამწერლობაში მოხაზულობით უ ხშირად ჰგავს გრაფემა უ-ს. შესაბამისად, გამოდიოდა 90 აჟურა³.

ვ. სილოგავა მიჯნავს ერთმანეთისგან ორ სიტყვას: „მითვლას“ და „შეყრას“. მეცნიერი სხვა საისტორიო საბუთებზე დაყრდნობით ფიქრობს, რომ ტერმინი – „შეყრილი“ ნიშნავს საეკლესიო შეწირულობას. ხოლო „მითვლა“ – ში იგულისხმებოდა სოფლის მიერ დაგროვილი განძის, ამ შემთხვევაში, ფულისა და ბეჭედების ჩაბარება და ასე შენახვა ეკლესიაში, რომელიც გამოყოფილი იყო საეკლესიო ქონებისაგან და მისი განკარგვაზე სოფელს ხელი მიუწვდებოდა⁴. ეს თანხა სოფელს სჭირდებოდა გარკვეული საჭიროებისათვის, ძირითადად, ისევ ეკლესიისათვის – გადახურვა, შეკეთება, მიშენება ან საეკლესიო დღეობებისათვის ხარის შესაძენად⁵.

ამ ეპიგრაფიკულ საბუთებს მოგვიანებით მიუბრუნდა მარინე ყენია, რომელმაც თეიმურაზ ჯოჯუასთან ერთად ჩათვალა, რომ „სინელის დანერილი“ იყო ხუცესის, სახელად სინელის მიერ „გაცემული“ „დოკუმენტი“ – დადასტურება აჟურების მითვლისა⁶. მათი მოსაზრებით, სოფლის მიერ ეკლესიისთვის ქონების მითვლა აპრობირებული მეთოდი იყო. ხუცესი განძის მიღებისას („მითვლისას“) „საბუთს“ ქმნიდა, სადაც ფაქტს ამტკიცებდა, ფაქსიმილეს ურთავდა და გასცემდა შესაბამის დოკუმენტაციას. ამ ვარაუდს აქვს

¹ ვ. სილოგავა, *სვანეთის წერილობითი ძეგლები II*, ეპიგრაფიკული ძეგლები (თბილისი, 1988), 202

² იქვე, 204.

³ სილოგავა, *სვანეთის წერილობითი ძეგლები II*, ეპიგრაფიკული ძეგლები, 205

⁴ იქვე

⁵ იქვე

⁶ მ. ყენია, „სინელი ხუცესისი წარწერათა ინტერპრეტაციის ცდა“, *საქართველოს სიძველენი*, თბილისი, 2012, №15, 183

არსებობის უფლება, მაგრამ, ვფიქრობთ, უფრო მეტ დასაბუთებას საჭიროებს, რადგან სხვა შემთხვევა საეკლესიო საგანძურის დოკუმენტურად გაფორმებისა არ გვაქვს.

ვფიქრობთ, ორივე წარწერას სხვა სახის მნიშვნელობაც აქვს. კერძოდ, ისინი ჩვენთვის სვანეთის ტაძარებში მონეტების და საგანძურის შენირვის ტრადიციის წერილობით წყაროს წარმოადგენენ. რაც შეეხება ტერმინებს, რის საფუძველზედაც ხდება სალოცავისთვის განძის გადაცემის კლასიფიკაცია – შენირვა და, უბრალოდ, მიბარება, ჩვენთვის ცოტა არ იყოს, ბუნდოვანია, მით უფრო, რომ „მითვლა“ თანამედროვე კუთხურ კილო-კავებშიც კი, მიტანას, ხშირად ამბის მიტანასაც ნიშნავს. მაგალითად: „ამბავი მიუთვალა“, „შემოუთვალა“, აქედან გამომდინარე, განძის მიტანაზე უნდა იყოს საუბარი, ჩვეულებრივ შენირვაზე და არა დროებით ჩაბარება-შენახვაზე. ვინ განაგებდა სრულად საეკლესიო შენირულობას, სოფელი თუ საეკლესიო პირები, ჩვენ ამის გარკვევა ბოლომდე გაგვიჭირდება, თუმცა მოგვეპოვება ერთი ეთნოგრაფიული ჩანაწერი, რომელიც ამ საკითხს ეხმიანება: „თანლილში, ვისაც ლოცვა „ემართა“, აუცილებლად სწირავდა ფულს, ამ ფულით ტაძრის „მოლზვენები“ ყიდულობდნენ საკლავს. თუ შესანიერი „ვალი“ მეტი იყო, ინახავდნენ ტაძარში ამ ფულს“¹. მოცემული ეთნოგრაფიული წყაროს მიხედვით, როგორც ჩანს, ეკლესიის მსახურები მოიხმარდნენ ეკლესიის შენანირს გარკვეული რიტუალისთვის თუ საკუთრივ ტაძრისთვის.

ჩვენთვის ნაკლებად მნიშვნელოვანია საეკლესიო ქონების განკარგვის დეტალები, საინტერესოა ერთი რამ, თუ სალოცავის განძი ხელშეუხებელი იყო, როგორც ამას ამტკიცებდნენ სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები, ირკვევა, რომ შემონახული მონეტების რაოდენობაც კოლოსალურად დიდი უნდა ყოფილიყო და, შესაბამისად, მრავალფეროვანიც. მაგრამ ეს ასე არ არის. როგორც ჩანს, ეკლესიიდან მონეტები გარკვეულ ისტორიულ პერიოდში გადიოდა, რაც სავსებით ლოგიკურია, ვინაიდან ეკლესია საჭიროებისთვის თანხას ხარჯავდა. აქედან გამომდინარე, თუკი ჩვენ სვანეთის ნუმისმატიკურ მასალაში რომელიმე პერიოდის მონეტების დანაკლისი გვაქვს, სწორედ საეკლესიო მეურნეობის ამგვარი ორგანიზების შედეგია და არა იმის, რომ სვანეთი რომელიმე პერიოდში „ჩაკეტილი“ იყო და იქ ამა თუ იმ ტიპის ფული არ ბრუნავდა.

სიმდიდრის შენირვაზე მოგვითხრობს სვანეთის მკვიდრი სები გულედანი, რომელმაც 1940 წელს ჩაიწერა მთხრობლისგან, მესტიის რაიონის სოფელ ლენჯერის მცხოვრებ დავით გულედანისგან. „იფრარის ჯგრაავის ხატი ძალიან სასწაულმოქმედი ყოფილა, მლოცველი ბლომად მიდიოდა და ბევრი სწირავდა „კეთილ-ქონებას“. ამ ხატის (ეკლესიის) მოლზვენები (მსახურები) ხაჭვანები ყოფილან, მაშინ ყველაზე კარგად მოლზვენები ცხოვრობდნენ, რადგან უამრავი ფული და ქონება უგროვდებოდათ. ხაჭვანები ამით ვერ დაკმაყოფილებულან და გაუყდიათ ხატი ჩოლურში. სოფელს დაუნყია ძებნა და მიუგნიათ. დიდი „სახსარი“ გადაუხდია სოფელს ხატის დასაბრუნებლად. ხაჭვანებისთვის ჩამოურთმევიათ „მოლზვენობა“ და იმის მერე ვერ მოუშორებიათ სიღარიბე“.

უკვე ითქვა, რომ ეკლესია-სალოცავებისთვის ფულის შენირვა უკავშირდებოდა ოჯახის ბედს, სიუხვესა და კეთილდღეობას. ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებ-

¹ მ. ჩამგელიანი, „საველე ეთნოლოგიური ჩანაწერების სოფელ ლატალიდან“ (მესტიის მუნიციპალიტეტი), ხელნაწერი, 2012

ში, სვანეთშიც განსაკუთრებით ხშირი იყო ავადმყოფობის გამო მონეტის, სამკაულის და ძვირფასი ან ნახევრად ძვირფასი ქვების შეწირვა. ეს ტრადიცია დღემდე ამ რეგიონში შემორჩენილი. ამის დასადასტურებლად შეგვიძლია მოვიხმოთ 2012 წლის ეთნოლოგიური ჩანაწერი. ინფორმაცია ჩაინერა ეთნოგრაფმა მადონა ჩამგელიანმა მესტიის რაიონის სოფელ ლატალში, მთხრობელი იყო 1937 წელს დაბადებული დარიკო გვიჩიანი. აი, რა ისტორიას ჰყვება ის: „ჩემი ნესტანი იყო ერთი წლის და უცებ გალურჯდა, ვერაფერმა ვერ უშველა, ექიმიც მოვიყვანეთ და ვერავინ ვერ ხვდებოდა, რა სჭირდა. ჩემმა დედამ-თილმა მითხრა: ეგ ხატის ამბავი იქნებაო და სასწრაფოდ გააგზავნა გიორგი (ქმარი) გულის თარინგზელში, თან მისცა კებზაარ, ძველი ვარჩხილ (ვარჩხილ-ვერცხლის ფული) ეკიდა ამ კებზაარს. ის დრო იქნებოდა, გიორგიმ რომ ილოცა და ბავშვს სახლში ფერი დაუბრუნდა, გონზე მოვიდა. ასეთი ძალა აქვს, დიდება მისვლოდეს გულს“¹.

სალოცავი, რომელიც ამ მონათხრობშია მოხსენიებული, გულის თარინგზელი, ზემო სვანეთში, სოფელ ბეჩოში, მდებარეობს და გულა-გაბრიელს ეძახიან. ეს ეკლესია დღესაც ავადმყოფების შემწედ ითვლება, ძირითადად, სულიერად დაავადებულები მიჰყავთ იქ საბელმობმულნი. დღემდეა შემორჩენილი ფულის შეწირვა უშგულშიც, კალას თემში. ჩვენთვის ცნობილია რამდენიმე იშვიათი მონეტა კალადან, კერძოდ, კვირიკე და ივლიტეს ეკლესიიდან².

სვანეთში იყო კიდევ ერთი ტრადიცია, რომელიც დღემდე არსებობს – ვინც პირველად მოხვდებოდა ეკლესიაში, ფული აუცილებლად უნდა დაეტოვებინა. სვანეთის ეკლესიებისთვის მონეტის შეწირვა ყოველთვის არ ნიშნავდა მიმოქცევაში არსებული ფულის შეწირვას, რადგან მიმოქცევიდან დიდი ხნის წინ გამქრალი მონეტაც შეიწირებოდა. ამაზე ზემოთ მოხმობილი ისტორიაც მეტყველებს, როდესაც XX ს.-ში, ვერცხლის ფულს სწირავენ, ეს იმას ნიშნავს, რომ მომლოცველს ის, როგორც ლამაზი და ძვირფასი ლითონის ნივთი მიაქვს სალოცავში. ხშირად ასეთ ნივთს შემთხვევითაც პოულობდნენ. ამ გზით მოხვდა უშგულის ციხე-სახლში ალექსანდრე მაკედონელის მინაბაძი³.

ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის მინაბაძი – ოქრო, ნ. 1, 52. ზ. 14/14

აღწერილობა⁴ (დანართი III. 4)

Av. მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავის გაუხეშებული, სქემატური გამოსახულება. გამოსახულების წინ ოთხი, ხოლო უკან ერთი რელიეფური წერტილი.

Rv. ფრთოსანი არსება პირდაპირ (გამარჯვების ქალღმერთ ნიკეს გამოსახულების სქემატური ასლი), გამოსახულების ორივე მხარეს თითო წყვილი რელიეფური წერტილი.

მონეტა ორ ადგილზეა გახვრეტილი.

ალექსანდრე მაკედონელის მინაბაძის უშგულის ეგზემპლარზე არსებობს ცნობა, რომ ის 1972 წლის სვანეთის კომპლექსურმა ექსპედიციამ გამოავლინა და სხვა არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად ჩაყაშის მაცხოვრის ეკლესიიდან იქნა გადატანილი. ვინაიდან სხვა მინაბაძები გახვრეტილი არ გვხვდება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მონეტა

¹ ჩამგელიანი, „საველე ეთნოლოგიური ჩანაწერების სოფელ ლატალიდან“ (მესტიის მუნიციპალიტეტი), ხელნაწერი, 2012

² პატარიძე, „ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტა სოფელ შენაქოდან“. საისტორიო კრებული, №276

³ პატარიძე, „სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები“, 30

⁴ იქვე

აღმომჩენმა გახვრიტა, ატარებდა როგორც სამკაულს და შემდეგ როგორც ძვირფასი სამკაული ისე შესწირა სალოცავს. სვანეთში ეკლესიებიდან მუზეუმში გადმოტანილი მონეტები, ძირითადად, გახვრეტილია და თოკზეა ასხმული.

მაგალითად, უშგულის ციხე-სახლში (მუზეუმში) დაცულია ასევე საინტერესო მძივების აცმა, მათ შორის: ქვა, მინა, ლითონი და მონეტა (დანართი XXXII). ქვები სხვადასხვა ეპოქისაა, ელინისტური, გვიანანტიკური და შუა საუკუნეების. ხოლო მონეტა გვიან შუა საუკუნეების ვერცხლის მონეტა. განსაზღვრა ცუდად დაცულობის გამო შეუძლებელია. არის შემთხვევები, როდესაც მონეტა სვანეთის სალოცავებში გახვრეტილი, თოკზე აცმული ან ხატზე ჩამოკიდებული გვხვდება. სვანეთის საეკლესიო განძებში უნდა გამოიყოს მონეტების ის ჯგუფი, რომლებიც მათი მიმოქცევის თანადროულად არის ეკლესიებში შეწირული, როგორც ფული და ჯგუფი მონეტებისა, რომლებიც მათი მიმოქცევიდან გაქრობის შემდეგ იპოვეს და შესწირეს ეკლესიას, როგორც ძვირფასი ლითონი და სამკაული. ალექსანდრე მაკედონელის მინაბადის უშგულის ეგზემპლარი სწორედ ამ უკანასკნელ ჯგუფს მიეკუთვნება. მიუხედავად მონეტის საეკლესიო წარმომავლობისა, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ სვანეთში ალექსანდრე მაკედონელის არა მარტო სტატერი, არამედ მინაბადებიც არის აღმოჩენილი, ეს მონეტა შეიძლება არა პირდაპირ, მაგრამ ირიბად სვანეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კონტექსტშიც განვიხილოთ.

მიმოქცევიდან გასვლის შემდეგ ტაძარში შეწირული მონეტების ჯგუფს მიეკუთვნება არაბული დირჰემი, რომელიც მესტიის მუზეუმში ეკლესიიდან გადმოიტანეს.

№12-1; 5. 2, 82გრ; 5. 25/24 (დანართი XXXIII. 1)

Av. ცენტრში: لا اله الا الله وحده | لا شريك له

„არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, არ ჰყავს მას მოზიარე“

გარშემო: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة اثنين و ثمانين و مئة

„სახელითა ალაჰისა მოიჭრა ეს დირჰემი მადინათ ას-სალამში 182 წ. (=798-799)“

Rv. ცენტრში: محمد رسول الله | مما امر به الامير الامين | محمد بن امير المؤمنين | جعفر

„მუჰამედი მოციქული ალაჰისა მორწმუნე მორწმუნეთა შორის მუჰამედი ძე მართლ-მორწმუნე მბრძანებლისა ჯაფარი“

გარშემო: محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله و لم كره المشركون

„მუჰამედი მოციქული ალაჰისა, რომელმაც გამოგზავნა ის სწორი გზით და რწულით ქვეყნარით, რათა აღამაღლოს ყველა სარწმუნოებაზე, თუნდაც სძულდეთ ის ურწმუნოებს“.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია. ეკლესიაში ის ხატზე დაკიდებული იყო და როგორც ჩანს, სანთლის ჭვარტლმა გააშავა, გამურა.

არაბული დირჰემები, რომლებიც არაბთა სახალიფოს სხვადასხვა ზარაფხანაში (მათ შორის, თბილისში) იჭრებოდა, საქართველოში განძებისა თუ ცალკეული აღმოჩენე-

ბის სახით მრავლადაა დაფიქსირებული. შესაბამისად, ეს მონეტები არა ერთხელ გახდა მსჯელობის საგანი სამეცნიერო საზოგადოებაში. ჩვენს ქვეყანაში ქუფური მონეტების მიმოქცევასთან დაკავშირებით ი. ჯალალანია¹ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ადრეულ შუა საუკუნეებში ისინი ორ რეგიონში მიმოქცეოდა: თბილისსა და მის შემოგარენში და ჰერეთში (დღევანდელი საინგილოს ტერიტორიის ჩათვლით). მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერს ჰქონდა ინფორმაცია არქაბისა და ჭოროხის განძების შესახებ, არაბული მონეტების ინტენსიურ ცირკულაცია დასავლეთ საქართველოში მან კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენა¹. შემდგომში გამოვლინდა ქუფური მონეტების საკმაოდ დიდი განძი მარტვილის მუნიციპალიტეტში, სოფელ ინჩხურში², ნაქვას განძი ხარაგაულის მუნიციპალიტეტში³ და საკმაოდ მასშტაბური განძების კონცენტრაცია დადასტურდა დასავლეთ საქართველოს შემდეგ რეგიონებში. გურია – სოფელი ზოტი⁴ და სოფელი მერია⁵, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფელი კაპანდიში⁶.

ჩვენ საგანგებო ყურადღება დავუთმეთ დასავლეთ საქართველოში ამ მონეტების მიმოქცევის სურათს, ვინაიდან სვანეთის ეკონომიკური კავშირები, როგორც წესი, უმეტესად დასავლეთ საქართველოს ბარის რეგიონს უკავშირდება. ტოპოგრაფიულ რუკაზე აშკარაა, რომ ძირითადი აღმოჩენები შავი ზღვისპირეთში და მის შემოგარენშია დაფიქსირებული. ერთადერთი აღმოჩენა ზემო იმერეთში, ხარაგაულის მუნიციპალიტეტში, სოფელ ნაქვაში დასტურდება⁷.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სვანეთში ქუფური მონეტის არსებობის ეს ერთი შემთხვევა გვაქვს. ჰიპოტეტურად შეგვიძლია დავუშაოთ, რომ ზემო იმერეთიდან შესაძლოა შესულიყო სვანეთში სახალიფოს მონეტები მიმოქცევაში, მაგრამ ამ მოსაზრებას მონეტის არასაკმარისი რაოდენობა ეღობება წინ. იმ პირობებში, როდესაც ჩვენს განკარგულებაში ერთი მონეტაა და არანაირი წერილობითი წყარო, რომელიც თუნდაც მინიშნებას მოგვცემდა სვანეთში არაბი დამპყრობლების კვალზე, ამ მონეტის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ქრილში განხილვა მართებული არ უნდა იყოს. ამიტომ ფრთხილი ვარაუდის სახით მხოლოდ საკითხის დასმით შემოვიფარგლებით. ეთნოლოგიური თვალსაზრისით, ამ მონეტის არსებობა ეხმაურება სვანეთის რეგიონისთვის დამახასიათებელ უკვდავ ტრადიციას, რომლის მიხედვითაც ნაპოვნ მონეტას კეთილდღეობის სანაცვლოდ სწირავენ სალოცავს.

¹ ი. ჯალალანია, „ქუფური მონეტების მიმოქცევა VIII-X სს. საქართველოში“, *მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია*, 4 (1973), 69-90; И. Джалагания, *Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв.*, (Тбилиси, 1979), 44-73

² თ. ქუთელია, ც. ღვაბერიძე, „ინჩხურის განძი“, *ეროვნული მუზეუმის მოამბე* V (50-B) (თბილისი, 2014), 212-218

³ მ. ჩადუნელი, მ. ქორიძე, „ნაქვას განძი“, *ეროვნული მუზეუმის მოამბე* II (47-B), (თბილისი, 2011), 260-269

⁴ ი. ფალავა, ი. ვარშალომიძე, ს. თურქია, „ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია)“, *ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, შრომები* V, (2013), 11

⁵ იქვე, 7

⁶ იქვე, 16

⁷ ჩადუნელი, ქორიძე, „ნაქვას განძი“, 260-269

3.7. უშგულის ციხე-სახლის (მუზეუმის) ნუმიზმატიკური მასალის სპეციფიკა

2009 წლის ექსპედიციამ და უშგულის ნუმიზმატიკური განძებზე დაკვირვების სამეცნიერო ანალიზმა პასუხი გაგვცა სვანეთის განძების (უმეტესობის) ხასიათზე. უფრო მეტიც, ჩვენი აზრით, შეგვიძლია ის ერთგვარ ორიენტირად ვაქციოთ საქართველოს სხვა რეგიონებში არსებულ ეკლესია-მონასტრებში დაუნჯებულ სამონეტო კომპლექსების შესწავლაში.

უშგულის ციხე-სახლის მონეტების შესწავლაში დიდი სამსახური გაგვინია უნიკალურმა კომპლექსმა – ფულის ქისამ (დანართი XXXI), რომელშიც მონეტებთან ერთად ნახევრადღვირფასი ქვებიც იყო წარმოდგენილი. უნიკალურს მას შემთხვევით არ ვუნოდებთ, რადგან ის დღემდე მოღწეული ერთადერთი ხელუხლებელი ქისაა მასში არსებული მონეტებით.

უშგულის ციხე-სახლში დაცული ქისა ჩაჟამის მაცხოვრის ეკლესიიდან გადმოიტანეს. ის თავისი პირვანდელი სახით დაგვხვდა, სავარაუდოდ, ისეთი, როგორც სალოცავში იყო. ამ კომპლექსის შესწავლით ფაქტობრივად ცოცხლდება სალოცავებისათვის მონეტების, ქვების და მძივების შენირვის სვანური ტრადიცია. ერთი შეხედვით მცირე ზომის ქისა საკმაოდ ინფორმაციას იტევს. მასში მოთავსებული მონეტები, ჟეტონები და ქვები ერთდროულად საკულტო, ეკონომიკური და ეთნოგრაფიული ხასიათისაა. მაგალითად: ქვა, მძივი და ცალმხრივი მონეტები, რომლებიც სამკაულად გამოიყენებოდა, ეთნოგრაფიული დანიშნულებას აძლევს ამ განძს, თუმცა იქვეა ერთად ასხმული 116 მონეტების (თურქული ახჩის განძის) აცმა (დანართი XXXI). აგრეთვე, სათითაოდ, სავარაუდოდ, რიტუალურად შენირული მონეტები. ეს კომპლექსი საკულტოა და ის ძღვენს, შენირულობას წარმოადგენს ეკლესიისთვის, მაგრამ იმისათვის, რომ ზუსტად განისაზღვროს ამ განძის ხასიათი, მიზანშეწონილად მივიჩნით, დეტალურად შეგვესწავლა ამ კომპლექსის შემადგენლობა. როგორც უკვე განძის შემადგენლობის აღწერისას აღვნიშნეთ, ქისაში გახვრეტილი და ერთად ასხმული 116 თურქული ახჩა დაგვხვდა. სავარაუდოდ, ეს მონეტები გარკვეულ დანაზოგს წარმოადგენდა, რომელიც მათი მიმოქცევის მომენტში ან მოგვიანებით გახვრეტეს და ძაფზე ასხმული შენირეს ეკლესიას ან შესაძლოა, ეს მონეტები განძად იპოვა პიროვნებამ და ეკლესიას არა როგორც ფული, არამედ, როგორც სიმდიდრე ისე შესწირა. ნებისმიერ შემთხვევაში, დასადგენია ქრონოლოგია, რათა დავადგინოთ არის თუ არა ის მიმოქცევის სურათის მომცემი თუ შემთხვევით შეგროვილი მონეტებია? ამისათვის საჭიროდ ჩავთვალეთ, დაგვეშალა განძი და სათითაოდ განგვესაზღვრა თითოეული მონეტა.

#	სულთანის	წონა	ზომა	ლითონი	ზარაფხანა	თარიღი ჰიჯრით/ ევროპული	ნომინ
1	აჰმედ II (1690-1695)	0,59	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1103/1691-92	ახჩა
2	მუსტაფა II (1694-1703)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1110/1698-1699	ახჩა

3	აჰმედ III (1703-1730)	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-04	ახჩა
4	აჰმედ III (1703-1730)	0,18	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-04	ახჩა
5	მაჰმედ I (1730-1754)	0,27	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
6	მაჰმედ I (1730-1754)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
7	მაჰმედ I (1730-1754)	0,44	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
8	მაჰმედ I (1730-1754)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
9	მუსტაფა III (1757-1773)	0,35	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
10	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
11	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	14/14	ვერცხლი	??	1171/1757-58	ახჩა
12	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
13	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	14/14	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
14	მუსტაფა III (1757-1773)	0,39	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
15	მუსტაფა III (1757-1773)	0,33	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა

16	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
17	მუსტაფა III (1757-1773)	0,26	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
18	მუსტაფა III (1757-1773)	0,38	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
19	მუსტაფა III (1757-1773)	0,36	14/14	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
20	მუსტაფა III (1757-1773)	0,32	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
21	მუსტაფა III (1757-1773)	0,11	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
22	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,28	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
23	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,37	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
24	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
25	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
26	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
27	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
28	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1187/1773-1774	ახჩა

29	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,38	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
30	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
31	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
32	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,36	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
33	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
34	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,24	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
35	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
36	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,34	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
37	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,25	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
38	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
39	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
40	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
41	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,36	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა

42	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
43	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
44	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,16	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
45	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
46	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
47	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	13/13	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
48	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,14	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
49	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,27	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
50	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,23	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
51	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,37	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
52	აბდულ ჰამიდ III (1788-1807)	0,18	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1798-1799	ახჩა
53	სელიმ III (1788-1807)	0,17	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1212/1797-1798	ახჩა
54	მუსტაფა IV (1807-1809)	0,09	14/14	ბილონი	კონსტანტინოპოლი	1222/1807-1808	ფარა

55	მაჰმედ II (1808-1840)	0,16	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
56	მაჰმედ II (1808-1840)	0,15	12/12	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
57	მაჰმედ II (1808-1840)	0,33	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1243/1827-1828	ახჩა
58	აბდულ მუჯიდი (1840-1860)	0,30	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1271/1854-1855	ახჩა
59	აჰმედ II (1690-1695)	0,59	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1103/1691-1692	ახჩა
60	მუსტაფა II (1694-1703)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1110/1698-1699	ახჩა
61	აჰმედ III (1703-1730)	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-1704	ახჩა
62	აჰმედ III (1703-1730)	0,18	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-1704	ახჩა
63	მაჰმედ I (1730-1754)	0,27	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
64	მაჰმედ I (1730-1754)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
65	მაჰმედ I (1730-1754)	0,44	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
66	მაჰმედ I (1730-1754)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
67	მუსტაფა III (1757-1773)	0,35	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა

68	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
69	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	14/14	ვერცხლი	??	1171/1757-1758	ახჩა
70	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
71	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	14/14	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
72	მუსტაფა III (1757-1773)	0,39	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
73	მუსტაფა III (1757-1773)	0,33	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
74	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1171/1757-1758	ახჩა
75	მუსტაფა III (1757-1773)	0,26	14/14	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
76	მუსტაფა III (1757-1773)	0,38	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
77	მუსტაფა III (1757-1773)	0,36	14/14	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
78	მუსტაფა III (1757-1773)	0,32	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
79	მუსტაფა III (1757-1773)	0,11	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-1758	ახჩა
80	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,28	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა

81	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,37	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
82	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
83	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
84	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
85	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
86	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1187/1773-1774	ახჩა
87	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,38	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
88	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
89	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
90	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,36	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
91	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
92	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,24	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
93	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა

94	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,34	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
95	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,25	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
96	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
97	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
98	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
99	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,36	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
100	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
101	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
102	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,16	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
103	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
104	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
105	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	13/13	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
106	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,14	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა

107	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,27	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
108	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,23	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-1774	ახჩა
109	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,37	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა
110	სელიმ III (1788-1807)	0,18	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1798-1799	ახჩა
111	სელიმ III (1788-1807)	0,17	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1212/1797-1798	ახჩა
112	მუსტაფა IV (1807-1809)	0,09	14/14	ბილონი	კონსტანტინოპოლი	1222/1807-1808	ახჩა
113	მაჰმუდ II (1808-1840)	0,16	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
114	მაჰმუდ II (1808-1840)	0,15	12/12	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
115	მაჰმუდ II (1808-1840)	0,33	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1243/1827-1828	ახჩა
116	აბდულ მეჯიდი (1840-1860)	0,30	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1271/1854-1855	ახჩა

მონეტების ატრიბუციამ აჩვენა, რომ სულთნების ზეობა და სამონეტო ემისიის ქრონოლოგია გვაძლევს მიმოქცევის 150 წლიან დიაპაზონს. იწყება სულთან აჰმედ II-ის (1690-1695) და მთავრდება აბდულ მეჯიდის (1840-1860) მონეტებით. ეჭვს არ უნდა იწვევს ის გარემოება, რომ ქისაში მოთავსებული, ერთად ასხმული ოსმალური ფული ეკონომიკური ინფორმაციის მატარებელია და შეგვიძლია დაბეჯითებით დავასკვნათ, რომ XVII-XVIII საუკუნეებში, როგორც დასავლეთ საქართველოში, ისე მის უკიდურეს მთიანეთში, სვანეთში, ოსმალური გავლენა მძლავრობს და გადახდის კანონიერ საშუალებასაც თურქული ფული წარმოადგენს. ამის საფუძველს გვაძლევს ოსმალური ახჩების ის დიდი ოდენობა, რომლებიც გვხვდება უმგულში და მესტიაში. საქართველოში ოსმალური საფასეების შესწავლა მერი ანთაძე-ჩადუნელის სახელს უკავშირდება. ჩვენს ქვე-

ყანაში თურქული მონეტების აღმოჩენის უამრავი შემთხვევაა დაფიქსირებული, მაგრამ გასაოცარია, რომ იმ დროს, როდესაც არა მარტო უშგულის, არამედ მესტიის მუზეუმის ნუმიზმატიკური განძების 70 %-ს ოსმალური მონეტები წარმოადგენს, მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიაში სვანეთი შეყვანილი არ არის¹. უფრო მეტიც, უშგულში დაცული ზოგიერთი ნომინალი არ გვხვდება ისეთ დიდ საცავში, როგორსაც ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდი წარმოადგენს (ეს მონეტები ჩვენ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტებით უკვე განვიხილეთ).

ქისაში იყო თურქული ფულის ცალკეულ ეგზემპლარებიც, რომელთა შენირვა, სავარაუდოდ, სათითაოდ, ეტაპობრივად ხდებოდა. მათში შერეულია 1961 წლის საბჭოთა კავშირის 1 კაპიკიანი, ჟეტონები, რომლებიც ასევე მე-20 საუკუნით თარიღდება. ნუმიზმატიკურ მეცნიერებაში დამკვიდრებული მეთოდოლოგიის მიხედვით, განძი თარიღდება მასში შემავალი ყველაზე ადრინდელი და ყველაზე გვიან მოჭრილი მონეტით², მაგრამ, ვფიქრობ, როდესაც საქმე გვაქვს შენირულ განძთან, კომპლექსის დათარიღება სხვაგვარად უნდა მოხდეს. კონკრეტულ შემთხვევაში, განძის პირველი ნაწილი აშკარად ეკონომიკური ინფორმაციის მომცემია, რადგან მიმოქცევას აჩვენებს და XVII-XIX საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს. ხოლო განძის მეორე ნაწილი – XX საუკუნით. ქისის მთლიანი შემადგენლობა XVII-XX საუკუნეებისაა.

სვანეთის რეგიონში და მათ შორის, უშგულში, თურქული მონეტების მიმოქცევა, რომ ორგანულია, ამ ქისის მონაცემებითაც კარგად ჩანს, მაგრამ თურქული ახჩების განძი რაოდენობით 250 ცალი ამ კოპლექსის გარდაც დადასტურდა უშგულის ციხე-სახლში. ჩვენი დასკვნა იმის შესახებ, რომ რიტუალურ განძები შესაძლოა მიმოქცევის სურათის მაჩვენებელიც იყო, უფრო ცხადი გახადა უშგულის მუზეუმ-ციხე-სახლში ეკლესიიდან გადმოტანილმა ამ ოსმალურმა მონეტებმა.

აქვე მივაკვლიეთ ოსმალური მონეტების აცმასთან ერთად ყვარყვარე II ათაბაგის (1451 – 1498) მონეტას.

აღწერილობა:

№6-4 (დანართი XXXIII. 2)

ვერცხლი. ნ. 0, 77გრ; ზ. 18/13 მმ.

ავერსი: ხაზოვან ოთხკუთხედში ორსტრიქონიანი ზედწერილი მხედრული ასოებით – ყრ/ყრ (ზედწერილი შესრულებულია შებრუნებულად) „ყვარყვარე“

რევერსი: თევზის სქემატური გამოსახულება. გამოსახულების ზემოთ და ქვემოთ რვაქიმიანი ვარსკვლავი.

მონეტა ორგანაა გახვრეტილი.

მონეტა ჩაჟაშის მაცხოვრის ეკლესიიდან იქნა გადმოტანილი. ერთი ეგზემპლარით ძნელია დავასკვნათ, რომ სამცხის ათაბაგის მიერ მოჭრილი ფული დიდი ინტენსივობით მიმოქცეოდა სვანეთში. ვინაიდან ის გახვრეტილია, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ როგორც

¹ ანთაძე. „საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით“, 42

² მ. პატარიძე, „სვანეთის ნუმიზმატიკური განძების სპეციფიკა“, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები VIII (თბილისი, 2013-2014), 197

სამკაული ისე შესწირეს ეკლესიას. თუმცა, დაბეჯითებით მტკიცება მოსაზრებისა, რომ ამ მონეტას მხოლოდ საკულტო ფუნქცია აქვს, ვფიქრობთ, მართებული არ უნდა იყოს, მით უმეტეს იმ დროს, როდესაც მესტიის მუზეუმში დაცულია განძი, სადაც ე.წ. კირმანულ თეთრთან ერთად არის სამცხის ათაბაგების მონეტაც (იხ. აქვე სვანეთში აღმოჩენილი ტრაპიზონული ასპრების მინაბადის სამი განძი). ყვარყვარე II ათაბაგის მონეტების მრავალი ვარიანტია ცნობილი, რაც მოწმობს იმას, რომ ახალციხის ზარაფხანა საკმაოდ დიდ პროდუქციას უშვებს და მიმოქცევის არეალიც არა მარტო სამხრეთ, არამედ მთელ დასავლეთ საქართველოსაც მოიცავს. აქედან გამომდინარე, არ არის გასაკვირი სვანეთში ამ მონეტების ბრუნვაში ყოფნა. რაც შეეხება ოსმალურ მონეტებს, თუ დავაკვირდებით მათში ქრონოლოგიური თანმიმდევრობაა, რაც გვაძლევს ფრთხილი ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას იმასთან დაკავშირებით, რომ ისინი სვანეთის რეგიონში აქტიურ ბრუნვაშია, ისევე როგორც მთლიანად დასავლეთ საქართველოში. ოსმალურ მონეტებთან ერთად ყვარყვარე II ათაბაგის ფულის მოხვედრა, განსაკუთრებით სულეიმან I-ის და მეჰმედ II-ის მონეტებთან ერთად მიმოქცევაში ყოფნა ლოგიკურია. ამას ადასტურებს დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მათი ერთად ბრუნვის უამრავი მაგალითი¹.

როგორც ვხედავთ, უშგულის ციხე-სახლის (მუზეუმის) სამონეტო განძების შესწავლამ საინტერესო დასკვნებამდე მიგვიყვანა. გამოიკვეთა სპეციფიკა, რაც მდგომარეობს შემდეგში – უშგულის მონეტები, რომლებიც, ძირითადად, საკულტო და სალოცავებისთვის შეწირულ განძს წარმოადგენს, ერთდროულად ეკონომიკური ხასიათიც აქვს და ქვეყანაში არსებულ საერთო პოლიტიკურ პროცესებსაც ეხმიანება.

3.8. მავიური დანიშნულების მონეტები, ავბაროზები, აპულეტები, საბანგაზოდ სატისტვის დამზადებული მონეტის გამოსახულებიანი მინაბაქები და შანა სატი

სვანეთის (მესტიის) მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდებში დაცულია ორი მნიშვნელოვანი არტეფაქტი, რომელიც, ერთი შეხედვით, მონეტის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ ცალმხრივია. უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი შემთხვევები არცთუ ხშირია, უფრო მეტიც, ისეთ მნიშვნელოვან ნუმიზმატიკურ საცავში, როგორიც საქართველოს ეროვნული მუზეუმის სიმონ ჯანაშიას სახელობის ნუმიზმატიკური ფონდია, მსგავსი ნივთი არ მოგვეპოვება. ამდენად, ვფიქრობთ, საინტერესოა მათი შესწავლა და ფუნქციური დატვირთვის გარკვევა.

აღწერილობა. (დანართი XXXIII. 3)

ნონა – 1, 14გრ. ზომა – 21 მმ. მასალა – ვერცხლი

Av. მაცხოვრის გამოსახულება წელს ზემოთ, ირგვლივ ქართული ასომთავრული წარწერა: სტქუ (ლითა) ი (ვ) ტუსტტე სსუტუ ჟნ (ქორონიკონსა) ზნ (ვნ) (450=1230)

სტქუსტტე იტტუსტტე სსუტუ ჟნ. სახელითა ღვთისაითა იქედა ქორონიკონსა ვნ.

¹ ც. ღვაბერიძე, „ახალციხის ზარაფხანა (XIV-XV სს)“, *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში* №19, (თბილისი, 2010), 227-229

Rv. მხოლოდ ლითონის გლუვი ზედაპირი. არც წარწერისა და არც გამოსახულების არანაირი ნიშანწყალი არაა.

ზედაპირული დათვალიერებით ის ნაჭედია.

აღწერილობის მიხედვით, ერთი შეხედვით, ის რუსუდან დედოფლის ვერცხლის, დრამის შთაბეჭდილებას ტოვებს. მასზე გამოსახულია მაცხოვარი და ირგვლივ ასომთავრული ზედწერილი, რაც, ძირითადად, გვხვდება რუსუდანის დრამაზე. დიამეტრიც იგივეა, ხოლო წონა დიამეტრთან შეუსაბამოა და ნახევარდრამიანს უტოლდება.

ამ არტეფაქტთან დაკავშირებით შემდეგი კითხვები ჩნდება: ეს არის ყალბი მონეტის მოჭრის მცდელობა თუ მონეტაზე არსებული რელიგიური სიუჟეტი – მაცხოვრის გამოსახულება გამოიყენა ხელოსანმა იმისათვის, რომ ეგრეთწოდებული შანა-ხატი შეექმნა და ეკლესიისთვის შეენირა?!

პირველი მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს ის, რომ დიამეტრიც და გამოსახულებაც ზუსტად იმეორებს რუსუდანის დრამის ავერსის გამოსახულებას. შესაძლებელია, ყალბის მქმნელმა იმის გამო, რომ წონაში აცდენა მოხდა¹, ის ცალმხრივი დატოვა. საბოლოოდ ეკლესიაში მოხვდა როგორც ძვირფასი ლითონი და რელიგიურმა სიუჟეტმაც დიდი როლი შეასრულა. დასაშვებია, რომ სულაც არ არის ყალბი და ჩვეულებრივ სახელმწიფო ზარაფხანაშია მოჭრილი სანარმოო წუნია. შესაძლებელია, სხვა ვერსიაც განვიხილოთ.

ცნობილია, რომ შუა საუკუნეებში გავრცელებული იყო წმინდანის გამოსახულებიანი მონეტების საგანგებოდ ეკლესიებისთვის დამზადება. როგორც ჩანს, რუსუდანის მონეტიდან მხოლოდ ის მხარე აიღეს, სადაც მაცხოვრის გამოსახულება იყო და შექმნეს შანა-ხატი, რომელიც სალოცავს შესწირეს. ვერსიების სიუხვიდან გამომდინარე, ამ ნივთის დანიშნულება ბოლომდე შეუცნობი რჩება. სამწუხაროდ, ეს ერთადერთი ეგზემპლარია და საკითხის გადანიშნულება შესაძლებელია მომავალში აღმოჩენილმა ახალმა ეგზემპლარმა შეძლოს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ნივთი მონეტად ვერ ჩაითვლება, მას გარკვეული ნუმიზმატიკური მნიშვნელობა მაინც აქვს. მისი დამამზადებელი ხელოსანი შესანიშნავად იცნობს რუსუდანის ვერცხლის მონეტას, რადგან დიამეტრიც და ავერსის გამოსახულებაც ზუსტად ემთხვევა. აქედან გამომდინარე, სვანეთში მისი აღმოჩენა ირიბი მტკიცებულებაა იმის, რომ აქ ეს საფასეები ბრუნვაში იყო. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ დასავლეთ საქართველოში რუსუდანი ვერცხლის აღმოჩენის არც ერთი შემთხვევა არ არის დღემდე დადასტურებული, მთიან რეგიონში მისი პოვნა ამ ნივთის მნიშვნელობას განსაკუთრებულს ხდის.

წმინდანის გამოსახულებიანი მონეტების მსგავსი ნივთების ამუღებებად გამოყენების უშუალო მაგალითი უნდა იყოს მესტიის მუზეუმშივე დაცული ლითონის მრგვალი ფირფიტა საკიდით, რომელზეც ცხენზე ამხედრებული შარავანდიანი, გველეშაპის მლახვრავი წმინდა გიორგია გამოსახული (დანართი XXXIII. 4). ცნობილია, რომ წმინდა გიორგის გამოსახულებიანი გეორგსტალერები იჭრებოდა ინგლისში, შვედეთში, რუსეთში². უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ წმინდანის გამოსახულების გამო მალევე გაჩნდა

¹ წონით ის ნახევარდრამიანს უტოლდება მ. პ.

² X. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер, *Словарь Нумизмата* (Москва, 1982), 47

იმიტაციაც, რომელსაც მიაჩნია ვინაადა ეუნნს და ატარებდნენ როგორც ამულეტს. იკონოგრაფიულად ირჩეოდა რელიგიური სიუჟეტი ან ცნობილი ისტორიული პიროვნების პორტრეტი.

საკუთრივ მონეტების ამულეტად გამოყენების საინტერესო შემთხვევასთან გვაქვს საქმე სვანეთის, მესტიის მუზეუმში. სელჩუკი სულთნის ღიას ად-დინ ქაი-ხუსრაუ I-ის (1192-1200) ფელსი გახვრეტილია და მირჩილული აქვს ყუნნი. ამ მონეტის არსებობა არა მარტო სვანეთის რეგიონისთვის, სრულიად საქართველოს ფულადი მიმოქცევის ისტორიისთვის უმნიშვნელოვანესია. აღნიშნული სულთნის მიერ მოჭრილი სპილენძის ფული სიმონ ჯანაშიას საქართველოს მუზეუმის ფონდებში ერთი ეგზემპლარია მხოლოდ. აქედან გამომდინარე, მონეტას პოლიტიკურ-ეკონომიკური ქვეტექსტიც აქვს, მაგრამ სვანეთმა ის სამკაულის (ავგაროზის) სახით შემოინახა (დანართი XXXIII. 5).

აღწერილობა

მონეტაზე მირჩილულია ყუნნი

ნონა. 4, 65 გრ; ზომა. 25/29 მმ. მასალა სპილენძი.

თარიღი არ იკითხება

ზარაფხანა მალატია **ملطية**

Av. მეფე ამხედრებული ცხენზე, მიიმართება მარჯვნივ. ცხენი ჩანს მთლიანად, ყალყზე შემდგარი. მეფის გამოსახულების უკან ვარსკვლავია.

Rv. **السلطان المعظم | كخسرو بن | قلع ارسلان | ضرب ملطية**

სულთანი უდიდესი ქაიხოსრო ძე ყილიჯ არსლანისა იჭედა მალატიაში

როგორც აღწერილობიდან ჩანს, მონეტაზე მხედარია გამოსახული. არ არის გამორიცხული, რომ ქართულ სინამდვილეში ის იკონოგრაფიულად წმინდა გიორგის დაუკავშირეს (მიამსგავსეს) და ვინაიდან ქართველი ხალხის უძველეს რწმენა-წარმოდგენებში წმინდა გიორგი ბოროტებაზე გამარჯვების სიმბოლოა მაგიური ძალის გულსაკიდად, ავგაროზად გამოიყენეს, როგორც ეს გეორგსტალერების შემთხვევაში მოხდა.

ამულეტებს საქართველოში უმეტესად ავი სულისგან დასაცავად და ავადმყოფობის ასაცილებლად იყენებდნენ. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ეთნოგრაფიული კოლექციების ფონდში დაცულია ამულეტებად გამოსაყენებელი გახვრეტილი მონეტები ან ვერცხლის ფულებისაგან ასხმული მანისტები, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან არის ჩამოტანილი. ქართველი და კავკასიელი ხალხის რწმენით აპოტროპული (ავი სულისაგან დასაცავი) ძალის მატარებელი იყო, მაგალითად: ცხოველის ძვალი, ღორის ეშვი, მგლის კბილი, გველის პერანგი, ნიჟარა, ბამბის ფთილა, ლითონის ნაჭერი, ნახევრად ძვირფასი ქვების (ქარვა, გიშერი, მარჯანი) ან უბრალო შუშის დანინკლული თვალის ფორმის მძივები... ასეთ სხმულს, ხშირ შემთხვევაში, სათვალე ღვინჭილას უწოდებდნენ და ავი თვალის ზემოქმედებისაგან გასანეიტრალებლად იყენებდნენ¹. ამულეტების და სარიტუალო ნივთების კომპლექტში შედიოდა ასევე მონეტები, რომლებსაც, ჩვენი აზრით, იგივე ფუნქცია უნდა ჰქონოდა.

ამულეტი ადამიანებს იცავდა ავადმყოფობისაგან, ავი თვალისაგან, საშიშროებისა და სხვადასხვა უბედურებისაგან². სავარაუდოდ, სელჩუკური მონეტისგან დამზადებუ-

¹ Г. Чурсин, *Амулеты и талисманы Кавказских народов* (1907), 17

² Фенглер, Гироу, Унгер, *Словарь Нумизмата*, 159

ლი ნივთიც ისეთივე კონცეფციით არის დამზადებული, როგორც გეორგსტალერის მიხედვით დამზადებული ამულეტი, რომელსაც ყელზე ატარებდნენ, შესაძლოა, მას, ამავე დროულად, სამკაულის დანიშნულებაც ჰქონდა.

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ქსნის ხეობაში „სათვალღვინჭილას“ ბავშვის თუ ქალის ტანსაცმელს, მარჯვენა მხართან ფარულად, ზოგჯერ თვალსაჩინოდ დააკერებდნენ. როცა სათვალ-ღვინჭილიდან რომელიმე მძივი გასკდებოდა ან ამოწყდებოდა თვლიდნენ, რომ ბავშვს თვალი ეცა¹. ამ ამულეტში ქვებთან ერთად ხშირად მონეტაც დასტურდებოდა. ხევსურეთში მშობიარეს თავქვე ხანჯალთან ერთად სპილენძის ფულსაც უდებდნენ ავი თვალისგან დაცვის მიზნით. თუშეთში ავი თვალის წინააღმდეგ აკვანზე ჰკიდებდნენ ღორის კბილს, გველის მძივს. ბავშვი რომ არ შეშინდეს, ყელზე შეაბამენ ჩვარში გამოხვეულ ღორის ჯაგარს და რომ არ იტიროს, აკვანზე ჩამოჰკიდებდნენ გახვრეტილ აბაზიანს². ავი თვალისგან დამცავ ამულეტად მონეტის გამოყენება იცოდნენ რაჭაშიც. „გულ-მკერდს იმკობენ: ნიშნის ბალთით, ვერცხლის ღილით, ჟინჯლით, ფიფინდურებით, „ანგაროზით“ და სხვა სამკაულებით“³.

სვანეთის მუზეუმის ნუმისმატიკურ ფონდში დაცულია კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ეგზემპლარი – ვერცხლის მრგვალი, ცალმხრივი ფირფიტა, რომლის ერთ მხარეს სიქაა დარტყმული. აღწერილობის მიხედვით ირანული ტიპის, კერძოდ, მუჰამედ შაჰის, ყაჯარის (1835-1848) მონეტაა⁴ (დანართი XXXIII. 6).

აღწერილობა

شاهنشاه انبیا محمد

წინასწარმეტყველთა შაჰინშაჰი მოჰამმადი.

წონა – 0,75 გრ; ზომა – 19/19 მმ. მასალა – ვერცხლი.

ამ მონეტაზე დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ნაჭედია, რაზეც რევერსზე გამოჩენილი რელიეფიც მეტყველებს. გარდა ამისა, მონეტის უზადო გამოსახულება აშკარად მეტყველებს, რომ არანაირ სიყალბესთან და, მით უმეტეს, არც მიმბაძველობასთან არ უნდა გვქონდეს საქმე და ის ნამდვილი, ორიგინალი სიქითაა მოჭრილი. საინტერესოა მხოლოდ ის გარემოება, რომ აღნიშნული შაჰის ორმხრივი მონეტის რემედიუმი თუ მერყეობს 3, 6 გრ-დან 5, 5 გრამამდე, ეს მონეტა 0,74 გრამს იწონის. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ უფრო სანარმოო წუნთან გვაქვს საქმე. როგორ უნდა მოხვედრილიყო ის საქართველოში? არ არის გამორიცხული, რომ მონეტა მუჰამედ შაჰის მონეტებს შემოჰყვა. მისი დანიშნულება გასარკვევია: გამოიყენებოდა როგორც ვერცხლი, თუ შესაძლოა, ცალმხრივ მონეტებსაც ჰქონდა რომელიმე, ვთქვათ, უკნიესი ნომინალის დანიშნულება? თუკი არსებობდა მონეტების გაჭრისა და წვრილ ნომინალებად გამოყენების ტრადიცია, რატომ არ შეიძლება, რომ ცალმხრივ მონეტებსაც ჰქონოდა მსგავსი ფუნქცია? სხვაგვარად თავისივე ქვეყანაში, ირანში, აღმოჩენა ლოგიკური იქნებოდა, მაგრამ საქართველოში მისი მოხვედრა ცოტა არ იყოს, უცნაურია. შესაძლოა, დროთა განმავ-

¹ ც. ბეზარაშვილი, *ქსნის ხეობა* (თბილისი, 1975), 131

² მაკალათია, *თუშეთი* (თბილისი, 1983), 171

³ მაკალათია, *მთის რაჭა*, (თბილისი, 1987), 59

⁴ *Catalogue of Coins Of The Shahs Of Persia in the British Museum*. London. By Reginald Stuart Poole, LL.D. Correspondent of the institute of France, (1887), PL. XV, 177

ლობაში მან მაინც მხოლოდ ლითონის ღირებულება შეიძინა და ის მპოვნელმა როგორც ვერცხლი შესწირა ეკლესიას. მონეტა გახვრეტილი არ არის, რაც იმას ნიშნავს, რომ ის სამკაული არ იყო.

ორივე ეგზემპლარი ტექნოლოგიურადაც და წარმომავლობითაც განსხვავებულია. რუსუდანის მონეტის მიხედვით დამზადებული ნივთი (გაგვიჭირდება, მას მონეტა ვუნოდოთ) ადგილობრივია და, სავარაუდოდ, კერძო პირის მიერ დამზადებული, ხოლო მუჰამედ შაჰის მონეტა ზუსტი სიქითაა მოჭრილი და დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ირანში სახელმწიფო ზარაფხანამ გამოუშვა და სანარმოო ნუნია. მიუხედავად ყველაფრისა, მათ საერთო ეთნოლოგიური კონტექსტი აქვთ – ორივე შენირულია სვანეთის სალოცავისთვის.

3.9. მონეტა სვანურ წეს-ჩვეულებებში

დიდი ადგილი უჭირავს მონეტის გამოყენებას სვანურ „ხალხურ სარწმუნოებრივ წეს-ჩვეულებებში“¹. სვანურ დღეობათა კალენდარში, ახალი წლის ციკლში, როდესაც ადამიანების ყურადღება მიმართულია სიმდიდრის, სიუხვის და კეთილდღეობის დაბეჭებაზე, ფულის, როგორც ამ კეთილდღეობის მომტანი ნივთის, როლი განსაკუთრებულია.

31 დეკემბერს, ახალი წლის წინა დღეს, უშხვამს (იეშხუამ) უწოდებდნენ. ამ დღეს სხვადასხვა თემში, სხვადასხვა რიტუალი ტარდებოდა.

სოფელ ჩუბხევეში, ახალი წლის სამზადისში, მნიშვნელოვანი იყო მეკვლის არჩევა. ეკვლე, ძირითადად, ქორა მახუში (სახლის უფროსი) იყო ან ოჯახის უმცროსი წევრი (გოგონა). სამეკვლეოდ მათ უმზადებდნენ გოდორში (კუიდოლ) ან მოწნულ კალათაში ლემზირებს (სარიტუალო პურები), ნაძვის ტოტს, ვერცხლის ფულს – თეთრს, ჯამით ფქვილს, ბოთლით არაყს, მატყელს, კანაფს, თეთრი ფერის ფართალს (ბარდანს)².

სოფელ ფარში უშხვამს, საღამოს დაამზადებდნენ მეორე დღის შემოსალოც ლაჭაშხიარს, ანუ სამეკვლეო ხაჭაპურს. გიდეღში ჩადებდნენ ჯერ ლემზირებს (სარიტუალო პურებს), შემდეგ ძალიან დიდი ზომის ყველიან პურს – ლესკარს, ზედ გოჭის თავით, წველა ყველს, კანაფს, ბამბას, ვერცხლის ფულს (თეთრს) ვაშლში ჩარჭობილს, ჯამით პურის ფქვილს³.

სოფელ ლენჯერში ახალი წლის წინა საღამოს, ვახშმის გათავების შემდეგ, მინელე-ბულ კერიას ბლომად შეაყრიდნენ შეშას და დიდ ცეცხლს გააჩაღებდნენ. გამოაცხობდნენ ნაჭაშხუნს, ეს იყო ორი კვერი, რომელთაგან ერთი მრგვალი იყო და შუაზე ჰქონდა თითით გაკეთებული ჯვრის გამოსახულება, მეორე – საქონლის ფეხის ძვალით (ჭიშხით) დაჭრელებული ლემზირ-ი. ნაჭაშხუნ-ის ჯვრის სახიან კვერს მუჟელ-ი ეწოდებოდა. ამ ორი კვერის გამოცხობას დაესწრებოდა ყველა ის პირი, ვისაც ჰქონდა სურვილი ოჯახის საიდუმლო დღეობების მონაწილე გამხდარიყო მომავალი წლის განმავლობაში. როდესაც მუჟელ-ი გამოცხვებოდა, მას შუაგულში ვერცხლის ფულს – თეთრს ჩაურჭობდნენ⁴.

¹ ვ. ბარდაველიძე, *სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი I*, ახალი წლის ციკლი, (ტფილისი, 1939), 8
² იქვე, 82
³ იქვე, 84
⁴ იქვე, 95

უშგულში, მეკვლისთვის სამეკვლეო შემოსალოცში, მონუნულ კალათაში ჩაანყობდნენ ერთ ჯამ ფქვილს, საახალწლო ღორის თავს, ვერცხლის ფულს – თეთრს, მანეთიანს ან, უფრო ხშირად, აბაზიანს, თხილის კონას, ხავსს, ყველის კვერს¹.

ახალი წლის პირველ დღე, ე.წ. ზომხა, პირველი იანვარი რომ გათენდებოდა (ამ დღეს სვანეთში კანდას (იგივე კალანდა) უწოდებდნენ, ფარში პირველი რაც უნდა გაეკეთებინათ, ოჯახში სამეკვლეო შემოსალოცი – ლაჭმხიარ-ი უნდა გამოეტანათ დილა ალიონზე მოსული მეკვლისთვის. ყველა რიტუალის შესრულების შემდეგ გაშლილ სუფრას შემოუსხდებოდნენ, უხვი სადილის შემდეგ მეკვლე გამოეთხოვებოდა მასპინძელს თეთრით – ვერცხლის ფულით დასაჩუქრებული².

ზომხა დღეს სოფელ დავბერში ციგაობის გამართვა იცოდნენ. დიდი და პატარა პირუკულმა შეაჯდებოდა ციგას ან მარხილს და ერთხელ მაინც გაცურდებოდა თოვლზე – წლის განმავლობაში წელი აღარ ამტკივდებო. სადილობამდე, როცა მეკვლეს გაისტუმრებდნენ, იმართებოდა ე.წ. შიმი ლიფშუდე (ხელის ახსნა): მეზობლები ერთმანეთში დადიოდნენ და ერთიმეორეს ვერცხლის ფულს (თეთრს) უცვლიდნენ³.

უშგულში ზომხას დღეს, როცა მეკვლე სახლს მოადგებოდა, დახურული კარის წინ დაიძახებდა – კარი გამიღეთო. ამაზე შინიდან შეეკითხებოდნენ – რა მოგაქვსო? მეკვლე ჩამოთვლიდა ყოველგვარ სიკეთეს, რომელიც მას ოჯახისათვის ემეტებოდა და შემდეგ შინ შევიდოდა, კერიას გარს შემოუვლიდა და ლოგინში მწოლიარე ოჯახის წევრებს შემდეგ რიტუალს შეუსრულებდა (სვანურად ლიშიაბ): თითოეულ მათგანთან მიიტანდა კარუა (ხის ჭურჭელი, რომელშიც ½ ფუთი მარცვლეული ჩადიოდა) წერექუს, ვერცხლის ფულს, ხილეულს მარჯვნივ დაუტრიალებდა და დალოცავდა. დალოცვილი პირი კი საახალწლო შემოსალოცის ნაწილებს ხელს მოავლებდა⁴.

სვანური სადღესასწაულო რიტუალების თითქმის ყველა ეპიზოდში თვალსაჩინოა „ვარჩხილ“ – ვერცხლის მონეტა. რასაკვირველია, ეს მონეტები ვერანაირად თანადროული ფული ვერ იქნებოდა, მე-20 საუკუნეში ვერცხლის მონეტები მიმოქცევაში ფაქტობრივად არ გვხვდება. როგორც ჩანს, ხალხის ცნობიერებაში ამ ლითონს განსაკუთრებული, მაგიური ძალა ჰქონდა, სწორედ ამიტომაც იყენებდნენ სხვადასხვა რიტუალის შესრულებისას. მონეტების წეს-ჩვეულებებში გამოყენების ტრადიცია ზემო სვანეთში და მთის რაჭაში დღემდე ცნობილია.

ამ რიტუალს უნდა ვუმადლოდეთ იმ ფაქტს, რომ სვანეთის სამონეტო მიმოქცევისთვის ისეთი ორგანული მონეტა, როგორიცაა სასანიანთა ირანის მიერ მოჭრილი დრაქმა, ჰორმიზდ IV (579-590), უძვირფასეს რელიქვიად შემორჩა მესტიის რაიონის სოფელ ლატალში ფარჯიანების ოჯახს. მონეტა სვანეთშია ნაპოვნი, სამწუხაროდ, კონკრეტული ადგილი უცნობია, მაგრამ პოვნის შემდგომ ინახებოდა ოჯახში და მამიდან შვილს გადაეცემოდა მემკვიდრეობით.

როგორც სვანეთის რეგიონის, ასევე საქართველოს დანარჩენი კუთხეების ეთნოლოგიური კვლევებიდან იკვეთება, ტრადიციული წეს-ჩვეულებების ყველაზე გავრცე-

¹ ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დრეობათა კალენდარი I, ახალი წლის ციკლი, 107

² ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი I, ახალი წლის ციკლი, 130

³ იქვე, 158

⁴ იქვე, 159

ლებული თანამდევნი ატრიბუტი ლითონის ფულია. ჩვენი აზრით, მონეტის როლის ასეთი მნიშვნელოვნობა განპირობებულია, ერთი მხრივ, იმით, რომ მას, როგორც ლითონს, აპოტროპული (ავი თვალისგან დამცავი) დანიშნულება აქვს. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მას შემდეგაც კი, რაც კაცობრიობა ქალაქის ფულის გამოყენებაზე გადავიდა, ტრადიცია აგრძელებს არსებობას, მაგრამ რიტუალისთვის მაინც მხოლოდ მონეტა (ლითონის ფული) გამოიყენება. გარდა ამისა, მონეტას როგორც ფულს, ყოფითი საჭიროების გამო, მაგიური ძალა აქვს ხალხის წარმოდგენებში. ის ფიგურირებს როგორც ძვენი ღვთაებ (ები) ისადმი ნაცვალებების პრინციპით – პიროვნება ერთგვარად ყიდულობს, იხდის ქრთამს იმისათვის, რომ მიიღოს ყოველგვარი კეთილდღეობა: ჯანმრთელობა, ბედნიერება და ბარაქა.

3.10. უტილიტარული დანიშნულების მონეტები

როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ, მონეტას, როგორც ეთნოლოგიურ არტიფაქტს, სარიტუალო ფუნქციის გარდა, უტილიტარული დანიშნულებაც გააჩნია, კერძოდ კი, მას იყენებენ როგორც სამკაულსა და სამოსის მოსართავ სამშვენისს. მონეტების გამოყენება საიუველირო საქმესა და გამოყენებით ხელოვნებაში სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში ხდებოდა და დიდი ხნის ისტორია აქვს. საქართველოში ამის უამრავი მაგალითი არსებობს. ეთნოგრაფიული ჩანაწერებიდან ვიგებთ, რომ ხევსურ ქალს გულ-მკერდი შემკობილი ჰქონდა ვერცხლის შიბით, რომელზედაც ასხმული იყო ვერცხლის ფულები და ჯვრები. შიბი აქ ძვირად ფასობდა და მას უფრო შეძლებულები ატარებდნენ¹. თუშის პატარძლები პალტოს შიგნით იცვამდნენ ფარაგასა და მოკლე უბეს, რომელიც შემკული იყო წმინდა შიბით – ვერცხლეულის ძენკვი ფულებით შემკული და ხმალა შიბით, რომელიც ფულების გარეშე იყო².

მონეტების სამკაულად გამოყენების უამრავი შემთხვევა გვხვდება სვანეთში.

სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში (მესტია) დაცულია სამკაული, სასაფეთქლე, ე.წ. ყოჩ-ბოინუზი (დანართი XXXIV. 1), რომელიც საქართველოში ზილფის და კავის სახელწოდებითაა ცნობილი. სამკაულის ფოტო ესაა ვერცხლის ვოლუტისებური ფირფიტა, რომელსაც თავსაბურავზე ლეჩაქზე იმაგრებდნენ მარჯვენა და მარცხენა საფეთქელთან საკიდით³. ფირფიტის სიგანე – 10 მმ. ბოლოებისკენ ფართოვდება, სისქე – 1 მმ, ვოლუტის დიამეტრი – 40 მმ, სიმაღლე – 60 მმ, შემკულია ზედნადები გრეხილით, თვალბუდეებით, რომლებშიც ფერადი თვლებია მოთავსებული. ვოლუტს ირგვლივ მოვლებული აქვს გრეხილის მავთული. ქვემოდან ვოლუტზე მიჯრით მოვლებული აქვს შვიდი ცალი თურქული მონეტის (ახჩის) იმიტაცია. საკიდზეც დამაგრებულია ერთი თურქული მონეტის იმიტაცია, რომელზედაც რგოლია მირჩილული.

„ყოჩ-ბოინუზს“ სარიტუალო დატვირთვა გააჩნდა. საქმროს ოჯახს პატარძლისთვის აუცილებლად უნდა გაეგზავნა შემდეგი ძვენი – ვერცხლის მონეტებით განწყობილი გა-

¹ მაკალათია, *ხევსურეთი*, 144

² მაკალათია, *თუშეთი*, 157

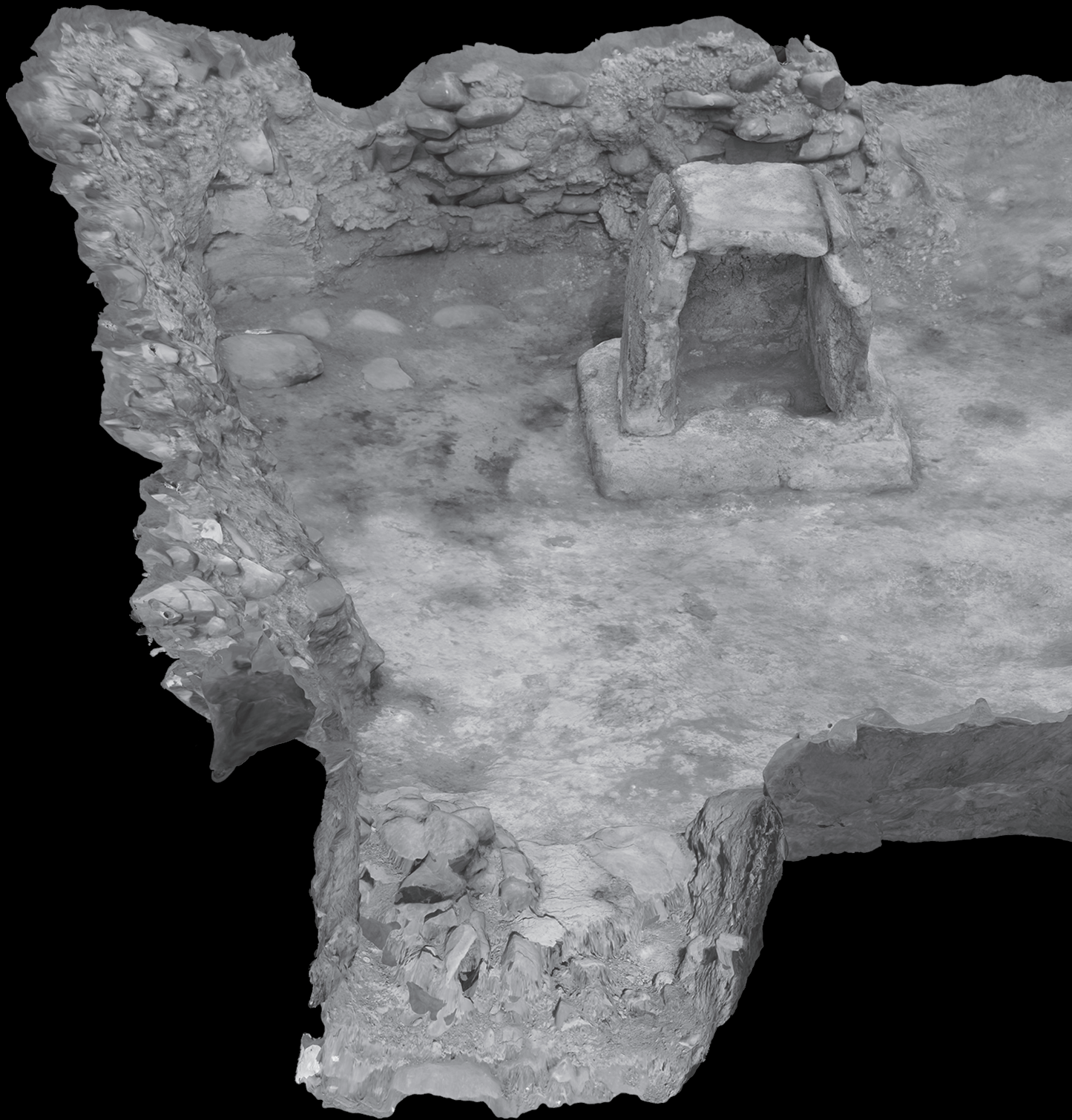
³ ლ. სოსელია, „ტრადიციული სამკაულის ზოგიერთი სახეობის სიმბოლიკისათვის“, *ეთნოლოგიური ძიებანი*. ტ II. (თბილისი, 2003), 151

ქისა მონეტებით და მძივებით
სიემ-უშგული
A purse with coins and beads
SMHE-Ushguli

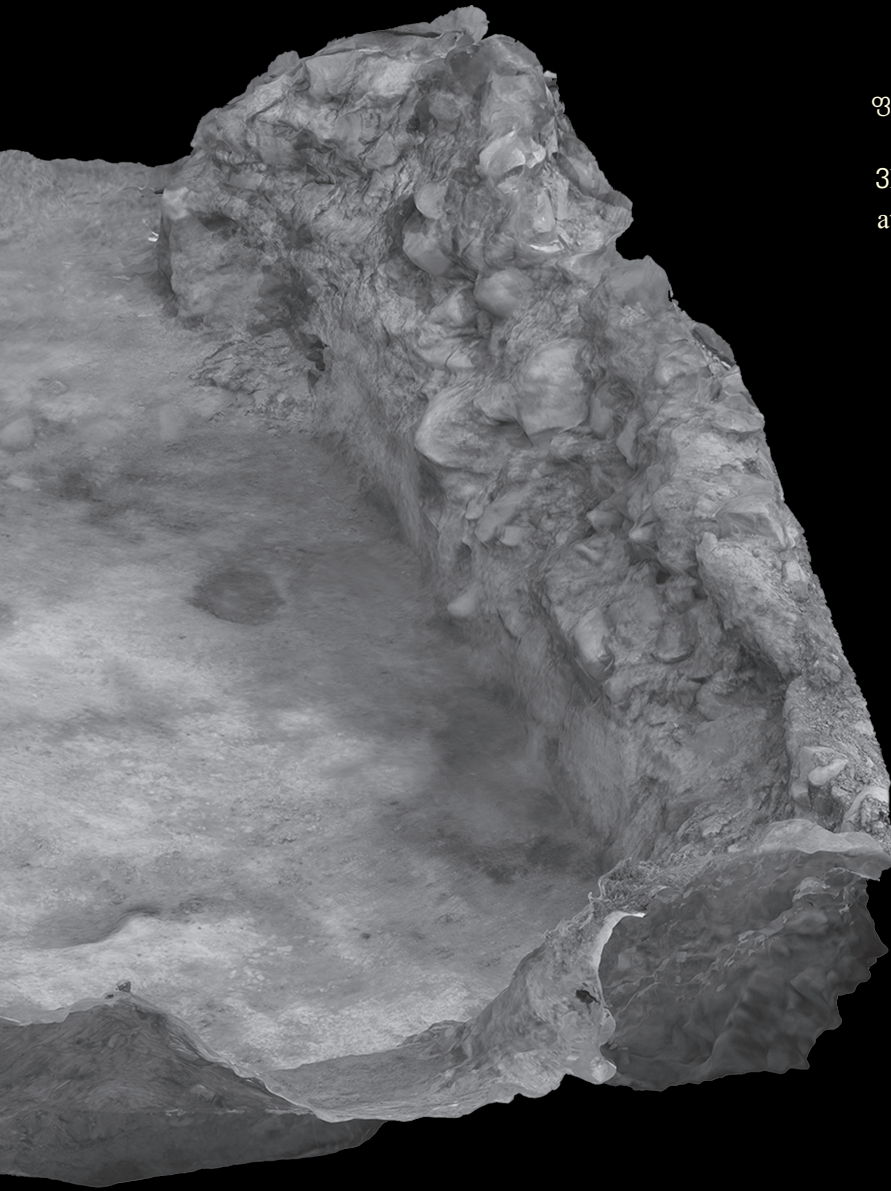

ოსმალური ახჩების აცმა
სიემ-უშგული
Ottoman akces on a string
SMHE-Ushguli

დედოფლის გორის სასახლის N4 ოთახის
საკურთხევლის არქეოლოგიური
ექსპედიციის 3D გამოსახულება.
ფოტო აღებულია სტატიიდან: ი. გაგოშიძის
და ე. როვას
3D image of the altar in room N4 of the palace
at Dedoplis Gora by archaeological expedition
Photo from the article by I. Gagoshidze
– E. Rova 2013-2015 Activities of the
Georgian-Italian Shida Kartli Archaeological
Project at Aradetis Orgora

დედოფლის გორა. საკურთხეველზე აღმოჩენილი სამონეტო განძი. მინის ჭურჭელი.
ალექსანდრე მაკედონელის ადგილობრივი მინაბადი. ოქრო. 3 ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარი.
ვერცხლი. იმავე საკურთხეველზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს ქანდაკებები. სემ

Dedoplis Gora. Hoard of coins discovered on the altar. Glass ware.
Local imitation of coins of Alexander of Macedon. Gold. 3. Denarius of Octavian Augustus.
Silver. Bronze figurines found on the same altar. GNM

მძივების და მონეტის აცმა. საეკლესიო შეწირულობა
სიემ-უშგული
Beads and coins on a string. Church offering
SMHE-Ushguli

1

ღირჰემი. ხალიფა ჰარუნ ალ-რაშიდი.
მადინათ ას-სალამი 798/799. ვერცხლი.
სიემ-მესტია
Arabic Dirham of the Abbasid dynasty Caliph
Harun al Rashid 798/799. Bagdad. Silver.
SMHE-Ushguli

2

სამცხის საათაბაგო. ყვარყვარე II
(1451-1498). ვერცხლი. სიემ-უშგული.
Atabegate of Samtskhe. Kvarqvare III
(1451-1498). Silver. SMHE-Ushguli

3

რუსუდან დედოფლის დრამის მიხედვით
მოჭრილი ცალმხრივი მონეტა (?) ვერცხლი.
სიემ-მესტია
One-sided (?) coin struck according to Queen
Rusudan drachm
SMHE-Mestia

4

ამულეტი
სიემ-მესტია
Amulet
SMHE-Mestia

5

რუმის სასულთნო. სულთანი ლიას-დინ
ქაი-ხუსრაუ (1192-1200). სპილენძი. სიემ-მესტია
Seljuk coin Sultan Rhias AD-Din Kaikhusrau I
(1192-1200) Copper. SMHE-Ushguli

6

ირანი. მუჰამედ შაჰ ყაჯარი (1835-1848).
ცალმხრივი მონეტა. ვერცხლი. სიემ-მესტია
Persia. One-sided coin of MuhammAD Shah
Kajar (1835-1848). Silver. SMHE-Mestia

სასაფეთქლე ზილფი. (ყოჩ-ბოინუზი). XIX ს.
ვერცხლი. მინა.
სიემ-მესტია
Zilpi women's temple ornament 19th century
Silver, glass
SMHE-Mestia

ჩაფრასტი. XIX ს. ვერცხლი. სევადა
სიემ-მესტია
Chaprasts 19th century. Silver, niello
SMHE-Mestia

ნიერი ქამარი (წინათ ქართული ფული იცოდნენ) განიერი ბალთებით (ყაშებით), აგრეთვე ღილები, ჟინჯირი (ძენკვები), ჩაფრასტები და ყოჩ-ბოინუზი. თუ ბაზარზე ვერ იშოვნინდნენ სამკაულს, ოქრომჭედელს შინ მიიწვევდნენ. ოქრომჭედლებად ნახურელი (დალესტნელი) ლეკები იყვნენ¹, საინტერესოა ამ სამშვენისის შემადგენელი მონეტების წარმომავლობა და ტექნოლოგია. არა მხოლოდ ამ შემთხვევაში, არამედ ბევრ სამკაულში, რომლებიც მონეტებითაა შედგენილი, ცალმხრივად სიქადარტყმული მონეტების იმიტაცია გვხვდება. რაც შეეხება სიქას, ის არ იმეორებს ორიგინალი მონეტის გამოსახულებას და რელიეფიც დაბალია. უფრო მეტიც, სამკაულად გამოყენებულ იმიტაციებზე წარწერები იმდენად დაშორებულია ორიგინალს, რომ უკვე დეკორის სახითაა წარმოდგენილი. როგორც ჩანს, ხელოსნები იღებდნენ მონეტებს, კონკრეტულ შემთხვევაში, თურქულ ახჩებს და მის მიხედვით ამზადებდნენ სიქას. დროთა განმავლობაში ხანგრძლივი გამოყენებისას შექმნილი სიქა ძალიან შორდებოდა რეალურ გამოსახულებას და უფრო იმიტაციას ემსგავსებოდა. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ზუსტი მინაბაძებიც გვხვდება. როგორც ჩანს, იმდენად ხშირი იყო მონეტების სამკაულად გამოყენება, რომ ორიგინალური მონეტები ვერ აკმაყოფილებდა მოთხოვნებს. ამიტომ შესაძლებელია, დავუშვათ, რომ ზარაფხანაში ჰყავდათ ხელოსანი, რომელიც საგანგებოდ ჭრიდა სამკაულისთვის ცალმხრივ მონეტებს. ზუსტი მინაბაძები, ალბათ, ზარაფხანაში მზადდებოდა, ხოლო ის ეგ ზემპლარები, რომლებზედაც მოტივია აღებული, ადგილობრივი, ამ შემთხვევაში დალესტნელი ხელოსნის გამოჭედილი იყო.

ზემოთ აღნიშნული სამკაულის გარდა, ქართველი და კავკასიელი ხალხის ეთნოლოგიურ ყოფაში მრავლად დასტურდება მონეტებითა და მათი მინაბაძებით შემკული სამშვენისები, მკერდის სამკაული, სამაჯურები, საყურეები, ბეჭდები, თავსამკაული, ჭურჭელი. სვანეთში საკმაოდ გავრცელებული იყო ქალის ტანისამოსის სამკაული-ჩაფრასტი, რომელიც, ძირითადად, მონეტებით იყო შემკული (დანართი XXXIV. 2).

როგორც ჩვენი დაკვირვებებიდან იკვეთება, ყველა იმ მონეტას, რომელთაც არაეკონომიკური (არაფულადი) დანიშნულების მკვეთრად გამოხატული ნიშნები აქვთ, კვლევის ეთნოლოგიური, ზოგადი-ისტორიულ-არქეოლოგიური და ნუმისმატიკური მეთოდებით წყალობით ამა თუ იმ ქვეყნის (რეგიონის) ეკონომიკური და პოლიტიკური სურათის აღდგენა შეუძლია.

¹ მ. ჯანაშვილი, „საინგილო, ძველი საქართველო“, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული. ტომი II, (ტფილისი, 1913), 139

შეჯამება

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური ძეგლების კომპლექსურმა კვლევამ, რაც გულისხმობს – ეთნოლოგიურ, ზოგად ისტორიულ-არქეოლოგიურ და საკუთრივ ნუმისმატიკური მეთოდოლოგიურ დამუშავებას, საშუალება მოგვცა შევაჯამოთ ჩვენ მიერ განეული მუშაობის შედეგები და გარკვეული კონკრეტული თუ ზოგადი სახის დასკვნები გამოვიტანოთ.

სვანეთში სამონეტო მიმოქცევა ძვ.წ. V საუკუნის II ნახევრიდან „კოლხური თეთრით“ იწყება და იქიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის ჩათვლით, თითქმის ქრონოლოგიური უწყვეტობით, რაც შესაბამის წყაროებთან ერთად, გვაჩვენებს, რომ რეგიონი ყოველთვის ჩართულია ქვეყნაში არსებულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში. კიდევ ერთხელ გავუსვით ხაზი იმ ფაქტს, რომ ენგურის ზემო წელზე მცხოვრები მთიელების და, საერთოდ, ამ რეგიონის როლი და მნიშვნელობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ გეოგრაფიულად უსაფრთხო მდებარეობით. მათ განუწყვეტელი კავშირი აქვთ ქვეყნის ბართანაც და გარე სამყაროსთან. ამას ადასტურებს აქ აღმოჩენილი ადგილობრივი და უცხოური ფული, რაც სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ყველაზე ძლიერი საბუთია. ამასთანავე, პირველად ვცადეთ კომპლექსურ კვლევაში გლიპტიკური მასალაც ჩაგვეერთო, რამდენადაც, თავისი იურიდიული ბუნების გამო, საბეჭდავი ბეჭდები მეტ დამაჯერებლობას მატებს ამა თუ იმ მოსაზრებას.

ნუმისმატიკური მასალის ატრიბუციით მოვახდინეთ ქრონოლოგიური პერიოდიზაცია. თითოეულ პერიოდი მისთვის დამახასიათებელი ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების შესაბამისი წერილობითი წყაროებისა თუ ნივთიერი მასალის მიხედვით წარმოვადგინეთ.

ანტიკური პერიოდის სვანეთის კავშირები ქვეყნის შიგნით, კოლხეთის ბართან თუ ბარის საშუალებით წინა აზიის და ბერძნული სამყაროს ცივილიზებულ ქვეყნებთან ნუმისმატიკური მონაცემების გარდა, არქეოლოგიურ ექსპედიციების საშუალებით მოპოვებული სხვა მასალითაც ვაჩვენეთ.

სვანეთის უმნიშვნელოვანესი არქეოლოგიური ძეგლის, ლარილარის სამაროვანისა და რაჭის არქეოლოგიური ძეგლის – ბრილის მასალის კომპლექსურმა შედარებამ და წერილობითი წყაროებიდან აღებულმა ინფორმაციამ, მოგვცა საშუალება, ეს ორი ძეგლი ერთი კულტურის მატარებელ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ სივრცედ განგვეხილა. ეს მთლიანობა თითქმის XV საუკუნემდე გძელდება და ამ საკითხს ჩვენ არა ერთხელ მივუბრუნდით ნაშრომში სხვადასხვა ისტორიული პერიოდის განხილვისას.

არქეოლოგიურ და ნუმისმატიკურ მონაპოვრებთან ერთად რეგიონის გარე სამყაროსთან ურთიერთობის დამამტკიცებელ საბუთად ნაშრომში შევიტანეთ გლიპტიკური ძეგლები. ბერძნული ფორმის, ადგილობრივად შესრულებული ძვ.წ. IV საუკუნის საბეჭდავი ბეჭდების დადასტურება სვანეთში და, საერთოდ, ამ დარგის განვითარება,

მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული გარე სამყაროსთან ამ რეგიონის და ქვეყნის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებზე. რომაულ სამყაროსთან კავშირზე მეტყველებს სვანეთში აღმოჩენილი რომაული გემა – სექსტ პომპეუსის გამოსახულებით. თუ გავითვალისწინებთ თითქმის აქსიომატურ ჭეშმარიტებას, რომ ქვეყანაში იმპორტის არსებობა საგარეო კავშირ-ურთიერთობების მანიშნებელია, გამოდის, რომ ანტიკური გლიპტიკური ნაწარმის გამოჩენა სვანეთში, ნუმიზმატიკურ მასალასთან ერთად, კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ კურსში, კერძოდ, რომაულ სამყაროსთან ურთიერთობებში, სვანეთი, როგორც ერთ-ერთი ორგანული ნაწილი კოლხეთისა, აქტიურად იყო ჩართული.

სვანეთის რეგიონის შიდა თუ გარე სამყაროსთან პოლიტიკურ-ეკონომიკური კავშირების ჩვენება შეუძლებელია გზების გარეშე. ჩვენ ვეცადეთ პარალელური მასალის აღმოჩენების მიხედვით სვანეთის მეზობელი მთის რეგიონებთან და ბართან დამაკავშირებელი გზები გვჩვენებინა. სვანეთი ფაქტობრივად „იკვებება“ როგორც კოლხეთის დაბლობიდან, ასევე, იბერიიდან არგვეთის, ლეჩხუმისა და რაჭის გავლით ასული ფულით. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანეთ ლეჩხუმში და რაჭაში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა.

დღემდე სვანეთში აღმოჩენილი მონეტებიდან (ანტიკური პერიოდის გამოკლებით), ძალიან მცირე რაოდენობას იცნობდა სამეცნიერო საზოგადოება.

მნიშვნელოვანია იმ რამდენიმე სამონეტო განძის და ერთეული აღმოჩენის ატრიბუცია-დამუშავება, რომლებიც პირველად შემოგვაქვს სამეცნიერო მიმოქცევაში. მაგალითად: სასანური დრაქმა სოფელ ლატალიდან, ზემო რაჭის კონკრეტული ნაწილისა და სვანეთის ოდინდელი ერთიანობის გათვალისწინებით. ასევე, გამოვაქვეყნეთ ონის მუზეუმში დაცული სასანური მონეტა, რომლებიც ბიზანტიური წყაროებიდან მიღებული ინფორმაციის ნივთიერ მტკიცებულებას წარმოადგენს. სვანეთისა და სასანური ირანის პოლიტიკურ-ეკონომიკური კავშირის მაჩვენებელია უშგულის ციხე-სახლში აღმოჩენილი გლიპტიკური მასალაც – VI საუკუნის სამი სასანური გემა.

სამეცნიერო საზოგადოებისთვის სიახლეა აქ აღმოჩენილი არაბული დირჰემი, რომელიც საეკლესიო წარმომავლობისაა, მაგრამ პოლიტიკურ-ეკონომიკური დანიშნულებაც აქვს. კერძოდ, მისი სვანეთში მიმოქცევა ნაწილობრივ გამართლებულად მივიჩნით, რადგან დასვლეთ საქართველოში აღმოჩენილი არაბული მონეტების საკმაოდ დიდი განძებია დადასტურებული.

კიდევ ერთხელ შევხვთ სვანეთის რეგიონისთვის და, საერთოდ, მთელი ქვეყნისთვის ისეთ უმნიშვნელოვანეს მონეტებს, როგორიცაა დავით აღმაშენებლის ვერცხლის საფასეები. რომელთაგან ერთ-ერთის პირველადი ატრიბუცია ჩვენ გვეკუთვნის.

გაერთიანებული საქართველოს მეფეების გიორგი III-ის (1157-1184), თამარის (1184-1210), თამარ-დავითის 1200 წ., გიორგი IV ლაშას (1210-1223) 1210 წ. და რუსუდანის (1223-1247) 1227 წელს მოჭრილი მონეტები, რომელთა სვანეთში დადასტურება აპრიორულად ისედაც დასაშვებია იყო. რეალურად, ეს ემისიები პირველად ერთვება საქართველოში მსგავსი ჯგუფის მონეტების გავრცელების გეოგრაფიულ არეალში. თუმცა, ჩვენი აზრით, ამ რეგიონის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების მაჩვენებელი განვითარებულ შუა საუკუნეებში, ფულად მიმოქცევაზე მეტად, სვანეთის შუასაუკუნოვანი ხელოვნებაა.

სვანეთის კულტურულ კავშირებს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, რასაკვირველია, სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირებიც ახლდა. ვინაიდან ბიზანტიური, სირიული და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებიდან შემოტანილი ნივთები ამ რეგიონში სხვაგვარად ვერ მოხვდებოდა. ამგვარად, ეს ის შემთხვევაა, როდესაც ამ კუთხის საგარეო კავშირების მაჩვენებელი სვანეთში არსებული მატერიული კულტურის ძეგლებია.

სვანეთში აღმოჩენილ ცალკეულ მონეტათა რიგს მიეკუთვნება XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის ფული: რუმის სელჩუკების, ტრაპიზონული ასპრის და ანონიმური ყაანური მონეტები. იქიდან გამომდინარე, რომ სამეცნიერო საზოგადოება დიდი ხანია, უკვე რაც იცნობს საქართველოში აღმოჩენილ განძებს ამავე მონეტების შემადგენლობით, სავსებით დასაშვებად მივიჩნით სვანეთის რეგიონის მიმოქცევაში ხსენებული მონეტების ერთდროული ბრუნვა.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადის სამი განძის პუბლიკაცია, რომელთა ნუმიზმატიკურ-მეტროლოგიური ატრიბუცია პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კონტექსტთან ერთად პირველად წარმოვადგინეთ ჩვენს ნაშრომში. გარდა იმისა, რომ ამ განძებმა გაზარდა საქართველოში ამ ჯგუფის მონეტების გავრცელების დღემდე არსებული გეოგრაფიული არეალი, საკითხის დამუშავებისას წინ წამოინია მთელმა რიგმა კარდინალურმა საკითხებმა, რაც ამ მონეტების გენეზისს უკავშირდება. კერძოდ, ემიტენტის, სახელწოდების – „კირმანეული თეთრის“ და მიმოქცევის ქრონოლოგიური საზღვრების დადგენის საკითხს. „სვანურმა“ განძებმა ჩვენთვის ტრაპიზონული ასპრების მიმოქცევის ზედა ქრონოლოგიური საზღვრების კორექცია გახადა შესაძლებელი. ვარაუდის სახით, მიმოქცევის გავრცელების ზედა ზღვარი XVI საუკუნემდე გადავნიეთ. სვანეთში ერთეულად აღმოჩენილი ტრაპიზონული ასპრის ქართულმა მინაბადმა დაგვაფიქრა ამ მონეტების ეკონოგრაფიულ დეტალზე, კერძოდ, გვირგვინის თავისებურებაზე, რამაც ასპრების მინაბადის ახალი ტიპის არსებობა დაგვაშვებინა, კერძოდ, გამოვთქვით ვარაუდი, რომ მანუილ და იოანე კომნენოსის ასპრის მინაბადთან ერთად შესაძლო იყო თეოდორა კომნენოსის ასპრის მინაბადის არსებობაც. ამასთანავე, ვეცადეთ, რომ დაგვეზუსტებინა ამ მონეტების სახელწოდება, ჩვენი აზრით, „კირმანეული თეთრი“ ადგილობრივი ქართული ფულის და ტრაპიზონული ასპრების ზოგადი სახელია და არა საკუთრივ ასპრების მინაბადის. აქედან გამომდინარე, გამოვთქვით მოსაზრება, რომ საჭიროა სახელწოდების ზუსტი შერჩევა, ასეთად მიგვაჩნია – ტრაპიზონული ასპრის ქართული მინაბადი.

საქართველოში ევროპული მონეტების მიმოქცევის გეოგრაფიას დაემატა სვანეთი, კერძოდ, სიგიზმუნდ III-ის (1587-1632) ორტა, რომლის სვანეთში მოხვედრა, XVII საუკუნეში შესაბამის წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით, სავსებით შესაძლებლად მივიჩნით. სიგიზმუნდის მონეტასთან ერთად საინტერესო აღმოჩნდა ირანული მონეტების ჯგუფი, რომელთა კომპლექსურად შესწავლამ საქართველოს სხვა რეგიონის სამონეტო განძებთან ერთად, საშუალება მოგვცა გამოგვეთქვა ვარაუდი იმასთან დაკავშირებით, რომ ევროპულ ფულთან ერთად სვანეთში, ისევე როგორც საქართველოს ბარში, ირანული ფულიც თანადროულად იყო მიმოქცევაში.

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის უმეტესობას ოსმალური მონეტები წარმოადგენს. გარდა იმისა, რომ დღემდე არსებული ნუმიზმატიკური ტოპოგრაფიული

რუკები ამ მონეტების არსებობას არ იცნობდა, სვანეთის ოსმალურ საფასეებში აღმოჩნდა XV საუკუნის ოსმალეთის საკმაოდ იშვიათი მონეტები, რომლის მსგავსი საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურ საცავებშიც არ არის დაცული. დავადგინეთ, რომ სვანეთშიც, ისევე, როგორც დასავლეთ საქართველოს ბარში, გადახდის კანონიერ საშუალებას სხვა მონეტებთან ერთად XV-XVIII საუკუნეების ოსმალური ფული წარმოადგენდა. მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ, ასევე, ონის მუზეუმის თურქული ალთუნიც გამოგვექვეყნებინა, ვინაიდან გარდა იმისა, რომ ერთადერთია, ის მიმოქცევის გზას გვაჩვენებს, თუ საიდან აღიოდა სვანეთში უმეტესად ოსმალური საფასეები. უნდა აღინიშნოს, რომ რაჭაც პირველად შევიდა ოსმალური საფასეების მიმოქცევის არეალში.

სვანეთის სამონეტო მიმოქცევის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ნაწილს ვასრულებთ ერეკლე II-ის (1762-1798) მონეტებით, რომელთა აღმოჩენის დღემდე არსებულ რუკაზე, არა თუ სვანეთი, დასავლეთ საქართველოც არ შესულა. პირველად შემოვიტანეთ სამეცნიერო მიმოქცევაში ცხინვალში აღმოჩენილი ერეკლეს მონეტების საკმაოდ მოზრდილი განძი. ამ განძმა და რაჭაში აღმოჩენილმა თეიმურაზ II-ის (1700-1762) მონეტამ, გვაფიქრებინა, რომ ცხინვალის გზით შესაძლოა ქართლ-კახეთის, ამ შემთხვევაში კი, ერეკლე II-ის მონეტები რაჭაში და შემდეგ სვანეთშიც შესულიყო.

ნაშრომის მთავარ სიახლეს წარმოადგენს სვანეთის სამონეტო აღმოჩენების ეთნოლოგიურ-კონფესიური კვლევა.

საკითხის ამ მიმართულებით შესწავლამ საშუალება მოგვცა, გამოგვეთქვა მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ წლების განმავლობაში ქართველი და უცხოელი ნუმიზმატების მიერ შემუშავებული სპეციფიკური მეთოდოლოგია იმ მონეტებისა და სამონეტო განძების შესწავლისა, რომელთაც გარეგნულად და ფუნქციურად მკვეთრად დამახასიათებელი არაეკონომიკური ნიშნები აქვთ, მართებული არ იყო და ეთნოლოგიური დანიშნულების მონეტების გადაქცევა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ისტორიის წყაროდ, სავსებით შესაძლებელია. ამ თეორიის გასამყარებლად ცალკეულ აღმოჩენებს მივუსადაგეთ წერილობითი თუ ეთნოლოგიური ცნობები ან რეგიონში იმავე ტიპის მონეტების ბრუნვის დამაჯერებელი სამეცნიერო დასაბუთება. მხოლოდ ამ სამუშაოების შედეგად ჩავთვალეთ შესაძლებლად, ერთი შეხედვით, ეთნოლოგიური ხასიათის მონეტები გვექცია საისტორიო წყაროდ.

სვანეთის საეკლესიო თუ ეთნოლოგიური ხასიათის მონეტების ამგვარი შესწავლა, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია მოდელად იქცეს სხვა რეგიონში არსებული იმავე ხასიათის მასალის გაანალიზებისა და კვლევისათვის.

მონეტა დღემდე ტრადიციული ყოფისა და კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია. ამიტომ ის განსაკუთრებულ როლს ასრულებს საზოგადოების ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ჩვენი კვლევის ერთ-ერთი მთავარი პრობლემის გადაჭრა, რაც გულისხმობს ტაძრებში მონეტების შეწირვის ტრადიციის ცოცხალი კავშირების მოძებნას სვანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფასთან და მოსახლეობის რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან, შესაძლებელი გახდა საკითხის ეთნოლოგიური დამუშავებით. მოსახლეობაში დღემდე შემორჩენილი ტრადიციების შესწავლით, ჩვენ შევძელით გაგვერკვია სალოცავებში მონეტების მოხვედრის მიზეზები და ტრადიციულ ყოფა-ცხოვრებაში მონეტების როლი. როგორც სვანეთის რეგიონის, ასევე, საქართველოს სხვა კუთხეები ეთნოლოგიური

კვლევებიდან იკვეთება, რომ ტრადიციული წეს-ჩვეულებების ყველაზე გავრცელებული ატრიბუტი ლითონის ფული – მონეტაა. ვფიქრობთ, მონეტის როლის ასეთი მნიშვნელობა განპირობებულია, ერთი მხრივ, იმით, რომ მას, როგორც ლითონს, აპოტროპული (ავი თვალისგან დამცავი) დანიშნულება აქვს. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მას შემდეგაც კი, რაც ადამიანმა გამოიგონა ქალაქის ფული, ტრადიცია აგრძელებს არსებობას, თუმცა რიტუალისთვის მაინც მხოლოდ მონეტა (ლითონის ფული) გამოიყენება. გარდა ამისა, მონეტას როგორც ფულს, ყოფითი საჭიროების გამო, მაგიური ძალა აქვს ხალხის წარმოდგენებში. ის ფიგურირებს როგორც ძღვენი ღვთაებ (ები) ისადმი ნაცვალგების პრინციპით – პიროვნება ერთგვარად ყიდულობს, იხდის ხარკს იმისათვის, რომ მიიღოს ყოველგვარი კეთილდღეობა: ჯანმრთელობა, ბედნიერება და ბარაქა. სალოცავისადმი მონეტების შეწირვა არა მარტო ეთნოლოგიური ტრადიციის სვანეთში, არამედ არსებობს დოკუმენტური დადასტურებაც, კერძოდ, ნაკანრი წარწერები ჩვაბიანისა და ადიშის ეკლესიებზე, სადაც ეს რიტუალია ნახსენები.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანი იყო, დაგვედგინა რა დროიდან – იღებს სათავეს მონეტისადმი, როგორც ფულისადმი თუ ტრადიციული ყოფის ერთ-ერთი ატრიბუტისადმი ამგვარი დამოკიდებულება.

საკითხის განზოგადებისთვის საჭიროდ მივიჩნიეთ ეთნოარქეოლოგიური კვლევა, რაც მიზნად ისახავს, განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაციას სულიერ კულტურაში შემორჩენილ რეალობასთან. ამგვარმა კვლევამ გვიკარნახა, რომ ადამიანები ფულს საჭიროდ თვლიდნენ როგორც ამქვეყნიური, ისე იმიერ ცხოვრებაშიც. გამოიკვეთა ტრადიციების თითქმის უწყვეტობა მცირედი ტრანსფორმაციით. მაგალითად:

ადამიანს ყოველდღიურობაში სჭირდება მონეტა, როგორც ფული. წინარექრისტიანულ ეპოქაში სამარხში მიცვალებულს ატანენ ფულს – „ქარონის ობოლს“, მიმოქცევის თანადროულს, რის გამოც არქეოლოგებისთვის შემდგომ სამარხის დათარიღება გაცილებით მარტივია და ზუსტი.

მონეტებს საიუველირო საქმესა და გამოყენებით ხელოვნებაში სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში იყენებდნენ და დიდი ხნის ისტორია აქვს. თუ ეთნოგრაფიულ ყოფაში დღემდე შემორჩენილია მონეტების სამკაულად, ტანისამოსის მოსართავად გამოყენება, განათხარ მასალაშიც გვხვდება სამშვენისად გამოყენებული მონეტები.

არქეოეთნოლოგიურმა კვლევამ, ასევე, გვაჩვენა რომ რიტუალი – ტაძარში მონეტის შეწირვა, არ არის მხოლოდ ქრისტიანული ეკლესიებისთვის დამახასიათებელი და წინარექრისტიანული პერიოდიდან იღებდა სათავეს. ამას მონიშნავს არქეოლოგიური გათხრებით მიღებული ცნობები. კერძოდ, ვანში და დედოფლის გორაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ინფორმაციებიდან ჩვენთვის ნათელი გახდა, რომ ტაძარ-სამლოცველოებს ძვ.წ. II-I საუკუნეებშიც სწირავდნენ მონეტებს.

ძნელია იმის თქმა, რომ შემდგომ ეს ტრადიცია ქრისტიანულ კონფესიას შეერწყა და ადაპტაცია მოხდა. ქრისტიანობის შემოსვლის შემდეგ მათი როგორც წარმართული რწმენის გადმონაშთის უარყოფა ხდება. მაგრამ ისინი არ ქრება და ტრადიციული ყოფის ელემენტად იქცევა. ჩვენი აზრით, ქრისტიანული სარწმუნოება ამ ტრადიციის პაგანიზაციას, ეთნოლოგიურ მოვლენათა მეორეულ აღდგენას და გაცოცხლებას ახდენს.

სამარხეული მონეტების ფუნქცია სხვადასხვა იყო. განსაკუთრებულ შემთხვევად მივიჩნიეთ სამონეტო იკონოგრაფიით შესრულებული საბეჭდავი ბეჭედი. ეს უკანასკნელი ვანის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად იქნა აღმოჩენილი №24 სამარხში. საბეჭდავი ბეჭედი კონკრეტული პირის ინსიგნიაა – ოფიციალური საჭიროებისათვის განკუთვნილი უფლებრივი საბეჭდავი. მას „კოლხური თეთრის“ მცირე ნომინალებთან, ტრიობოლებთან იკონოგრაფიული იდენტურობის გამო, ნუმიზმატიკური კონტექსტი ახლავს და კიდევ ერთხელ გვაფიქრებს „კოლხური თეთრის“ გენეზისის საკითხზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხში ფულის ჩაყოლების ტრადიცია მეტ-ნაკლებად დაასრულა ქრისტიანობის შემოსვლამ, მაგრამ მთლიანად ვერ ამოძირკვა ხალხის ცნობიერებაში, რის გამოც შუა საუკუნეებშიც და აქა-იქ დღესაც გვხვდება ერთეული შემთხვევები. ქრისტიანობამ, ძირითადად, მიიღო და შეითვისა ტრადიციული ყოფის ის ელემენტები, რომლებიც მისაღები იყო და არ ეწინააღმდეგებოდა მის მთავარ არსს. ტაძრისადმი ფულის შეწირვა, ხალხურ დღეობათა რიტუალებში მონეტების მონაწილეობა, ყველაზე უწყინარი ჩვეულება იყო, რაც გადაურჩა ქრისტიანულ დოგმატიკას და ის დღესაც აგრძელებს ცხოვრებას. ამ ტრადიციას უნდა ვუმადლოდეთ, რომ სვანეთმა დღემდე უმნიშვნელოვანესი ნუმიზმატიკური საგანძური შემოუნახა მეცნიერებას.

NUMISMATIC TREASURE OF SVANETI

Political-economic and ethnological-confessional aspects
(5th century BC - 18th century AD)

GENERAL CHARACTERISTIC OF THE PRESENTED RESEARCH

Scientific relevance of the research: The main task of numismatics as a scientific discipline is the study of coins and hoards of coins. Throughout history, however, people would ascribe to the coins the characteristics of a sacred object with magic powers besides their primary function and they would thus become attributes of various rituals and traditional customs. For years, both Georgian and foreign numismatists regarded coins used for ritual as jewelry and amulets and votive offerings rather as subject of ethnological study and refused them the capacity of reflecting political-economic processes. It can even be said that no fundamental study of rituals and traditional customs that imply coins as an immanent part have been undertaken by Georgian ethnologists to date. Researchers usually just attest the designation and usage of coins as historical facts.

The same is true of ethnoarchaeological study. The integration of archaeological data within the context of still existent nonmaterial traditions of modern society is extremely valuable with the view of ascertaining of continuity between ancient and modern modes of everyday life. Presented work implies this very type of research backed with numismatic data.

The scholarly study of hoards of coins had been conducted in Georgia for already two centuries. Considerable effort was put into identification of composition, topography and chronology of hoards attributed to various historical epochs. It should be noted though, that the work of systematization and classification of hoards according to the circumstances and context of their discovery is still to be done. We mean typological classification of hoards into different ethnological-confessional coin complexes in the first place.

Numerous hoards of coins discovered in Svaneti have been hitherto unknown for the scholarly circles, therefore been absent from topographic maps of the numismatic finds. This, in turn, impeded reconstruction of the full picture of spread of the various coin types. We believe that the presented research will somehow contribute to the development of numismatic science.

Main tasks and goal of the research. The present work analyzes the ethnological aspects of the numismatic materials from Svaneti (Mestia-Ushguli). Moreover, it is intended to introduce to the research community hitherto unknown coins.

Our main task was to conduct a thorough complex ethnological-numismatic study and to introduce to the students of numismatics all those coins that at the first sight have clearly noneconomic function. To systematize and identify hoards of coins having economic, ethnological-confessional, utilitarian and ritual (magic) purposes.

An attempt was made to consider Svaneti not as an isolated region, but rather as integral part of Georgia instead. We tried to demonstrate, on the bases of numismatic, as well as narrative, epigraphic, archaeological, ethnographic sources and specimens of glyptic arts that almost intermittent money circulation can be attested on the territory of Svaneti starting from the 2nd half of the 5th cent. B.C. through the 18th cent. This, in turn, shows that this region has always been in the midst of both political and economic processes taking place in Georgia. Once again, it was stressed that the significance of Svaneti cannot be confined solely to a status of geographically safe province, but is to be viewed as region constantly interacting with the lowlands within the country and the outer world as attested, in the first place, by quantities of coins and artifacts discovered on its territory.

Scientific innovations and main results. The main innovation of the presented research is ethnological-confessional study of numismatic finds from Svaneti. This very approach to the subject gave us the opportunity to claim that coins of ethnological designation can be used as a source for the reconstruction of political-economic history. In order to validate this assumption, we tried to juxtapose specific finds with both narrative and ethnological data and scientifically attested circulation of the same types of coins in the above region. Only after this preliminary work was completed, we found it acceptable to turn coins as ethnological artifacts into historical source.

The Svaneti coin offerings and the ones of ethnological designation were studied with the above methodological approach for the first time and we believe that this research can serve as the model to be applied to similar archaeological and ethnographic materials in other regions of Georgia as well.

Another innovation of the work is an attempt to ascertain viable connections between the tradition of making coin offerings to church and traditional customs of modern everyday life and religious beliefs of inhabitants of Svaneti. We have clarified the reasons why did coins end up in temples and shrines and their significance in a customary mode of living through the analyses of traditions still persistent in Svaneti.

The research introduces a few hoards of coins to students of numismatics for the first time (e.g. three hoards of the so-called “Kirmaneuli Tetri” and a complex hoard of Turkish akche, as well as a few single finds).

Still another main innovation is ethnoarchaeological research that enabled us to integrate the information retrieved from excavated material within the context of realities of still existing nonmaterial culture. A logical chain connecting traditional and modern modes of everyday life was ascertained tracing ritual behavior of the Christian epoch to its origin in pre Christian period.

Theoretical and methodological bases of the research. The research presents critical revision of some theories accepted in the numismatic discipline. Some of them are refined, others rejected and new hypotheses are suggested instead on the bases of fresh interpretations and analysis of primary sources: coins, hoards of coins and archaeological artifacts. Synthesis of the research objects, namely numismatic finds from Svaneti of various periods into integrated picture of money circulation and re-

construction of the political-economic developments in Georgia was also one of the bases of our study. The nature of research itself determined the interdisciplinary method as a core approach to problems from the very beginning. Several branches and scientific disciplines were involved in our study. They are - archaeology, ethnology, history of Georgia, art history and archaeological ethnology. A technique of comparative analysis was also one of the methods applied throughout the research. In particular, the aspects of coinage, customs and rituals and political-economic developments of a specific region (Svaneti) were juxtaposed to the similar phenomena/processes in the country in general. Modelling is another empirical method used during the research that implies reconstruction of a tradition on the bases of deposited archaeological materials and conceptualization of its possible logical connections/transmissions to the modern traditions. Quantitative analyses of numeral parameters were carried out, e.g. a share of various coins and hoards of coins relative both to the region of Svaneti and Georgia in general was ascertained.

Theoretical value of the research. The interdisciplinary study of the Svaneti numismatic materials made it possible to revise some outdated hypotheses. Introduction of the hitherto unknown hoards of coins to the scholarly community has altered previously suggested picture of circulation of money in various periods. The old canonical dictum that numismatic artifacts bearing ritual (votive offerings), magic or utilitarian functions, are exclusively the subject of scholarly interest of ethnologists has been somehow shaken. The interdisciplinary approach has validated a status of a historical source for the above artifacts. Apart from the political-economic study of the numismatic data, its ethnological-confessional analysis has been introduced to the scholarly community for the first time.

Practical value of the research. The presented research fills in the gaps for detailed and comprehensive reconstruction of the history of Svaneti – an integral part of Georgia. The research served as a tool for integration of science and museology – a new strategy practiced by modern museums. The numismatic exhibition of Mestia museum serves as clear testimony to it. The presented paper might be interesting not solely for the students of numismatics, but for the students of and the broader audience interested in political-economic, ethnographic and archaeological questions of the history of Georgia.

Structure and volume of the research. The is comprised of annotation (both in Georgian and English), introduction and three chapters. Every single chapter is divided into sections. Attached to the research are conclusions, bibliography, appendix (photos, tables and charts). It consists in total of 194 computer pages.

INTRODUCTION

Only those coins discovered in Svaneti and preserved in the museum funds became familiar for the scholarly community that were considered rare and/or almost unique specimens and acquired special status. These are mainly coins dated to antiquity and medieval coins attributed to King David's reign.

The bulk of coins stored in Svaneti (Mestia and Ushguli) museums have been hitherto unknown to the students.

The mixed group of experts from the National Museum of Georgia was commissioned to Svaneti (Mestia and Ushguli) in 2009 within the frames of the UNESCO project “Classification of the Exhibits of Svaneti Museum of History and Ethnography”. The project aimed at making a full inventory of the exhibits of the Svaneti (Mestia and Ushguli) Museum of History and Ethnography. My responsibility was to determine and classify coins at museums of Mestia and Ushguli and to prepare exhibit design.

The working process demonstrated qualitative variety of the hoards of coins unearthed on the territory of Svaneti. Hoards of almost all categories and provenances were attested. A few new discoveries were identified that had not been known to the scholarly community before. Precise attribution of very rare specimens was also carried out.

We distinguished two types of hoards among the hoards preserved at Svaneti (Mestia-Ushguli) Museum: one can be called “hoards of coins in circulation” that reflects the nature of money circulation, variety of denominations in the region and economic contacts both within the country and outside its borders. Another type of hoards can be designated as “votive offerings”. These are hoards of coins that at the first sight bear ethnological i. e. ritual meaning and were designated as offerings for shrines.

Chronological frames of Svaneti numismatic collections were identified as ranging from the second half of the 5th cent. BC. – when the so-called Kolkhidkas were minted, to the 20th cent. foreign coins.

The exhibit design was prepared on the bases of the above findings. It was decided to dedicate a separate space to the coins and to create numismatic cabinet for the first time in Georgian museology in order to narrate the history of this region as integral part of the money circulation of both inside Georgia and connections with the outside world. A special emphasis was to be laid on peculiar characteristics of Svaneti numismatic heritage – the cultic-ritual designation of coins.

The exhibition was prepared with the consideration of all the above elements and resulted in representation of political-economic developments of Svaneti throughout centuries.

Though the exposition was organized successfully, a few scientific problems arose in the process of scrutiny of coins for their preparation for exhibition. They called for application of modern scientific apparatus. Materials seemed to be properly classified at the first sight, but a separate research was needed to put them within a broader context. This became the very reason for choosing the topic for the presented research. Typological variety of numismatic materials obtained in Svaneti could not be confined merely to its numismatic-metrological classification. On the contrary, the involvement of other disciplines into the research was on agenda. The interdisciplinary study resulted in many scientific innovations and their validation.

CHAPTER I

Political-economic and ethnological-confessional aspects of numismatic materials discovered in Svaneti (5th cent. BC. – 18th cent.). Historiography

We chose to apply methods of numismatic, historical and ethnological research based on speci-

fication of topic. Scholarly literature and sources belong to various branches of historical narrative. Therefore, we separated the survey of bibliography and sources relevant to the study political-economic aspects of numismatic monuments from the one related to ethnological-confessional aspects of coins. The coins from the Svaneti (Mestia-Ushguli) Museum and coins unearthed in Svaneti and preserved in funds of Simon Janashia Museum of Georgian National Museum up to date served as primary source for the presented research.

We review the ancient coins discovered in Svaneti upon the background of foreign

narrative sources, archaeological finds and numismatic researches. We have presented the classical period starting from the 5th cent. BC. through the 3rd cent. AD. Consequently, we start with the Kolkhidkas and finalize with an imitation of an Augustan denarius. Numerous researches have been published on the topic. Since our task was to integrate the Svaneti materials within a context of the Cholchian culture in general, we found it necessary to get familiar with all articles and monographs about history of Colchis. Its history in antiquity has been reconstructed primarily on the bases of information from the artifacts obtained from archaeological excavations. The survey of unearthed specimens of glyptic arts was essential due to its semi-judicial connotations that enabled us to consider them a source for reconstructing the political developments.

We analyzed both Georgian and foreign narrative sources and epigraphic data for the study of coins discovered on the territory of Svaneti dated back to antiquity through 18th cent. Researches on glyptic materials, collections of articles and monographs concerning specific problems were also of great value.

One of the important novelties, brought in by our research is demonstration of ethnological aspects of the hoards of coins. We could find only two monographs that touch to some extent the above aspects of coins. Therefore, the respective part of our research presents mainly our interpretations.

A solid part of our research is dedicated to ethnoarchaeological analysis that implies linking the information retrieved from the archaeological artifacts to the still existing traditions of nonmaterial culture. This would be impossible to carry out without getting familiar with various scholarly publications of the results of archaeological excavations.

As for the study of ethnological aspects of coins, we surveyed all relevant scholarly literature, including those that have not yet published up to date, that include mentioning of even a single occasion of using a coin in the everyday life customs or rituals.

CHAPTER II

Political-economic aspects of numismatic materials discovered in Svaneti

This chapter includes 10 sections.

1. Svaneti and the outer world in antiquity according to the numismatic materials.

The earliest coins unearthed on the territory of Svaneti are dated back to the second half of the 5th cent. BC. These silver coins are familiar to the students of numismatics as Kolkhidkas (“Kolkhuri

tetri”). The area of their distribution is confined primarily to the central regions of Colchis – the Black sea coastal line and Rioni-Kvirila basin. Their discovery both in Svaneti and mountainous Racha expands the area they were spread and serves as one more argument to the claim that in the 5th cent. B.C. economics based on monetary exchange already had penetrated into the mountainous regions of Colchis. The routes that brought coins to the utmost confines of the highlands - upper stream of Enguri is of special interest.

A few finds of trioboles have been attested on the territory of Lechkhumi. Zagari and Atkveri Mountain pass is situated in Lechkhumi that advances towards utmost northern part of Svaneti range and through the village of Ushguli descends to the source of the river Tskhenistskali in the vicinities of villages Koruldash and Tsana. There the route connects to another one to Lechkhumi-Imereti – main road of Saretskela-Muri that runs along the rivers Lafuri and Zeskho, passes the village of Zeskho, Vatsitsvera Mountain pass and descends to the source of the river Rioni in the vicinities of Brili and Gebi. Here it joins the communication system of the Rioni basin. We believe that trioboles were imported to Upper Svaneti via above route. Svaneti is “nourished” with coins travelling through Argveti, Lechkhumi and Racha both from Colchian plain and Iberian territory. The Kolkhidkas served as urban money and at the same time were used as interregional trading currency. The very fact of discovery of Kolkhidkas in Svaneti shows that economics based on money exchange was developed here. Naturally, its scale was smaller relative to the lowland regions of Colchis.

Besides numismatic data, we used archaeological materials in order to demonstrate cultural-economic connections of Svaneti both with the lowland regions of Colchis and through those regions with civilized countries of the Near East and Greek world.

Complex comparative analysis of the most important archaeological monument of Svaneti – Larilari and Brili sites in Racha, juxtaposed to narrative sources, enabled us to suggest that these two monuments belonged to a single integrated political-economic area. We try to argue in the presented work that this unity lasted almost to the 15th cent.

The introduction of the Hellenistic period in Colchis was accompanied with revitalization of the economic life. International trading became essentially global. Colchis actively traded with the Greek poleis of the Mediterranean and Asia Minor. The economic processes became intensified in the 4th cent. B.C in Svaneti. Both numismatic and archaeological materials indicate activation of connections with the outer world. 367 staters of Alexander the Great have been unearthed on the territory of Svaneti. The Svaneti staters constitute 98% of the total amount of these coins discovered in Georgia in general (377 coins). Since we consider highland Racha and Upper Svaneti as one region, we have presented topography of finds from both Svaneti and Oni regions. The impressive quantity of finds of Alexander’s staters there can be explained on the bases of archaeological materials from Larilari and Brili necropoleis. Imported items are indicative of active participation of the local population in the trading with both Near Eastern and Greek worlds. Besides numismatic and archaeological data, we bring in specimens of glyptic arts as one more proof for the above assumption. Locally manufactured signet rings of the Greek style from Svaneti dated to the 4th cent. BC. can serve as further evidence. All in all, the very

fact of development of this art is indicative of development of political, cultural and economic ties to other countries in general.

Hoard of Pantikapaion gold staters minted in the last quarter of the 4th cent. BC. unearthed in Svaneti shows that money circulation in the mountainous regions of Colchis in the Hellenistic period is quite extensive. The imitations of Alexander's and Lycimachos' staters are in circulation starting from the 2nd cent. BC. through the last quarter of the 1st cent. AD. Topography of their finds indicates their concentration on the territory of Racha. All 10 coins were found in different villages of highland Racha (Oni region) that was a constituent part of historical Svaneti. A few staters of Alexander and Lysimachos were found in Lechkhumi as well. These finds demonstrate that the mountainous regions of Colchis had unified system of money circulation. A strategic location of Lechkhumi was determined by its geographic position as a connecting artery with Colchian plain. Perhaps the coins were brought to Svaneti via Lechkhumi. The picture gets even clearer in the following period starting from the second half of the 1st cent. AD. when imitations of Alexander and Lysimachos disappear and are replaced with the so-called Gotarzes' coins (now attributed to Artabanus II (10-38)) and Augustus denarii imported to Iberia. Geographic area of circulation of Octavian Augustus (27 BC.-14 AD.) denarius is substantially broad. In West Georgian lowlands it is attested mainly in the province of Argveti (modern municipalities of Terjola, Kharagauli, Zestafoni, Chiatura and Sachkhere), that due to its geographic location and political status, was pretty much of an eclectic area. It was actually a trading hub of the roads connecting Colchis and Iberia. Obviously, denarii travelled from Iberia to Colchian plain and into the mountainous regions of West Georgia via this route. After the long period of circulation of denarii ended, they were replaced with imitations by the end of the 3rd cent. The local imitations played crucial role in monetary exchange of West Georgian highlands, especially Lechkhumi. Here imitations of Augustus denarius were used as "Charon's obols" as evidenced in graves. Presumably, the denarii were imported to Svaneti through Lchkhumi. While keeping in mind that these coins were widely used throughout the territory of Georgia, we can conclude that highland regions of West Georgia had been a natural part of the monetary market. Imitations had been preceded by original coins imported from the Roman world, which indicates existence of political-economic relationships. Mountainous regions seem to be involved in the above processes, though to a lesser degree.

A Roman gem with a representation of Sextus Pompeius discovered in Svaneti is also evidence of connections to the Roman world. If we consider axiomatic assumption that imported goods always mean existence of international relationships, we can further assume that appearance of specimens of glyptic arts in Svaneti along with the coins indicate status of Svaneti as an integral part of the international relationship of Colchis with the Roman world.

2. Persian-Byzantine military conflict over Svaneti in the 6th cent.

Region of Svaneti in the second half of the 6th cent. became a controversial issue in the political relationship of two superpowers of the day – Persia and Byzantine empire. Both empires acknowledged perfectly well a strategic significance of this territory thus fueling both diplomatic and occasionally

armed conflicts between the above superpowers. This war is well recorded by Byzantine authors – Procopius of Caesarea and Menander Protector. Their writings abound with the details of diplomatic war of the Persians and Greeks for controlling Svaneti. Neither side could boast decisive victory over the adversary though none would give up as well. Since Svaneti was under the Persian influence for ten years, we logically expected to identify Sassanian drachmas in the region. Unfortunately, there is only one specimen owned by a local family in the village of Latali. As mentioned above, we believe that a part of the Upper Racha belonged politically to Svaneti and based on this assumption, we published the above coin together with the Sassanian coin preserved at the Museum of Oni as evidence that supports narrative sources of the Byzantine authors. Specimens of glyptic arts – three Sassanian gems of the 5th-6th cent., discovered in Svaneti and preserved at Ushguli museum are also indicative of political-economic relationships of Svaneti and Persia.

3. Byzantine coins in Svaneti

Five Byzantine coins have been unearthed in Svaneti – solidi of the emperors Leo I (457-474) and Anastasius I (491-518); Copper coin of 40 N (numia) of Justin II (565-578) and two solidi of the Emperor Heraclius (610-641). One bears representation of Heraclius and his two sons – Heraclius Constantine and Heraklion, while another depicts Heraclius and Heraclius Constantine. In the 5th-6th centuries, Svaneti became an area of armed conflict between Persian and Byzantine empires. Therefore, finds of both Sassanian drachmas and early Byzantine coins were anticipated. The coins could get to Svaneti both as a result of military campaigns and economic-trading activities. Apart from the strategic significance, Byzantine Empire had economic interests in Svaneti. Besides, we assume that the solidi were more demanded here than Sassanian drachms. As it is known, the Byzantine coins were in circulation on the territory of East Georgia throughout 5th cent., making them even more attractive for the consumers. We consider it logical to incorporate a solidus of Heraclius from the village of Chiora (Racha) into the group of Byzantine coins from Svaneti. Despite the assumption about circulation of the 11th cent. Byzantine coins both in Svaneti and West Georgia sounds perfectly rational we do not have any numismatic data supporting the above assumption. However, interesting name for coins is attested in epigraphic materials from Svaneti. Two documents (“Document given by a village to friar Giorgi Khaftanani” and “Document given by a village to Sineli”) mention word “azhura” as money denomination. Georgian “azhura” is identified as Greek “argviron” – a name for the Greek silver coin, spread in the 11th cent. in Georgia.

4. Coins of David IV Aghmashenebeli from Svaneti

Silver coins minted by David are very rare. Only six coins in total are unearthed in Georgia. Two out of the six were discovered in Svaneti. We carried out its attribution. Due to the special interest of the scholarly community, we considered it necessary to publish a piece of coin from Kala community, St. Kvirike and Ivrita church that to our mind represents a fragment of still another coin of the glorious king.

5. Coins of the United Georgian Monarchy from Svaneti

Coins minted by Georgian kings Giorgi III (1157-1184), Tamar (1184-1210), Tamar and David (1200), Giorgi IV Lasha (1210-1223) and emission of 1227 of Rusudan (1223-1247) are also attested on the territory of Svaneti. The above emissions were anticipated to be found in this region as an integral part of countrywide monetary exchange were evidenced and added to the geography of their spread for the first time as well. We believe that the art of Svaneti provides even more evidence for trading-economic connections of the region in the High Middle Ages than do the coins. Naturally, cultural relationships of Svaneti with both Oriental and Western countries were accompanied with trading relationships. Otherwise, artifacts imported from Byzantium, Syria and other oriental countries would not get to Svaneti. This is the case when monuments of material culture are indicative of international ties of this historical province.

6. Foreign Coins of the 13th cent. from Svaneti

The following foreign coins of the 13th cent. were attested in Svaneti: coins of Konya Seljuks, Trebizond aspers and anonymous Kaanuri coins. The students of Georgian numismatics have been already familiar with hoards containing the above coins. We assume them to be in circulation in Svaneti simultaneously with their circulation period in general.

7. On the Origin of the Imitations of Trebizond Aspers

A sizeable part of the presented research was dedicated to three hoards containing Georgian imitations of Trebizond aspers. An attempt was made to undertake numismatic-metrological attribution along with the reconstruction of political-economic context for the first time. The above hoards enhanced geography of finds of coins of this specific type. Besides, many crucial problems concerning the genesis of these coins appeared in the process of research, namely the issues of emitent, denomination – “Kirmaneuli Tetri” and chronological frames of their circulation. The Svaneti hoards enabled us to move terminus post quem to the 16th cent. A few separate finds of the imitations of Trebizond aspers from Svaneti made us pay special attention to iconographic details, namely peculiar crowns, thus hypothesizing existence of another type of the imitations. We assumed that along with the imitations of aspers in the name of Manuel and Ioannes Comneni, imitations of aspers of Theodora Comnenos could have existed. We tried to analyze the name itself and concluded that “Kirmaneuli tetri” was rather a general name for Georgian coins and Trebizond aspers than of specifically imitations of aspers. Therefore, we have an issue of proper naming of the coins. We suggest it to be “Georgian imitations of Trebizond aspers”.

8. Persian and European Coins of the 18th cent. from Svaneti

With the find of ort of Sigismund III (1587-1632) that happened to end up in Svaneti, the geography of finds of European coins in Georgia was further expanded. Another interesting group of coins, circulating simultaneously with the above coin, consists of the Persian coins. Their complex compara-

tive study together with hoards of coins from various regions of Georgia enabled us to suggest parallel simultaneous circulation of both Persian and European coins in Svaneti as well as in lowland Georgia.

9. Ottoman Coins of the 15th-18th centuries from Svaneti

Bulk of numismatic materials discovered in Svaneti is represented with Ottoman coins. These coins were hitherto unknown to the maps of numismatic topography. Besides, a few rare 15th cent. Ottoman coins from Svaneti are absent even in the repository of Georgian National Museum. We demonstrated that Ottoman coins were a legal currency both in the lowlands of West Georgia and Svaneti in the 15th-18th centuries. We published a Turkish altin from the Oni museum as a legitimate constituent of the group. We think it indicates the routes Turkish coins took on their way to Svaneti. It should be noted however, that Racha was recorded as a location of spread of the Ottoman coins for the first time as well.

10. Coins of Erekle II from Svaneti

We finalize discussion on political-economic aspects of monetary exchange in Svaneti with the coins of king Erekle II (1762-1798). It should be stated that not even West Georgia was absent from the topographic maps of finds of coins minted by this king up to date. We introduced for the first time pretty large hoard from Tskhinvali. This hoard along with a single coin of Teimuraz II (1700-1762) from Racha made us assume that coins of Kartl-Kakheti or to put it more exactly, minted by Erekle found their way to Racha and ultimately, Svaneti via Tskhinvali.

CHAPTER III

Ethnological-Confessional Aspects of Hoards of Coins from Svaneti

It is impossible to analyze ethnological aspects of the numismatic materials from Svaneti without broader discussion of similar materials from all over Georgia since Svaneti had always been an integral part of our country.

Ethnographic hoards including cultic (votive) ones constitute a large group within a context of hoards and single finds of coins. Their systematization makes it possible to distinguish pre Christian and Christian periods. From the very ancient times people believed they would need money both in this life and in the afterlife. Thus, the coins deposited in the graves would serve the same economic function as in their every-day lives. We can identify coins deposited into graves with the following purposes: coins as money (bribe) – the so-called “Charon’s obol”; coin (coins) as tokens of economic status of the deceased; coins as adornment intended for the deceased. We have distinguished into separate group coins from pre Christian shrines obtained through archaeological excavations.

This chapter comprises 10 sections.

1. Cultic Coins of Pre Christian Period. “Charon’s obol”

Most widely spread custom of putting a coin into grave originated from the archaic Greek tradition, according to which they would place a small denomination of silver coin either on mouth or in the hand

of a dead person. The Greeks thought that a ferryman Charon would carry a soul of the deceased across the rivers Styx and Acheron. A coin to pay – an obol - was known as “Charon’s obol”. In this case, a Charon’s obol was used twice both in the world of the living and the world of the dead purely as money. “Charon’s obol” has been archaeologically attested on many sites of both East and West Georgia.

2. Coin (Coins) as Tokens of Economic Status

Coins deposited in graves occasionally indicate an economic status of a dead person. This is tradition attested in Vani (graves # 15, #16, #24) and Sairkhe (grave #8). 80 triobols were put between two heaps of bracelets in the grave dated to the second half of the 4th – beginning of the 3rd cent. BC. They were presumably placed in a pouch held by the deceased.

A stater of Alexander the Great was unearthed on the cemetery of Larilari (Chuberi community). Unfortunately, we have no information about its exact location in a grave. It might have been both “Charon’s obol” and a gold coin indicative of the economic status of a dead person.

3. Coin as Adornment and Insignia

One more function the coins served in graves was that of adornment or amulets. Coins used as adornments were unearthed on a few archaeological sites in Georgia, Pichvnari Greek necropolis of the 5th cent. B.C. among them. A coin found in the area of neck of a dead person along with beads lead us to conclusion that coin had been used as jewelry. This tradition is even more evident in hoarded church offerings of the Late Mediaeval period that comprise both coins and beads. Continuity of traditions originating from the antiquity can be clearly demonstrated in case of other customs as well. Putting coins into graves became so widespread and strong a tradition that it survived into Middle Ages Georgian funerary rituals. For instance, they would provide a dead person in Khevsureti with the following victuals: three round loaves of bread, tobacco pouch, matches, a bottle of vodka and would put coins in a pocket after consecrating his clothes. In Samegrelo the deceased would get a jar of wine, money, vodka, tobacco pouch, flint and tinder – everything they believed a dead person would need in after-life. During the days of commemoration of the dead in Svaneti, a mourning family would place meal offerings on a special “bench of souls” (Chifq) together with various items and money. Widely spread tradition of putting money into graves in various parts of Georgia in the High and Late Middle Ages represents an elaborated version of the “Charon’s obol”. Often coins were used as bezels of rings as they are attested in grave inventories. A unique find comes from the grave # 24 in Vani. A silver signet ring was unearthed along with quantities of grave goods bearing on its intaglio a representation identical to the one on the semi drachm denomination of Kolkhidkas – a bull. The ring is absolutely unique and was undoubtedly manufactured locally due to its iconographic similarity with Kolkhidkas. Therefore, we can assume that a dead person was a local official with a signet ring belonging to him (her) as an insignia. The artifact deserves close attention both as an ethnographic item of ritual designation and numismatic monument. It puts on agenda such important historical problems as organization and administration of the state of Colchis, genesis and emissions of Kolkhidkas.

4. Votive Offerings in Pre Christian Shrines

Votive offerings consisting of coins can be distinguished as a separate group of offerings to the sacred places. When did this tradition originate? Was it connected to the spread of Christianity and appearance of Christian churches? Is this tradition characteristic of pre Christian period – can it be attested for pagan shrines as well? We tried to search for the answers to the above questions in field reports of archaeological expeditions carried out in previous years. Archaeological expeditions of Vani and Dedoflis Mindori proved to be of special interest. The digs of 1967 in Vani brought to light cultic construction with a mosaic floor. A coin was found among the fragments of wine jar (kvevri) deposited in its western side, near the altar. Hoard of 119 copper coins was found in front of the altar. They had been placed in a pouch that was a votive offering. It can be conjectured then, that the tradition of deposition of votive offering in pagan sanctuaries originated along with erection of those and is naturally connected to religious beliefs. Later on, after advent of Christianity, this tradition acquires broader scales. When dealing with the dating of votive offerings, one should take into consideration their connection to a certain ritual, that was carried out with an unknown frequency and coins could be deposited one after another during a certain period of time. Another incident of votive offering consisting of coins in Vani was attested in 1981. Archaeological excavations of the western side of the central terrace revealed a twelve stepped altar and a wooden construction plastered with clay to the south-west of altar. This construction apparently served as a repository for offerings. A Parthian coin – drachm of Orodes II (57-38/7 BC.) was found in this very “treasury”. The location of coin was obviously connected to religious beliefs – worship of deities. The treasury can be dated to the 2nd-1st cent. BC. on the bases of archaeological materials, which, in turn, gives us the date of origin of the tradition of votive offerings.

Similar finds were attested on Dedoflis Gora archaeological site. In 2015 during the excavations of the room # 20 of Dedoflis Gora palace, archaeologists unearthed intact fire altar, with a bulk of items on its flat surface welded together because of the heat of fire. The following items were identified: bronze and silver figurines of Graeco-Roman pantheon and 15 coins in a glass vessel. 13 of them were Augustus denarii and 2 were local imitations of Alexander staters. Coins determined chronology – 1st cent. AD. The materials discovered on Dedoflis Gora altar are very similar to those unearthed in Vani sanctuary in 1981. Both hoards of votive offerings comprise figurines, vessels, gold and silver items and coins. We can evidence the tradition of depositing votive offerings in sanctuaries in both Iberia and Colchis beginning from the 2nd cent. BC. – 1st cent. AD. The chronological continuity leads this tradition to the period of Christian churches. The study of hoards of coins as votive offerings for pagan sanctuaries proved the existence of deeper roots for this tradition, which is not connected to Christianity and can be traced further back into antiquity.

5. Ritual Coins of the Christian Period in Georgia

The spread of Christianity resulted in substitution of pagan sanctuaries with Christian churches and persecution of ancient beliefs. Despite whole-hearted attack, Christianity did not succeed in eliminating older religious thought patterns that eventually survived into and accommodated with the new religion.

Christianity adopted certain magic rituals and symbols and filled them with a new meaning. With this respect, a tradition of making offerings deserves special interest. As ethnologists assert, making an offering was a symbolic replica of sacrificing an animal. People would bring to church as an offering items bearing pre-Christian meaning besides purely Christian items (icons, crosses). The presented research discusses tradition spread all over Georgia – that of sacrificing coins to the church. This tradition, as it was already mentioned above, traces back its origin to pagan antiquity.

It is impossible to analyze ethnological aspects of the numismatic materials from Svaneti without broader discussion of similar materials from other parts of Georgia – their analysis and interpretation. This is the very reason for bringing into the research examples of traditions and customs connected to coins from various regions of the country: Mtiuleti, Samegrelo, Kartli, Khevsureti, Pshavi, Gudamakari, Racha, Ksani basin and Kakheti. All finds corroborate the assumption that coins served as attributes of various rituals and traditions in the every-day life of population. A coin served as a gift to the God that apparently had been made in anticipation of the achievement of a particular wish. According to ethnological data, population would make an offering of a coin in order to ward off evil eye or evil spirit, promote well-being, recover from illness, etc. Coins were mostly donated in cases of illness.

Coins as votive offerings would as a rule become taboo (with certain exceptions though). There are incidents of finding rare or unique coins among the church offerings. A rare coin minted by Bagrat IV Nobelissimos (1027-1172) was discovered in Shenako, Hill of Nishtako (Tusheti) during archaeological survey. There are only three coins of this series in the world and only one is preserved in Georgia. Besides being a rarity, the context of this find indicates its ethnological context – a place of sanctuary (“Khati”). Nishtako Hill hosted cultic structure from the 2nd-1st cent. BC. up to the 12th cent. The coin from Shenako is perforated and most probably was used as a pendant. Another tradition spread during the Middle Ages was to use coins with representations of saints as amulets. Perhaps the coin of Bagrat IV was also used as amulet due to the representation of Vlacherna Mother of God on its back. We have no evidence to assume circulation of this coin in East Georgia. In this case, we are prevented from further hypothesizing about the coin not only by its religious context, but by the rarity of find in this region of Georgia.

6. Coins from Svaneti Churches

It was a wide spread tradition in Svaneti to make coin offerings throughout Middle Ages. The study of coins preserved at or obtained from the churches and sanctuaries has demonstrated that some coins were brought there as precious items or adornments. Another group of coins were currency in circulation that was brought to church exactly for their pecuniary value. This custom of making coin offerings to churches was supposed to ensure luck, well-being and good health for a family. Ethnographic records show that men would make offerings consisting of weapons (bow, arrows, arrowheads, dagger, bullets and cartridge), while women would bring beads, pierced gems, coins and jewelry. Every item had its specific meaning and purpose. An arrow and bullet, for example, signified birth of a baby-boy, while gem and coin were supposed to bring a family economic well-being and good harvest. The tradition of making coin offerings to sanctuaries in Svaneti originated in the remote past and exists even today as

we could observe it ourselves in 2015 in the process of study of numismatic treasury preserved at the church of St. Kvirike and Ivrita (Lagurka) in community of Kala. Among the offerings we found modern coins, precious and semi-precious stones, gun and rifle bullets. Information about the tradition of donating money and riches to churches is also available in Svaneti epigraphic sources - two 11th cent. documents “given by a village to friar Giorgi Khaftanani” and “Document given by a village to Sineli”.

The first one is engraved in Nuskhuri (minuscule) script on the northern wall of the church of Archangels in Chvabiani. It represents a list of offerings donated to a friar Giorgi: three “azhuras”, seven “Drahkani” and five rings.

Only a small fragment of the second document (“Document given by a village to Sineli”) engraved on the wall of Adishi church of Savior has survived. A few words are discernible and they speak about 400 “azhura” offering made to church and handed to friar Sineli of Adishi.

Despite various interpretations of the details of inscriptions given by the scholars, we nevertheless can undoubtedly attest the fact of making offerings to church. Another ethnographic report at our disposal also sheds some light on the issue: whoever “owed” a prayer to god in Tangili, would bring money offering to church and the priests would purchase sacrificial animals with this money. In case he “owed” more, money would be stored at church. It seems that priests used the coin offerings either to carry out certain rituals (e.g. to purchase a bull) or for the church itself (e.g. renovation of building). The subject of our interest now is not as much the details of disposal of church property, but rather the assumption that a treasury of sanctuaries were untouchable as suggested by scholars of various disciplines. If this was the case, the amount and volume of treasuries stored in churches must have been huge and versatile. However, it is definitely not the picture we see today. We should suggest that temple could use this money for its own purposes at some points, which would be logical and justified. Therefore, when we lack coins of certain periods in numismatic materials of Svaneti, we should assume that they are absent not because of regional isolation of Svaneti from the rest of the country, but because of specific ways of organization of temple administration.

Coin offerings were often made with a purpose to recover from diseases. This tradition has survived even into modern days. An ethnographic record of 2012 presents a narrative of a local lady about the illness of her grandson, who did not recover until she brought to Gulis Taringzeli sanctuary a “kebzaari” (headdress) with ancient silver coins (“varchkhil”) on it. Sanctuary of Gulis Taringzeli is situated in Becho, Upper Svaneti and locals call it Gula-Gabriel. This church is considered a helper of those who suffer mainly from mental disorders. Making coin offerings is still vital custom in Ushguli, community of Kala.

Another tradition related to coins that still exists in Svaneti implies that a person visiting a church for the first time should leave money there. Bringing coins as offering not always meant bringing money due to the fact that often coins donated to church were those already out of circulation. The above story supports this assumption – the fact that respondent lady brought to sanctuary old silver coins in the 20th century, clearly indicates that a worshipper considers them as precious items to donate to the church. The imitation of a stater of Alexander the Great got to Ushguli museum exactly like a precious item. It was brought to the museum from the church of Savior in Chazhashi along with other archaeological

materials. Unlike other imitations, it is perforated which makes us think that an owner used the coin as a piece of jewelry and later donated it to the church as jewelry and not as a coin. We also consider the above coin in the context of discussion on political-economic aspects of Svaneti history since not only staters, but imitations of staters are discovered there. Bulk of the coins moved to museums from churches in Svaneti are perforated and stringed. An interesting thread of gems, metal, glass items and coins is preserved at Ushguli museum. Gems are dating from various periods: Hellenistic, Late Classical and Medieval. The silver Georgian coin dates back to the Late Middle Ages.

An Arabic dirham brought to museum from a church can also be attributed to the group of coin offerings that had been already out of circulation by the time of donation. This coin was hitherto unknown for the scholarly community. We scrutinized the issue of circulation of Arabic dirhams in West Georgia since Svaneti monetary market is closely tied with West Georgian plain. Therefore, appearance of Arabic dirham in Svaneti does not seem to be surprising. Nevertheless, the single find is not enough to discuss further political-economic context, especially with no supportive narrative or other types of sources at our disposal. Thus, we limit the discussion to its ethnological value as an item donated to church with the view of getting back well-being and prosperity.

7. Characteristics of the Numismatic Materials from Ushguli Museum

The study of Ushguli museum numismatic funds clarified general characteristics of Svaneti hoards of coins. The unique complex – a pouch filled with both coins and semi-precious stones, served as invaluable source for the analysis.

The above pouch was brought to Ushguli museum from the church of Savior in Chazhashi and was almost in its primary condition when we started to study it. It gives us a vivid picture of the tradition of making offerings of stones, coins and beads. This small pouch abounds with information about the tradition of making offerings in Svaneti. Coins, tokens and gems there bear cultic, economic and ethnographic significance. Gems, beads and one-sided coins used as jewelry, for example, serve as ethnographic source, though they are placed together with 116 stringed Turkish akche coins and single coins that were probably separate ritual offerings. This complex is undoubtedly of cultic character, but closer one by one study of akches demonstrated that those 116 coins were some sort of savings. They had been perforated and stringed before been brought to church as an offering. Another possibility is that a person had found these coins hoarded and donated them to church not as money, but precious items. Classification of coins has revealed 150 years long period of their circulation. It started with coins of Sultans Ahmed II (1690-1695) and ended with the coins of Abdul Mejid (1840-1860). The pouch undoubtedly can serve as a source for the reconstruction of economic history and proves that both, on West Georgian lowlands and its extreme mountainous region Ottoman influence is quite strong and Turkish coins represent the legal currency in the 17th-18th centuries. We can assume this based on the quantities of Ottoman coins found in Mestia and Ushguli. The archaeological excavations have attested numerous finds of Turkish coins on the territory of Georgia, though Svaneti has never hitherto been included into the topography of finds. The above pouch included single akches as well, perhaps

brought to church separately time by time. The coins include denomination of 1 “kapiki” of the Soviet money minted in 1961 and tokens issued in the 20th cent. as well. The complex can be generally dated by the 17th-20th centuries.

We have discovered in Ushguli museum a coin minted by Kvarkvare Atabek, which had been preserved previously in the church of Savior in Chazhashi. One coin is too scarce an evidence to suggest the extensive circulation of Kvarkvare’s coins in Svaneti. Moreover, we can suggest that it had been donated to church as a piece of adornment since it was perforated. We do not work out its economic significance though. Besides, in a hoard of coins, preserved at Mestia Museum, there is a coin minted by Samtskhe Atabeks along with “Kirmaneuli Tetri”. After the study of the Ushguli museum hoards, the following can be conjectured: these hoards are definitely of cultic nature, but, at the same time, they provide us with specific information on economic and political developments of the country in general.

8. Coins with Magical Functions, Charms, Amulets, Imitations of Coins Designed Specifically for Sanctuaries and “Shana Khati” (amulet)

A significant artifact is preserved in the numismatic funds of Mestia museum. At first sight it seems to be a silver coin minted by Queen Rusudan, but is stumped with an image on only one side. It bears representation of the Savior with a legend in Georgian Majuscule script around the image that is characteristic of silver coins of the reign of Rusudan. Representation as well as diameter matches standard emission while the weight is different. This item (we do not define it as coin), was obviously manufactured according to Rusudan’s coin by a local private artisan. It ended up in the church due to the religious representation it was bearing. The practice of manufacturing coins with representations of saints especially for church offerings was widely spread during the Middle Ages. It seems that an artisan copied from coin only the representation of Savior and created the so-called “Shana-Khati” amulet in order to bring it to church as an offering. There are a few hypotheses about designation and functions of this item and it is very difficult to say anything for sure so far.

We believe that a round metal plaque with a pendant that is also preserved in Mestia museum served as amulet as well. It bears image of mounted St. George slaughtering dragon.

Single coins had been used as charms in Svaneti. We believe this is the case with a fels of the Seljuk Sultan Ghias ad-Din Kai Khusrev (1192-1200). It bears an image of a horseman. Due to the similarity of representation to the image of St. George, who was generally considered a symbol of victory of good over evil for the Georgians, coin was used as charm pendant. Amulets were intended to turn away evil eye or sickness.

9. Coins and the Traditional Customs

Coins are widely used in the traditional customs in Svaneti. They are especially significant in the New Year religious festival cycle, when the attention is concentrated on abundance, well-being and good fortune. We can find “varchkhil” – silver coin in almost every episode of religious festivals and rituals. The tradition of coins as significant part of traditional customs is still alive both in Svaneti and Racha.

Ethnological studies of various regions of Georgia make it explicit that metal coins are integral parts of traditional customs all over Georgia and Svaneti among them. This tradition survives even after humankind switched to the paper money and only metal coins participate in rituals. We think that importance of metal coins is predetermined by apotropaic qualities of metal, along with its somehow magic significance due to the purchasing value. Coin represents a gift to god (gods) and an expectations – a person makes an offering and wants to gain favor in return - health, abundance and happiness.

10. Coins Used as Jewelry

Besides ritual function, the coins had utilitarian (applied) function as well. They have been used by jewelers and in applied arts in various periods in history. Coins were used in adornments in many regions in Georgia and Svaneti was no exception.

A temple-pendant, the so-called “Koch-Boinuzy” (type of adornment) is preserved in the funds of Mestia Museum of History and Ethnography. It is decorated with representations of Turkish akches. In many adornments that consist of coins, we deal with imitations of coins stamped on one side. Stamps do not replicate image of the original and have bas-relief. Inscriptions are stylized to the extent that have nothing to do with original legends and serve solely as decoration. We can assume that practice of using coins for jewelry was so extensive that the demand for coins exceeded their supply and a special artisan worked applying stamps only on one side of coins designated for adornments. However, precise imitations were probably manufactured at mint.

Ethnology of Georgians and peoples of the Caucasus abound with jewelry adorned with coins: bracelets, earrings, rings, headdresses. The mostly wide spread adornment in Svaneti – Kebzaar had coins attached to it as well.

CONCLUSIONS:

1. Numismatic materials obtained in Svaneti have made it clear that money circulation began in Svaneti in the 5th cent. B.C. with Kolkhidkas and lasted through the 18th century almost without any chronological lacuna.
2. The region is always involved in the political-economic developments of the whole country. Svaneti is in incessant interaction with the Georgian lowlands and outer world as demonstrated by Georgian and foreign coins, specimens of glyptic arts and archaeological materials.
3. A few hoards of coins have been published in the presented research for the first time (three hoards of the so-called “Kirmaneuli Tetri” and a complex of the Turkish akches, as well as single coins). These hoards added on to the area of spread of the above coins.
4. Several crucial scientific problems about the genesis of “Kirmaneuli Tetri” coins were formulated after the study of the hoards of coins mentioned above.
 - a) We think that the term “Kirmaneuli tetri” needs revision and suggest to call them “Georgian imitations of Trebizond aspers”. Metrological characteristics and epigraphy of these coins corresponds to the criteria of imitations in their own right.

- b) This, in turn, poses the question of the emitent. His name is not indicated on the money because the coins already bear names of foreign emperors whose emission they imitate. We think that David Narin (1245-1393) was the Georgian king who issued these series of coins.
 - c) As for their economic characteristics, we agree on the idea of their interregional nature (circulation) we have further supported with introduction of the Crimean hoard. It should be noted, however, that these coins maintained their interregional circulation only until their weight and iconography matched original series of aspers. Later on, it seems impossible to suggest their circulation outside Georgia due to their extreme degradation.
 - d) Chronology - the Svaneti hoards enabled us to move *terminus post quem* of the circulation of Trebizond aspers to the 16th cent.
 - e) A few separate finds of the imitations of Trebizond aspers from Svaneti made us pay special attention to iconographic details, namely peculiar crowns, thus hypothesizing existence of another type of the imitations – those minted by Theodora Comnenos.
5. In case of lacuna in coin circulation of certain periods in Svaneti, we should assume that they are absent not because of regional isolation of Svaneti from the rest of the country, but because of specific ways of organization of temple administration. On the bases of epigraphic data (incised inscriptions from Chvabiani and Adishi) it seems that priests used the coin offerings either to carry out certain traditional customs (e.g. to purchase a bull).
 6. Carried out ethnological study of the Svaneti numismatic materials enabled us to use coins bearing ethnological significance for the reconstruction of political-economic developments as well. Numismatic-metrological analysis of separate finds was further supported with ethnological, archeological and historical sources and substantiated arguments about circulation of coins of same type in the region. Thus, we tried to transform ethnological sources into the historical ones. The suggested approach was applied for the first time and we think it can become a model for the research of similar materials from other regions of Georgia.
 7. Another innovation of the research is an attempt to ascertain viable connections between the tradition making coin offerings to church and customs of modern everyday life and religious beliefs of inhabitants of Svaneti.
 8. Still another main innovation is ethnoarchaeological research that enabled us to integrate the information retrieved from excavated material within the context of traditions of still existing nonmaterial culture. A logical chain connecting traditional and modern modes of everyday life was ascertained tracing ritual behavior of the Christian epoch to its origin in pre Christian period. For instance, the ritual donation of coins to church takes its origin in the remote pre Christian past as confirmed by archaeological data.
 9. Advent of Christianity marked abolition of the pagan tradition of making coin offerings to shrines. Nevertheless, this tradition did not disappear, but got integrated within the customs and traditional behaviors of population instead. A naive custom of donating money to churches during the folk festivals was not persecuted by Christianity and it survived into the present day.

ბიბლიოგრაფია

- აბრამიშვილი თ. XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული). თბილისი, 1959
- აბრამიშვილი თ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები. თბილისი, 1965
- აბრამიშვილი თ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი. თბილისი, 1974
- აბრამიშვილი თ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრების და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი. თბილისი, 1984
- ათანელიშვილი გ. სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590) თბილისი, 1959
- ანთაძე მ. საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით. თბილისი, 1982
- აფაქიძე ა., ბერძენიშვილი ნ., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ., ჯაფარიძე ო., ხოშტარია ნ. საქართველოს არქეოლოგია. თბილისი, 1959
- ალაპიშვილი თ., გოგაშვილი დ., გურული ს., კიტოვანი ნ., პატარიძე მ., ხიზანიშვილი მ. სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი (მესტია, უშგული). გზამკვლევი. თბილისი, 2009
- ბარდაველიძე ვ. სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი I, ახალი წლის ციკლი. ტფილისი, 1939
- ბარდაველიძე ვ. ივრის ფშავლები. ენიმკის მოამბე. 11, ტფილისი, 1941
- ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარ-ბაბა). ტფილისი, 1941
- ბარნაველი ს. სვანეთის გემა პორტრეტის გამოსახულებით. Ars Georgica. 7 სერია . თბილისი, 1971
- ბეზარაშვილი ც. ქსნის ხეობა. თბილისი, 1975
- ბერაძე თ. სვანეთი ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში (მოკლე ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), კრებული „სვანეთი – ქართული კულტურის სავანე“. თბილისი, 2008
- ბერიკაშვილი დავით, პატარიძე მაია, სამშვილდის განძი, თბილისი, 2019

ბერძენიშვილი ნ. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. წიგნი I. თბილისი, 1938

ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბილისი, 1990

ბრაგვაძე ზ., დავითაშვილი ა., მცხეთიჯვრის ელინისტური ხანის სამარხები. თბილისი, 1993

გაბლიანი ეგნატე. ძველი და ახალი სვანეთი. ტფილისი, 1925

გაგოშიძე ი. არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძირში (ქარელის მუნიციპალიტეტი) კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები: საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, არქ. კვლევის ცენტრი. თბილისი, 1997

გაგოშიძე ი. 2013-2015 წლების არქეოლოგიური გათხრები დედოფლის გორაზე. იბერია-კოლხეთი №11. თბილისი, 2015

გოზალიშვილი გ. დავა სვანეთის გამო ბიზანტიასა და ირანს შორის, თბილისის სახ. უნივ. შრომები, III. თბილისი, 1936

დოლაბერიძე რ. მთა-თუშეთის დაზვერვითი არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ექსპედიციები ტ. V. თბილისი, 1977

დუნდუა გიორგი. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში. თბილისი, 1964

დუნდუა გიორგი. საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები. მაცნე ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია1. თბილისი, 1971

დუნდუა გიორგი. ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის გენეზისისათვის. მაცნე ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია1. თბილისი, 1972

დუნდუა გიორგი. საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები. მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია1. თბილისი, 1973№

დუნდუა გიორგი. იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში? მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია2. თბილისი, 1974

დუნდუა გიორგი. კახიძე ამირან. კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები. ჟურნალი ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია მაცნე №4. თბილისი, 1978

დუნდუა გიორგი. კახიძე ამირან. კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები. მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია №2. თბილისი, 1979

- დუნდუა გიორგი. ანტიკური ხანის უცხოური მონეტების განძები კოლხეთიდან (ძვ.წ. IV – ახ.წ. IV სს.) კრებული გურია (მხარის კვლევა-ძიების შედეგები) II. თბილისი, 1997
- დუნდუა გიორგი. კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა) იბერია-კოლხეთი 1. თბილისი, 2003. №
- დუნდუა გიორგი, დუნდუა თედო. ქართული ნუმიზმატიკა. თბილისი, 2006
- დუნდუა გიორგი. ჯალალანია ირინე. ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი. თბილისი, 2009
- დუნდუა გიორგი. დუნდუა თედო. XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები. თბილისი, 2010
- დუნდუა გიორგი. დუნდუა თედო. ქართული ნუმიზმატიკა II ნაწილი. თბილისი, 2011
- დუნდუა გიორგი. სამონეტო საქმე და სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში ძვ.წ. VI ს. – ახ.წ. VIII ს. პირველ ნახევარში. იბერია-კოლხეთი, 9. თბილისი, 2013 №
- დუნდუა თედო. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბილისი, 1997
- ვიკერსი მ. ქარონის ობოლი, კოლხური მონეტები და კოლხები., „საქართველოს არქეოლოგია საუკუნეთა მიჯნაზე: შედეგები და პერსპექტივები“ საერთაშორისო კონფერენცია. მიძღვნილი აკადემიკოს ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 80 წლისთავისადმი. მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, 2010
- თაყაიშვილი ექვთიმე. საქართველოს სიძველენი, ტ. II. ტფილისი, 1909
- თაყაიშვილი ექვთიმე. არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში. ძველი საქართველო, ტ. III. ტფილისი, 1913
- თოლორდავა ვ. ვანის ცენტრალური ტერასის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ფერდი, ვანი VIII. თბილისი, 1986
- თორთლაძე ზ. გოსტიბეს არქეოლოგიური ძეგლები (III-VII საუკუნეები). თბილისი, 2015
- ინაძე მ. ანტიკური ხანის კოლხური ზღვისპირა ქალაქების თვითმმართველობის საკითხისათვის, საქართველოს მეცნ. აკადემიის მოამბე ტ. XXI-2. თბილისი, 1958
- ინაძე მ. სატაძრო ცენტრები ძველ კოლხეთში. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია №4. თბილისი, 1986
- ინაძე მ. ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები. თბილისი, 2009
- კაკაბაძე ს. სვანები XV საუკუნეში. წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის. წიგნი I. ტფილისი, 1914
- კაკაბაძე ს. საფასის ისტორიისათვის საქართველოში, საისტორიო მოამბე წიგნი I. ტფილისი, 1925

- კაპანაძე დ. XV საუკუნის ქართული ფულის გორის განძი, საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის მოამბე X-B. თბილისი, 1940
- კაპანაძე დ. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის X I – B. თბილისი, 1941
- კაპანაძე დ. ზოგიერთი ტერმინის შესახებ ქართულ ნუმიზმატიკაში, საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის მოამბე XII-B. თბილისი, 1944
- კაპანაძე დ. ქართული ნუმიზმატიკა. თბილისი, 1969
- კაჭარავა დ., მჭავანაძე ზ. ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში ვანი VIII. თბილისი, 1986
- კაჭარავა დ., ხარაბაძე ს. დაკრძალვის წესები ვანის ნაქალაქარზე ძვ.წ. IV-III საუკუნეებში. იბერია-კოლხეთი №7. თბილისი, 2011
- კახიძე ა. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები. ბათუმი, 1975
- კახიძე ა. ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს. ბერძნულ ნეკროპოლზე 1976 წელს განხორციელებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები. ბათუმი, 1979
- კახიძე ა., ვიკერსი მ. საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002). ფიჭვნარი I. ბათუმი-ოქსფორდი, 2004
- კილურაძე ნ. დაფნარის სამაროვანი. ძეგლის მეგობარი №23. თბილისი, 1970
- ლომთათიძე გ. რუსთავში წარმოებულ არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის I. თბილისი, 1955
- ლომოური თ. ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში. კრ. შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა. თბილისი, 1938
- ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ. ნარკვევები ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიიდან. კოლხური თეთრი. თბილისი, 2007
- ლორთქიფანიძე გ., კვიციანი ზ., გერაძე გ. ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა. თბილისი, 2008
- ლორთქიფანიძე მ. კოლხეთის ძვ.წ. V-III სს. საბეჭდავი-ბეჭდები (ბერძნულ სახელოსნოებთან ურთიერთობის საკითხი) თბილისი, 1975
- ლორთქიფანიძე ნ. აპოლონის ორი ვერცხლის ქანდაკება ვანიდან, წელინდელი ელინოლოგიასა და ლათინისტიკაში №2. თბილისი, 2004
- ლორთქიფანიძე ნ. ძველი ქართული სამკაული. თბილისი, 2015
- ლორთქიფანიძე ო. ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბილისი, 1966
- ლორთქიფანიძე ო. ვანი „ოქრომრავალი“ კოლხეთის უძველესი რელიგიური ცენტრი. Sonderdruck aus Jahrbuch Des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. 42. Jahrgang 1995 (1996).

- ლორთქიფანიძე ო. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბილისი, 2002
- ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ. ნარკვევები ქართული ნუმისმატიკის ისტორიიდან. კოლხური თეთრი. თბილისი, 2007
- ლორთქიფანიძე ო. ძველი საქართველო (კოლხეთი და იბერია) სტრაბონის გეოგრაფიაში. თბილისი, 2010
- მაკალათია ს. მთიულეთი. ტფილისი, 1930
- მაკალათია ს. ფშავი. საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები. ტფილისი, 1934
- მაკალათია ს. ხევსურეთი. ტფილისი, 1935
- მაკალათია ს. მთის რაჭა. თბილისი, 1987
- მაკალათია ს. თუშეთი. თბილისი, 1983
- მაკალათია ს. სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია. თბილისი, 2006
- მინდაძე ნ., ჩირგაძე ნ. ქართული ხალხური სამედიცინო ტრადიციები კახეთში. თბილისი. 2005
- მიქელაძე თ. ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან. თბილისი, 1974
- მინიშვილი ნ. კოლხური თეთრის იკონოგრაფიის საკითხისათვის მოხსენების თეზისები თსუ-ს კონფერენცია. თბილისი, 2002
- ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი. ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი. ე. ნადირაძე. თბილისი, 2013
- ორბელიანი სულხან საბა, ლექსიკონი. თბილისი, 1991
- პატარიძე მ. კიდევ ერთხელ კირმანეული თეთრის შესახებ. ჟურნალი „არტანუჯი“ 2-3. თბილისი, 1994
- პატარიძე მ., ჯანჯღავა გ. ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები. თბილისი, 2006
- პატარიძე მ. სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. შრომები III. თბილისი, 2011
- პატარიძე მ. ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტა სოფელ შენაქოდან. საისტორიო კრებული წელიწდეული 1. მხედარი, 2011
- პატარიძე მ. დავით აღმაშენებლის ვერცხლის მონეტა მესტიის მუზეუმიდან. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე IV (49-B). თბილისი, 2011
- პატარიძე მ. სვანეთის ნუმისმატიკური განძების სპეციფიკა, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. შრომები III. თბილისი, 2011

- კულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები VIII. თბილისი, 2013-2014
- პატარიძე მ. ლეჩხუმში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები. ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები I. თბილისი, 2014
- პატარიძე მ. ბერლინის მუზეუმში დაცული იშვიათი ქართული მონეტის ატრიბუციისათვის. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე V (50-B). თბილისი, 2014
- პატარიძე მ. არაეკონომიკური დანიშნულების მონეტები (მესტიისა და უშგულის მუზეუმებში დაცული ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით). საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე VI (50-B). თბილისი, 2015
- ჟორდანიას თ. ქრონიკები, წიგნი II. ტფილისი, 1897
- რამიშვილი ქ. ი. სასანური გემები საქართველოში. თბილისი, 1979
- სახოკია თ. მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. ტომი 3. თბილისი, 1940
- სვანეთის მუზეუმი, რედაქტორი ე. გამყრელიძე. თბილისი, 2014
- სილოგავა ვ. სვანეთის წერილობითი ძეგლები I, ისტორიული საბუთები და სულთა მათიანეები. თბილისი, 1986
- სილოგავა ვ. სვანეთის წერილობითი ძეგლები II, ეპიგრაფიკული ძეგლები. თბილისი, 1988
- სილოგავა ვ. სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა. თბილისი, 2006
- სოსელია ლ. ტრადიციული სამკაულის ზოგიერთი სახეობის სიმბოლიკისათვის. ეთნოლოგიური ძიებანი. ტ II. თბილისი, 2003
- სულავა ნ. მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში (ლეჩხუმი). თბილისი, 1996
- სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე-სიცრუისა. თბილისი, 1986
- ფალავა ი. ოსმალური სამყაროსა და საქართველოს ურთიერთობა ახალი ნუმისმატიკური მონაცემების მიხედვით. C კონსტანტინე ფალავა 90. თბილისი, 2012
- ფალავა ი., ვარშალომიძე ი., თურქია ს. „ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია)“, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, შრომები, V. თბილისი, 2013
- ფალავა ი. შუასაუკუნოვან საქართველოში ნუმისმატიკური ევოლუციის ანალიზი (VI-II-XIII სს.) სადისერტაციო ნაშრომი. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი, 2015
- ი. ფალავა., გ. გოგავა კახეთის სამეფოში გამოშვებული ოსმალური მონეტები, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, IX, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი, 2016
- ფირცხალავა მ., ყიფიანი გ. ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში 1978-1981წწ. ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები, არქეოლოგიური გათხრები, ვანი III. თბილისი, 1986

ფუთურიძე რ., ხოშტარია ნ., ჭყონია ა. ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნა-
წილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, ვანი I, არ-
ქეოლოგიური გათხრები 1947-1969. თბილისი, 1972

ქებულაძე რ. ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნე-
ებში. თბილისი, 1971

ქებულაძე რ. დავით აღმაშენებლის ბიზანტიურტიტულიანი ვერცხლის მონეტები.
სსმმ. XXXIX-B. თბილისი, 1987

ქუთელია თ., XVII საუკუნის მონეტები სოფელ აბანოდან (კოდის განძი), საქართვე-
ლოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე III (48-B). თბილისი, 2012

ქუთელია თ., ღვაბერიძე ც. ინჩხურის განძი, ეროვნული მუზეუმის მოამბე V (50-B).
თბილისი, 2014

ღვაბერიძე ც. საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯეღაირთა სახელ-
მწიფოსთან. თბილისი, 1986

ღვაბერიძე ც. „როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი“, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინ-
სტიტუტის შრომები, IX, თბილისი, 2009

ღვაბერიძე ც. ახალციხის ზარაფხანა (XIV-XV სს) ძიებანო საქართველოს არქეოლო-
გიაში №19. თბილისი, 2010

ყაუხჩიშვილი ს. პროკოფი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ, საქართვე-
ლოს მუზეუმის მოამბე ტ. VII. თბილისი, 1931

ყაუხჩიშვილი ს., ბერაძე ირ. სვანეთის ხელმეორედ აღება ბიზანტიელების მიერ, თბი-
ლისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები VII. თბილისი, 1938

ყენია მ. სინელი ხუცესისი წარწერათა ინტერპრეტაციის ცდა, საქართველოს სიძვე-
ლენი №15. თბილისი, 2012

ყენია რ., ალადაშვილი ნ., ზემო სვანეთი (შუა საუკუნეების ხელოვნება. გზამკვლევი)
თბილისი, 2000

შეროზია მ. ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარებისა და მისი ადგილობრივი მინაბაძების
შესახებ, იბერია-კოლხეთი 5. თბილისი, 2009

ჩადუნელი მ., ქორიძე მ. ნაქვას განძი, ეროვნული მუზეუმის მოამბე II (47-B). თბილისი
2011

ჩართოლანი მ. 1973 წ. სვანეთის სამეცნიერო კომპლექსური ექსპედიციის შედეგები.
საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XXXII-B. თბილისი, 1977

ჩართოლანი შოთა. ლარილარის სამაროვანი, კრებ. „საქართველოს, ამიერკავკასიისა
და წინააზიის ისტორიის საკითხები“. თბილისი, 1968

ჩართოლანი შოთა. მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I (სვანეთის კომპლექსური
ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები). თბილისი, 1976

- ჩართოლანი შოთა. ძველი სვანეთი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. თბილისი, 1996
- ჩართოლანი შოთა. შრომები. თბილისი, 2010
- ჩოფიკაშვილი ნინო. ქართული კოსტიუმი (VI-XIVსს.) თბილისი, 1964
- ჩხვიმიანი ჯ. განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულწარწერიანი საფლავის ქვები დმანისიდან, კადმოსი 7. თბილისი, 2015
- ცინცაძე ი. მასალები საქართველოსა და პოლონეთის ურთიერთობის ისტორიისთვის XV-XVII საუკუნეებში. თბილისი, 1966
- წიტიანიშვილი ზ. ქუთაისის მუზეუმის ნუმიზმატიკის ფონდი, ქუთაისის ნ. ბერძენიშვილის სახ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის მასალები III. თბილისი, 1978
- წურწუშია მამუკა“. ვანისა და ზურტაკეტის სამარხები როგორც წყარო შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვის“, საისტორიო კრებული, 3. თბილისი, 2013
- ხოშტარია ნინო, ლორთქიფანიძე ოთარი, ფუთურიძე რუსუდანი. არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ვანი I. თბილისი, 1972
- ჯავახიშვილი ქეთევანი. ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები. იბერია-კოლხეთი 7. თბილისი, 2011 №
- ჯავახიშვილი ქეთევანი. რესპუბლიკური ხანის რომაული პორტრეტული გემები (საქართველოში მოპოვებული გლიპტიკური მასალების მიხედვით). ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში. 20. თბილისი, 2011
- ჯავახიშვილი ქეთევანი. საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები, იბერია-კოლხეთი 11. თბილისი, 2015.
- ჯავახიშვილი ივანე. ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. ტფილისი, 1925
- ჯავახიშვილი ივანე. ქართული საფას-საზომთამცოდნეობა, ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია. ტფილისი, 1925
- №ჯალალანია ირინე. ქუფური მონეტების მიმოქცევა VIII-Xსს. საქართველოში, მაცნე 4, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია. თბილისი, 1973
- ჯანაშვილი მ. საინგილო, ძველი საქართველო, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული. ტომი II. ტფილისი, 1913
- ჯაფარიძე გოჩა. ოქროს მონეტის ტერმინოლოგია XI-XII საუკუნეების საქართველოში, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია 3. თბილისი, 1976 №
- ჯაფარიძე გოჩა. „თბილისის ამირას ‘ალი იბნ ჯა’ფარის მონეტები“, ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები. თბილისი, 1991

ჯაფარიძე გოჩა. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში. თბილისი, 1995

ჯაფარიძე გოჩა, „თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ“, საისტორიო კრებული, ტომი 2. თბილისი, 2012

ჯაფარიძე ოთარი. არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში. თბილისი, 1969

ჯოჯუა თ. „საქართველოს მეფის გიორგი III-ის აღსაყდრების თარიღი 1160 წელს გარეჯში გადანიჭილი ხელნაწერის (Ven. 4-ის) ანდერძის მიხედვით“, ოჩხარი. ჯულიეტა რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი, რედ. დ. მუსხელიშვილი (თბილისი, 2002)

ჭილაშვილი ლ. ქალაქი რუსთავი, ისტორიულ-არქეოლოგიური ნარკვევი. თბილისი, 1958

Анохин В. Монетное дело Боспора. Киев, 1986

Баратаев М. Нумизматические факты грузинского царства. СПб. 1844

Берадзе Т. Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Тбилиси, 1989

Борисов А., Луконин В. Сасанидские геммы, Ленинград, 1963

Болтунова А., Колхидки, ВДИ №4., 1973,

Голенко К., Капанадзе Д., Четыре клада колхидок. НЭ (нумизматика и эпиграфика) VI. 1966

Клад монет из села Тобаниери. ВВ (Византийский Временник). XVI. Москва, 1959

Голенко К. Клад синопских и колхидских монет из Кобулет (1948). ВДИ, №1. 1961

Глазунова Е., Ширяков И. Русские монеты XIV-XV вв. С признаками внеэкопомического использования (по материалам собрания ГИМ). Нумизматический сборник ГИМ. т. XVIII Москва, 2007

Гусейн Фарах, Осmano-сефевидская война 1578-1590 гг. По материалам османского летописца Ибрахима Рахимизаде. Баку-Нурлан, 2005

Дергачева Л., Зеленко С. Монеты Трапезунда с кораблекрушения XIII века в бухте поселка новый свет. Сугдейский сборник вып. III. Киев-Судак, 2008

Дундуа Г., Лордкипанидзе Г. Денежное обращение Центральной Колхиды. Тбилиси, 1983

Дундуа Г. Нумизматика античной Грузии. Тбилиси, 1987

Джалагания И. Два клада сельджукских монет, Советская Археология, №2. Тбилиси, 1958

Джалагания И. Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв. Тбилиси, 1979

Джапаридзе В., Гамбашидзе Г. „Раскопки в Дманиси“, Полевые Археологические Исследования в 1976 году, Академия Наук Грузинской ССР, Центр Археологических

Исследований Института Истории, Археологии и Этнографии им. Акад. И. А. Джавахишвили. Тбилиси, 1979

Джапаридзе Вахтанг, Копалиани Джумбер, Мгеладзе Нугзар, Гочиашвили Мери, Болквадзе Гиви, Бугианишвили Тамаз, Дманисская экспедиция раскопки в 1984 году. Полевые археологические исследования в 1984-1985 году / Академия Наук Грузинской ССР, Археологическая комиссия Грузии, Центр Археологических Исследований, Институт Истории, Археологии и Этнографии им. И. А. Джавахишвили, Таб. CLXXXVIII-ССП. Тбилиси, 1987

Джапаридзе О. М., „Археологические раскопки в Триалети в 1959-1962гг., Советская археология, 2, Тбилиси, 1964

А. Н. Зограф. Античные золотые монеты Кавказа. Известия ГАИМК, Вып. № 110. 1935.

Зограф А. Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела гос. Эрмитажа I. Ленинград. 1945.

Зограф А. Статеры Александра Македонского из Керченских и Таманских находок, ГЭ, труды отдела истории искусства и культуры античного мира, Т. I, 1945

Капанадзе Д. Так называемые грузинские подражания трапезундским аспрам. ВВ. Москва, 1950

Капанадзе Д. Грузинская Нумизматика. Тбилиси, 1950

Капанадзе Д. Голенко К. К вопросу о происхождении колхидок. ВДИ. №4. 1957

Кебуладзе Р. Клад из села Цихесулори НС (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977

Кутелия Т. Клад монет XVII века из Норио. (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977

Латышев В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, Т. II, вып. СПб, 1904

Лордкипанидзе О. К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхиды). Материалы симпозиума в Цхалтубо, 1977

Лордкипанидзе Г. К истории древней Колхиды. Тбилиси, 1970

Лордкипанидзе Г. Колхида VI-II вв. До н. э. Тбилиси, 1978

Машкин Н. История древнего Рима. Ленинград, 1949

Меликишвили Г. К истории древней Грузии. Тбилиси, 1959

Мосс. М. Очерк о даре форма и основание обмена в архаических обществах. Восточная литература, 1996

Неверов О. Геммы Античного Мира. Москва, 1983

Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. 3. Баку, 1926

- Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. III, Баку, 1940
- Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. IV, Баку, 1949
- Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. V, Баку, 1949
- Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. VI, Баку, 1954
- Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и Закавказья, вып. VII, №1836 Баку, 1957
- Пахомов Е. Монеты Грузии. Тбилиси, 1970
- Полиевктов М., Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650-1652 гг. Тбилиси, 1926
- Потин В. Введение в Нумизматику. Труды государственного Эрмитажа, XXVI (Ленинградское отделение), 1986
- Потин В. Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии. Труды Государственного Эрмитажа XII. Ленинград, 1971
- Соколова И. Трапезундские аспры и кирманеули с именем Мануила I и Иоанна Комнинов. НЭ (нумизматика и эпиграфика). XI. Москва, 1974
- Соколова И. Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа. НС (Нумизматический Сборник). Тбилиси, 1977
- Скорый С. Дата Большого Рыжановского кургана – Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. Запорожье, 1999
- Спасский И. Русская монетная система. Москва, 1957
- Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь Нумизмата. Москва, 1982
- Хрушкова Л. Лыхны средневековый дворцовый комплекс в Абхазии. Москва, 1998
- Чурсин Г. Амулеты и талисманы Кавказских народов. Москва, 1907
- Шамба С. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э. – XIII в. н. э.) Тбилиси, 1987
- Шелов Д. Монетное дело Боспора, VI-II вв. До н. э. Москва, 1956
- Шукуров Р. Великие Комнины и восток (1204-1461). Санкт-Петербург, 2001
- Aleksanyan D. Yanov D. Ottoman coin finds from K'akheti: issues of Zagemi, Kakhed/K'ak'i and an unknown mint. Oriental numismatic society (ONS) 2018 Bartholomaei I. Bulletin historique-philologique, XIV. St-Petersbourg, 1851

Bendall S. Some Thoughts on the Silver Coinage of Manuel I and John II of Trebizond in the Light of a Recent Hoard. Numismatic Circular. February 2004

Gumowski M. Podręcznik numizmatyki Polskiej. Krakowie, 1914

Seipl W. (Hrsgb.), Gold aus Kiew, 170 Meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine, Kat. N. 155. Wein, 1991

Schaendlinger A. Osmanische Numismatik, Klinkhardt & Biermann. Braunschweig, 1973

Kacharava D., Kvirkvelia G. Recent archaeological finds on the upper terrace of the Vani site, – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 14, 2009

Lang D. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New-York, 1955

Lang D. M. Notes on Caucasian Numismatics. The Numismatic Chronicle. vol. XVII. New-York. 1957

Langlois V. Essai de Classification des Suites Monetaires de la Georgie, Paris. 1860

Marshall F. Catalogue of the finger-rings. Greek, Etruscan, and Roman, in the Department of Antiquities, British Museum. London, 1907

Wroth W. Catalogue of Greek Coins. Pontus. Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphorus. London, 1889

Regling K. Der Griechische Goldschatz von Prinkipo, ZN. Berlin, 1931

Retowski O. Die Münzen der Komnenen von Trapezunt. M. 1910

Catalogue of Coins Of The Shahs Of Persia in the British Museum. London. By Reginald Stuart Poole, LL. D. Correspondent of the institute of France. PL. XV, 1887

Tsukhishvili I., Depuyrot G. History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.) Moneta. Wetteren, 2003

Faghava I. Telavi Hoard: New data on the ottoman coinage minted in the Georgian Kingdom of K'akheti, 5th Simone Assemani Symposium on Islamic coins (Rome, 29-30 September 2017, edit by Bruno Callegher and Arianna D Ottone Rambach, Polimnia, Numismatica Antica e Medievale. (Studi, 12).

წყაროები

არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმნი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი. თბილისი, 1938

გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გ. გელაშვილის თარგმანი. თბილისი, 1962

გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკლება და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ. წიგნი I. თბილისი, 1941

ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბილისი, 1973

მენანდრე პროტიქტორი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, საძიებელი ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. გეორგია III. თბილისი, 1936

ტრაპიზონის ქრონიკა, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი წერილით, შენიშვნებითა და საძიებლით გამოსცა ალ. გამყრელიძემ. თბილისი, 1960

მოგზაურის პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი, ი. ჭყონიას თარგმანი. გაზეთი „ივერია“ N2. ტფილისი, 1897

პოლიევქტოვი მ., თავადი მიშეცლიკა და დიაკი კლუჩარევის ელჩობა კახეთში 1640-1643 წლებში. თბილისი, 1928

პროკოფი კესარიელი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, საძიებელი ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. გეორგია II. თბილისი, 1965

მასალები

ბერიშვილი გ. ჩანაწერები რაჭის ეთნოლოგიიდან, დაცულია ონის არქეოლოგიურ მუზეუმში, ხელნაწერი, 2016

გულედანი ს. ეთნოგრაფიული ჩანაწერი. მესტიის მუზეუმის არქივი, 2009

კაჭარავა დ. არქეოლოგიური გათხრები ვანის ზედა ტერასაზე 2002-2005 წლებში, ხელნაწერი 2005

კაჭარავა დ. ქარონის ობოლი, საქართველო (იბერია-კოლხეთი) და გარე სამყარო ძვ.წ. IV – III საუკუნეებში. 2009 წლის რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ანგარიში. სამეცნიერო ხელმძღვანელი ი. გაგოშიძე. სტატია, ხელნაწერი (იბეჭდება)

მინდიაშვილი გ. გუდაბერტყას არქეოლოგიური ექსპედიცია. ანგარიში. ხელნაწერი, 2015

პატარიძე მ. ახალი ნუმიზმატიკური მონაპოვარი სამშვილდედან“, მოხსენება, საქართველოს უნივერსიტეტის სამშვილდის არქეოლოგიური ექსპედიციის 2019 წლის საანგარიშო კონფერენცია. ხელნაწერი. თბილისი, 2019

ჩამგელიანი მ. საველე ეთნოლოგიური ჩანაწერების სოფელ ლატალიდან (მესტიის მუნიციპალიტეტი) ხელნაწერი. 2012.

საკიებელი

ისტორიულ პირთა სახელები

ა

აბდულ ჰამიდ I 106; 145; 146; 147;
148; 149; 150; 151; 152.
აბდულ მეჯიდ 148; 152.
აბესალომ გელუანი 98.
აბუ ალ-ჰეიჯა ბ. ჯა'ფარი 136; 137.
ალაჰი 54; 57; 58; 79; 82; 99; 141.
ალექსანდრე მაკედონელი 21; 32; 33; 34;
36; 114; 115.
ალექსანდრე II 100; 104.
ალექსანდრე III 100.
ალი 99.
ალი იბნ ჯა'ფარი 23; 136.
ალ-მუკთაფი 54.
ამირა 20; 136.
ანტონიუსი 40.
ანასტას I 45; 175.
აპოლონი 130; 189.
აპოლონ-ფებუსი 130.
არესი 128.
არხონტი 41.
არტაბან II 38; 114.
არტემიდე 130.
არქანჯელო ლამბერტი 101; 102; 107;
აჰმედ II 106; 152; 182.
აჰმედ III 106; 109.
აჰმედ ჯელაირი 81; 97.

ბ

ბაგრატიონი 60; 110.
ბაგრატ II იმერეთის მეფე 97.
ბაგრატ IV 135; 136; 137; 140; 180.
ბარბარე 39.
ბასილევსი 20.
გაიუსი 38.
გეორგ ვილჰელმი 103.
გიორგი III 54; 93; 118; 163; 176.
გიორგი IV ლაშა 54; 57; 60; 163.
გიორგი II 49; 51; 98.
გიორგი VII 81; 93; 94; 95; 97; 81; 93; 94; 95; 97.
გიორგი VIII 93; 97
გიორგი I კომნენოსი 90; 94.
გიორგი I იმერეთის მეფე 93
გიორგი II იმერეთის მეფე 49; 51; 98.
გიორგი ხიფთანანი 49
გიულდენშტედტი 25; 108.
გოტარზესი 38.
გუბაზი 41.

დ

დადიანი 60; 95.
დავით IV აღმაშენებელი 45; 49; 50; 51; 53.
დავით VII ულუ 63; 89
დავით ნარინი 86; 89.
დედატოსი 125.

დემეტრე I 60.

დიანა 130.

ბია 119

ევგენიოსი 62; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71;
72; 73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 83; 87;
92; 93.

ერეკლე II 25; 108; 109; 110; 111; 165; 177.

ვამეხ I დადიანი 94.

ვლაქერნის ღვთისმშობელი 50; 51; 52;
136.

თ

თამარი 54; 55; 57; 58; 60; 163.

თამარ-დავითი 56

თეიმურაზ I 100.

თეიმურაზ II 111; 165; 177.

თემურ ლენგი 97

თეოდორა 88; 90; 91; 96; 164.

თოფურისძენი 84

ი

იბრაჰიმ რაჰიმიზადე 104

ივანე IV 100.

იოანე II 64; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 82;
84; 89; 90.

ირაკლი-კონსტანტინე 46; 47.

ისიდა 128

იუსტინე II 41; 45; 46.

კ

კაზაკები 101.

კეისარი 41; 48.

კონსტანტინე X დუკა 117; 193

კომნენოსი 62; 64; 82; 84; 86; 87; 89; 90;
91; 94; 164.

ლ

ლეონ I 45.

ლამბერტო დე სამბურეტი 83

ლეთო-ლატონა 130.

ლისიმახე 21; 32; 34; 36; 37; 38.

ლუციუსი 39.

მ

მანგუ ყაენი 63; 119.

მანსური 136

მანუილ I 87; 89.

მარტინესი 41.

მაცხოვარი 155.

მაჰმუდ I 106; 109.

მენანდრე 41; 42; 43; 46.

მესიის მახვილი 54; 57.

მესიის თაყვანისმცემელი 56; 57; 58.

მეჰმედ III 105.

მზეჭაბუკი 97.

მთავარანგელოზი 60; 132.

მიხეილ ბარათაევი 11; 92; 93; 94.

მურად III 97; 104.

მუსტაფა II 106.

მუსტაფა III 106.

მუსტაფა IV 106.

მუსტაფა ლალა-ფაშა 104.

მუჰამედი 141.

მუჰამედ შაჰი 157; 158.

ნ

ნიკე 140

ო

ოროდ II 129.

ოქტავიანე ავგუსტუსი 21; 37; 38; 130.

პ

პეტრე 42.
 პლინიუსი 33; 43.
 პლინიუს სეკუნდუსი 20.

ჟ

ჟურულები 84.

რ

რუმის სელჩუკები 63; 64; 164.
 რუსუდანი 54; 57; 58; 119; 155; 158; 163.

ს

სავლაკი 20; 30; 43.
 სელიმ III 106.
 სექსტ პომპეუსი 40; 164.
 სვანი ერისთავი 98
 სიგიზმუნდ III 99; 101; 102.
 სილენოსი 130.
 სკეპტუხი 124.
 სოლომონი 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71;
 72; 73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 92.
 სტრაბონი 20; 43; 123.
 სულეიმან I 99; 103; 154

ტ

ტიხე-ფორტუნა 130.

ფ

ფსევდო – სკილაქს კარიანდელი 124.
 ფილიპე III მაკედონელი 114.

ქ

ქაიხოსრო ათაბაგი 97.
 ქაი ხუსრევ II 61.

ქეიკუბადი 61.

ლ

ლიას ად-დინ ქაი-ხუსრაუ I 156.

ყ

ყაენი 63
 ყაჯარი 157
 ყვარყვარე II ათაბაგი 96; 153; 154.
 ყვარყვარე III ათაბაგი 97.
 ყილიჯ არსლანი 156.

შ

შოთა რუსთაველი 23; 24; 49; 60; 84.
 შაჰ-აბას I 100.
 შაჰი 47; 99; 102; 104; 157; 158.
 შაჰ სულეიმანი 103.
 შაჰინშაჰი მოჰამმადი 157.
 შეიხ უვეის ჯელაირიანი 79; 82; 96; 97.

წ

წათე 41.
 წმინდა გიორგი 87; 93; 132; 134; 155; 156.

ხ

ხაზინადარი დანილოვიჩი 99
 ხოსრო II 42; 43; 46; 97; 156.
 ხუცესი 49

ჯ

ჯიბლუ ხაკანი 47

ჰ

ჰერაკლე კეისარი 45; 46; 47.
 ჰორმიზდ IV 44; 159.

**გეოგრაფიული, ნომიკატიკური,
ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფები**

ა

აბაზი 108.
აბანო 102; 103; 192.
აბარშაჰრი 44
აბაშა-ტეხური 113.
აბზინდა 39.
ადიში 49; 138; 166.
ავგაროზი 13; 112; 118; 156.
აზერბაიჯანი 104.
ათაბაგი 78; 96; 153; 154.
ალერტ-ხარჩილი 132.
ალთუნი 109; 165.
ამბროლაური 29
ამიდი 107.
ამისო 129.
ამფორესკა 31.
ანაკლია 101; 139.
აჟურა 48; 49; 53; 138.
არგვეთი 35; 38; 48; 163.
არგვირა 48.
არტანუჯი 190.
არხონტი 41.
ასპრა-კირმანეულატა 85.
ასპრი 25; 61; 63; 64; 83; 85; 86; 87; 88; 89;
90; 91; 92; 97; 98; 164.
ატკვერი 30; 38.
აფხაზეთი 29; 51; 94; 107; 132; 136.
ახალდაბა 63.
ახჩა 143.

ბ

ბაზარი 32; 37; 46; 51; 85; 87; 88; 103; 104;
107; 125; 161.

ბათუმი 36; 142; 189.
ბაღლის სახსარი 134.
ბაჯიხევი 133.
ბერლინი 11; 35; 91; 92; 94.
ბიდგოში 99.
ბიზანტია 41; 42; 43; 46; 47; 53; 186; 187.
ბისტი 99; 102; 109; 110.
ბოდეს მუზეუმი 91; 94
ბოსფორის სამეფო 21; 35; 115; 120.
ბორი 38.
ბრილი 30; 31; 162.
ბრანდენბურგ-პრუსია 100; 102
ბუბა 31; 64.
ბუნიკი 39.

გ

გაიბოტენი 52; 53.
გემა 40; 44; 45; 162; 163; 186.
გენუა 86; 87
გერმანია 94.
გიშერი 121.
გლიპტიკა 34.
გლოლა 31.
გონა 39; 46.
გუდაბერტყა 113
გუთები 99.

დ

დაბლაგომი 113
დავბერი 159.
დაფნარი 113.
დალესტანი 161
დედოფლის გორა 25; 130; 131; 167; 180.

დენარი 38; 39; 114.
დიდრაქმა 28.
დიოსკურია 33; 123.
დირჰემი 61; 62; 63.
დმანისი 118.
დნეპრი 101.
დრამა 119; 155.
დრაიპოლკერი 102.
დრაქმა 28; 36; 38; 44; 114; 116; 159; 163
დრაჰკანი 48; 49; 138; 181.

ე

ეგვიპტე 31; 36; 107; 121; 128.
ეგრისი 42; 47.
ეთნოლოგია 5; 6; 7; 12; 13; 14; 15; 16; 17;
18; 20; 25; 26; 49; 96; 106; 112; 119; 131;
136; 139; 142; 158; 159; 160; 161; 162; 165.
ენგური 29; 30; 32; 38; 48; 83; 162.
ერაყი 107.
ერისმთავარი 47.

ვ

ვანი 51; 113; 114; 115; 117; 127; 129.
ვანდალები 99
ვარშავა 101.
ვარჩხილი 44; 140; 159.
ვაცინვერა 30.

ზ

ზაგარი 30; 38.
ზაგემი 104; 105.
ზარაკი 31.
ზარაფხანა 34; 38; 44; 79; 86; 89; 94; 96; 99;
102; 104; 105; 122; 123; 141; 153; 156; 158; 160.

ზესტაფონი 38.
ზესხო 30.
ზილფი 160.
ზომხა 159.
ზოტი 142.
ზურტაკეტი 117; 193.

თ

თანგა 84; 118; 119; 181.
თანლილი 139.
თბილისი 3; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27;
28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 38; 40; 41;
42; 43; 45; 47; 48; 49; 50; 51; 53; 54; 55; 59;
61; 62; 63; 85; 90; 91; 94; 96; 97; 98; 100;
101; 102; 104; 105; 106; 107; 108; 109; 110;
112; 113; 114; 115; 116; 117; 118; 121; 122;
123; 124; 125; 126; 127; 128; 129; 130; 131;
132; 134; 135; 136; 137; 138; 142; 153; 154;
157; 160; 186; 187; 188; 189; 190; 191; 192;
193; 194; 197; 198; 199.
თეთრი 21; 28; 29; 30; 83; 84; 95; 98; 114;
122; 123; 132; 134; 158; 164; 188; 189; 190;
200; 201.
თელავი 63; 105.
თეოდოსიოპოლი 101.
თერჯოლა 38; 63.
თიმიატერიონი 129; 130.
თურქეთი 44; 90; 101.

ი

იბერია 48; 113; 115; 121; 131.
ილორი 132.
იმერეთი 30; 63; 93; 94; 95; 97; 98; 100;
107; 108; 142.

ინგლისი 155.
ინსიგნია 28; 34; 122; 125; 167; 178.
ინჩხური 142.
ინჰუმაცია 31
ირანი 23; 31; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47; 100;
103; 159; 163; 186.
ისლამბული 106; 107.
იტალია 87.
იფრარი 139.

კ

კავი 160.
კალა 50; 137; 140.
კალანდა 159.
კაპადოკია 46.
კაპანდიზი 142.
კაური 118.
კაფუ 101.
კაცხი 38.
კახეთი 100; 104; 105; 111; 165; 191.
კეზზარი 160
კვერნაქი 113.
კვირიკე და ივლიტას ეკლესია 40; 51; 140.
კიევი 87; 101.
კირმანეული თეთრი 12; 14; 84; 85; 86; 92;
93; 94; 98; 164; 169; 176; 183; 184.
კლდეეთი 38.
კოლხური თეთრი 14; 17; 18; 21; 28; 29; 30;
32; 34; 36; 37; 114; 115; 121; 122; 123; 125;
126; 127; 162; 167.
კონსტანტინოპოლი 43; 46; 47; 101; 106;
107.
კოპიტნარი 88; 92; 97.
კრემაცია 31.

ლაბარუმი 62; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71;
72; 73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 82; 89; 92.

ლ

ლაგურკა 51; 137.
ლაზიკა 41; 42; 43; 44; 46; 48.
ლაილი 60.
ლანჩხუთი 47.
ლარილარი 30; 31; 32; 33; 34; 115; 162;
173; 178.
ლატალი 60; 140; 163; 175.
ლაფური 30.
ლაჭმხიარი 159.
ლემზირი 158.
ლენჯერი 139.
ლესკარი 158.
ლენჩუმი 29; 30; 37; 39; 41; 107; 163; 191.
ლიშიაბ 159.
ლიხეთი 29.

მ

მალატია 156.
მანეთი 100; 138; 159.
მარტვილი 11; 47; 98; 132; 142.
მარხი 35.
მესიის მახვილი 54; 57.
მესიის თაყვანისმცემელი 56; 57; 58.
მესტია 5; 6; 13; 17; 20; 37; 49; 106; 152;
160; 168; 170; 171; 172.
მეფე აფხაზთა 50; 51.
მთათუშეთი 135.
მინაბაძი 24; 25; 34; 37; 39; 63; 64; 66; 67; 68;
70; 72; 82; 83; 84; 85; 86; 87; 88; 89; 89; 90;
92; 94; 95; 97; 98; 130; 140; 141; 153; 164.

მისრი 106.
მიუნცკაბინეტი 5; 17; 91.
მოდინახე 113.
მოლზვენი 139.
მტკვარი 136.
მოსკოვი 30; 109; 136.
მულახი 35; 37.
მურის ციხე 30.
მუშუან ქალა 48.
მუჟელვ 158.
მცირე აზია 30; 31; 32; 40; 130.
მძივები 31; 116; 118; 129; 137; 141; 143.

ნ

ნაკრა 32.
ნაჭმხუნ 158.
ნახევარბისტი 110.
ნახევარდრაქმიანი 127.
ნენსკრა 30.
ნიმბეშლიყი 106.
ნიშტაყო 135; 136.
ნოვარი 107.
ნოველისიმოსი 135; 136; 137; 140.
ნორიო 102.
ნოქალაქევი 113.
ნუმია 45.

ო

ოზურგეთი 36.
ონი 29; 32; 44; 48; 64; 111; 133.
ორტა 99; 102; 164.
ოჩამჩირე 46.
ოსმალეთი 100; 101; 104; 107; 164.
ოქროს სანმისი 20.
ოქროს ურდო 86.

პ

პანტიკაპეა 31; 35; 115; 116; 121; 128.
პიპილეთი 133.
პლატანას განძი 90.
პოლონეთი 99; 100; 101; 102.
პოლონეთ-ლიტვა 99; 100; 101; 105.
პოლტორაკი 100; 102.
პრუსიული მემკვიდრეობა 11; 94.

ჟ

ჟინჟილი 157; 161.

რ

რაჭა 29; 30; 31; 32; 34; 37; 44; 48; 109; 111;
133; 157; 159; 163; 164; 165; 190.
რუსეთი 99; 100; 108; 110; 155.
რუსთავი 118; 189; 194.

ს

საბერძნეთი 101.
სათვალღვინჭილა 157.
საინგილო 104; 142; 193.
საირხე 113.
საკაო 133.
სამაროვანი 30; 31; 33; 34; 39; 113; 114;
116; 118; 119; 163.
სამეგრელო 101; 102; 120; 132; 178; 180.
სამკაული 12; 13; 28; 30; 50; 59; 61; 112;
115; 116; 118; 120; 120; 128; 132; 137; 139;
140; 143.
სამტრედია 92; 113.
სამეგრელო 120.
სამშვილდე 55.
სამცხე 78; 96; 153; 154.
სანჯარი 107.

სარენკელა-მური 30.

სატირა 35.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი 4; 5;
6; 10; 17; 20; 25; 29; 30; 49; 52; 91; 92; 98;
104; 110; 132; 136; 137; 154; 156.

საჩხერე 38; 48; 63.

სევასტოპოლი 50; 51; 52; 53; 136.

სელჩუკი 24; 63; 156.

სერბია 107.

სვანები 20; 31; 33; 41; 42; 43; 44; 48; 60;
102.

სვანეთი 5; 8; 14; 18; 22; 28; 30; 31; 34; 35;
40; 41; 42; 43; 44; 46; 48; 51; 54; 83; 111;
112; 136; 139; 153; 163; 164; 165; 186; 187;
192; 193; 202.

სიგიზმუნდი 103; 164.

სინოპე 35; 36.

სირია 31; 36; 59; 107; 164.

სირმა აბაზი 108; 111.

სკვიმნია 41.

სოლიდი 45; 46; 47; 48.

სოხუმი 36.

სტამბული 108.

სტატერი 21; 32; 33; 35; 36; 37; 113; 114;
115; 120; 141; 173; 174; 178; 179; 181.

სტეფანწმინდა 52; 53.

სუდაკი 87.

ტ

ტახტიძირი 113; 115.

ტეტრადრაქმა 28.

ტრაპიზონი 24; 25; 61; 63; 64; 83; 84; 85;
86; 87; 88; 89; 90; 91; 107; 186; 190; 198.

ტრაპიზონის ვილაიეთი 107.

ტრიობოლი 28; 30; 115; 121; 122; 123.

უ

უშგული 5; 6; 13; 17; 20; 30; 37; 44; 49; 96;
103; 105; 106; 140; 141; 143; 152; 153; 154;
159; 163; 186; 191.

ურეკი 36.

ურთხმელი (უთხოვარი) 32.

ფ

ფაზისი 29; 124.

ფაიანსი 121.

ფარაგი 134.

ფარაკი 34; 121; 122.

ფარა 108.

ფიჩქ (სულის სკამი) 120.

ფიჭვნარი 113; 116; 189.

ფლური 108.

ქ

ქარელი 63; 102; 187.

ქარვა 121.

ქარონის ობოლი 32; 39; 112; 113; 114; 116;
119; 120; 127.

ქერსონესი 31.

ქვაჯვარა 133.

ქობულეთი 36.

ქორონიკონი 55; 56; 57; 58; 154.

ქოროლო 133.

ღ

ღები 30; 31.

ყ

ყანური 24; 61; 62; 64; 164.

ყვირილა 29; 38.

ყირიმი 87.

ყორულდაში 30.

ყორ ბოინუზი 160; 161

ყურუში 106; 108.

შ

შავი ზღვა 28; 31; 83; 86; 87; 88; 142.

შანა ხატი 154; 155.

შაური 98; 108; 110; 133.

შიმი ლიფშედე (ხელის ახსნა) 159.

შიბი 159; 160

შაჰი 47; 99; 102; 104; 157; 158.

შემახა 101.

შენაქო 135; 136; 190.

შვედები 99.

შირვანი 101.

შუბისპირი 39.

ჩ

ჩაჟაში 140; 143; 153.

ჩვაბიანის მთავარანგელოზი 49; 138.

ჩიბათი 47.

ჩრ. მესოპოტამია 107.

ჩუეში 31.

ც

ცააშხა 132.

ცაგერი 11; 39; 191.

ცანა 30.

ციხე-სახლი 17; 37; 103; 105; 106; 117;
140; 141; 143; 153; 154; 163.

ციხესულორი 51; 136.

ცხეთა 39; 113; 187.

ცხენისწყალი 30.

წ

წალენჯიხა 132.

წაქვა 141; 142.

წაჩხურუ 132.

ჭ

ჭერათხევი 113.

ჭვიბერი 35.

ჭიათურა 38; 113.

ჭიორა 31; 33; 48.

ჭუბერი 30; 115.

ხ

ხაკანი 47; 109.

ხანჯა 107.

ხარაგაული 38; 142.

ხარეულა 133.

ხეცსურეთი 120; 134; 157; 190.

ხმელთაშუა ზღვა 30; 31; 32.

ხურუთი 111

ჯ

ჯოისუბანი 133.

კ

კალეზი 107.

კემიტეტარტემორიონი 28.

ენიოჰები 33.

კექსაგრამი 48

კიჯრა 106; 109; 110; 136.

კილლა 107.

შემოკლებები

სემ – საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

სიემ-მესტია – სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი-მესტია

სიემ-უშგული – სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი-უშგული

GNM – Georgian National Museum

Smhe-Svaneti Museum of History and Ethnography

Smhe-Mestia – Svaneti Museum of History and Ethnography-Mestia

Smhe-Ushguli – Svaneti Museum of History and Ethnography-Ushguli

მაია პატარიძე

ნუმიზმატი, ისტორიის დოქტორი, საქართველოს ეროვნულ მუზეუმის ნუმიზმატიკური განყოფილების უფროსი მეცნიერი. მისი კვლევის სფეროა ანტიკური და შუა საუკუნეების ნუმიზმატიკური მასალა. სადისერტაციო ნაშრომია - „სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები (ძვ. წ. V - ახ. წ. XVIII სს)“. იყო გერმანიის ჰრუსიული მემკვიდრეობის ფონდის საერთაშორისო სტიპენდიანტი, რომლის ფარგლებში იმუშავა ბერლინის ბოლდეს მუზეუმის მიუნცკაბინეტში ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებლის მიხეილ ბარათაევის (ბარათაშვილის) კოლექციანზე. გამოქვეყნებული აქვს სტატიები და არის რამოდენიმე წიგნის თანაავტორი. კვლევით საქმიანობასთან ერთად, მონაწილეობს მუზეუმის საექსპოზიციო და საგანმანათლებლო მიმართულებით. არის საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის მუდმივმოქმედი ნუმიზმატიკური გამოფენის სამეცნიერო კონცეფციის თანაავტორი. აგრეთვე, რეგიონალური მუზეუმების: მესტიის, მარტვილის, ლეჩხუმის და ახალციხის ნუმიზმატიკური ექსპოზიციის კურატორი.

კითხულობს ლექციების კურსს: „ნუმიზმატიკის საფუძვლები“ და „ქართული ნუმიზმატიკა“ ილიას სახელმწიფო და კავკასიის უნივერსიტეტებში.

Maia Pataridze

Numismatist, PhD in History, Senior Researcher at the Georgian National Museum of the Department of Numismatics. The main fields of her research are the ancient and medieval coinage and her doctoral thesis is “Political-Economic and Ethnological-Religious Aspects of Numismatic Materials from Svaneti (5th c. BC - 18th c.)”. She was a recipient of an international scholarship of the Prussian Cultural Heritage Foundation and conducted research in the Münzkabinett of the Bode Museum (Berlin) on the collection of Mikhail Barataev (Baratashvili), the founder of Georgian numismatics. She has authored research papers and published a few books in co-authorship with others. Besides the research, Ms. Pataridze is actively engaged in the fields of exhibition and education. She is a co-author of scientific concept of a permanent numismatic exhibition at S. Janashia Museum of the Georgian National Museum, as well as curator of expositions at the regional museums in Mestia, Martvili, Lechkhumi and Akhaltsikhe.

Ms. Pataridze leads courses of “Basics of numismatics” and “Georgian numismatic” at the Ilia State University and Caucasian University.

ISBN 978-9941-8-2209-4

9 789941 822094